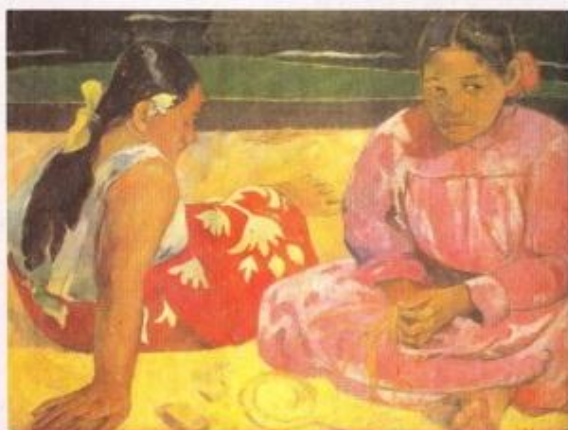

Mario Vargas Ljosa

RAJ NA DRUGOM ČOŠKU

pnt

Mario Vargas Ljosa

**Raj na
drugom ćošku**

NARODNA KNJIGA
ALFA
2003

*Za Karmen Balsels,
prijateljicu celog života*

„Šta bi bilo od nas bez pomoći onoga što ne postoji?“

POL VALERI,

Kratka epistola o mitu

FLORA U OKSERU

April 1844.

Otvorila je oči u četiri sata ujutro i pomislila: „Danas počinješ da menjaš svet, Florita“. Nije je opterećivala perspektiva da pokrene mašineriju koja će za nekoliko godina promeniti čovečanstvo i izbrisati nepravdu. Osećala je spokoj i snagu da se suoči sa preprekama na koje će naići. Kao onog popodneva pre deset godina u Sen-Zermenu, na prvom sastanku sen-simonista, kada je, slušajući Prospera Anfantena kako opisuje par-mesije koji će osloboditi svet, sama sebi odlučno obećala: „Žena - mesija ćeš biti ti“. Jadni sen-simonisti, sa svojim poludelom hijerarhijom, svojom fanatičnom ljubavlju prema nauci i tom idejom da je dovoljno staviti u vladu industrijalce i voditi društvo kao preduzeće da bi se postigao napredak! Ostavila si ih daleko za sobom, Andaluzanko.

Polako je ustala, okupala se i obukla. Prethodne večeri, nakon što je posetio slikar Žil Lor da joj poželi sreću na putovanju, završila je sa popisivanjem svog prtljaga i sa služavkom Mari-Madlen i vodonošom Noelom Tafanelom spustila ga je u podnožje stepenica. Lično se pobrinula za torbu sa tek odštampanim primercima *Radničke unije*: na svakih nekoliko stepenika morala je da stane da uzme dah, jer je bila veoma teška. Kada su kola stigla u ulicu Bak da je odvedu do pristaništa, Flora je već nekoliko sati bila budna.

Još je bila duboka noć. Na raskršćima su ugasil plinske fenjere i kočijaš, utonuo u ogrtač iz kojeg su mu virile samo oči, podbadao je konje pucketavim bičem. Čula je zvona Sen-Sulpisa. Puste i mračne ulice izgledale su joj sablasno. Ali, na obali Sene pristanište je vrvelo od putnika, mornara i radnika koji su se spremali za polazak. Čula je naredbe i uzvike. Kada se brod otisnuo ostavljajući za sobom trag penaste zvezde u tamnim vodama reke, na prolećnom nebu je blistalo sunce i Flora je u kabini pila topli čaj. Ne gubeći vreme, zapisala je u dnevnik: 12. april 1844. I odmah zatim je počela da proučava svoje saputnike. Stići će u Okser predveče. Dvanaest sati da obogatiš svoja znanja o siromašnima i bogatima na ovoj rečnoj zbirci uzoraka, Flora.

Putovalo je malo buržuja. Priličan broj mornara sa brodova koji su u Pariz dovozili poljoprivredne proizvode iz Žoaryija i Oksera vraćao se u svoja mesta. Okruživali su svog gazdu, jednog kosmatog, riđeg i grubog pedesetogodišnjaka sa kojim je Flora prijateljski popričala. Sedeći na palubi među svojim ljudima, u devet sati ujutro im je razdelio hleb po želji, svakom čoveku po sedam ili osam

rotkvica, malo soli i dva kuvana jaja. I u jednoj kalajisanoj čaši koja je išla iz ruke u ruku, gutljaj domaćeg vina. Ovi mornari su zarađivali franak i po za radni dan i u dugim zimama preživljavali su u oskudici. Njihov posao na otvorenom bio je težak u vreme kiša. Ali, u odnosu tih ljudi prema gazdi Flora nije primetila servilnost onih engleskih mornara koji su se jedva usuđivali da svoje šefove pogledaju u oči. U tri sata po podne gazda im je izneo poslednje jelo tog dana: nasečenu šunku, sir i hleb, koje su, sedeći u krugu, jeli u tišini.

U luci u Okseru trebalo joj je užasno mnogo vremena da istovari prtljag. Bravar Pjer Moro joj je rezervisao mali i stari hotel u centru u koji je stigla u zoru. Dok se raspakivala, zaiskrila je prva svetlost. Legla je u krevet znajući da neće oka sklopiti. Ali, prvi put posle dugog vremena, za tih nekoliko sati koliko je ležala i kroz pamučne zavese posmatrala kako nadire dan, nije razmišljala o svojoj misiji, žalosnom čovečanstvu i radnicima koje će regrutovati za Radničku uniju. Mislila je na kuću u kojoj se rodila, u Vožiraru, na periferiji Pariza, četvrti onih buržuja kojih se sada gnušala. Sećala si se *one* kuće, prostrane i udobne, sa čuvanim vrtovima i zaposlenim služavkama ili kako ju je opisivala tvoja majka kada više niste bile bogate nego siromašne i nezbrinuta gospođa se tešila tim prijatnim sećanjima zbog prokišnjavanja, promiskuiteta, natpanosti i ružnoće dva sobička u ulici Foar? Morale su tamo da se sklone kada su im vlasti oduzele kuću u Vožiraru, tvrdeći da venčanje tvojih roditelja koje je u Bilbau obavio jedan francuski sveštenik u egzilu nije bilo legalno i da je don Marijano Tristan, Španac iz Perua, bio građanin zemlje sa kojom je Francuska bila u ratu.

Moguće je, Florita, da je tvoje sećanje o tim prvim godinama zadržalo samo ono što ti je ispričala majka, bila si suviše mala da se sećaš baštovana, služavki, nameštaja presvučenog u svilu i baršun, teških zavesa, predmeta od srebra, zlata, kristala i rukom slikanog porcelana koji su ukrašavali dnevnu sobu i trpezariju. Madam Tristan je bežala u blistavu prošlost Vožirara da ne gleda oskudicu i bedu smrdljivog Trga Mober koji je vrveo od prosjaka, skitnica i propalica, ni onu ulicu Foar, punu kafana, gde si provela nekoliko godina detinjstva koje si, da, jesi, pamtila vrlo dobro. Podiži i spuštaj lavore sa vodom, podiži i spuštaj kese sa đubretom. U strahu da ćeš na strmom, izjedenom i škripavom stepeništu sresti čika Đuzepea, onog starog pijanca poplavelog lica i otečenog nosa, sa dugom rukom koja te je prljala svojim pogledom i ponekad štipkala. Godine oskudice, straha, gladi, tuge, posebno kada je tvoja majka padala u razarajuću otupelost, nesposobna da prihvati svoju nesreću, nakon što je živela kao kraljica sa svojim mužem - svojim zakonitim mužem, bez obzira na sve - don Marijanom Tristanom i Moskosom, pukovnikom vojske kralja Španije koji je prerano preminuo usled trenutačnog izliva krvi u mozak, 4. juna 1807. kada ti je bilo samo četiri godine i dva meseca.

Nije bilo verovatno ni da se sećaš svog oca. Puno lice, guste obrve i kovrdžavi brkovi, blago ružičasti ten, ruke sa prstenjem, dugi, sivi zulufi don

Marijana koji su ti dolazili u sećanje nisu bili od oca od krvi i mesa koji te je u rukama nosio da gledaš kako leptiri lete u cveću vrta u Vožiraru i ponekad bi rešio da ti da cuclu, taj gospodin koji je provodio sate u radnoj sobi čitajući hronike francuskih putnika po Peruu, don Marijano koga je posećivao mladi Simon Bolivar, budući Oslobodilac Venecuele, Kolumbije, Ekvadora, Bolivije i Perua. To su bila sećanja na portret koji je tvoja majka držala na noćnom stočiću u stančiću u ulici Foar. Na ulje don Marijana koje je imala porodica Tristan u Santo Domingu u Arekipi, koje si satima posmatrala dok se nisi uverila da je taj zgodni, elegantni i imućni gospodin - tvoj otac.

Čula je prve jutarnje zvuke sa ulica Oksera. Flora je znala da više neće spavati. Sastanci su joj počinjali u devet. Ugovorila je nekoliko zahvaljujući bravaru Morou i pismima sa preporukama dobrog Agrikole Perdigiea koje je napisao svojim prijateljima u radničkim udruženjima za uzajamnu pomoć u toj oblasti. Imala si vremena. Još trenutak u krevetu daće ti snage da budeš na visini događaja, Andaluzanko.

Šta bi se dogodilo da je pukovnik don Marijano Tristan živeo još mnogo godina? Ne bi upoznala siromaštvo, Florita. Zahvaljujući dobrom mirazu, bila bi udata za nekog buržuja i možda bi živela u nekoj lepoj vili okruženoj parkovima, u Vožiraru. Ne bi znala šta znači ići u krevet sa crevima skvrčenim od gladi, ne bi znala šta znače diskriminacija i eksploatacija. Nepravda bi za tebe bila neka apstraktna reč. Možda bi ti, međutim, roditelji pružili obrazovanje: škole, profesore, tutora. Mada, to nije izvesno: devojčica iz dobre kuće bila je vaspitavana samo da ulovi muža, da bude dobra majka i domaćica. Ne bi znala sve one stvari koje si morala iz potrebe da naučiš. U redu, ne bi imala sve one pravopisne greške zbog kojih si se celog života stidela i svakako bi pročitala više knjiga nego što jesi. Provela bi godine brinući se o odeći, rukama, očima, kosi, struku, vodila bi mondenski život sa noćnim zabavama, plesom, pozorištem, zakuskama, izletima, koketovanjem. Bila bi jedan lep parazit zatočen u svom lepom braku. Nikada te ne bi zanimalo kakav je život izvan granica tvog utvrđenja, gde bi živela u senci svog oca, svoje majke, svog muža, svoje dece. Mašina za rađanje, srećna robinja, išla bi nedeljom na misu, pričlašćivala bi se svakog prvog petka i u četrdeset prvoj godini bila bi zaobljena gospa sa neodoljivom strašću prema čokoladi i deveticama. Ne bi putovala u Peru, ni upoznala Englesku, ni otkrila zadovoljstvo u Olimpijinom zagrljaju, niti bi, uprkos pravopisnim greškama napisala knjige koje si napisala. I, naravno, nikada ne bi postala svesna ženskog ropstva, niti bi ti palo na pamet da je za njihovo oslobođenje neophodno da se ujedine sa ostalim eksploatisanima da bi izveli mirnu revoluciju, toliko značajnu za budućnost čovečanstva kao što je to bila pojava hrišćanstva pre 1844. godine. „Bolje je što si umro, *mon cher papa*” nasmejala se, skačući iz kreveta. Nije bila umorna. Dvadeset četiri sata nije imala bolove ni u leđima, ni u materici, niti je osetila hladnog gosta u grudima. Bila si izvrsno raspoložena, Florita.

Prvi sastanak, u devet ujutro bio je u radionici. Bravar Moro, koji je trebalo da je prati, morao je hitno da ode iz Oksera zbog smrtnog slučaja u porodici. Dakle, sama na igranku, Andaluzanko. U skladu sa dogovorom čekalo ju je tridesetak članova jednog od udruženja na koje su se izdelili pripadnici društava za uzajamnu pomoć u Okseru i koje je imalo lepo ime: Obaveza Slobode. Skoro svi su bili obučari. Nepoverljivi i nelagodni pogledi, poneki podrugljiv, zbog toga što je posetilac bila žena. Navikla je na takav doček otkako je, mesecima ranije, u Parizu i Bordou malim grupama počela da iznosi svoje ideje o Radničkoj uniji. Dok im je govorila, glas joj nije drhtao, pokazujući veću sigurnost od one koju je imala. Nepoverenje slušalaca se osipalo dok im je objašnjavala kako će, ako se ujedine, radnici postići ono za čime žude - pravo na rad, obrazovanje, zdravlje, pristojne uslove života - dok će podeljene, bogataši i vlasti uvek da ih maltretiraju. Svi su se složili kada je, kao podršku svojim idejama, citirala kontroverznu knjigu Pjera Zozefa Prudona *Šta je vlasništvo?*, koja je, otkako se pojavila, četiri godine ranije, izazvala toliko buke u Parizu zbog svoje kategorične tvrdnje: „Vlasništvo je krađa“. Dvojica prisutnih, koji su joj izgledali kao sledbenici Furijea, došli su spremni da je napadnu, sa razlozima koje je Flora već čula od Agrikole Perdegjea: ako radnici treba da odvoje nekoliko franaka od svojih bednih zarada da plate kvotu za Radničku uniju, kako će odneti komad hleba svojoj deci? Strpljivo je odgovorila na sve primedbe. Pomislila je da bar za kvotu može da ih uveri. Ali, kada je bilo reči o braku, njihov otpor je bio čvrst.

- Vi napadate porodicu i želite da nestane. To nije hrišćanski, gospođo.

- Jeste, jeste - odgovorila je na putu da se naljuti. Ali, ublažila je glas. - Nije hrišćanski da u ime svetosti porodice muškarac kupuje ženu, pretvara je u mašinu za rađanje dece, u tegleću marvu i pritom je premlati svaki put kad popije neku više.

Primitivši da su širom otvarali oči zbunjeni onim što čuju, predložila im je da promene temu i da bolje zajednički zamisle prednosti koje će Radnička unija doneti seljacima, zanatlijama i radnicima kao što su oni. Na primer, Radničke palate. U tim modernim, provetrenim, čistim zdanjima njihova deca će steći obrazovanje, porodice će moći da im se leče kod dobrih lekara i bolničarki ukoliko im zatreba, ili imaju nesreću na poslu. U te udobne kuće će moći da se povuku kada izgube snagu ili budu suviše stari za radionicu. Turobne i umorne oči koje su je gledale su oživljavale, počele su da blistaju. Zar nije vredele za takve stvari žrtvovati mali deo plate? Neki su se složili.

8 Kakve su neznalice, kakve budale, kakvi egoisti bili mnogi od njih. To je otkrila kada je, odgovorivši na njihova pitanja, počela da ih ispituje. Nisu znali ništa, nisu bili radoznali i pristajali su na svoju životinjsku egzistenciju. Odvojiti deo svog vremena i snage da se bore za svoje sestre i braću, bio im je suviše veliki napor. Eksploatacija i beda su ih zaglupeli. Ponekad bi ti došlo da daš za

pravo Sen-Simonu, Florita: narod nije sposoban da se spasi sam, samo elita će to uspeti. Čak su se zarazili nekim buržujskim predrasudama! Bilo im je teško da prihvate da ih na akciju podstiče jedna žena - žena! Oni najbrži i najglasniji bili su nenasno arogantni - pravili su se aristokrate - i Flora je morala da uloži napor da ne eksplodira. Zaklela se sama sebi da tokom godinu dana koliko će potrajati ova turneja po Francuskoj neće ni jedan jedini put dati povoda da zasluži nadimak *Madame-la-Colere* kako su je zbog njenih izliva gneva ponekad zvali Žil Lor i drugi prijatelji. Na kraju je trideset obučara obećalo da će se upisati u Radničku uniju i da će ono što su čuli tog jutra ispričati svojim kolegama stolarima, bravarima i grafičarima udruženja Obaveza slobode.

Dok se vraćala u hotel krivim kaldrmisanim uličicama Oksera, na jednom malom trgu sa četiri topole belog, tek izbilog lišća, ugledala je grupu devojčica koje su se igrale i svojim trčkaranjem ocrtavale i brisale razne figure. Stala je da ih posmatra. Igrale su se Raja, one igre koju si, po rečima tvoje majke, igrala u vrtovima Vožirara sa drugaricama iz susedstva, pred veselim pogledom don Marijana. Sećaš li se, Florita? „Je li ovde Raj?“ „Ne, gospođice, na drugom ćošku“. I dok je devojčica od ćoška do ćoška pitala za nepristupačni Raj, ostale su se zabavljale menjajući mesto iza njenih leđa. Setila se onog dana u Arekipi 1833. godine, pored Crkve milosrđa kada je odjednom videla grupu dečaka i devojčica koji su trčkarali u predvorju jedne duboke kuće. „Je li ovde Raj?“ „Na drugom ćošku, moj gospodine“. Ispostavilo se da je igra za koju si mislila da je francuska takođe peruanska. Pa dobro, šta tu ima čudno, zar nije opšta težnja da se stigne u Raj? Ona je naučila svoje dvoje dece, Alin i Ernesta-Kamila da je igraju.

Za svako mesto i grad bio je predviđen precizan program: sastanci sa radnicima, novinama, najuticajnijim posednicima i, naravno, crkvenim vlastima. Da bi objasnila buržujima kako, suprotno onome što se o njoj priča, njen projekt ne predviđa građanski rat, već revoluciju bez krvi, hrišćanskih korena, inspirisanu ljubavlju i bratstvom. I da će upravo Radnička unija, donevši pravdu i slobodu siromašnima i ženama, sprečiti eksploziju sile, neizbežnu u Francuskoj, ako stvari nastave kao do sada. Do kada će šačica privilegovanih da se goji na račun bede ogromne većine? Do kada će se ropstvo, ukinuto za muškarce, za žene nastaviti? Ona je umela da bude ubedljiva; mnoge buržuje i sveštenike njeni argumenti će uveriti.

Ali u Okseru nije mogla da poseti nijedne novine, jer ih nije bilo. Grad od dvanaest hiljada duša i nijedne novine. Ovdašnji buržuji bili su debele neznalice.

9

U katedrali je imala razgovor koji je završio svađom sa parohom, ocem Fortenom, debeljuškastim, proćelavim čovečuljkom plašljivih očiju, sa jakim zadahom i masnom mantijom čija je ograničenost uspela da je izbaci iz koloseka. („Ne možeš protiv svoje naravi, Florita“).

Otišla je da potraži oca Fortena u njegovoj kući, blizu katedrale i impresioniralo ju je koliko je bila prostrana i sređena. Služavka, jedna starica sa kapicom i keceljom, odvela ju je hramljući do sveštenikove radne sobe. Njemu je trebalo četvrt sata da je primi. Kada se pojavio, njegova zdepastost, neodređen pogled i nečistoća su joj izazvali odbojnost. Otac Forten je u tišini slušao. Trudeći se da bude ljubazna, Flora mu je objasnila razlog svog dolaska u Okser. U čemu je suština njenog projekta Radničke unije i da će taj savez cele radničke klase, prvo u Francuskoj, zatim u Evropi, a kasnije i u celom svetu, izroditi uistinu hrišćansko čovečanstvo, prožeto ljubavlju prema bližnjem. On ju je gledao sa nevericom koja se pretvarala u nepoverljivost i na kraju u užas kada je Flora izjavila da će, kada se Radnička unija jednom obrazuje, delegati otići da vlastima - uključujući i samog kralja Luja Filipa - iznesu svoje zahteve za društvenu reformu, počevši od apsolutne jednakosti prava za muškarce i žene.

- Ali to bi bila revolucija - promrmrljao je paroh štrcajući kišicu pljuvačke.

- Naprotiv - pojasnila mu je Flora. - Radnička unija nastaje da je izbegne, da pravda pobedi bez i najmanjeg prolivanja krvi.

U protivnom bi možda bilo više mrtvih nego 1789. Zar paroh preko ispovesti nije saznao za nedaće siromašnih? Zar nije primetio da stotine hiljada, milioni ljudskih bića rade po petnaest, osamnaest sati dnevno, kao životinje, i da im plate nisu dovoljne ni da prehrane decu? Zar on koji ih je svakodnevno slušao i gledao u crkvi nije shvatio kako su žene ponižene, maltretirane, eksploatisane od strane svojih očeva, svojih muževa, svoje dece? Njihova sudbina je bila još gora od radničke. Ako se to ne promeni, u društvu će doći do eksplozije mržnje. Radnička unija se stvarala da to predupredi. Katolička crkva bi trebalo da pomogne u toj borbi. Zar katolici ne žele mir, samilost, društvenu harmoniju? U tome se Crkva i Radnička unija sasvim podudaraju.

- Iako ja nisam katolkinja, hrišćanska filosofija i moral vode sve moje akcije, oče - uveravala ga je.

Kada je čuo da nije katolkinja, iako jeste hrišćanka, okruglo lice oca Fortena je prebledelo. Poskočivši, hteo je da zna da li to znači da je gospođa protestant. Flora mu je objasnila da nije: da veruje u Hrista, ali ne i u Crkvu, jer je, po njenom kriterijumu, katolička vera vršila pritisak na ljudsku slobodu zbog svog vertikalnog sistema. I njena dogmatska verovanja guše intelektualni život, slobodu mišljenja i naučne inicijative. Osim toga, njena učenja o čednosti kao simbolu duhovne čistote pothranjivali su predrasude koje su od žene učinile gotovo robinju.

Parohu, u početku mrtvački bledom, odjednom je udarila krv u glavu. Treptao je, smeten i uzbunjen. Kada je videla kako se drhteći oslanja na svoj radni sto, Flora je ućutala. Izgledalo je da će pasti u nesvest.

- Da li vi znate šta govorite, gospođo? - promrmljao je - za *takve* ideje dolazite da tražite pomoć od Crkve?

Da, za njih. Zar Katolička crkva ne pretenduje da bude crkva siromašnih? Zar nije protiv nepravdi, koristoljublja, eksploatacije ljudskog bića, lakomosti? Ako je sve to tačno, Crkva ima obavezu da pomogne projektu čiji je cilj da u ovaj svet donese pravdu u ime ljubavi i bratstva.

To je bilo kao govoriti zidu ili u vetar. Flora je još izvesno vreme pokušavala da objasni. Uzalud. Paroh se nije čak ni protivio njenim argumentima. Posmatrao ju je sa odbojnošću i strahom, ne krijući nestrpljivost. Na kraju je procedio da ne može da joj obeća pomoć, jer to zavisi od biskupa. Neka njemu iznese svoj predlog, iako, upozorio ju je, nije verovatno da će neki biskup potpomoći socijalne aktivnosti koje nose otvoreno antikatoličko obeležje. A ako biskup to zabrani, nijedan vernik joj neće pomoći, jer katolička pastva sluša svog pastira. „A po sen-simonistima treba ojačati načelo vlasti da bi društvo funkcionisalo“, mislila je Flora, slušajući ga. „To poštovanje vlasti koje od katolika pravi automate kao što je ovaj jadnik“.

Pokušala je da se oprostí od oca Fortena na lep način, nudeći mu primerak *Radničke unije*.

- Bar ga pročitajte, oče. Videćete da je moj projekat prožet hrišćanskim osećanjima.

- Neću ga pročitati - rekao je otac Forten, odmahujući energično glavom i ne uzimajući knjigu - dovoljno mi je to što ste mi rekli da bih znao da ova knjiga nije zdrava. Da ju je možda, a da to ni sami ne znate, inspirisao sam Belzebub.

Flora je počela da se smeje dok je vraćala malu knjigu u svoju torbu.

- Vi ste jedan od onih sveštenika koji bi ponovo napunili trgove lomačama da spale sva slobodna i inteligentna bića na svetu, oče - rekla mu je umesto pozdrava.

U hotelskoj sobi, nakon što je pojela toplu supu, napravila je bilans svog dana u Okseru. Nije bila pesimista. Ne da se ona tako lako. Nije sve bilo najbolje, ali nije bilo ni tako loše. Težak je posao biti u službi čovečanstva, Andaluzanko.

DEMON MOTRI DEVOJČICU

Matajea, april 1892.

Nadimak Koke mu je dala Teha'amana, njegova prva žena na ostvu, jer prethodna, Titi Sikice, ona novozelandsko-maorska brbljivica sa kojom je prvih meseci na Tahitiju živeo u Papeteu, a zatim u Paeji, i napokon u Matajei, zapravo nije bila njegova žena, već samo ljubavnica. U to vreme svi su ga zvali Pol.

Stigao je u Papete u zoru 9. juna 1891. posle putešestvija od dva i po meseca otkako je isplovio iz Marseja, sa pristajanjem u Adenu i Numeji, gde je morao da promeni brod. Kada je napokon kročio na Tahiti upravo je napunio četrdeset tri godine. Nosio je sa sobom sve što je imao, kao da naglašava da je zauvek ostavio Evropu i Pariz: sto jardi platna za slikanje, boje, ulja i četkice, jedan lovački rog, dve mandoline, jednu gitaru, nekoliko bretonskih lula, jedan stari pištolj i malu gomilu nošene odeće. To je bio čovek koji je izgledao snažno - ali tvoje zdravlje je već bilo krišom narušeno, Pole - plavih očiju, pomalo buljavih i nemirnih, sa pravim usnama, uglavnom iskrivljenim u prezrivu grimasu i sa povijenim nosom kao mali grabljivi orao. Imao je kratku kovrdžavu bradu i dugu smeđu, pomalo crvenkastu kosu koju je vrlo brzo po dolasku u ovaj grad od jedva tri hiljade petsto stanovnika (petsto *popa'a* ili Evropljana), odsekao, jer mu je potporučnik Ženo iz francuske mornarice, jedan od njegovih prvih prijatelja u Papeteu, rekao da zbog te duge kose i mohikanskog šeširića koji je nosio kao Bufalo Bil, Maori misle da je *mahu*, muškarac-žena.

Doneo je sa sobom mnogo iluzija. Čim je udahnuo topli vazduh Papatea, zaslepljen svetloplavim nebom i kada je osetio oko sebe prisustvo prirode u toj eksploziji voća koje je nadiralo sa svih strana i punilo mirisom prašnjave uličice grada - stabla pomorandže, limuna, kokosa, manga, raskošna stabla gvajaba i obilnog hlebnog drveća - dobio je takvu želju da radi kakvu odavno nije osećao. Ali nije to mogao da učini odmah, jer na zemlju za kojom je toliko žudeo nije uspešno kročio. Nekoliko dana po njegovom dolasku, glavni grad francuske Polinezije sahranio je poslednjeg maorskog kralja, Pomarea V, na impresivnoj ceremoniji koju je Pol pratio olovkom, napunivši svesku skicama i crtežima. Nekoliko dana kasnije mislio je da će i on umreti. Prvih dana avgusta 1891. kada je počinjao da se navikava na toplotu i prodorne mirise Papatea, imao je, naime, snažno krvarenje praćeno napadima tahikardije koji su nadimali i opuštili

njegove grudi kao meh i ostavljali ga bez daha. Ljubazni Ženo ga je odveo u bolnicu Vajami, tako nazvanoj po reci koja je prolazila pored nje put mora, prostrani objekt sa paviljonima, prozorima zaštićenim od insekata metalnim mrežama i lepim drvenim ogradama, odvojenim vrtovima koji su vrveli od manga, hlebnog drveća i kraljevskih palmi sa uspravljenim krunama gde su se skupljale ptice pevačice. Lekari su mu prepisali neki lek na bazi digitalina protiv srčanih smetnji, obloge od senfa protiv iritacije nogu i vantuze na grudi. I potvrdili su mu da je ta kriza još jedna manifestacija neizgovorljive bolesti koju su mu mesecima ranije dijagnosticirali u Parizu. Sestre San Žoze iz Klinija, koje su vodile bolnicu u Vajamiju prebacivale su mu, pola u šali, pola uistinu, što govori vulgarne reči kao mornari („To sam godinama bio, sestro“) i što, iako bolestan, neprekidno puši lulu i arogantnim pokretima traži da mu šoljice kafe krste brendijem.

Čim je izišao iz bolnice, lekari su hteli da ga zadrže. Ali on je odbio jer je dvanaest franaka dnevno koliko su mu naplaćivali unosilo neravnotežu u njegov budžet i preselio se u jedan od najjeftinijih pansiona koje je našao u Papeteu, u kineskoj četvrti, iza katedrale Bezgrešnog Začeca, jedne ružne kamene zgrade podignute nekoliko metara od mora, čija se drvena kulica sa crvenkastim krovom videla iz pansiona. U tom kraju se, u drvenim kućicama ukrašenim crvenim fenjerima, koncentrisao veliki broj od tri stotine Kineza koji su došli na Tahiti da kao nadničari rade u polju, ali su usled slabe žetve i propasti nekih kolonista emigrirali u Papete, gde su se posvetili sitnoj trgovini. Gradonačelnik Fransoa Kardela dozvolio je da se u četvrti otvore lokali za pušenje opijuma u koje su imali pristup samo Kinezi, ali vrlo brzo nakon što se tamo smestio, Pol je našao načina da se ubaci u neki lokal i da popuši lulu. Iskustvo ga nije opčinilo: zadovoljstvo droga je bilo suviše pasivno za njega, opsednutog demonom akcije.

U pansionu u kineskoj četvrti je živeo sa vrlo malo para, ali tako tesno i okružen smradom - okolo su bili svinjci i vrlo blizu nalazila se klanica za sve vrste životinja - da mu je to oduzimalo volju da slika i teralo ga na ulicu. Odlazio bi da sedne u neku od kafanica u luci, spram mora. Tamo je obično provodio sate uz zašećerani apsint, igrajući domino. Potporučnik Ženo - mršav, elegantan, obrazovan, veoma fin - dao mu je na znanje da će ga život među Kinezima u Papeteu lišiti ugleda u očima kolonista, što je Pola oduševilo. Šta je bilo bolje za njegov željeni status divljaka nego da ga preziru *papa'a*, Evropljani sa Tahitija?

Titi Sikice nije upoznao u nekoj od sedam kafanica u luci Papetea, gde su mornari u prolazu odlazili da se napiju i potraže žene, već na velikom Pijačnom trgu, zaravni oko jedne četvrtaste fontane sa malom ogradom iz koje je izbijao slabi mlaz vode. Ograničen ulicom Bonar i ulicom Boz-Ar i pored vrtova opštine, Pijačni trg, od ranog jutra do popodneva srce trgovine hranom, proizvodima za kuću i sitnicama, uveče se pretvarao u Pijacu mesa, kako su govorili Evropljani u Papeteu. Imali su paklenu viziju tog mesta i sve dovodili u vezu sa bludom i seksom. Tamo je vrvelo od uličnih prodavača pomorandži, lubenica, kokosa,

ananasa, kestenja, slatkog, cveća i tričarija, u tami i odsjaju bleđih lampi čuli su se bubnjevi i organizovale su se proslave i igranke koje su završavale orgijama. U njima nisu učestvovali samo meštani, već i neki Evropljani loše reputacije: vojnici, mornari, usputni trgovci, skitnice, nervozni adolescenti. Pola je oduševila sloboda sa kojim se tamo trgovala i ostvarivala ljubav, u scenama istinskog kolektivnog promiskuiteta. Kada se saznalo da osim što živi među Kinezima još i učestalo posećuje Pijacu mesa, utisak o pariškom slikaru koji se tek doselio u Papete srozao se do dna u porodicama kolonijalnog društva. Nikada više nije bio pozvan u Vojni klub kuda ga je ubrzo po dolasku odveo Ženo, niti na bilo koju svečanost kojom su predsedavali gradonačelnik Kardela ili guverner Lakaskad, koji su ga srdačno primili kada je stigao.

Titi Sikice je te noći bila na Pijaci mesa nudeći svoje usluge. To je bila simpatična i pričljiva meleskinja, mešavina Novozelandske i Maorke, u mladosti sigurno darovana lepotom, koja je brzo prošla usled lošeg života. Pol se dogovorio sa njom za jednu skromnu sumu i odveo je u svoj pansion. Ali noć koju su proveli zajedno bila je toliko prijatna da je Titi Sikice odbila da primi njegov novac. Zanesena, ostala je da živi sa Polom. Iako je prerano ostarela, neumorno je uživala i tih prvih meseci na Tahitiju pomogla mu da se navikne na novi život i da se bori sa samoćom.

Nisu dugo živeli zajedno kada je pristala da ga prati u unutrašnjost ostrva, daleko od Papetea. Pol joj je objasnio da je došao u Polineziju da živi životom lokalnog stanovništva, a ne kao Evropljani i da je zbog toga bilo neophodno izići iz pozapadnjačene prestonice. Živeli su nekoliko nedelja u Paeji, gde se Pol nije osećao sasvim udobno, a zatim u Matajei, jedno četrdeset kilometara od Papetea. Tamo je iznajmio kućicu ispred zaliva odakle je mogao da skoči u more. Ispred je bilo jedno malo ostrvo, a iza visoka ograda od planina sa naglim vrhovima punim vegetacije. Čim su se smestili u Matajei, počeo je da slika sa istinskim kreativnim zanosom. I dok je provodio sate pušeci lulu i praveći skice ili stojeći ispred svog stalka, gubio je interesovanje za Titi Sikice, čije mu je brbljanje smetalo. Posle slikanja, da ne bi morao da priča sa njom, izvesno vreme bi prebirao žice na gitari ili pevušio popularne pesme uz pratnju svoje mandoline. Kada li će otići, pitao se radoznalo posmatrajući očigledno dosađivanje Titi Sikice. Nije joj dugo trebalo. Kada je on završio tridesetak slika i napunio tačno osam meseci na Tahitiju, jednog jutra je, probudivši se, pronašao oproštajno pisamce koje je bilo obrazac konciznosti: „Zbogom i bez ljutnje, dragi Pole“.

Njen odlazak ga je vrlo malo rastužio: istinu govoreći, Novozelandska - Maorka je sada, kada se posvetio slikanju, umesto druženja bila smetnja. Dosađivala mu je svojom pričom; da nije otišla, verovatno bi je na kraju izbacio. Napokon je mogao da se usredsredi i da radi sasvim spokojno. Posle teškoća, bolesti i posrtaja, počinjao je da oseća kako njegov dolazak na Južna mora, u potrazi za primitivnim svetom, nije bio uzaludan. Ne, Pole. Otkako si se zakopao

u Matajei naslikao si tridesetak slika i mada među njima nije bilo nijednog remek-dela, tvoje slikarstvo je, zahvaljujući neukroćenom svetu koji te je okruživao bilo slobodnije, smelije. Nisi bio zadovoljan? Ne, nisi.

Nekoliko nedelja po odlasku Titi Sikice, počeo je da oseća glad za ženom. Susedi iz Matajee, skoro svi Maori, sa kojima se dobro slagao i koje je ponekad zvao u svoju kućicu na čašu ruma, savetovali su mu da potraži sebi ženu među stanovništvom na istočnoj obali, gde je bilo mnogo devojaka željnih da se udaju. Ispostavilo se da je bilo lakše nego što je mislio. Na konju je otišao u ekspediciju koju je krstio „u potrazi za Sabinjankom“ i u majušnom mestu Faone, u jednoj radnji pored puta gde se zaustavio da se osveži, prodavačica ga je pitala šta traži u tim krajevima.

- Ženu koja bi živela sa mnom - našalio se.

Gospođa, širokih kukova, još uvek zgodna, malo je razmišljala pre nego što je ponovo progovorila. Ispitivala ga je pogledom kao da želi da mu pročita dušu.

- Možda bi vam odgovarala moja ćerka - predložila mu je na kraju, veoma ozbiljna. - Da li želite da je vidite?

Koke je zbudjeno pristao. Nekoliko trenutaka kasnije gospođa se vratila sa Teha'amanom. Rekla je da ima samo trinaest godina, uprkos razvijenom telu, čvrstim grudima i butinama i mesnatim usnama koje su se otvarale preko belih zuba. Pol joj se približio, pomalo zbudjen. Da li hoće da bude njegova žena? Devojčica je, smejući se, pristala.

- Zar me se ne bojiš, iako me ne poznaješ?

Teha'amana je odmahнула glavom.

- Jesi li bila bolesna?

- Nisam.

- Da li znaš da kuvaš?

Pola sata kasnije krenuo je natrag u Matejeu. Peške ga je pratila njegova tekovina, lepa meštanka koja je govorila sladak francuski i na ramenu nosila sav svoj imetak. Ponudio joj je da je podigne na sapi konja, ali devojka je odbila, kao da je to bilo neko svetogrđe. Od prvog dana ga je prozvala Koke. Ime će se

proneti kao metak i ubrzo će svi susedi u Matajei, a kasnije svi Tahićani, pa i neki Evropljani, tako da ga zovu.

Mnogo puta će se setiti tih prvih meseci bračnog života, krajem 1892. i početkom 1893. sa Teha'amanom, u kućici u Matajei, kao najboljih koje je proveo na Tahitiju, a možda i na čitavom svetu. Njegova žena bila je nepresušni izvor zadovoljstva. Spremna da mu se poda kada bi on to tražio, to je činila neusiljeno, takoće uživajući opušteno i sa zaraznom razdraganošću. Osim toga, bila je vredna - kakva razlika od Titi Sikice! - i prala je veš, čistila kuću i kuvala sa istim entuzijazmom sa kojim je vodila ljubav. Kada se kupala u moru ili u laguni, njena modra koža se punila odsjajima koji su ga razneživali. Na levoj nozi je umesto pet imala sedam prstiju; dva su bile izrasline kojih se devojka stidela. Ali Kokea su zabavljale i voleo je da ih miluje.

Bilo joj je neprijatno samo kada joj je tražio da mu pozira. Teha'amana se dosađivala kada je dugo bila nepomična u istoj pozi i ponekad bi sa grimasom dosade odlazila bez objašnjenja. Da nije bilo hroničnih problema sa novcem koji nikada nije stizao na vreme i koji mu je kada su stizale pošiljke njegovog prijatelja Danijela de Monfreja od prodaje neke slike u Evropi, curio kroz prste, Koke bi tih meseci sam sebi rekao da ga je sreća konačno sustigla. Ali, kada ćeš napraviti remek-delo, Koke?

Kasnije će, sa onom svojom sklonošću da životne sitnice pretvori u mit, kazati da su *tupapausi* uništili njegovu iluziju da je gotovo stigao na vrata raja, koju je imao u prvo vreme sa Teha'amanom. Ali njima, tim demonima maorskog panteona, dugovao si i svoje prvo tahićansko remek-delo: nemoj da se žališ, Koke. Već je skoro godinu dana bio tu i još nije saznao za postojanje tih zlih duhova koji su se odvajali od leševa da razore egzistenciju živih. Saznao je za njih iz jedne knjige koju mu je pozajmio najbogatiji kolonista Ogist Gupil i, kakva podudarnost, gotovo u isto vreme je dobio dokaz njihovog postojanja.

Išao je u Papete da kao i obično proveri da li mu je stigla neka doznaka iz Pariza. Ta putovanja je nastojao da izbegava, jer je javni prevoz koštao devet franaka odlazak i devet povratak, a osim toga, to je bilo truckanje po užasnom putu, posebno ako je bio blatnjav. Krenuo je u zoru da bi se vratio posle podne, ali kratki pljusak je presekao put i kola su ga ostavila u Matajei posle ponoći. Kućica je bila u mraku. Čudno. Teha'amana nikada nije spavala bez upaljene lampe. Steglo ga je u grudima, da nije otišla? Ovde su se žene udavale i rastavljale kao da menjaju košulju. Bar je u tome trud misionara i pastora da Maori prime model stroge hrišćanske porodice bio prilično uzaludan. U domaćim stvarima lokalno stanovništvo nije u potpunosti izgubilo duh svojih predaka. Jednog lepog dana, muž ili žena bi se preselili i to nikoga nije čudilo. Porodice su se formirale i rasformirale sa lakoćim nezamislivom u Evropi. Ako je otišla, veoma će ti nedostajati. Teha'amana, da.

Ušao je u kolibu i kada je prešao prag potražio je u džepovima kutiju šibica. Upalio je jednu i u plavičastožutom plamenu koji je pucketao u njegovim prstima video je sliku koju nikada neće zaboraviti, koje će narednih dana i nedelja pokušavati da se seti, radeći u onom grozničavom stanju, u transu u kojem je uvek naslikao svoje najbolje slike. Sliku koja će i kada prođe vreme ostati u njegovom pamćenju kao jedan od onih privilegovanih, vizionarskih trenutaka u njegovom životu na Tahitiju kada je verovao da je dotakao, doživeo, makar na nekoliko trenutaka, ono što je došao da potraži na Južnim morima, ono što u Evropi više nikada neće naći, jer ga je uništila civilizacija. Na dušeku, sasvim uz zemlju, naga, ničice, sa okruglom podignutom zadnjicom i malo iskrivljenih leđa, licem napola okrenutim prema njemu, Teha'amana ga je gledala sa izrazom beskrajnog užasa, oči, usta i nos bili su joj iskrivljeni u grimasu životinjskog straha. I ruke su joj bile mokre od straha. Srce joj je neobuzdano lupalo. Morao je da ispusti šibicu koja mu je palila jagodice prstiju. Kada je upalio drugu, i dalje je bila u istoj pozi, sa istim izrazom, okamenjena od straha.

- To sam ja, ja, Koke - umirivao ju je prilazeći joj. - Teha'amana, ne plaši se.

Ona je briznula u plač, sa histeričnim jecajima i u njenom nepovezanim mrmljanju nekoliko puta je prepoznao reč *tupapau, tupapau*. Prvi put ju je čuo, ali ranije ju je pročitao. Dok se Teha'amana oporavljala na njegovom krilu, naslonjena na njegove grudi, setio se da je u knjizi „*Voyages aux îles du Grand Ocean*“ (Pariz, 1837) koju je napisao jedan svojevremeni francuski konzul na ovim ostrvima, Antoan Morenu, stajala ta reč koju je Teha'amana isprekidano ponavljala, prebacujući mu što je ostavio u mraku, bez ulja u lampi, znajući da se boji mraka, jer se u tami pojavljuju *tupapausi*. O tome je bila reč, Koke: kada si ušao u mračnu sobu i upalio šibicu, Teha'amana je od tebe pomislila da je sablast.

Tako, dakle, postojali su ti duhovi mrtvih, zločudi, sa krivim kandžama i vučjim ocnjacima koji su boravili u rupama, pećinama, skriveni u šipražju, u izdubljenim deblima i koji su izlazili iz svojih skrovišta da plaše žive i da ih muče. To je govorio Morenu u onoj knjizi koju ti je pozajmio kolonista Gupil, pričajući detaljno o nestalim bogovima i demonima Maora, pre nego što su Evropljani došli ovamo i ubili njihova verovanja i običaje. A možda je o njima govorio i onaj Lotijev roman koji je oduševio Vinsenta i koji ti je prvi put dao ideju o Tahitiju. Na kraju krajeva, nisu ih sasvim uništili. Nešto od te predivne prošlosti lepršalo je ispod hrišćanske odeće koju su im misionari i pastori nametnuli. Nikada nisu o tome govorili i svaki put kada je Koke pokušao da od meštana izvuče nešto o njihovim starim verovanjima, vremenu kada su bili slobodni kako to mogu biti samo divljaci, oni su ga gledali sa nerazumevanjem. Rugali su mu se, o čemu to govori, kao da je ono što su njihovi preci radili, obožavali i od čega su se plašili nestalo iz

njihovih života. Nije bilo tačno; bar taj mit je još uvek bio živ; to je dokazivalo plačno mrmljanje devojke u tvojim rukama: *tupapau, tupapau*.

Osetio je da mu je ud čvrst. Drhtao je od uzbuđenja. Kada je to primetila, devojčica se prostrla na dušek u sa onom ujednačenom, pomalo mačkastom sporošću koja ga je toliko zavodila i izazivala kod meštanki, čekajući da se on svuče. Grozničavog tela, ispružio se pored nje, ali umesto da legne na nju, okrenuo je i postavio ničice, u pozu u kojoj ju je našao. Još uvek je u očima imao onaj nezaboravni prizor stegnute zadnjice, podignute uvis od straha. Morao je da uloži napor da prodre u nju - osećao je kako prede, žali se, skuplja se i najzad ciči - i čim je osetio da mu je ud unutra, stisnut do bola, ejakulirao je sa uzvikom. Na trenutak se, za vreme sodomije, osetio kao divljak.

Sledećeg jutra, sa prvim svetlom, počeo je da radi. Dan je bio suv i na nebu su bili retki oblaci; ubrzo će oko njega eksplodirati praznik boja. Otišao je i bacio se u podnožje vodopada, nag, setivši se da ga je vrlo brzo po dolasku, jedan antipatični žandar po imenu Klaveri video kako se bučka u reci bez odeće i kaznio zbog „uvrede javnog morala“. Tvoj prvi susret sa stvarnošću koja je protivrečila tvojim snovima, Koke. Ustao je i žureći napravio šolju čaja.

Goreo je od nestrpljenja. Kada se pola sata kasnije Teha'amana probudila, on je bio toliko zadubljen u svoje skice i nacрте pripremajući sliku da nije čuo čak ni njeno dobar dan.

Nedelju dana je proveo zatvoren radeći bez odmora. Napuštao je atelje samo u podne, da pojedje neko voće u senci lisnatog manga pored kućice, ili da otvori neku konzervu i nastavljao je dok bi bilo svetla. Drugog dana je pozvao Teha'amana, svukao je i rekao joj da legne na dušek, u pozi u kojoj ju je našao kada je ona mislila da je *tupapau*. Odjednom je shvatio da je to apsurdno. Devojka nikada ne bi mogla da ponovo pokaže ono što je on želeo da prenese na sliku: taj pobožni strah koji je došao iz najudaljenije prošlosti, strah koji ju je naterao da vidi demona, strah koji je bio toliko moćan da otelotvori *tupapaua*. Devojčica se sada smejala ili je suzbijala smeh pokušavajući da na svoje lice vrati onaj izraz straha kakav ju je on molio da napravi. Ni telo joj nije ponavljalo onu napetost, onaj luk kičme koji je podizao njenu zadnjicu na najpohotniji način koji je Koke ikada video. Bilo je glupo tražiti od nje da pozira. Materijal mu je bio u pamćenju, ona slika koju bi ponovo video svaki put kada bi zaklopio oči i ona želja koja ga je tih dana, dok je slikao i popravljao *Manao tupapaua* terao da poseduje svoju *vahine* svake noći, ponekad i preko dana, u ateljeu. Dok je slikao osećao je kao malo puta ranije kako je bio u pravu kada je one mladiće u pansionu Glonek koji su ga sa žarom slušali i tamo u Bretanji se smatrali njegovim učenicima, uveravao: „Da bismo uistinu slikali, moramo da otresemo sa sebe ono civilizovano što na sebi nosimo i izvučemo ono divlje što je u nama“.

Da: ovo je bila prava slika divljaka. Kada mu se učinilo da je završio, posmatrao je sa zadovoljstvom. U njoj su, kao u umu divljaka, realno i fantastično bili jedna jedina stvarnost. Tmurna, pomalo tužna, prožeta pobožnošću i željom, životom i smrću. Donja polovina je bila objektivna, realistična; gornja, subjektivna i nerealna, ali ne manje autentična od prve. Gola devojčica bila bi bestidna bez straha u njenim očima i ustiju koja su počinjala da se krive u grimasu. Ali strah nije umanjivao, već je povećavao njenu lepotu, skupljajući na tako izazivački način njenu zadnjicu. Oltar ljudskog mesa za varvarsku ceremoniju u čast nekog paganskog i okrutnog malog boga. A na gornjem delu duh koji je zapravo bio više tvoj nego tahićanski, Koke. Nije ličio na one demone sa kandžama i očnjacima zmaja koje je opisivao Morenu. To je bila neka starica sa kapuljačom, kao starice u Bretanji, uvek žive u tvom sećanju, bezvremenske žene koje si dok si živio u Pont-Avenu ili Puldiju sretao na putevima Finistera. Ostavljale su utisak da su već polumrtve, postajući duhovi za života. Ako je bilo potrebno praviti neku statistiku, objektivnom svetlu su pripadali dušek, zift crn kao devojčicina kosa, žuto cveće, zelenkasti čaršavi od tučene kore, svetlo-zeleni jastuk i roza jastuk čija nijansa kao da je zarazila devojčicinu gornju usnu. Taj poredak stvari imao je svoju protivtežu u gornjem delu: tamo su vazdušno cveće bile iskre, svetlucanje, fluorescentne i bestežinske vatrene kugle koje lebde na nebu plavičastom kao slez, gde su nanosi nagoveštavali izoštreni vodopad.

Duh je, iz profila, vrlo miran, naslanjao leđa na neki cilindrični stub, neki totem apstraktnih oblika, fino obojenih sa crvenkastim i staklasto - plavim nijansama. Ta gornja polovina bila je neka pokretna, kliska, neuhvatljiva materija koja je, reklo bi se, mogla da nestane u svakom trenutku. Duh je izbliza imao prav nos, otečene usne i veliko nepomično papagajsko oko. Uspeo si da celina ima sklad bez cezura, Koke. Iz nje je izvirala muzika dodira mrtvih. Svetlost je isparivala iz zelenkastožute boje čaršava i žute boje cveća sa narandžastim odsjajem.

- Kakvo ime da joj dam? - pitao je Teha'amanu nakon što je smislio mnoga i sva odbacio.

Devojčica je duboko razmišljala. Zatim je smislila i potvrdila: „*Manao tupapau*“. Bilo mu je teško da iz Teha'amaninih objašnjenja shvati da li je ispravan prevod bio „Ona misli na duh mrtvog“ ili „Duh mrtvog se seća nje“. Ta dvoznačnost mu se dopala.

Nedelju dana nakon što je završio svoje remek-delo, nastavio je da ga doteruje i provodio je čitave sate ispred platna posmatrajući ga. Uspeo si, zar ne, Koke? Slika nije odavala civilizovanu, evropsku, hrišćansku ruku. Pre bi se reklo ruku bivšeg Evropljanina, bivšeg civilizovanog bića i bivšeg hrišćanina, koji je po cenu volje, avantura i patnje, iz sebe izbacio frivolnu izveštačenost dekadentnih Parižana i koji se vratio svojim korenima, toj blistavoj prošlosti u kojoj su vera i

umetnost, ovaj i onaj život, bili jedna realnost. U nedeljama koje su usledile po završetku *Manao tupapaua* Pol je bio vedrog duha kako se odavno nije osećao. Na tajanstven način, na koji su dolazile i odlazile, one rane koje su mu se pojavile na nogama nešto pre nego što je napustio Evropu nekoliko godina ranije, nestale su. Ali on je iz predostrožnosti i dalje stavljao obloge od senfa i umotavao listove kao što mu je propisao doktor Femuil u Parizu i kako su mu savetovali lekari u bolnici u Vajamiju. Odavno nije imao krvarenja na usta koja su mu se pojavila ubrzo nakon dolaska na Tahiti. I dalje je rezbario male komade od drveta izmišljajući polinezijske bogove, počevši od paganskih bogova iz svoje zbirke fotografija, sedeći u senci velikog manga, praveći skice i započinjući nove slike koje bi napuštao čim bi ih započeo. Kako naslikati nešto posle *Manao tupapaua*? Bio si u pravu, Koke, kada si govorio tamo u Puldiju, u Pont-Avenu, u kafetu Volter u Parizu ili kad si diskutovao sa Ludim Holanđaninom u Arlu da slikarstvo nije stvar zanata nego okolnosti, ne umešnosti nego fantazije i životnog predavanja. „Kao ući u Trapistički red, živeti samo za Boga, braćo“. One noći kada se Teha'amana uplašila, govorio si sam sebi, pokidao se veo svakodnevnog i pojavila se jedna duboka stvarnost gde si mogao da se prebaciš u početke čovečanstva i da se družiš sa precima koji su pravili svoje prve korake u istoriji, u još uvek magičnom svetu, gde su bogovi i demoni pomešani sa ljudima.

Da li su veštački mogle da se naprave takve okolnosti u kojima se ruše vremenske barijere kao u noći *tupapaua*? Pokušavajući da to proveriti, napravio je onu *tamar'a* na koju je u jednom od onih nepromišljenih postupaka koji su obeležavali njegov život, potrošio dobar deo značajne doznake (osamsto franaka) koje mu je poslao Danijel de Monfrej, od prodaje dve njegove bretonske slike jednom brodograditelju u Roterdamu. Čim je imao novac u rukama, saopštio je svoje planove Teha'amani: pozvaće mnogo prijatelja, pevaće, ješće, igraće i napijaće se cele nedelje.

Otišli su kod bakalina u Matajeji, Kineza Aonija, da vrate nagomilani dug. Aoni, debeli istočnjak sa spuštenim kopcima kao u kornjače, koji se hladio parčetom kartona, pogledao je začuđeno novac kojem se više nije nadao. Koke je u napadu velikodušnosti kupio impresivnu količinu namirnica, konzervi, govedine, sira, šećera, pirinča, pasulja i pića: litre rozea, flaše apsinta, piva i ruma iz ostrvskih fabrika.

Pozvali su desetak parova meštana iz okoline Matajee i nekoliko prijatelja iz Papetea, kao što su potporučnik Ženo, porodice Drol i Sijas, funkcioneri kolonijalne administracije. Diskretni i ljubazni Ženo je, kao i uvek, došao pun hrane i pića koje je po grosističkoj ceni nabavljao u vojnoj prodavnici. *Tamara'a*, jelo na bazi ribe, krompira i povrća umotanog u lišće banane, kivanog u zemlji i vrelom kamenju, ispala je izvrsno. Kada su prestali da jedu smrkavalo se i sunce je bilo jedna vatrena lopta koja je tonula u blistave koralne sprudove. Ženo i dva francuska para su se oprostili, jer su hteli da se

vrata u Papete istog dana. Koke je doneo svoje dve gitare i mandolinu i zabavljao svoje goste bretonskim i nekim pesmama koje su u Parizu bile u modi. Bolje je ostati okružen meštanima. Prisustvo Evropljana je uvek bilo kočnica, sprečavalo je Tahičane da raspuste svoje nagone i zaista se razvesele. U to se uverio od prvih dana na Tahitiju, na igrankama petkom na Pijačnom trgu. Zabava je suštinski počinjala kada su mornari morali da se vrata na brodove, vojnici u kasarnu i na mestu je ostajala masa naroda gotovo bez *papa'a*. Njegovi prijatelji iz Matajee bili su prilično pijani, i muškarci i žene. Pili su rum sa pivom ili sa voćnim sokovima. Neki su igrali, drugi su pevali lokalne pesme, u grupi i vrlo usklađeno. Koke je pomogao da se upali vatra nedaleko od velikog manga kroz čije su granje svetlucale zvezde na nebu boje indiga. Već je dosta razumeo tahičanski maorski, ali ne kada bi pevali. Vrlo blizu vatre, igrajući nogama u mestu, vrteći kukovima, usijane kože od odsjaja plamena bili su Tutsitil, vlasnik terena na kojem je sagradio kućicu i njegova žena Maorijana, još uvek mlada, pomalo zaobljena, čiji su se elastični mišići pomaljali kroz cvetnu maramu umotanu oko tela. Imala je tipičnu tahičansku nogu, cilindričnu, smeštenu na onim velikim ravnim tabanima koji su se prljali zemljom. Pol ju je poželeo. Otišao je i doneo pivo pomešano sa rumom i ponudio im da piju i pio je i nazdravljao, zagrljen sa njima, prateći mrmljanjem pesmu koju su pevali. Dvoje meštana bilo je pijano.

- Hajde da se skinemo - rekao je Koke. - Da li ima komaraca?

Skinuo je maramu koja mu je pokrivala donji deo tela i ostao nag sa udom napola podignutim, vrlo vidljivim u slabom sjaju vatre. Niko ga nije imitirao. Gledali su ga ravnodušno ili radozvalo, ali nisu bili zainteresovani. Čega se bojite, zombiji? Niko mu nije odgovorio. Nastavili su da igraju, pevaju ili piju kao da on nije bio tu. Igrao je sa susedima, pokušavajući da imitira njihove pokrete - to nemoguće kretanje kukova, to ritmično poskakivanje sa dve noge i kolenima koja se sudaraju - bez uspeha, mada pun euforije i optimizma. Ubacio se između Tutsitila i Maorijane kao klin i sada se veoma oslanjao na ženu, dodirujući je. Uhvatio je oko struka i lagano je, svojim telom, gurnuo udaljavajući je od kruga koji je osvetljavala vatra. Ona se nije opirala, niti je menjala izraz. Kao da nije ni primećivala Kokeovo prisustvo, kao da igra sa vazduhom ili senkom. Malo se upinjući, naterao ju je da sklizne do zemlje; niko od njih dvoje nije rekao ni reći. Maorijana je dopustila da je poljubi, ali ga ona nije poljubila; pevušila je kroz zube, dok joj je on svojim ustima otvarao usta. Nervozan zbog pesmice koju su gosti, još na nogama, u krugu oko vatre pevali, vodio je s njom ljubav.

Kada se dan ili dva kasnije probudio - nemoguće je setiti se, - sa strelicama sunca u očima, bio je izujedan po telu i sumnjao je da je sam stigao do kreveta. Teha'amana je, sa pola tela van čaršava, hrkala. Osećao je neprijatan i opor zadah od mešanja alkohola i opštu slabost. „Da li treba da ostanem ili da se vratim u Francusku?“, pomislio je. Bio je već godinu dana na Tahitiju i imao oko

šezdeset naslikanih platna, pored bezbrojnih skica i crteža i tuceta izrezbarenih drvenih figura. I ono najvažnije: jedno remek-delo, Koke. Da se vrati u Pariz i napravi izložbu sa najprobranijim slikama iz ove godine koju je proveo u Polineziji. Zar to nije bilo primamljujuće? Parižani bi zinuli pred tom eksplozijom svetlosti, egzotičnih pejzaža, pred ovim svetom prirodnih muškaraca i žena, ponosnih na svoja tela i osećanja, bili bi zbunjeni ovim smelim oblicima i riskantnim kombinacijama boja koje su pretvarale u nestašluk impresionističke igre. Usuđuješ li se, Koke?

Kada se Teha'amana probudila i otišla da napravi šolju čaja, on je utonuo u jasan san, širom otvorenih očiju, uživajući u svom trijumfu: likujućci članci u novinama i časopisima, galeristi koji skaču zbog toga kako se upućeni otimaju o njegove slike, nudeći sulude cene koje ni Mone, Dega, Sezan, Ludi Holanđanin ni Puvis de Šavan, nikada nisu postigli. Pol je uživao u slavi i bogatstvu koje Francuska deli čuvenim ljudima, elegantno, bez oholosti. Kolegama koji su sumnjali u njega osvežavao je pamćenje: „Rekao sam vam kakav je metod, zar se ne sećate, prijatelji?“ Mladima je pomagao preporukama i savetima.

- Trudna sam - rekla mu je Teha'amana kada se vratila sa šoljama čaja koji se pušio. - Tutsitil i Maorijana su došli da pitaju da li ćeš sada kada si dobio novac da im vratiš ono što su ti pozajmili.

Platio je i njima i drugim susedima ono što im je dugovao ali onda je otkrio da je sve što mu je ostalo od pošiljke Danijela de Monfreja sto franaka. Koliko vremena će im to omogućiti da jedu? Gotovo mu je ponestalo platna i ramova, kartone je istrošio i pritom mu je ostalo svega nekoliko tuba boja. Da se vratiš u Francusku, Pole? U stanju u kojem se nalaziš i sa tako tmurnom budućnošću, da li još možeš da imaš koristi od Tahitija? Osim toga, ako hoćeš da se vratiš u Evropu, treba delovati odmah. Nije bilo ni najmanje mogućnosti da platiš sebi put. Jedinu način je bio da te repatriiraju. Prema francuskom zakonu imao si pravo. No, dok se od prava nešto napravi, bude prava strava, bilo je hitno da Monfrej i Šufeneker, tamo u Parizu posreduju u Ministarstvu. Dok oni obave postupak i dok ti ne stigne zvaničan odgovor, to je bar šest ili osam meseci. Na posao, ne gubi vreme.

Istog dana, dok se fizički još loše osećao zbog onoga što je popio na *tamara'a*, pisao je svojim prijateljima da hitno pokrenu postupak u Ministarstvu kako bi direktor Lepih Umetnosti (je li to i dalje bio mesje Anri Ružon koji mu je dao nekoliko pisama-preporuka kada je došao na Tahiti?) odobri repatrijaciju. I njemu je napisao dugačko pismo pravdajući svoj zahtev zdravstvenim razlozima i totalnom besparicom i na kraju, jedno pismo svojoj zakonskoj supruzi, Mete, u Kopenhagenu, najavljujući joj da će se videti za nekoliko meseci, jer je rešio da se vrati u Francusku da pokaže rezultat svog rada na Južnim morima. Ne saopštavajući svoje planove Teha'amani, obukao se i otišao u Papete da pošalje

pisma. Pošta, u glavnoj ulici prestonice, ulici Rivoli, uokvirenoj visokim voćnim drvećem i velikim kućama funkcionera, bila je pred zatvaranjem. Najstariji službenik (Fonševal ili Fonteval?) rekao mu je da će pošta krenuti uskoro putem za Australiju. *Kerigan* se spremio da isplovi. Iako je taj put bio duži, bio je sigurniji od onog za San Francisko, jer nije bilo toliko prebacivanja sa broda na brod gde su se pošiljke gubile.

Otišao je u bar u luci da nešto popije. Doneo je odluku da se vrati u Pariz tek što je prošlo godinu dana od njegovog dolaska i neće ustuknuti, ali nije se osećao prijatno. Otvoreno govoreći, to je bilo bekstvo, kao posledica poraza. Sa Ludim Holanđaninom, tamo u Arlu i u Bretanji i Parizu sa Bernarom, Morisom, dobrim Šufom, u svim razgovorima i maštanjima o potrebi da se ode u potragu za netaknutim svetom koji još nije zahvaćen evropskom umetnošću, jedna od glavnih misli bila je takođe pobeći od proklete svakodnevnice odiseje da se zaradi novac, od svakodnevnice teskobe da se preživi. Živeti prirodno, od zemlje, kao primitivci - zdravi narodi, - podstaklo je njegovu avanturu u Panami i na Martiniku, a zatim ga navelo da se obavestio Madagaskaru i Tonkinu pre nego što se odlučio za Tahiti. Ali, oprečno tvojim snovima, ni ovde se nije moglo živeti „prirodno“, Koke. Nije se moglo živeti samo od kokosa, manga i banana, jedinog što je granje drveća nudilo besplatno. Pa i tako, crvene banane rasle su samo u planini i valjalo je pentrati se na strma brda da bi se ubrale. Ti nikada nećeš naučiti da obrađuješ zemlju, jer oni koji to rade posvećuju tom poslu vreme koje bi tebe lišilo slikanja. Tako da je i ovde, uprkos svom pejzažu i meštanima, slabom odrazu onoga što je bila plodna civilizacija Maora, novac odlučivao o životu i smrti ljudi i osuđivao umetnike da budu robovi boga Mamona. Ako nisi hteo da umreš od gladi, morao si da kupiš konzerve od kineskih trgovaca, da trošiš, da trošiš novac koji ti, neshvaćen i odbačen od nedostojnih snobova koji su vladali na tržištu umetnosti, nisi imao i nikad nećeš imati. No, dobro, preživeo si, Koke, slikao si, obogatio svoju paletu ovim bojama i prema tvojoj devizi - „pravo da se usudim na sve“, - rizikovao sve kao veliki stvaraci.

Telia'amani ćeš svoje planove o povratku u Francusku priznati tek u poslednjem trenutku. I to se završavalo. Trebalo je da budeš zahvalan joj devojčici. Njeno mlado telo, njena tananost, njen budan duh, naterali su te da uživaš, da se podmladiš i da se na trenutke osetiš kao primitivac. Njena prirodna živahnost, njena snalažljivost, njena krotkost, njeno društvo učinili su da ti život bude podnošljiv. Ali ljubav je bila isključena iz tvog postojanja, nesavladiva prepreka za tvoju misiju umetnika, jer je od ljudi činila buržuje. Sada, sa tvojim semenom u sebi, devojčica će početi da otiče, postaće jedna od onih gojaznih, užasnih meštanki prema kojoj ćeš umesto naklonosti i želje osećati odvratnost. Bolje je da prekineš taj odnos pre nego što se loše završi. A sin ili ćerka koju ćeš dobiti? Pa dobro, biće to još jedno kopile u ovom svetu kopiladi. Racionalno si bio siguran da postupaš kako treba vraćajući se u Francusku. Ali nešto u tebi nije u to verovalo, jer si se sledećih osam meseci, sve dok se u junu 1893, napokon, nisi

ukrcao na *Dišafo* na putu za Numeu, prvi deo tvog povratka u Evropu, osećao nervozno, neprijatno, u strahu da ne poćiniš ozbiljnu grešku.

Ućinio je mnogo toga za tih osam meseci, ali jednom, kada je poverovao da moće ponovo da naslika još jedno tahićansko remek-delo, pogrešio je. Otišao je iz Matajee u Papete da vidi da li su mu stigla pisma i neka doznaka i u gradu je bilo neko uzbuđenje u kući njegovog prijatelja Aristida Sijasa, jer je umirao njegov sinčić od godinu i po dana. Stigao je upravo kada je dete umrlo od stomaćne infekcije. Kada je video mrtvo dete, ispošćeno lice, poplaveli ten, osetio je uzbuđenu jezu. Ne oklevajući, pretvarajući se da je tužan, iako nije bio, zagrlio je Aristida i gospođu Sijas i predložio im da naslika portret preminulog deteta i da im ga pokloni. Muž i žena su se pogledali plaćnim oćima i pristali: to će biti još jedan naćin da ga saćuvaju sa sobom.

Odmah je napravio nekoliko skica, nastavio da ih pravi za vreme opela, a zatim ga je naslikao na jednom od svojih poslednjih platna, obazrivo i detaljno. Dobro je proućio lice tog deteta zatvorenih oćiju i sklopljenih ruku sa brojanicama, koje je odraćavalo sam trenutak prelaska. Ali kada je odneo sliku, umesto da mu se zahvali na poklonu, madam Sijas se naljutila. Nikada neće dopustiti u svojoj kući taj portret.

- Ali šta ima uvredljivo u njemu? - pitao je Koke, ne sasvim nezadovoljan reakcijom kolonistove supruge.

- To nije moje dete. To je mali Kinez, jedan od ovih ųutih koji su poćeli da ostvaruju invaziju na nas. Šta smo vam ućinili da se rugate našem bolu stavljajući lice Kineza našem anđelu?

Kako nije mogao da se uzdrži od smeha, Sijasi su ga izbacili iz kuće. U povratku u Matajeu, posmatrao je portret novim oćima. Da, i ne primetivši, napravio si mu istoćnjaćke crte. Onda je prekrstio svoju novu kreaciju u mitsko maorsko ime: *Portret princa Atitija*.

Posle izvesnog vremena, kada je primetio da je uprkos tome što je prošlo ćetiri meseca od dana kada mu je saopštila da je trudna, Teha'amanin stomak ne raste, ona je prokomentarisala.

- Imala sam krvarenje i izgubila sam ga - rekla je ne prestajući da šije. - Zaboravila sam da ti kaćem.

Dižon, april 1844.

Iako to nije bilo u njenom planu, Flora se umesto da se prebaci direktno iz Oksera u Dižon, dva puta zaustavila, po jedan dan u Avalonu i u Semiru. U knjižarama oba mesta ostavila je primerke *Radničke unije* i plakate. I u oba mesta je, kako nije imala pisma-preporuke i veze, otišla da potraži radnike u kafanama.

Na malom trgu crkve u Avalonu, sa naslikanim svecima i devicama koji su je podsetili na indijanske kapele u Peruu, bile su dve krčme. Ušla je u *L'Etoile du Jour* u sumrak. Od vatre kamina su se crvenela lica gostiju i krcata prostorija se punila dimom. Bila je jedina žena. Ciku je zamenilo mrmljanje i smejuljenje. Među belim oblačićima od lula razaznala je trepćuće okice i pohotne izraze. Dok se probijala kroz oznojenu masu koja ju je propuštala i za njom se zatvarala, pratila je promenljiva graja.

Nije joj bilo neprijatno. Gazdi lokala, jednom niskom čoveku ljigavih manira koji je došao da je pita koga traži, odsečno je odgovorila: nikoga.

- Zašto me pitate? - sada se ona raspitivala tako da je svi čuju. - Zar ovde ženama nije dopušten ulaz?

- Pristojnim ženama jeste - uzviknuo je sa šanka jedan podnapijen glas. - Bludnicama nije.

„Ovo je lokalni pesnik“, pomisli Flora.

- Ja nisam kurva, gospodo - objasnila je ne ljuteći se, namećući tišinu. - Ja sam prijatelj radnika. Dolazim da vam pomognem da pokidate lance eksploatacije.

Onda je po njihovim licima shvatila da više ne smatraju da je bludnica nego da je čaknuta. Ne predajući se, počela je da im govori. Slušali su je iz radoznalosti, kao što se sluša poj nepoznate ptice, ne obraćajući mnogo pažnje na ono što je govorila, na njene reči, već više na njene skute, ruke, usta, struk,

grudi. To su bili umorni ljudi, poraženih lica, koji su samo hteli da zaborave na život koji vode. Kada im je radoznalost bila zadovoljena, neki su ubrzo nastavili svoje razgovore, zaboravljajući na nju. U drugom kabareu u Avalonu, *La Joie*, jednoj maloj prostoriji sa čađavim zidovima i kaminom u kojem je jenjavala poslednja žeravica, šest-sedam meštana je bilo suviše pijano da bi gubila vreme govoreći im bilo šta.

Vratila se u hotelčić sa onim kiselim ukusom u ustima koji je s vremena na vreme osećala. Zbog čega, Florita? Zbog vremena izgubljenog u ovom mestu seljaka - neznalica kao što je Avalon? Ne. Zbog toga što ti je poseta ovim krčmama uzburkala sećanja i sada su ti u nosu bila vinska isparenja jazbina punih pijanaca, kockara i propalica sa Trga Mober i okoline, gde su protekli tvoje detinjstvo i devojaštvo. I tvoje četiri godine braka, Florita. Kakav strah od pijanaca! Vrveli su oko ulice Foar, na vratima krčmi i na čoškovima, izvaljeni u hodnicima i na pločnicima, spavajući, podrigujući, povraćajući, izgovarajući bezobrazluke u snu. Naježila se pri sećanju kako se vraćala kući u mraku iz Radionice gravire i litografije majstora Andrea Šazala, gde je kad je napunila šesnaest godina majka vrlo brzo uspela da je zaposli kao šegrta za radnicu - bojarku. Nečemu je poslužila tvoja sklonost ka crtanju. Možda bi u drugim okolnostima uspela da budeš slikarka, Andaluzanko. Ali nije se kajala što je u mladosti bila radnica. U početku joj je izgledalo fantastično, kao oslobođenje, to što nije morala da provodi dane zatvorena u turobnom sobičku u ulici Foar, što je izlazila iz kuće vrlo rano i radila dvanaest sati u Radionici gravire i litografije sa dvadesetak radnika majstora Šazala. Radionica, pravi univerzitet o tome šta znači biti radnica u Francuskoj. Devojke iz radionice su joj ispričale da majstor ima čuvenog brata, Antoana, koji slika cveće i životinje u Botaničkoj bašti. Andre Šazal je voleo da pije, da se kocka i gubi vreme u krčmama. Kada bi popio, a nekada i kada ne bi, umeo bi da se raspojasa sa radnicama. Rečeno-učinjeno. Istog dana kada je s tobom razgovarao da vidi da li će te primiti kao šegrta, proučio te je odozgo nadole, spuštajući bezobrazno svoj vulgarni pogled na tvoje grudi i kukove.

Andre Šazal! Kakvog ti je ubogog đavola sudbina, ili možda Bog, dodelila da mu žrtvuješ svoju nevinost, Florita. Visok, pomalo pogrbljen čovek, kose kao slama, vrlo širokog čela, smelih i mangupskih očiju i izbočenog nosa koji stalno njuši mirise oko sebe. Zavela si ga na prvi pogled, svojim velikim dubokim očima i svojom kovrdžavom crnom kosom, Andaluzanko. (Je li ti Andre Šazal prvi dao taj nadimak?) Bio je dvanaest godina stariji od tebe i mora da mu je išla voda na usta maštajući o zabranjenom voću ovog devojčeta. Pod izgovorom da te uči zanatu prilazio bi ti, hvatao bi te za ruku, grlio oko struka. Tako se mešaju kiseline, menjaju boje, pazi, nemoj ovde da stavljaš prst, opećićeš se, i paf, bio je na tebi, trljajući ti nogu, ruku, ramena, leđa. Koleginice su ti se rugale, „Osvojila si gazdu, Florita“. Amandin, tvoja najbolja drugarica ti je predvidela: „Ako ne popustiš, ako mu se odupreš, oženiće se tobom. Poludeo je za tobom, kunem ti se“.

Jeste, poludeo je za tobom Andre Šazal, grafičar - litograf, ljubitelj kafana, kockar i pijanac. Toliko je poludeo da je jednog lepog dana, smrdeći na loše vino i iskolačenih očiju, dozvolio sebi da ti svojim ručerdama dotakne grudi. Od tvog šamara je posrnuo. Bled, posmatrao te je zapanjeno. Umesto da je otpusti, čega se Flora bojala, pojavio se skrušeno u sobičku u ulici Foar sa buketićem krinova u ruci, da se izvini madam Tristan: „Gospođo, moje namere prema vašoj kćeri su ozbiljne“ To je izazvalo toliku radost madam Alin da je počela da se smeje i zagrlila je Floru. Jedini put kada si majku videla toliko srdačnu i srećnu. „Kakvu sreću imaš“, ponavljala je nežno je gledajući. „Zahvali Bogu, kćeri“.

- Sreću zato što mesje Šazal hoće sa mnom da se oženi?

- Sreću zato što je spreman da se tobom oženi iako si kopile, kćeri. Misliš da ima mnogo njih koji bi tako nešto učinili? Na kolenima mu se zahvali, Florita.

Taj brak je označavao početak kraja njenog odnosa sa majkom; Flora ju je otada sve manje volela. Znala je da je nezakonita ćerka, jer brak njenih roditelja koji je sklopio onaj francuski pop u Bilbau nije važio pred građanskim zakonom, ali tek tada je postala svesna da biti *kopile* baca na nju toliko strašnu krivicu rođenja kao što je prvi greh. To što je Andre Šazal, vlasnik, skoro buržuj, bio spreman da joj da svoje ime, bio je blagoslov, sreća na kojoj treba da budeš zahvalna iz dubine duše. Ali tebi je, Florita, sve to, umesto da te ponese, ostavljalo onaj isti neprijatni ukus koji sada pokušavaš da izbaciš iz usta ispirajući ih vodom sa mentom, pre nego što legneš u hotelu u Avalonu.

Ako je ono što si osećala za mesje Šazala bila ljubav, onda je ljubav laž. Nije imala nikakve veze sa ljubavlju iz romana, tim toliko delikatnim osećanjem, tim poetskim zanosom, onim vatrenim željama. Kada je Andre Šazal, tvoj gazda, još ne tvoj muž, vodio ljubav sa tobom na onom krevetu sa oprugama koje su škripale u kancelariji njegove radionice, pošto su ti koleginice otišle, nije ti izgledalo ni romantično, ni lepo ni sentimentalno. Pre bi se reklo - jedna bolna gadost. Bilo joj je muka od tela koje smrdi na znoj što je gnječilo, onog žitkog jezika sa zadahom na duvan i alkohol, osećanja da je iskidana između butina i stomaka. Pa ipak, Florita, idiote, neoprezna Andaluzanko, posle tog odvratnog silovanja - bilo je to, zar ne? - napisala si Andreu Šazalu ono pismo koje će bednik javno pokazati sedamnaest godina kasnije na sudu u Parizu. Jedno lažljivo i glupavo pisamce sa svim opštim mestima koje je zaljubljena devojka morala da kaže svom ljubavniku nakon što mu ponudi svoju nevinost. I sa toliko pravopisnih i sintaksičkih grešaka! Koliko će te biti sramota kad ga budeš slušala, kad čuješ smejljenje sudija, advokata i publike. Zbog čega si ga napisala kad si iz onog kreveta ustala sva zgađena? Jer su to u romanima radile deflorisane junakinje.

Venčali su se mesec dana kasnije, 3. februara 1821. u opštini XI rejona i od tog dana stanovali su u malom stanu u ulici Fose-Sen-Žermen-de-Pre. Kada je skupljena na krevetu hotela u Avalonu primetila da su joj oči vlažne, Flora je uložila napor da odagna te neprijatne uspomene. Ono najvažnije bilo je da su te nedaće i razočarenja, umesto da te unište, učinili jačom, Andaluzanko.

U Semiru joj je išlo bolje nego u Avalonu. Nekoliko koraka od čuvenih kula burgundskog vojvode koje nju nimalo nisu zadivile, bila je krčma koja je preko dana radila kao restoran. Desetak zemljoradnika je slavilo neki rođendan i bilo je još nekoliko bačvara. Nije joj bilo teško da povede u razgovor sa obe grupe. Okupili su se i ona im je objasnila razlog svog putovanja po unutrašnjosti Francuske. Gledali su je sa poštovanjem i zbnjenošću, mada, mislila je Flora, nisu razumeli baš mnogo od onoga što im je govorila.

- Ali mi smo ratari, a ne radnici - rekao je jedan od njih kao da se izvinjava.

- I seljaci su radnici - pojasnila im je. - I zanatlije i sluge. Ko nije vlasnik, taj je radnik. Sve koje eksploatišu buržuji. A zato što ste brojniji i zato što najviše patite, vi ćete spasiti čovečanstvo.

Zgledali su se zbnjeni takvim proročanstvom. Na kraju su se ohrabрили da joj postave pitanja. Dvoje joj je obećalo da će kupiti *Radničku uniju* i da će se učlaniti u organizaciju kada bude formirana. Da ih ne bi potcenila, pre nego što je otišla, morala je da pokvasi usne čašicom vina.

Stigla je u Dižon u zoru 18. aprila 1844. sa vrlo jakim bolovima u materici i bešici koje je osetila u diližansi, možda zbog truckanja i iritacije u stomaku od prašine koju je gutala. Tokom cele nedelje u Dižonu mučile su je te smetnje u niskom stomaku koje su joj izazivale pomamnu žeđ - borila se protiv nje gutljajima zašećerene vode, - ali je bila vedrog duha, jer u tom čistom, lepom i prijatnom gradu od trideset hiljada duša nijednog trenutka nije prestala nešto da radi. Sve tri novine u Dižonu su najavile njenu posetu i imala je mnogo unapred pripremljenih susreta zahvaljujući svojim prijateljima sen-simonistima i pristalicama Furijea u Parizu.

Radovalo je da upozna madmoazel Antoanet Kare, dižonsku krojačicu i pesnikinju koju je Lamartin u jednoj pesmi prozvao „primerom za žene“ zbog njenog umetničkog talenta, njene sposobnosti usavršavanja i duha pravičnosti. Ali čim je počela da razgovara sa njom u redakciji *Journal de la Cote d' Or*, shvatila je da je reč o jednoj taštoj i glupoj osobi. Imala je grbu na leđima i grudima i osim toga, bila je neobično debela, a gotovo patuljica. Rođena u vrlo skromnoj porodici, usled svojih književnih uspeha sada se osećala kao buržujka.

- Ne verujem da mogu da vam pomognem, gospođo - rekla joj je na neprijatan način kad je nestrpljivo saslušala, mašući detinjom ručicom. - Po onome što ste mi upravo rekli vaša propoved je namenjena radnicima. Ja ne viđam ljude iz naroda.

„Naravno da ne, uplašila bi ih“ pomislila je *Madame-la-Colere*. Pozdravila se sa njom suvo, ne davši joj primerak *Radničke unije* koji je nosila kao poklon.

Sen-simonisti su u Dižonu bili dobro smešteni. Imali su sopstvenu prostoriju. Kako ih je Prosper Anfanten obavestio, onog popodneva kada je stigla, primili su je na svečanom zasedanju. Sa vrata prostorije pored muzeja Flora ih je videla, omirisala i svrstala za nekoliko sekundi. Tamo su bili oni tipični socijalistički buržuji, nepraktične sanjalice, oni ljubazni i svečani sen-simonisti koji obožavaju elitu i ubeđeni su da će, ako kontrolišu Budžet, napraviti društvenu revoluciju. Isti kao oni u Parizu, Bordou ili na nekom drugom mestu. Profesionalci ili funkcioneri, posednici ili rentijeri, dobro vaspitani i dobro obučeni, ljudi koji veruju u nauku i napredak, kritičari buržuja, ali i sami buržuji, nepoverljivi prema radnicima.

I ovde su, kao na zasedanjima u Parizu, na pozornicu stavili jednu praznu stolicu, simbol njihovog čekanja dolaska Majke, žene-mesije, superiorne ženke koja će sjedinivši se u svetoj kopuli sa Ocem (Ocem Prosperom Anfantenom, pošto je osnivač Otac Klod-Anri de Ruvroa, grof od Sen-Simona, bio mrtav od 1825.) stvoriti Vrhovni Par, da vodi društveni preobražaj koji će osloboditi ženu i radnike od sadašnjeg ropstva i započeti doba pravde. Šta si čekala, Florita, da im napraviš iznenađenje i odeš da sedneš u tu praznu stolicu i sa dramatikom glumice Rašel najaviš im da je čekanje završeno, da pred sobom imaju ženu-mesiju? Bila je u iskušenju da to uradi u Parizu. Ali zaustavila su je sve veća neslaganja sa njima zbog sen-simonovskog idolopoklonstva odabranoj manjini, onima kojima su hteli da predaju vlast. Osim toga, ako je prihvate kao Majku, morala bi da se spari sa Ocem Anfantenom. Nisi bila spremna na to čak i da je to bila cena da se skinu lanci čovečanstva, iako je Prosper Anfanten imao famu da je zgodan i toliko žena je uzdisalo za njim.

Kopulisati, ne voditi ljubav, nego kopulisati, kao svinje ili konji: to su radili muškarci sa ženama. Bacali su se na njih, širili im noge, gurali im svoje vlažne udove, ostavljali ih u drugom stanju i zauvek im povređivali matericu, kao Andre Šazal tebi. Jer ove bolove tamo dole imala si od svog nesrećnog braka. „Voditi ljubav“, ta delikatna, prijatna ceremonija u kojoj su učestvovali srce i osećanja, senzibilnost i nagoni, u kojoj su dvoje ljubavnika jednako uživali, bila je izmišljotina pesnika i romanopisaca, fantazija koja nije pravdala vulgarnu stvarnost. U svakom slučaju, ne između žena i muškaraca. Barem ti nisi vodila ljubav nijedan jedini put za te grozne četiri godine sa tvojim mužem, u onom stančiću u ulici Fose-Sen-Žermen-de-Pre. Ti si kopulisala, ili bolje rečeno, bila

kopulisana svake večeri od strane te pohotne životinje koja je smrdela na alkohol, koja te je gušila svojom težinom i dodirivala i ljubila sve dok se ne bi srušila pored tebe kao izmorena zver. Koliko si plakala, Florita, od odvratnosti i stida, posle tih noćnih silovanja kojima te podvrgavao taj tiranin tvoje slobode. Ne pobrinuvši se nikada da proveri da li želiš da vodiš ljubav, bez i najmanje radoznalosti da sazna da li uživaš u njegovom milovanju - je li tako trebalo zvati ono odvratne dahtanje, ona lizanje i ujede? - ili ti izaziva bol, tugu, potištenost, odvratnost. Da nije bilo nežne Olimpije, kakvu bi jadnu ideju o fizičkoj ljubavi imala, Andaluzanko.

Ali još gore nego biti kopulisana bilo je zatrudneti usled tih noćnih nasrtaja. Gore. Osećati da otičeš, da se deformišeš, da se tvoje telo i tvoj duh remete, osećati žeđ, mučninu, težinu, koštalo te je dva ili tri puta više napora nego što je normalno. Je li to blagoslov materinstva? Je li to ono za čim su žudele žene, što je ispunjavalo njihovu intimnu vokaciju? Da nateknu, rode, zarobe se sa decom kao da nije dovoljno biti robinja muža?

Stan u ulici Fose-Sen-Žermen-de-Pre bio je mali, mada čistiji i provetreniji nego onaj u ulici Foar. Ali Flora ga je mrzela još više od onog, osećajući se kao zarobljenik, biće lišeno onoga što će od tada naučiti da ceni više nego išta na svetu: slobode. Četiri godine bračnog robovanja su ti otvorile oči o tome šta je ispravno a šta nije u odnosima između muškaraca i žena, o onome šta želiš i šta ne želiš u životu. To što si bila, utroba koja će pružati zadovoljstvo i decu gospodinu Andreu Šazalu, naravno, nisi htela.

Počela je da izmišlja izgovore da pobegne od ruku svog muža po rođenju svog prvog sina, Aleksandra 1822: angine, groznice, glavobolje, povraćanja, bolovi, duboki san. I kada to nije bilo dovoljno, bunila se protiv ispunjivanja bračnih dužnosti, iako bi njenog gazdu i gospodina hvatao bes i vređao bi je. Prvi put kada je pokušao da digne ruku na tebe, skočila si sa kreveta zgrabivši makaze sa komode.

- Ako me dotakneš, ubiću te. Sada, sutra i prekosutra. Sačekaću da zaspíš, da budeš rasejan. I ubiću te. Ni ti ni bilo ko drugi neće staviti ruku na mene. Nikada!

Andre Šazal je video tako odlučnu, tako van sebe, da se uplašio. Dobro, Florita, na kraju ga nisi ubila. Štaviše, jadni idiot umalo nije ubio tebe. I kada je nastavio da te kopuliše i ostavlja u drugom stanju, i kada te je naterao da rodiš drugog sina (Emesta-Kamila u junu 1824.), ostavio te je u drugom stanju i treći put. Ali kada se rodila Alin, već si pokidala svoje lance.

Sen-simonisti iz Dižona su je pažljivo slušali. Zatim su joj postavljali pitanja i jedno od njih je aludiralo da njena ideja o Radničkim palatama mnogo

duguje modelu društva koje su zamislili učenici Sen-Simona. Tačno, Florita. Bila si vredna učenica njegovih učenja i u jednom periodu, Sen-Simonovo ludilo sa vodom - verovao je da kao reke i vodopadi, ljudski tokovi, znanje, novac, rasuđivanje i moć treba slobodno da cirkulišu da naprave napredak - oduševilo te je kao i njegova ličnost. I veliki postupci koji su kitili njegovu biografiju; na primer, kada je odbio da bude grof, jer je rekao „smatram da je ta titula mnogo niža od titule građanina“. Ali sen-simonisti su ostali na pola puta, jer iako su štitili ženu, nisu bili pravedni prema radnicima. Bili su dobro obrazovane i simpatične osobe, to da. Svi prisutni su joj obećali da će se upisati u Radničku uniju i da će pročitati njenu knjigu, iako je bilo očigledno da ih nisi ubedila. Bili su skeptični prema ideji da će samo jedinstvo svih radnika dovesti do emancipacije žena i pravde. Nisu verovali u reformu učinjenu odozdo, ruku pod ruku sa ruljom. Na radnike su gledali sa velike visine, sa nagonskim nepoverenjem posednika, funkcionera i rentijera. Bili su toliko naivni da su verovali da će šačica bankara i industrijalaca, razrdivši Budžet sa naučnom mudrošću naći leka za sva društvena zla. Ali, na kraju krajeva, u njihovoj doktrini je oslobođenje žene svih vidova ropstva i uvođenje razvoda bar stajalo na glavnom mestu. Makar i samo zbog toga, bila si im zahvalna.

Zanimljivija od susreta sa sen-simonistima bila su zasedanja sa stolarima, obuçarima i tkačima Dižona. Sastala se sa svima posebno jer su u udruženju za uzajamnu pomoć *Kompanjonaz* bili vrlo ljubomorni na svoju autonomiju, neskloni da se mešaju sa radnicima druge struke, predrasuda koju je

Flora pokušala da im izbacila iz glave bez mnogo uspeha. Najbolji sastanak bio je sa tkačima, tucetom ljudi načičkanih u jednoj prigradskoj radionici sa kojima je provela nekoliko sati, od sumraka do duboke noći. Siromasi obučeni u jednostavne platnene bluze, iznošene cipele, a neki i bosu, slušali su je sa interesovanjem, nepomični, često klimajući glavom. Flora je videla da se ova umorna lica raduju slušajući je kako govori da će Radnička unija, kada se jednom osnuje u Francuskoj, a potom u celoj Evropi, biti dovoljno snažna da vlade i parlamente primora da pravo na rad pretvore u zakon. Zakon koji će ih zauvek štititi od nezaposlenosti.

- Ali vi u to pravo hoćete da uključite i žene - prebacio joj je jedan do njih kada je došao red na pitanja.

- Zar žene ne jedu? Zar se ne oblače? Zar i one ne moraju da rade da bi živele? - skandirala je Flora, kao da recituje.

Nije ih bilo lako ubediti. Plašili su se da će, ako se pravo na rad proširi i na žene, porasti nezaposlenost, jer nikada neće biti posla za toliko ljudi. Nije mogla da ih ubedi ni da treba zabraniti da u fabrikama i radionicama rade deca

mlađa od deset godina, kako bi mogla da idu u školu da nauče da čitaju i pišu. Plašili su se, ljutili se, govorili da će se pod izgovorom školovanja dece smanjiti mala zarada porodica. Flora je razumela njihove strahove i obuzdavala njihovo nestrpljenje. Radili su po petnaest i više sati, sedam dana nedeljno i izgledali su neuhranjeno, mršavo, bolešljivo, ostarelo od takvog psećeg života. Šta si još mogla da tražiš od njih, Florita? Izišla je iz radionice uverena da će ovaj dijalog biti plodan. I uprkos umoru, sledećeg jutra je izvršila svoju dužnost i pozabavila se turizmom.

Čuvena Crna Devica iz Dižona, Naša Gospa od Dobre Nade, izgledala joj je kao ružna žaba, skulptura nedostojna da zauzima tako privilegovano mesto na glavnom oltaru u katedrali. To je rekla dvema devojkama iz Bogorodičinog bratstva koje su ukrašavale idol tunikama i velovima od svile, gaze i organdina, narukvicama i dijademama.

- Obožavanje Device u ovom totemu je praznoverje. Podsećate me na idolopoklonike koje sam videla u peruanskim crkvama. Da li to parosi odobravaju? Da živim u Dižonu, za tri meseca bih ukinula taj izraz paganskog nazadnjaštva.

Devojke su se prekrstile. Jedna od njih je promucala da je burgundski vojvoda doneo tu figuru sa svoga hodočašća po Istoku. Već stotinama godina crna Devica je najpopularniji kult u oblasti. I najčudotvorniji.

Flora je morala da izjuri odande - bilo joj je krivo, volela bi da nastavi diskusiju sa dve bogomoljke - da ne stigne kasno na sastanak sa četiri velike dame, organizatorke prikupljanja dobrotvornih priloga i pokroviteljama staračkih domova. Gospođe su je radoznalo primile. Premeravale su je odozgo nadole, radoznale da saznaju kakva je bila ta ekscentrična Parižanka koja je pisala knjige, ova laička svetica koja je, ne crveneći, oglašavala svoju nameru da oslobodi čovečanstvo. Pripremile su za nju stočić sa čajem, osvežavajućim napicima i slatkišima koje Flora nije probala.

- Dolazim da vam tražim pomoć za jednu duboko hrišćansku akciju, gospođe.

- A šta vi mislite da mi radimo, madam - rekla je najstarija, jedna starica plavih očiju energičnih pokreta. - Posvećujemo svoje živote milosrđu.

- Ne, vi se ne bavite milosrđem - popravila je Flora. - Vi delite milostinju, što je veoma drukčije.

Koristeći njihovo iznenađenje pokušala je da objasni. Milostinja služi samo onima koji je daju da im umiri savest i pruži osećanje pravednosti. Ali, pokloni ne pomažu sirotinji da izađe iz siromaštva. Umesto milostinje trebalo bi da svoj novac i uticaj iskoriste u prilog Radničke unije, da finansiraju njene novine, da otvore njene lokale. Radnička unija će učiniti pravdu u ogorčenom čovečanstvu. Jedna od dama je iznervirano, hladeći se lepezom, promrmrljala da niko ne može da uči milosrđu nju, koja je zapostavljala svoju porodicu da bi četiri popodneva nedeljno posvetila dobrotvornim akcijama, a ponajmanje jedna arogantna ženica sa cipelama punim blata i rupa. Kako se usuđuje da ih prezire! Grešite madam: Flora je verovala u vaše dobre namere i samo je htela da ih usmeri tako da budu efikasne. Napetost je malo popustila, ali nije dobila ni najmanje obećanje da će je podržati. Oprostila se od njih veselo: ove četiri slepice nikada te neće zaboraviti. Otvorila si im oči, umetnula im crvića loše savesti.

Sada si se osećala sigurno, Andaluzanko, spremna da se sa svojim sjajnim idejama suočiš sa svim buržujkama i buržujima na svetu. Jer si imala veoma jasnu svest o dobrom i lošem, o mučiteljima i žrtvama i znala si recept da izlečiš mane društva. Koliko si se promenila od onog groznog doba kada si otkrila da te je Andre Šazal treći put ostavio u drugom stanju, i krišom, ne rekavši ni svojoj majci, rešila da napustiš muža. „Nikada više“. I to si ispunila.

Imala je dvadeset dve godine, dva sinčića i devojčicu koja je rasla u njenom stomaku. Nije imala novca, prijatelja, ni porodicu koja bi je podržala. Uprkos tome rešila je da izvede to samoubistvo za svaku ženu kojoj su važni sigurnost i dobro ime. Tebi više nije bilo važno ništa čemu bi cena bila da nastaviš život robinje. Samo da pobegneš iz tog kaveza sa šipkama zvanim brak. Jesi li znala čemu se izlažeš? Naravno da nisi. Nikada ne bi mogla da zamisli da će najdramatičnija posledica njenog bekstva biti taj metak zaglavljen u grudima, čiji bi hladan metal odjednom osetila u napadima kašlja, u neprilikama i trenucima malodušnosti. Nije ti bilo žao. Ponovo bi to uradila, isto tako, jer i sada, dvadeset godina kasnije, naježiš se pri pomisli na svoj život kao madam Andre Šazal.

Njen odlazak je olakšala jedna nesreća: hronična slabost i stalne bolesti njenog starijeg sinčića Aleksandra, koji je umro 1830. sa osam godina. Lekar je insistirao: trebalo ga je odvesti u prirodu da diše čist vazduh, daleko od pariške zagađenosti. Andre Šazal se složio. Iznajmio je sobicu blizu Versaja, u kući dadilje koja je dojila Emesta-Kamila i dozvolio Flori da tamo živi dok se ne porodi. Kakvo osećanje slobode onog dana kada je Andre Šazal ispratio na stanici diližansi. Alin se rodila dva meseca kasnije, 16. oktobra 1825. na selu, u rukama jedne babice koja je otprilike tri sata terala Floru da gura i stenje. Tako se završio tvoj brak. Proći će mnogo godina dok ponovo ne vidiš svog muža.

Nakon što je tri puta insistirala i poslala mu potpisani primerak *Radničke unije*, njegova Visost, dižonski biskup, udostojio se da je primi. To je bio starac

markantnog izgleda koji se učeno izražavao i sa kojim je Flora provela vrlo prijatno vreme polemišući. Primio ju je veoma ljubazno u biskupskoj palati. Pročitao je knjižicu i pre nego što je Flora otvorila usta, zasuo je pohvalama. Kćeri: vaše namere su čiste, plemenite. U njima se vidi jasno shvatanje ljudskog bola i žarka želja da se on umanji. Ali, ali, uvek je postojalo neko ali u ovom nesavršenom životu. U Florinom slučaju, to što nije katolkinja. Zar se moglo napraviti neko veliko delo, moralno i korisno za duh van katolicizma? Njene poštene namere bi izgledale iskrivljeno i umesto da ispadne ono što je ona očekivala, njen poduhvat bi imao štetne posledice. Zbog toga joj, rekao je biskup sa bolom u duši - neće pomoći. Štaviše. Njegova obaveza je bila da je upozori. Ako se osnuje Radnička unija, a bilo je moguće da će sa energijom i voljom koju je Flora pokazivala u tome uspeti, on će se boriti protiv toga. Organizacija tih razmera koja nije katolička mogla bi da bude kataklizma za društvo. Dugo su raspravljali. Flora se ubrzo uverila da njeni argumenti nikada neće ostaviti utisak na monsinjora Fransoa-Viktora Rivea. Ali očarala ju je finoća biskupa koji joj je govorio i o umetnosti, književnosti, muzici i istoriji, sa dobrim ukusom i upućeno. Kada bi slušala nekog takvog, nije mogla da izbegne osećanje nostalgije zbog svega onoga što nije znala, što nije pročitala niti će pročitati, jer je već bilo kasno da popuni praznine u svom obrazovanju. Zbog toga te je Žorž Sand prezirala, Florita, i zbog toga si pred tom velikom damom francuske književnosti uvek osećala inferiornost koja parališe. „Ti vrediš više nego ona, ludo jedna“, hrabrila ju je Olimpija.

Biti siromašna i pritom neobrazovana znači biti dvostruko siromašna, Florita. To je sama sebi rekla mnogo puta one godine oslobođenja od jarma Andrea Šazala - 1825. kada se sa svojim drugim, bolesnim sinom i tek rođenom Alin, kod dadilje na selu suočila sa okolnošću koju nije predvidela, opsednuta samo idejom da se oslobodi porodičnih lanaca. Tu decu je trebalo nahraniti. Kako, kad nije imala ni prebijene pare? Otišla je da poseti majku koja je tada živela u manje turobnom kraju, u ulici Nev-de-Sen. Gospođa Tristan nije mogla da shvati da ne želiš da se vratiš svom domu, mužu, ocu tvoje dece. Flora! Flora! Kakvo je to ludilo? Da ostaviš Andrea Šazala? S pravom se jedan čovek žalio da nema vesti od tebe. Mislio je da mu je ženica na selu i čuva decu. Andre je poslednjih nedelja neočekivano doživeo ekonomski krah: poverioci su ga - spopadali, morao je da napusti stan u ulici Fose-Sen-Žermen-de-Pre i sud mu je konfiskovao radionicu. I upravo sada kada si svome mužu potrebniya nego ikad, hoćeš da ga napustiš? Majci su oči bile pune suza i usta su joj podrhtavala.

- Već sam to učinila - rekla je Flora. - Nikad mu se neću vratiti. Nikada više neću izgubiti svoju slobodu.

- Žena koja napusti svoj dom pada niže od prostitutke - optužila ju je majka, užasnuta. - To je kažnjivo zakonom, to je zločin. Ako te Andre prijavi

tražiće te policija, ići ćeš u zatvor kao kriminalac. Ne možeš da napraviš takvu glupost!

Učinila si to, Florita, bez obzira na opasnosti. Naravno, svet je postao neprijateljski, život vrlo težak. Prvo je trebalo da ubediš dadilju iz Arpažona da ostane sa troje dece, dok tražiš posao, da bi mogla da platiš njene usluge i izdržavanje svoje dece. A šta bi mogla da radiš, biće nesposobno da napiše ispravno jednu jedinu rečenicu?

Kako bi izbegla da je Andre Šazal pronađe, zaobišla je grafičarske radionice gde bi je možda zaposlili. I otišla je iz Pariza da se sakrije u unutrašnjosti. Morala je da počne od najnižeg. Od prodavačice igala, konca i materijala za vez u radnici u Ruanu koju je u vreme kada se ne radi sa klijentima morala da riba, čisti i mete za nedostojnu platu koju je celu slala dadilji u Arpažonu. Zatim kao dadilja blizanaca supruge jednog pukovnika koja je živela na selu, blizu Versaja, dok joj je muž ratovao ili vodio kasarnu. To nije bio loše plaćen posao - ništa nije trošila i imala je pristojnu sobu - i ostala bi još da je njen karakter dopustio da podnese blizance, debeljuškaste prasiće koji su, kada nisu cičali i probijali joj bubne opne, povraćali i piškili po odeći koju bi im upravo promenila pošto su prethodnu takođe isprovraćali i upišali. Pukovnica ju je izbacila na dan kada je otkrila kako ih *Madame-la-Colere*, van sebe od dranja blizanaca, štipa ne bi li učitali.

Iako je od mladosti na sve moguće načine Flora nastojala da nadoknadi nedostatke svog obrazovanja, kada bi naišla na neku tako mudru osobu koja govori tako dobar francuski kao dižonski biskup, uvek ju je opterećivala ideja da je neobrazovana, neznalica. Pa ipak iz biskupove palate nije izišla utučena. Pre podstaknuta. Nakon što ga je čula, nije mogla da prestane da misli o tome kako će prijatan biti život kada zahvaljujući mirnoj revoluciji koju je pokretala sva deca sveta u Radničkim palatama dobiju tako fino obrazovanje kakvo je sigurno imao monsinjor Fransoa-Viktor Rive.

Posle sastanka sa grupom pristalica Furijeja, Flora je uoči svog puta u Dižon otišla van grada da poseti Gabrijela Gabetija, jednog starog filantropa. Bio je aktivni revolucionar - jakobinac - za vreme Velike Revolucije i sada je kao bogati udovac, pisao filozofske knjige o pravdi i pravu. Pričalo se da je simpatizer ideja Šarla Furijeja. Ali Flora je doživela još jedno veliko razočarenje. Od mesje Gabrijela Gabetija nije dobila ni najmanje obećanje da će pomoći Radničku uniju, projekat koji je bivši Robespjerov sledbenik odbacio kao „delimičnu fantaziju“. I Flora je morala da izdrži jednočasovni monolog zimogrožljivog osamdesetogodišnjaka - osim vunenog ogrtača i šala nosio je i kapu za spavanje - o njegovim istraživanjima u potrazi za rimskim tragovima u regionu. Jer, nezadovoljan pravom, etikom, filozofijom i politikom, u slobodno vreme je bio i arheolog-amater. Dok je starčić guslao, Flora je pratila kretanje služavke mesje

Gabetija. Mlada, okretna, vedra, skidala je peruškom prašinu sa porcelana u trpezariji ili im je donosila limunade koje joj je tražio humanista, praveći brzo odstupanje od svog dosadnog predavanja. To bi, Florita, pre mnogo godina bila ti. Kao i ona, tokom tri godine posvetila si svoje dane i noći ribanju, čišćenju, metenju, pranju, peglanju i služenju. Sve dok nisi našla bolji posao. Služavka, kućna pomoćnica, kućepaziteljka one porodice čijom si krivicom, kao što se dobija žuta groznica ili kolera - stekla neizmernu mržnju prema Engleskoj. Pa ipak, bez tih godina u službi porodice Spens, sada ne bi tako jasno znala šta treba uraditi da ova dolina suza postane dostojna i humana.

Kada se posle beskorisnog puta van grada kod Gabrijela Gabetija vratila u hotel, Flora je doživela prijatno iznenađenje. Jedna od sobarica, stidljiva adolescentkinja, zakucala je na vrata njene sobe. Držala je u ruci franak i promucala:

- Gospođo, da li je ovo dovoljno da kupim vašu knjigu?

Pričali su joj o *Radničkoj uniji* i volela bi da je pročita. Jer, umela je i u slobodno vreme volela da čita.

Flora je zagrlila, napisala joj posvetu na jednom primerku i nije primila njen novac.

IV

TAJNOVITE VODE

Matajea, februar 1893.

Za jedanaest meseci koliko mu je trebalo da ostvari odluku o povratku u Francusku, od one *tamara'a* gde je na kraju spavao sa Maorijanom, Tutsitilovom ženom, sve dok zahvaljujući posredovanju Monfreja i Šufenekera u Parizu francuska vlada nije prihvatila da ga repatrira pa je mogao da se ukrca na *Dišafa* 4. juna 1893, Koke je naslikao mnogo slika i napravio bezbroj skica i skulptura iako nijednom nije mislio da pravi remek-delo kao kada je slikao *Marno tupapaua*. Neuspeh sa portretom mrtvog deteta Sijasa (sa kojima je posle izvesnog vremena Ženo uspeo da ga pomiri) odvratio ga je od pokušaja da zarađuje za život slikajući koloniste sa Tahitija, među kojima je, po svojim malobrojnim evropskim prijateljima, važio za ekstravagantnog čoveka koji nije za predstavljanje.

Teha'amani nije rekao ni reči o svojim akcijama za repatrijaciju, jer se bojavao da će, znajući da će je uskoro napustiti, njegova *vahine* prva napustiti njega. Bila mu je draga. Sa Teha'amanom je mogao da razgovara o puno toga, jer je devojčica, iako nije poznavala mnoge za njega važne teme, kao što su lepota, umetnost i stare civilizacije, imala vrlo bistar um i svojom inteligencijom je popunjavala praznine u svojoj kulturi. Svaki čas bi ga iznenadila nekom inicijativom, šalom ili iznenađenjem. Je li te ona volela, Koke? Nisi uspevao da saznaš. Kad kod bi je poželeo, uvek bi bila spremna; u trenucima ljubavi bila je srdačna i vešta kao najiskusnija kurtizana. Ali, ponekad bi nestajala iz Matajee po dva ili tri dana i kad bi se vratila nije ti davala ni najmanje objašnjenje. Ako bi insistirao da saznaš gde je bila, postajala bi nestrpljiva i ponavljala samo „Otišla sam, otišla sam, već sam ti rekla“. Nikad nije imala ni najmanji napad ljubomore. Koke se sećao da je one noći kada je pratio *tamar'a*, dok je na zemlji grlio Maorijanu, kao u snu, u odsjaju vatre, video Teha'amino lice koje ga podrugljivo gleda svojim velikim očima boje uglja. Je li ova savršena ravnodušnost prema tome šta ti radi partner bio prirodni oblik ljubavi u maorskoj tradiciji, znak njihove slobode? Bez sumnje, mada su, kad bi ih o tome ispitivao, njegovi susedi iz Matajee smeškajući se izbegavali odgovor. Teha'amana takođe nikada nije pokazala ni najmanje neprijateljstvo prema susetkama u selu i okolini koje je Koke pozivao da mu poziraju i ponekad mu je pomagala da ih ubedi da poziraju nage, čega su se obično klonile.

Kako bi reagovala tvoja *vahine* na priču o Hotefi, Koke? Nikad nećeš saznati jer se nikada nisi usudio da joj to ispričaš. Zbog čega? Jesu li u tebi još postojale predrasude evropskog civilizovanog morala? Ili jednostavno zato što si bio zaljubljen u Teha'amanu više nego što si hteo da priznaš i plašio si se da će, ako sazna šta se desilo na tom izletu, da se naljuti i ostavi te? Vidi, vidi, Koke! Pa zar nisi hteo ti nju da ostaviš bez ikakvih skrupula, čim dobiješ repatrijaciju kao umetnik bez para? Da, tačno. Ali, dok se to ne desi hteo si da nastaviš da živiš - do poslednjeg dana - sa svojom lepom *vahine*.

Njegov život tih meseci će mu kasnije, kada su se nevolje obrušile na njega, izgledati prijatan i pre svega produktivan. Bio bi i više, naravno, da nije bilo večnih problema sa novcem. Retke pošiljke Monfreja ili dobrog Šufa nikada nisu uspevale da pokriju njegove troškove i živeli su većito zaduženi kod Aonija, kineskog prodavca u Matajei.

Ustajao je rano, sa dnevnim svetlom, i kupao se u obližnjoj reci, skromno bi doručkovao - neizostavnu šolju čaja i parče manga ili ananasa - i počinjao bi da radi sa entuzijazmom koji se nikada nije smanjivao. Osećao se odlično u ambijentu tako živog svetla, tako jasnih i suprotstavljenih boja, rastuće vrućine i buke, životinja, biljaka, ljudi i večitog šuma mora. Na dan kada je upoznao Hotefu nije slikao, već je rezbario. Male figure, počev od skica koje bi radio na brzinu pokušavajući da u nekoliko poteza ulovi čvrsta lica sa pljosnatim nosevima, širokim ustima, debelim usnama i robusnim telima Tahićana iz kraja. I idole koje je sam izmišljao pošto, na njegovu žalost, na ostrvu nije ostalo tragova statua ni totema starih maorskih bogova.

Mladić koji je sekao drveće u blizini njegove kolibe bio je manje stidljiv i više radoznao od ostalih suseda u Matajei, koji su ga retko kada sami posećivali, ako ih Koke ne bi potražio. Nije bio odavde već iz jednog malog sela iz unutrašnjosti ostrva. Sa sekirom na ramenu, licem i telom natopljenim znojem od napora, jednog jutra je prišao nadstrešnici od trske pod kojom je Pol tesao torzo neke devojke i sa dečjom radoznalošću u pogledu počeo je čučeci da ga posmatra. Njegovo prisustvo ti je smetalo i hteo si da ga oteraš, ali nešto te je zadržalo. Možda to što je momak bio toliko lep, Pole? Da, i to. I još nešto što si neodređeno naslućivao dok si povremeno, praveći pauzu, ispod oka gledao. Bio je muškarac, blizu one nejasne granice kada su se Tahićani pretvarali u *taata vahine*, odnosno u dvopolna bića ili hermafrodite, onaj treći, srednji pol koji su za razliku od Evropljana punih predrasuda, Maori krišom od misionara i pastora, još prihvatili među sobom sa prirodnošću velikih paganskih civilizacija. Mnogo puta je pokušavao da o njima razgovara sa Teha'amanom, ali devojci je bilo toliko očigledno da postoje *mahui* da nije uspevao da iz nje izvuče ništa više od sitnih banalnosti ili sleganja ramena. Da, naravno, postoje muškarci-žene i?

Pepeljasto - bakarna koža momka pokazivala je napete mišiće kada je sekirom udario u stablo ili ga je bacao na rame i sa njim išao sve do puta gde će kola kupca doći da ga odnesu u Papete ili neko selo. Ali kada bi čučnuo pored njega da ga gleda kako rezbari, izduživalo mu se čosavo lice i širom je otvarao svoje tamne, duboke oči sa dugim trepavicama, kao da još dublje i još dalje no što vidi, traži skriveni razlog za posao na koji se Pol koncentrisao, njegovo držanje, njegovu pozu, izraz koji je otvarao njegove usne i pokazivao belinu njegovih zuba su postajali blaži i feminizirani. Zvao se Hotefa. Govorio je francuski dovoljno da vodi dijalog. Časkali su kada je Pol pravio pauzu. Momak sa malim platnom oko pasa koji mu je jedva pokrивao zadnjicu i polni organ, zasipao ga je pitanjima o drvenim statuama od kojih je Pol pravio lokalne figure i zamišljao tahićanske bogove i demone. Šta te je toliko privlačilo u Hotefi, Pole? Zbog čega je iz njega izbijala ta porodična atmosfera, kao da je odavno bio deo tvog pamćenja?

Drvoseča je ponekad ostajao da priča sa njim posle posla i Teha'amana je i Hotefi pripremala šolju čaja i nešto za jelo. Jednog popodneva, kada je momak otišao, Koke se setio. Odjurio je u kolibu i otvorio sanduk u kojem je čuvao svoju zbirku fotografija, klišeja i isečaka iz novina sa reprodukcijama klasičnih hramova, statua, slika i figura koje su ga dirnule, zbirku kojoj se stalno vraćao kao drugi porodičnim sećanjima. Pregledao je, premeštao, dodirivao taj kaos, kada mu je slika ostala zalepljena na prstima. Tu je bilo objašnjenje! To je bila slika koju su tvoja svest i intuicija neodređeno identifikovale sa mladim drvosečom, tvojim novim prijateljem iz Matajee.

Tu fotografiju koju je napravio Šarl Špic, fotograf *L'illustration*, Pol je prvi put video na Svetskoj izložbi u Parizu 1889. u odeljenju posvećenom Južnim morima, koja je organizovana uz pomoć Špica. Slika ga je toliko uzdrimala da je ostao dugo da je posmatra. Vratio se da je vidi sledećeg dana i na kraju je molio fotografa koga je godinama poznavao da mu proda kliše. Šarl mu ga je poklonio. Njen naslov „Vegetacija na Južnim morima“ bio je varljiv. Na njoj ono najvažnije nisu bili ni ogromna paprat ni spletovi lijana i lišća upleteni na tom obronku planine sa koga je tekao tanki vodopad, već osoba golog torza i otkrivenih nogu, iz profila, koja se, držeći se za lišće, nagnula da pije ili možda samo da posmatra taj izvor. Mladić? Devojka? Fotografija je sugerisala obe mogućnosti istim intenzitetom, ne isključujući ni treću: da je obe te stvari, alternativno ili istovremeno. Pol je nekih dana bio siguran da je to profil žene; drugih, da je muškarac. Slika ga je intrigirala, terala da fantazira, uzbuđivala. Sad nije imao ni najmanje sumnje: između te slike i Hotefe, drvoseče iz Matajee, postojala je tajnovita srodnost. To otkriće mu je izazvalo miris zadovoljstva. Tahićanski duhovi su počinjali da te prave učesnikom svojih tajni, Pole. Tog istog dana je pokazao fotografiju Šarla Špica Teha'amani.

- Je li ovo muškarac ili žena?

Devojka je na tren proučavala sliku i na kraju je neodlučno odmahнула glavom. Ni ona nije mogla da pogodi.

Sa Hotefom je imao duge razgovore dok je rezbario svoje idole i mladić ga je posmatrao. Bio je učtiv; ako mu Pol nije upućivao nijednu reč, mirno je sedeo u strahu da ne smeta. Ali kada bi Pol započinjao razgovor, nije bilo načina da se zaustavi. Njegova radoznalost je bila neobuzdana, infantilna. Hteo je da zna o slikama i skulpturama više od onoga što je Pol mogao da mu kaže; takođe mnogo toga o seksualnim navikama Evropljana. Pitanja koja bi, da ih nije postavljao sa očitom naivnošću, bila vulgarna i glupa. Da li su *papa'a* imali udove iste veličine i oblika kao Tahićani? Da li je polni organ Evropljanki isti kao kod ovdašnjih žena? Da li su imale više ili manje dlačica među nogama? Kada je na svom nesavršenom francuskom pomešanim sa tahićanskim rečima i uzvicima i pokretima izbacivao ta pitanja, nije izgledalo da zadovoljava neku morbidnu sklonost, već da je željan da obogati svoja znanja, da ustanovi u čemu su bili slični i u čemu različiti Evropljani i Tahićani u toj oblasti koja je među Francuzima uglavnom bila isključena iz konverzacije. „Pravi primitivac, pravi paganin“, govorio je sam sebi Pol. „Uprkos tome što su ga krstili i obrukali imenom koje nije ni tahićansko ni hrišćansko i dalje je neukroćen“. Ponekad bi Teha'amana prišla da ih sluša, ali Hotefa se pred njom zatvarao i ćutao.

Za figure običnih ili velikih dimenzija Koke je najviše voleo hlebno drveće, pandano ili *bombonaha*, palme ili boraus i kokos; za male - uvek od drveta za splavove, od kojeg su Tahićani pravili svoje čamce. Mekano i krotko, gotovo glina, bez pukotina i žila, na dodir je delovalo kao meso. Ali u okolini Matajee je bilo teško naći drvo za splavove. Drvoseča mu je rekao da ne treba da se brine. Da li je hteo da mu nabavi dosta tog drveta? Celo stablo? On je znao neku šumicu sa drvećem za splavove. I pokazao mu je obronak najbliže vrletne planine. Odvešće ga tamo.

Krenuli su u zoru, sa paketom namirnica preko ramena, bez odeće sem poveza oko struka. Pol je navikao da ide bos kao meštani, to je radio leti i u Bretanji i ranije na Martiniku. Iako se tokom meseci koje je proveo na ostrvu mnogo kretao uvek je išao putevima pored obale. Ovo je bio prvi put da kao Tahićanin zalazi duboko u šumu, u gustu vegetaciju dreća, žbunja i šipražja koje se ukrštalo iznad njegove glave zaklanjajući sunce i stazama nevidljivim za njegove oči koje je Hotefa pak lako prepoznavao. U zelenoj polusenci izbodenoj zlatnim odsjajima, potresenoj pojem ptica koje još nije poznavao, udišući taj vlažni, uljevit, vegetalni miris koji je prodirao kroz svaku poru njegovog tela, Pol je imao osećanje pijanstva, potpuno, zanosno, kao da ga je izazvao neki magični eliksir.

Ispred njega, metar ili dva, momak je, ne oklevajući, išao prema cilju, pokrećući ruke u ritmu. Pri svakom koraku mišići njegovih ramena, leđa, nogu, su

se nametali i kretali sa sjajem znoja nagoveštavajući mu ideju o ratniku, o lovcu minulih vremena koji ulazi u gustu šumu u potrazi za neprijateljem čiju će glavu odseći i na ramenu odneti nazad kući da je ponudi svom surovom bogu. Kokeova krv se uzbukala; testisi i falus su mu kipeli, gušio se od želje. Ali - Pole! Pole! - to nije baš bila uobičajena želja, da skočiš na to naočito telo da ga poseduješ, već pre da mu se prepustiš, da ono poseduje tebe na isti način na koji muškarac poseduje ženu. Kao da je pogodio njegove misli Hotefa se okrenuo i osmehnuo. Pol je naglo pocrveneo: da li je momak primetio tvoj ukrućeni ud koji je provirivao između nabora tvog poveza? Nije izgledalo da tome pridaje bilo kakav značaj.

- Ovde prestaje put - rekao je pokazujući. - Nastavlja se na drugoj obali. Treba da se pokvasimo, Koke.

Ušao je u potok i Pol ga je sledio. Hladna voda je imala dobro dejstvo, oslobodila ga je neizdržive napetosti. Kada je video da je Pol i dalje u reci zaštićen od toka velikom stenom, drvoseča je ostavio na drugoj obali kesu sa namirnicama i svoj povez i smejući se, ponovo ušao u vodu. Voda je pevala i pravila talase i penu sudarajući se sa njegovim skladnim telom. „Veoma je hladna“, rekao je prilazeći Polu sve dok ga nije dotakao. Prostor je bio zelenoplav, nije cvrkutala nijedna ptica i osim šuma vode spram kamenja, vladala je takva tišina, takav mir i takva sloboda kakvi, mislio je Pol, mora da su u zemaljskom raju. Ud mu je ponovo bio krut i osećao je da gubi snagu od te neviđene želje. Da se prepusti, preda, bude voljen i grubo zaražen od drvoseče kao žena. Pobedivši stid, okrenut leđima Hotefi, prišao mu je i naslonio je glavu na grudi mladića. Uz svež smeh, u kojem nije primetio nimalo podrugljivosti, mladić ga je zagrlio oko ramena i čvrsto ga je privukao uz svoje telo. Osetio je kako se namešta, priljubljuje. Uхватила ga je vrtoglavica i sklopio je oči. Osećao je na leđima kako se o njega trlja takođe krut momkov ud i umesto da ga odgurne i udari, što je toliko puta učinio na *Luzitanu, Čileu i Žerom-Napoleonu*, kada su njegovi drugovi hteli da ga iskoriste kao ženu, pustio ga je, bez odvratnosti, sa zahvalnošću i - Pole, Pole! - takođe uživajući. Osetio je kako jedna Hotefina ruka traži pod vodom i hvata ga za polni organ. Čim je osetio da ga miluje uz jecaj je ejakulirao. Hotefa je isto učinio nešto kasnije, spram njegovih leđa i dalje se smejući.

Izišli su iz potoka; platnom od poveza oko bedara obrisali su vodu koja je kapljala sa njihovih tela. Zatim su pojeli voće koje su poneli. Hotefa nije napravio nikakvu aluziju na ono što se dogodilo. Fantastično, zar ne, Pole? Učinio je sa tobom ono što bi u hrišćanskoj Evropi izazvalo teskobu i grižu savesti, osećanje krivice i stid. Ali, za drvoseču, biti slobodan bila je čista zabava, razbibriga. Šta je veći dokaz da je loše nazvana evropska civilizacija uništila slobodu i sreću lišavajući ljudska bića telesnih zadovoljstava? Odmah sutra ćeš započeti sliku trećeg pola. Polu Tahičana i pagana koje nije korumpirao uškopljenički moral hrišćanstva, sliku o dvoznačnosti i tajnovitosti tog pola koji ti je u četrdeset četvrtog

godini, kada si mislio da se poznaješ i znaš sve o samom sebi, zahvaljujući ovom Edenu i Hotefi predočio da se u suštini tvoje duše, skrivena u muževnom džinu kakav si bio, šćućurila žena.

Došli su do šumice sa drvom za splavove., odsekli jednu dugačku, cilindričnu granu od koje će Pol moći da izrezbari tahićansku Evu kako je zamislio i odmah krenuli natrag u Matajeu, noseći zajedno drvo na ramenu. Došli su u selo u sumrak. Teha'amana je već spavala. Sledećeg jutra Pol je poklonio Hotefi jednog od svojih malih idola. Mladić se opirao da ga primi, kao da će, primivši ga, učiniti neprirodnim svoj velikodušni postupak što je prijatelju našao drvo koje mu je bilo potrebno. Na kraju je, na Polovo insistiranje, prihvatio.

- Kako se na tahićanskom kaže „tajnovite vode“, Hotefa?

- *Pape moe.*

Tako će se zvati. Počeo je da je slika sledećeg jutra, rano, nakon što je pripremio uobičajenu šolju čaja. Držao je pri ruci fotografiju Šarla Špica, ali jedva da ju je pogledao, jer ju je znao napamet i zato što su za njegovu sliku bolji model bila ona gola leđa drvoseče koji kroz šipražje ide ispred njega usred magičnog ambijenta koji je oko čuvalo u celini.

Radio je nedelju dana na *Papa moeu*. Dobar deo vremena u onom retkom stanju euforije i nemira koji nije osetio otkad je naslikao *Demonu koji motri devojčicu*. Samo će nekoliko probranih duša uočiti pravu temu *Papa moea*; on nije mislio nikada da je otkrije, ni Teha'amani sa kojom obično nije komentarisao svoje slike, a još manje u svojim pismima Danijelu, Šufenekeru, „Vikinginji“ ili galeristima u Parizu. Oni će u središtu šume sa cvećem, lišćem, vodom i kamenjem videti pohotno biće koje naslonjeno na stene saginje svoje lepo osenčeno telo ka laganom vodopadu da utaži žeđ ili oda poštu nevidljivom bogu tog mesta. Vrlo malo njih će otkriti zagonetku, neizvesnost pola te osobe koja je otelovljivala drukčiji pol, varijantu protiv koje su se moral i religija borili, koju su progonili, poricali i iskorenjivali sve dok nisu mislili da je nestala. Grešili su! Dokaz je bio *Pape moe*. U tim „tajanstvenim vodama“ nad kojima se naginjalo dvopolno biće na slici plutao si i ti, Pol. Upravo si to otkrio posle dugačkog procesa koji je počeo kada te je na Svetskoj izložbi 1889. opčinila fotografija Šarla Špica i nastavio u tom potoku kada si na leđima osetio Hotefin ud, a ti pristao da budeš njegova *taata vahine* u onim samoćama bez vremena i istorije. Niko nikada neće znati da je *Pape moe* i tvoj autoportret, Koke.

Uprkos tome što se tako osećao mnogo bliže divljem nego što je to godinama ranije želeo, ono što se dogodilo nije prestalo da ga uznemirava. Zar ti, Pole, peder? Da ti je neko pre nekoliko godina rekao, razbio bi mu glavu. Otkako

je bio dečak, oduvek se hvalio svojom muževnošću i branio ju je pesnicama. To je činio mnogo puta u svojoj dalekoj mladosti, na pučini, u godinama kada je bio mornar, u podrumima i kabinama *Luzitana* i *Čilea*, trgovačkih brodova na kojima je proveo tri godine i na ratnom brodu *Žerom-Napoleon*, gde je služio još dve za vreme sukoba sa Prusima. Ko bi ti u tom periodu rekao da ćeš završiti slikajući i praveći skulpture, Pole? Ni jedan jedini put ti nije palo napamet da budeš umetnik. Onda si sanjao o velikoj karijeri morskog vuka na svim okeanima i u svim lukama sveta, u svim zemljama, rasama i pejzažima dok si napredovao do kapetana. Ceo brod i njegova velika posada pod tvojim naređenjima, Odiseju.

Na *Luzitanu*, brodu sa tri jarbola, gde su ga primili kao kadeta u decembru 1865. jer je prešao starosnu granicu da bude primljen u Mornaričku akademiju, bilo je od početka neophodno da pesnicama i nogama, ujedima i mahanjem noža odbrani svoju zadnjicu. Nekima nije bilo važno. Podnapijene, mnoge kolege su se hvalile da su prošle kroz taj mornarski ritual. Ali tebi jeste bilo važno. Nikada nećeš biti ničiji peder; ti si muškarac. Na svom prvom putu kao kadet od Francuske do Rio de Žanejra, tri meseca i dvadeset jedan dan na pučini, drugog kadeta, Žunoa, jednog riđeg Bretonca punog pega, silovala su u strojarnici tri ložača koja su mu kasnije pomogla da obriše suze uveravajući ga da ne treba da se stidi, da je to normalna praksa u mornarskom svetu, krštenje od kojeg se niko nikada nije oslobodio i da zbog toga nije bilo uvredljivo, naprotiv, stvaralo je neku vrstu bratstva među članovima posade. Pol se jeste oslobodio zbog čega je tim morskim vukovima uznemirenim zbog nedostatke žena morao da dokaže da ko hoće da prevrne Eužena Anrija Pola Gogena, mora da bude spreman da ubije ili da umre. Njegova ogromna snaga i pre svega, njegova odlučnost i žestina su ga zaštitili. Kada je 23. aprila 1871. odsluživši vojni rok na *Žerom-Napoleonu*, bio slobodan, i dalje je imao neoštećenu zadnjicu kao šest godina ranije kada je počeo mornarsku karijeru koju je sada završavao. Kako bi ti se smejali drugari sa *Luzitana* i *Čilea* da su te videli u potoku one šumice, već starog, kao *taata vahine* jednog Maora!

Seks nije bio važan u njegovom životu u vreme kada to obično jeste za obične smrtnike, u mladosti, doba žara i groznice. Tokom šest godina kao mornar je posećivao bordele u svakoj luci - Rio de Žanejru, Valparajsu, Napulju, Trstu, Veneciji, Kopenhagenu, Bergenu i drugima kojih se jedva sećao - više da bi pratio svoje drugare i da ne bi izgledalo da nije normalan, nego iz zadovoljstva. Bilo ti je teško da ga osetiš u tim prljavim, smrdljivim jazbinama prepunim pijanaca koji bludniče sa propalim ženama, ponekad bez zuba, visećih grudi koje su zevale ili spavale od umora dok bi bio na njima. Trebalo ti je nekoliko čaša rakije da obaviš te tužne i brze snošaje koji su ti u ustima ostavljali kiseo ukus i mrtvačku melanholiju. Zato je više voleo da masturbira noću, na dušekuu, dok ga ljuljuškaju talasi.

Ni dok je bio mornar ni kasnije, kada je na preporuku svog staratelja Gistava Aroze počeo da radi kao agent na berzi u kancelarijama Pola Bartena u ulici Lafit, rešen da izgradi buržujsku budućnost na Pariškoj berzi, seks za Pola nije bio opsesivna briga u koju će se pretvoriti kada u godinama u kojima čovek obično ima zacrtanu sudbinu, počne da menja život i da svoju naprednu, disciplinovanu, rutinsku egzistenciju dobrog muža i dobrog oca porodice zamenjuje ovom drugom, nesigurnom, avanturističkom, sa siromaštvom i snovima koja ga je dovde dovela.

Seks je počinjao da bude važan za njega u onoj meri u kojoj je to bivalo slikarstvo, ono što mu je u početku izgledalo kao zabava, što je započeo na inicijativu svog druga i kolege u agenciji Pola Bartena, Emila Šufenekera, koji mu je jednog dana pokazao svesku sa svojim skicama ugljem i akvarelima i priznao da mu je san da bude umetnik. Dobri Šuf koji je slikao u svakom slobodnom trenutku kada nije, kao Pol, bio u lovu na imućne porodice koje bi poverile svoja ulaganja Pariškoj berzi i mudrosti Pola Bartena, podstakao ga je na večernji kurs crtanja u Akademiji Kolarosi. Dobri Šuf je išao i bilo je vrlo zabavno, više nego karte ili noći na terasama kafea na trgu Kliši rastežući čašicu apsinta i vrteći pretpostavke o rastu i padu kotizacija. Tako je počela avantura zbog koje si bio na Tahitiju, Koke. Srećom? Na žalost? Mnogo puta si u periodima gladi, bespomoćnosti, kao onih dana u Parizu sa malim Klovisom na grbači, kada si se pitao dokle ćeš živeti bez krova nad glavom i proseći za tanjir supe u azilima časnih sestara, proklinjao dobrog Šufa zbog tog saveta, zamišljajući kako bi ti dobro išlo, kako bi lepu kuću imao u Nuiju, Sen - Žermenu Vansenu da si nastavio da budeš finansijski savetnik na Pariškoj berzi. Možda bi bio tako bogat kao Gistav Aroza i u mogućnosti, kao tvoj staratelj, da stekneš fantastičnu kolekciju moderne umetnosti.

Tada si već upoznao Mete Gad, „Vikinginju“, visoku Dankinju lagano muškobanjastih crta - Pole, Pole! - i već se njome oženio, u novembru 1873. u opštini devetog rejona i u Luteranskoj Crkvi iskupljenja. I započeli su vrlo buržujski život u vrlo buržujskom stanu u četvrti koja je bila vrhunac buržujstva: Trg Sen Žorž. Polu je u to vreme seks još tako malo značio da nije imao ništa protiv toga da u prvo vreme svog braka poštuje preteranu stidljivost svoje žene i da sa njom vodi ljubav na način koji je preporučivao luteranski moral, Mete umotana u svoje dugačke i zakopčane spavačice u stanju totalne pasivnosti, ne dopuštajući sebi nikakvu smelost, koketnost, draž, kao da je biti voljen od strane svog muža bila obaveza sa kojom mora da se pomiri, kao što se pacijent sa stomakom skamenjenim od zatvora miri sa činjenicom da mora da pije ricinusovo ulje.

Tek poprilično kasnije, kada je Pol još ne zapostavljajući agenciju Pola Bartena, posvećivao svako veče slikanju uz sve što s tim ide - olovkama, ugljem, akvarelom, uljem - dok je njegova mašta stvarala iznova slike moguće da budu

naslikane, njegove noći su odjednom počele da uzburkavaju želje. Onda je molio ili zahtevao od Mete u krevetu slobode koje su je skandalizovale: da se skine, da mu pozira, da ga pusti da je miluje i ljubi po onoj nepristupačnoj intimi. To je bio razlog oštih bračnih svađa, prve senke u toj harmoničnoj porodici koja je svake godine dobijala decu. Uprkos otporu „Vikinginje“ i rastućoj seksualnoj želji koja ga je spopadala, nije varao svoju ženu. Nije imao ljubavnice, nije odlazio u javne kuće, nije izdržavao male šnajderke kao njegovi prijatelji i kolege. Nije tražio van bračne postelje zadovoljstva koja mu je „Vikinginja“ uskraćivala. Krajem 1884. sa trideset šest godina, kada je njegov život napravio kopernikanski zaokret i kad je već rešio da bude slikar, samo slikar i da se nikada ne vrati poslovima, i kada je počelo lagano bankrotstvo koje će ga ostaviti u bedi, još uvek je bio veran Mete Gad. U to vreme seks mu je postao glavna preokupacija, stalna žudnja, izvor smelih, preterano baroknih fantazija. U meri u kojoj je prestajao da bude buržuj i počinjao da vodi život umetnika - oskudica, neformalnost, rizik, stvaranje i neuređenost, - seks je počeo da dominira njegovim postojanjem, kao izvor uživanja, ali i kao prekid sa starim lancima, osvajanje nove slobode. Odricanje od buržujске sigurnosti te je dovelo u teške trenutke, Pole. Ali nametnulo ti je intenzivniji život i za čula i za duh.

Napravio si novi korak ka slobodi. Od života boema i umetnika do života primitivca, paganina i divljaka. Veliki napredak, Pole. Seks sada nije bio za tebe prefinjeni oblik duhovne dekadencije, kao za toliko evropskih umetnika, već izvor energije i zdravlja, način da se obnoviš, da ispuniš dušu, nagone, volju, da bi stvarao bolje, da bi živio bolje. Jer je u svetu u koji si najzad ušao život bio stalno stvaranje.

Kroz sve to je morao da prođe da bi zamislio sliku kao *Papa moe*. Popravke nisu bile potrebne. Na slici je fotografija Šarla Špica svetlucala i vibrirala; hermafrodit i Priroda nisu bili nezavisni, integrisali su se u novi oblik panteističkog života; vode, lišće, cveće, granje i kamenje su se presijavali i osoba je imala uzvišenost elemenata. Koža, mišići, crna kosa, snažne noge, tako postojane na stenama pokrivenim tamnom mahovinom, otkrivali su poštovanje, uvažavanje, ljubav prema tom biću iz druge civilizacije koja je, iako kolonizovana Evropljanima, u skrivenoj dubini šuma čuvala čistotu predaka. Bilo ti je žao što si završio *Papa moea*. Kao i uvek kada si pravio završni potez na dobrom radu, proganjalo te je pitanje da li ćeš posle ovoga kao umetnik krenuti nizbrdo.

Dve ili tri noći kasnije bio je pun mesec. Očaran blagom svetlošću sa neba, podižući se preko Teha'amaninog tela - duboko je disala i lagano, ritmično hrcala - sišao je na ravninu koja je okruživala kuću držeći *Pape moea* u rukama. Posmatrao je okupanu tom žučkastoplavom svetlošću koja je zagonetnom patinom prekrivala lagunu gde su se smeštale vodene biljke koje su mogle da budu svetla, odsjaji. I Priroda je bila dvopolna na toj slici. Nisi bio sklon sentimentalizmu, to je nešto protiv čega si morao da stekneš imunitet da bi

prešao granice te degradirane civilizacije i da se pomešaš sa starim tradicijama, ali osetio si da ti se vlaže oči.

To je jedna od najboljih slika koju si naslikao, Pol. Još uvek ne remek-delo kao *Manao tupapau*, ali je bila blizu. Zar ono što je Ludi Holanđanin sa toliko uverenja ponavljao tamo u Arlu onih poslednjih dana jeseni 1888, pre nego što će se u njihovim odnosima razviti ona mešavina ljubavi i histerije - da se prava revolucija u slikarstvu neće odigrati u Evropi već daleko, u tropima, gde se događao onaj roman koji je obojicu očarao - *Rarahu*, *Lotijeva ženidba*, *Pjera Lotija* - nije bila zapanjujuća stvarnost u *Pape moeu*? Na toj slici je bila sila, ona duhovna snaga koja proizlazi iz nevinosti i slobode sa kojima je na svet gledao primitivac očiju nesputanih tamnim naočarima zapadne kulture.

One noći kada je Pol upoznao Ludog Holanđanina u zimu 1887. u Gran Bujonu, Restoranu Šale, u Klišiju, Vinsent čak nije ni dozvolio da mu Pol čestita na slikama koje je izložio. „Ja treba tebi da čestitam“, rekao mu je, snažno mu stežući ruku. „U kući Danijela de Monfreja sam video tvoje slike sa Martinika. Fenomenalno! One nisu naslikane četkicom nego falusom. Slike koje su istovremeno umetnost i greh.“ Dva dana kasnije Vinsent i njegov brat Teo došli su kod Šufenekera gde se Pol smestio po povratku sa avanture u Panami i na Martiniku sa svojim prijateljem Lavalom. Ludi Holanđanin je posmatrao slike iz svih uglova i zaključio: „Ovo je veliko slikarstvo, izlazi iz utrobe, iz krvi, kao sperma iz polnog organa“. Zagrlio je Pola i zamolio ga: „I ja hoću da slikam svoje slike falusom. Nauči me, brate“. Tako je počelo to prijateljstvo koje će se tako loše završiti.

Ludi Holanđanin je u jednom od trenutaka svoje genijalne intuicije pogodio pre tebe, Pole. To je istina. Tokom toliko bolnog boravka, prvo u Panami, a zatim u okolini Sen Pjera na Martiniku, od maja do oktobra 1887. pretvorio si se u umetnika. Vinsent je to prvi otkrio. U poređenju sa tim, kakve veze ima što si se proveo tako loše, što si kao kopač radio na Kanalu za mesje Lesepsa, dok su te ujedali komarci i što zamalo nisi umro od dizenterije i malarije na Martiniku? To je bila istina: na onoj slici Sen Pjera, osvetljenoj sjajnim karipskim suncem gde su boje pucale kao zrelo voće i crveno, plavo, žuto, zeleno i crno se suočavalo jedno sa drugim sa žestinom gladijatora, boreći se za hegemoniju na slici, život je najzad izbijao kao požar na tvojoj slici, čisteći je, oslobađajući je onog preplašenog stava koji je za tebe do tada bio slikati i vajati. Na tom putovanju si zaista, uprkos tome što umalo nisi umro od gladi i bolesti - crkavajući od umora u kolibi čiji je krov od palminog lišća prokišnjavao - počeo da brišeš skramu s očiju i da vidiš jasno: zdravlje slikarstva je bilo u bekstvu iz Pariza, u potrazi za novim životom na drugim podnebljima.

Seks je takođe provalio u njegov život kao svetlo na njegovim slikama, sa neodoljivom ratobornošću, odnoseći svu izveštačenost i predrasude koje su ga do

tada gasile. Kao i njegovi drugovi po lopati u smrdljivim baruštinama gde su se otvarale prevodnice budućeg Kanala, otišao je da potraži mulatkinje i crnkinje koje su lutale oko panamskih radničkih baraka. Ne samo da su se mogle povaliti za skromnu sumu, nego su ih u isto vreme mogli maltretirati. A ako su plakale i uplašene htele da pobegnu, kakvo uživanje, kakvo neumereno zadovoljstvo spopasti ih i svladati ih, pokazati im ko je muško. „Vikinginju“ nikada nisi voleo tako, Pole, kao te crnkinje sa ogromnim grudima, životinjskim ždrelima i nezasićenim polnim organima koji su gordi kao žeravica. Zato je tvoje slikanje bilo tako bledo i sklerotično, tako konformističko i sramežljivo. Jer takav ti je bio duh, senzibilnost, organ. Obećao si sam sebi - što nećeš ispuniti, Pole - tamo u zagušljivim noćima Sen Pjera, kada si mogao da povališ neku od onih raskokanih crnkinja koje su govorile vreli kreolski, da ćeš, kada ponovo vidiš „Vikinginju“ njoj dati retroaktivnu lekciju. Rekao si to Šarlu Lavalu jedne noći dok ste ispijali opori rum:

- Prvi put kada budemo zajedno, skinuću „Vikinginji“ svu nordijsku frigidnost koju nosi još od klevke. Svući ću je udarcima i šamarima, ujedima i zagrljajima ću je naterati da se iskrivi i cvili, da se izvija i bori za život. Kao crnkinja. Ona naga i ja nag, u ljubavnoj borbi, ta izveštačena buržujka naučiće da greši, da uživa, da pruži zadovoljstvo, da bude vrela, krotka i sočna kao žena iz Sen Pjera.

Šarl Laval te je tupo posmatrao ne znajući šta da kaže. Koke je počeo grohotom da se smeje fiksirajući *Pape moea*, osvetljenog fluorescentnom svetlošću meseca. Ne, ne. „Vikinginja“ nikada neće voditi ljubav kao žena sa Martinika ili Tahitija, njena vera i kultura su je sprečavale. Uvek će biti polovično biće, žena kojoj su isušili spolovilo pre nego što se rodila.

Ludi Holanđanin je to odlično razumeo od prvog trenutka. One slike sa Martinika nisu tako naslikane zahvaljujući neumerenoj boji tropa, već zahvaljujući mentalnoj slobodi i običajima koje je stekao novajlija u divljini, slikar koji je u isto vreme učio da slika i da vodi ljubav, da poštuje nagone, da prihvata ono što je u njemu bilo od Prirode i demona i da zadovolji svoje apetite kao ljudi u svom prirodnom vidu.

Jesi li bio divljak kada si se vratio u Pariz sa nesrećnog putovanju u Panamu i na Martinik, još se oporavlajući od malarije koja ti je ispila meso, otrovala ti krv i skinula ti deset kila? Počinjao si da budeš, Pole. U svakom slučaju, više se nisi ponašao kao civilizovani buržuj. Kako bi to mogao da budeš posle znoja od nemilosrdnog sunca dok si mahao motikom u šumama Paname i voleo mulatkinje i crnkinje u blatu, crvenkastoj zemlji i prljavom pesku Kariba? Osim toga, nosio si u sebi bolest koja se ne može izgovoriti, Pole. Sramno obeležje, ali i tvoje uverenje o čoveku bez kočnica. Nisi znao i dugo nećeš znati da si zaražen. Ali već si bio biće oslobođeno usiljenosti, poštovanja, tabua, konvencija, ponosan na svoje nagone i strasti. Kako bi se usudio, da nije tako, da

pružiš ruke i dotakneš grudi delikatne supruge tvog najboljeg prijatelja, dobrog Šufa koji te je primio u svoju kuću, hranio te i čak ti poklanjao neke franke za apsint u kafeima? Madam Šufeneker bi prebledela, pocrvenela, utekla promrmljavši neki protest. Ali njen stid i sramežljivost bili su toliko veliki da se nikada nije usudila da dobrom Šufu ispriča o drskosti druga kojem je toliko pomagao. Ili je to učinila? Milovati madam Šufeneker kada su ih okolnosti ostavljale nasamo pretvorilo se u opasnu igru. Lepo si se provodio i to te je teralo ka stalku, zar ne, Koke?

Jedan oblačak pomutio je mesečevu svetlost i Pol se vratio u kuću noseći *Pape moea* izuzetno pažljivo, kao da je mogao da se upropasti. Šteta što Ludi Holanđanin ne može da vidi ovo platno. Prostrelio bi ga onim svojim pogledom opsenara koji je imao u velikim prilikama, a zatim bi te zagrlio i poljubio, uzvikujući svojim grčevitim glasom: „Bludničio si sa đavolom, brate!“

Sredinom maja 1893. najzad je stiglo naređenje o repatrijaciji koje je francuska vlada poslala vlastima francuske Polinezije. Guverner Lakaskad lično mu je saopštio da je, prema primljenim instrukcijama - pročitao mu je ministarsku odluku - dogovoreno da mu se usled njegove finansijske situacije plati karta za brod drugom klasom, Papete - Marsej. Tog istog dana, posle pet i po sati klackanja javnim prevozom vratio se u Matajeu i rekao Teha'amani da odlazi. Govorio joj je dugo, detaljno objašnjavajući razloge koji su ga navodili da se vrati u Francusku. Sedeći na klupi pod mangom, devojka ga je slušala bez reči, ne puštajući ni suzu, bez ijednog prekora. Desnom rukom je mehanički prelazila preko levog stopala, onog sa sedam prstiju. Nije rekla ništa ni kada je Pol ućutao. On se popeo da legne nakon što je popušio poslednju lulu i Teha'amana je već spavala. Sledećeg jutra, kada je Koke otvorio oči, njegova *vahine* je već spakovala sve svoje stvari i otišla.

Kada se početkom juna 1893. Pol ukrcao na *Dišafa* put Francuske, na pristaništu u Papeteu ga je ispratio samo njegov prijatelj Ženo, nedavno unapređen u poručnika mornarice.

SENKA ŠARLA FURUEA

Lion, maj i juni 1844.

Kako u Šalon-sir-Sonu, tako i u Makonu, gde je bila poslednje nedelje aprila i prvih dana maja 1844, Florina turneja je gotovo u celini zavisila od pomoći njenih prijatelja - protivnika, falansterijanaca i pristalica Furijeja. Pomagali su joj tako velikodušno da je Flora imala problema sa savešću. Kako da jasno ukaže, a da ih ne uvredi, na razlike sa tim učenicima pokojnog Šarla Furijeja, koji su je ispraćali i dočekivali na stanicama diližansi ili u rečnim lukama i koji su se ubijali da joj olakšaju sastanke i okupljanja? Pa ipak, iako joj je bilo žao da razočara pristalice Furijeja, nije krila svoje kritike njihovih teorija i ponašanja koji su joj se činili nespojivim sa zadatkom koji je imala: oslobađanje čovečanstva.

U Šalonu-sir-Sonu, falansterijanci su sledećeg dana po njenom dolasku organizovali sastanak u velikoj prostoriji masonske lože Savršena Jednakost. Bio joj je dovoljan jedan pogled na prepunu prostoriju u kojoj se načičkalo dvesta ljudi pa da klone duhom. Zar im nisi pisala da sastanci uvek moraju da budu mali, najviše trideset ili četrdeset radnika? Mali broj je omogućavao dijalog, lični kontakt. Publika kao ova bila je udaljena, hladna, nesposobna da učestvuje, naterana samo da sluša:

- Ali, madam, postojala je velika radoznalost da vas čuju. Prati vas tolika fama! - izvinio se Lagranž, funkcioner furijeovaca u Šalon-sir-Sonu.

- Baš me briga za famu, mesje Lagranž. Treba mi efikasnost. A ne mogu da budem efikasna ako se obraćam anonimnoj i nevidljivoj masi. Volim da govorim ljudskim bićima i za to mi je potrebno da im vidim lica, da im pokažem da želim sa njima da razgovaram, a ne da im namećem svoje ideje kao Papa katoličkoj pastvi.

Još gori od broja slušalaca bio je njihov socijalni sastav. Sa pozornice ukrašene krčagom sa cvećem i zidom sa masonskim simbolima, dok ju je mesje Lagranž predstavljao, Flora je otkrila da su dve trećine prisutnih gazde i samo trećina radnici. Da dođe u Salon-sir-Son da propoveda Radničku uniju eksploatorima! Ovi falansterijanci su izgubljen slučaj, uprkos pameti i poštenju

Viktora Konsiderana, koji je od smrti učitelja, 1837. predsedavao pokretu furijeovaca. Njegov prvobitni greh koji je otvarao nepremostiv ambis između tebe i njih bio je isti kao kod sen-simonista: to što nisu verovali u revoluciju koju izvode žrtve sistema. Obojica nisu imala poverenja u te mase neznalica i jadnika i sa anđeoskom naivnošću tvrdili su da će se reforma društva izvršiti zahvaljujući dobroj volji i novcu buržuja prosvetljenih njihovim teorijama.

Fantastično je bilo to što su Viktor Konsideran i njegovi, čak i danas, 1844. bili uvereni da će pridobiti za svoju stvar tu šačicu bogataša koji će, pretvoreni u falansterijance finansirati „asocijacijsku revoluciju“. Njihov vođa Šarl Furije je 1826. u Parizu putem oglasa u štampi objavio da će svakog dana biti u svojoj kući u Sen-Pjer Monmartru od dvanaest do dva posle podne da objasni svoje projekte društvene reforme nekom industrijalcu ili rentijeru plemenitog i pravičnog duha koji je zainteresovan da ih finansira. Jedanaest godina kasnije, na dan svoje smrti, 1837. prijatni starac sa večitim crnim žaketom, belom kravatom i dobroćudnim plavim očima - bilo ti je tužno kad ga se setiš, Andaluzanko, - i dalje je čekao, tačno od dvanaest do dva, posetu koja nikada nije stigla. Nikada! Nijedan jedini bogataš, nijedan jedini buržuj nije se potrudio da ode da mu postavi neko pitanje ili sasluša projekte o tome kako okončati sa ljudskom nesrećom. I nijedna od osoba kojima je pisao tražeći im podršku za svoje planove - Bolivar, Satobrijan, Lejdi Bajron, doktor Fransija iz Paragvaja, svi ministri Restauracije i kralj Luj Filip među njima - nisu ga udostojili odgovora. I slepi i gluvi, falansterijanci su i dalje verovali u buržuje i bili nepoverljivi prema radnicima!

Zahvaćena naglim napadom retrospektivnog besa, zamišljajući jasnog Šarla Furijea koji je svakog dana u podne uzalud sedeo u svojoj skromnoj kući u jesen svog života, Flora je odjednom promenila temu svog izlaganja. Opisivala je funkcionisanje budućih Radničkih palata i prešla je na psihološki portret savremenog buržuja. Dok je tvrdila da je gazda uglavnom lišen velikodušnosti, da ima skučen, bedan, bojažljiv osrednji i zao duh, sa zanosom je primećivala da se slušaoci meškolje na svojim mestima kao da su ih napali rojevi buva. Kada je došao red na pitanja, zavladao je neprijatna tišina. Napokon je vlasnik jedne fabrike nameštaja, mesje Ružon, još mlad, ali već sa oteklim stomačićem pobjednika, ustao i rekao da s obzirom na mišljenje koje madam Tristan ima o gazdama ne može da shvati zbog čega se trudi da ih pozove u Radničku uniju.

- Iz vrlo jednostavnog razloga, mesje. Buržuji imaju para, a radnici nemaju. Da ostvari svoj program Uniji su potrebna sredstva. Ono što nam treba od buržuja je njihov novac, a ne njihove ličnosti.

Mesje Ružon je pocrveneo. Od besa su mu otekle vene na čelu.

- Da li treba da shvatim, gospođo, da ako se učlanim u Uniju, uprkos tome što plaćam kvote neću imati pravo da uđem u Radničke palate, ni da koristim njihove usluge?

- Upravo tako, mesje Ružon. Vama nisu potrebne te usluge, jer možete iz svog džepa da platite obrazovanje svoje dece, lekare i obezbedite sebi bezbrižnu starost. To nije slučaj sa radnicima, zar ne?

- Zbog čega bih dao svoj novac, a da zauzvrat ništa ne dobijem? Zato što sam blesav?

- Zbog velikodušnosti, zbog altruizma, zbog solidarnosti sa nezbrinutima. Zbog osećanja koje, kao što vidim, teško prepoznajete.

Mesje Ružon je pompezno napustio ložu mrmļajući da takva organizacija nikada neće računati na njegovu podršku. Neke osobe su ga sledile, solidarne sa njegovim besom. Sa vrata je jedan od njih prokomentarisao: „Tačno, madam Tristan je subverzivna.“

Nešto kasnije, na večeri koju su organizovale pristalice Furijeja, Flora je, videvši njihova razočarana i utučena lica, pokušala da ih smiri. Rekla je da uprkos razlikama, sa učenicima Šarla Furijeja, ona ima veliko poštovanje prema kulturi, inteligenciji i integritetu Viktora Konsiderana, da kada se jednom osnuje Radnička unija neće oklevati da sugeriše njegovo ime kao Zaštitnika Naroda, prvog plaćenog predstavnika radničke klase, izabranog da štiti prava radnika u Nacionalnoj Skupštini. Viktor će, bila je sigurna, biti isto tako dobar narodni tribun kao što je u engleskom parlamentu to bio Irac O' Konel. Takvo poštovanje prema njihovom šefu i mentoru popravilo je raspoloženje. Kada su se sa njom oprostili u hotelu, pomirili su se i jedan od njih joj je veselo rekao da je slušajući je ove večeri napokon shvatio zašto joj je nadimak bio *Madame-la-Colere*.

Nije mogla dobro da spava. Bila je razočarana onim što se dogodilo u masonskoj loži i bilo joj je žao što nije odolela nagonu da uvredi buržuje, umesto da se usredsredi na prozelitizam među radnicima. Imala si đavolski karakter, Florita: u četrdeset prvoj godini još nisi uspela da suzbijaš bes. Pa ipak, zahvaljujući tvom nepokornom duhu, tim eksplozijama neraspoloženja, bila si u stanju da ostaneš slobodna i da povratiš slobodu svaki put kada je izgubiš. Kao kada si bila robinja mesje Andrea Šazala. Ili kada si si se gotovo pretvorila u mašinu, u tegleću marvu, u porodici Spens. U ono vreme kada još nisi znala šta je sen-simonizam, furijerizam, ikarski komunizam, niti si poznavala dela Roberta Ovena u Nju Lanarku u Škotskoj.

Tokom četiri dana koje je provela u Makonu, zemlji uglednog pesnika i poslanika Lamartina, ponovo su je skolile bolesti tela, kao da isprobavaju njenu jačinu. Bolovima u materici i stomaku od kojih se presamićivala pridružili su se umor, iskušenje da otkaže sastanke, posete novinama i lov na radnike koji su ovde bili nepristupačniji nego na drugim mestima, da bi se bacila na cvetni krevet u svojoj sobi u lepom Hotelu Sovaž. Odupirala se tom iskušenju herkulovskim naporom. U noćima, umor i nervi su je držali budnom dok se sećala - to je bila jedna od onih misli kojima je ponekad volela da se muči, kao kaznu što nije imala više uspeha u svojoj borbi - tri godine mučenja u službi porodice Spens. Ta engleska porodica mora da je bila vrlo bogata, ali izuzev na putovanjima, jedva je uživala u svom bogatstvu zbog svog štedljivog duha, svog puritanizma i nedostatka mašte. Muž i žena, Mr. Mark i Mrs. Ketrin imali su oko pedeset godina, a Mis Eni, njegova mlađa sestra, oko četrdeset pet. Sve troje je bilo mršavo, pomalo turobno, uvek obučeno u crno i bez radoznalosti. Angažovali su je kao družbenicu, da ide sa njima u švajcarske planine, da udišu čist vazduh i očiste pluća od čađi londonskih fabrika. Plata je bila dobra; omogućavala joj je da plaća dadilju za čuvanje dece i ostajalo joj je za njene lične potrebe. Ispostavilo se da je reč družbenica eufemizam; zapravo je bila svima njima služavka. Servirala im je u krevetu doručak sa neukusnim poridžom, prepečenim hlebom i bljutavom šoljom čaja koji su pili tri-četiri puta dnevno, prala je i peglala odeću i pomagala groznim zaovama Mrs. Spens i Mis Eni da se obuku posle jutarnjeg pranja. Obavljala im je poslove, nosila im pisma na poštu i išla u prodavnicu da im kupi nekusne kekse koje su jeli uz čaj. Ali, takođe je raspremala sobe, nameštala krevete, praznila noše i trpela svakodnevna poniženja u vreme jela kada joj je porodica Spens smanjivala ručak i večeru na polovinu onoga što su oni jeli. Neki sastojci porodične ishrane kao meso i mleko bili su joj uvek zabranjeni.

Ali nije taj glupi posao, zatupljujuća rutina koja ju je držala u pokretu od jutra do večeri, bilo ono najgore za te tri godine u službi Spensa. Već osećanje da je, vrlo brzo nakon što je počela da radi za njih, taj par i usedelica potiru, lišavaju je njene suštine žene, ljudskog bića, pretvarajući je u neki inertan instrument bez osećanja i dostojanstva, možda i bez duše, kome se samo davalo pravo da postoji u kratkim trenucima kada se dele naređenja. Više bi volela da su je maltretirali, da su je gađali tanjirima. Tako bi se barem osećala živa. Ravnodušnost i to što su je tretirali kao objekat - nije pamtila da su je ikada pitali da li se oseća dobro, učinili neku ljubaznost ili makar neki ljubazan gest - vređalo joj je dušu. Njen odnos sa gazdama sastojao se u tome da radi kao životinja i ceo dan se bavi glupostima. I da se pomiri sa tim da izgubi dostojanstvo, ponos, osećanja, pa čak i osećaj da je živa. Uprkos tome, kada se završila sezona u Švajcarskoj, kada su joj Spensi predložili da je odvedu u Englesku, prihvatila je. Zašto, Florita? Da, naravno, šta si drugo mogla da uradiš da bi izdržavala svoju decu, jer tada su bili živi sve troje. Sa druge strane, bilo je teško da te Andre Šazal pronađe u Londonu i tamo te prijavi policiji zbog bekstva od kuće. Svih tih godina strah od zatvora bio je tvoja senka.

Tužna sećanja, Florita. Te tri godine koje je provela kao služavka se toliko stidela da ih je izbrisala iz svoje biografije, sve dok ih, mnogo kasnije, na podmuklom suđenju advokat Andrea Šazala nije izneo na svetlo dana. Sada su je opsedala u Makonu zbog toga što se loše osećala, zbog toga što je ubijao u pojam ovaj jako ružan grad od deset hiljada duša, koje su joj, pritom, takođe, izgledale tako ružne kao i kuće i ulice u kojima su obitavale. Iako je obišla sva četiri cehovska udruženja i ostavila u svakom svoju adresu i prospekt o Radničkoj uniji, samo dve osobe su došle da je posete: jedan bačvar i jedan kovač. Nijedan nije bio zainteresovan. Obojica su joj potvrdili da su cehovska udruženja u Makonu na putu da izumru jer su radionice sada našle način da plaćaju manje plate, a za intezivne periode angažuju zemljoradnike u prolazu, putujuće žeteoce, umesto da imaju stalnu radnu snagu. Radnici su masovno otišli da traže posao u Lionu. A zamljoradnici nisu hteli da se bave cehovskim problemima jer se nisu osećali kao proleter, već kao ljudi sa sela koji su slučajno zaposleni u radionicama da obezbede dodatni prihod.

Jedino zabavno u Makonu bio je mesje Sampvan, direktor lista *Le Bien Public* koji je dopisnim putem iz Pariza uređivao ugledni Lamartin. Istaknuti i obrazovan buržuj, ponašao se prema njoj sa elegancijom i ljubaznošću koje su je uprkos njenim političkim i moralnim rezervama spram buržuja, oduševile. Mesje Sampvan je uljudno prikrilo da zeva kada mu je ona opisivala Radničku uniju i objašnjavala kako će preobraziti ljudsko društvo. Ali ju je pozvao na izvrstan ručak u glavni restoran u Makonu i odveo je van grada da poseti Monso, gospodsko imanje Lamartina. Dvorac tog velikog umetnika i demokrate učinio joj se kao iritirajuće razmetanje vrlo lošeg ukusa. Počinjala je da se dosađuje u poseti kada se pojavila, da joj bude vodič, madam de Pjerklo, udovica pesnikovog vanbračnog sina koji je umro od tuberkuloze sa 28 godina, ubrzo nakon što se oženio. Mlada i ljupka udovica, još uvek devojčurak, pričala je Flori o svojoj tragičnoj ljubavi, o tuzi u kojoj je živela od smrti svog muža, rešena da ponovo ne uživa ni u čemu i da vodi život pun odricanja i zatvorenosti sve dok je smrt ne oslobodi muka.

Flora se neobično iznervirala slušajući kako ta lepa devojka govori sa očima punim suza. Ne gubeći vreme, dok su šetale između vrtova punih cveća u Monsou, očitala joj je bukvicu.

- Rastužuje me, ali me u isto vreme ljuti što tako govorite, gospođo. Vi niste nikakva žrtva nesreće, već čudovište egoizma. Izvinite na mojoj iskrenosti, ali videćete da sam u pravu. Mladi ste, lepi, bogati, i umesto da zahvalite nebu zbog tih privilegija i da ih iskoristite, sahranjujete samu sebe zato što vas je jedna okolnost spasila braka, najgoreg ropstva od kojeg može da pati jedna žena. Hiljade, milioni osoba ostaju udovci ili udovice, a vi doživljavate svoje udovištvo kao katastrofu za čovečanstvo.

Devojka je ustala; bila je mrtvački bleđa. Gledala ju je u neverici, pitajući se da li je bila luda ili je u tom trenutku poludela.

- Egoista zato što sam odana velikoj ljubavi svog života? - promrmljala je.

- Niko nema pravo da ne iskoristi takvu priliku - potvrdila je Flora. - Zaboravite na svoju žalost, iziđite iz ovog sarkofaga. Počnite da živite. Učite, činite dobro, pomozite milionima bića koji stvarno imaju vrlo realne i konkretne probleme, glad, bolest, nezaposlenost, neznanje, i ne mogu da im se odupru. To vaše nije problem, nego rešenje. Udovištvo vas je spasilo da otkrijete kakvo je ropstvo brak za ženu. Nemojte da se igrate junakinje romantičnog romana. Poslušajte moj savet. Vratite se životu i bavite se nekim velikodušnijim stvarima umesto da negujete svoj bol. I na kraju, ako ne želite da posvetite svoje vreme dobročinstvu, uživajte, zabavljajte se, putujte, nađite ljubavnika. To bi uradio vaš muž da ste vi umrli od tuberkuloze.

Madam de Pjerklo, prvo mrtvački bleđa, sada je pocrvenela kao bulka. I odjednom je prasnula u histerični smeh koji joj je trebalo vremena da suzbije. Flora ju je zabavljajući se posmatrala. Kada su se pozdravljale, udovica je uzbuđeno promrmljala da će je, iako ne zna da li je Flora govorila ozbiljno ili u šali, njene reči naterati da razmisli.

Kada je uzela brod za Lion, Flora je osetila da se oslobađa tereta. Bila je sita gradića i sela, željna da ponovo kroči u neki veliki grad.

Prva slika Liona sa mračnim kućama nalik na kasarne koje su se stalno pojavljivale kao more, i ulicama od oštrog šljunka koje su ranjavale stopala, ostavila je na nju vrlo loš utisak. Podsetio ju je na London porodice Spens, zbog sivila, kontrasta između krajnje bogatih i krajnje siromašnih i svog karaktera velegrada-spomenika koji se bavi eksploatacijom radnika. To deprimirajuće osećanje od prvog dana nestajace u meri u kojoj će se umnožavati njeni susreti, sastanci, skupovi. Po prvi put u životu ju je progonila policija. Ovde jeste, napokon, imala bezbroj susreta sa radnicima svih sektora, tkačima, obuçarima, brusačima, kovačima, stolarima, baršunarima i drugima. Prethodila joj je njena fama; mnogi su je prepoznavali i gledali na ulici sa divljenjem ili neodobravanjem, a neki kao čudnu zverku. Ali razlog zbog kojeg će tokom preostalih meseci turneje - u Lionu je napunila dva meseca od svog polaska iz Pariza - uvek pamtili lionskih mesec i po dana, bio je zato što je u nabijenom rasporedu tih nedelja sa zaprepaštenjem utvrdila preterivanja eksploatacije čije su žrtve bili siromašni kao i rezerve pristojnosti, moralne čistote i heroizma koju je imala radnička klasa iako je živela apsolutno sramotno. „Za šest nedelja u Lionu naučila sam više o društvu nego tokom celog mog prethodnog života“, zapisala je u dnevniku.

Prve nedelje je održala oko dvadeset predavanja u radionicama svilara u četvrti Kroa-Rus, čuvenih *canuts* koji su ne tako davno - 1831. i 1834. - bili na čelu dve radničke revolucije koje je buržoazija ugušila užasnim krvoprolićem. U uzanim, prljavim i mračnim radionicama uspetim na planinu Kroa-Rus, čije su je beskrajne stepenice ostavljale bez daha, Flora je sa teškoćom povezala te ljude napola izbrisane tamom, jedva osvetljene petrolejkom (sastanci su se održavali uveče, posle posla), stidljive, loše obučene, bose, u prnjama, lica zaglupljenih od umora - radili su od pet ujutro do osam uveče sa malim odmorom u podne - sa borcima koji su se kamenjem i palicama suočili sa bajonetima, mecima i topovima vojnika. Mnogi su sumnjali da je ona napisala *Radničku uniju*. Predrasude u vezi sa ženama zašle su u sve društvene klase. Zato što je nosila suknju, smatrali su da nije sposobna da razvije ideje za oslobođenje radnika. Posle izvesne zbunjenosti - zbunjivalo ih je to što je žena - obično su joj postavljali mnogo pitanja i kada bi ih ona ispitivala o njihovim problemima, uglavnom su neusiljeno pričali. Među njima je bilo mnogo ograničenih ljudi, ali isto tako sirove inteligencije koju je društvo sprečavalo da se isteše. Izlazila je sa tih sastanaka padajući s nogu od umora, ali duhovno u žaru. Tvoje ideje se primaju, Florita, radnici ih prihvataju, Radnička unija počinje da biva stvarnost.

Devetog dana njenog boravka, četiri policijska agenta i lionski komesar, mesje Bardoz, pojavili su se u Hotelu Milano sa nalogom za pretres. Kada su za nekoliko sati sve prevrnuli, odneli su njene papire, sveske i lična pisma - među njima jedno strasno od Olimpije - i primerke *Radničke unije* koje nije stigla da podeli u knjižarama. Otišli su uručivši joj nalog da se pojavi pred kraljevskim tužiocem, mesjeom A. Žilardanom. To je bio jedan čovek mršav kao prut, obučen u odelo koje je ličilo na religiozno ruho. Kada je ušla u njegovu kancelariju, nije ustao da je pozdravi.

- Rad koji obavljate u Lionu je subverzivan - rekao joj je ledeno. - Započeta je istraga i mogu da vam sude kao agitatoru. Zbog toga vam, u iščekivanju rezultata istrage, zabranjujem da i dalje održavate sastanke sa svilarima sa Kroa-Rusa.

Flora ga je odmerila od glave do pete sa laganim prezirom. Ulagala je veliki napor da ne eksplodira.

- Smatrate da je subverzivno razmenjivati ideje sa osobama koje tkaju materijale elegantinih odela koje nosite. Volela bih da znam zbog čega?

- Te jazbine nisu prikladna mesta za dame. Osim toga, razgovarati sa radnicima je opasna stvar kada čovek ima rušilačke ideje o društvenom poretku - odgovorila su joj ne pomerivši se, usta bez usana kraljevskog tužioca. - Moram da

vas upozorim: dok traje istraga bićete pod nadzorom. Ali, ako želite, možete odmah da napustite Lion.

- To ću učiniti samo silom. Ovaj grad mi se veoma dopada. I ja vas na nešto treba da upozorim: pokrenuću nebo i zemlju da ovdašnja i pariška štampa obaveste javno mnjenje o proganjanju čija sam žrtva.

Izišla je iz kancelarije kraljevskog tužioca ne pozdravivši ga. Tri opoziciona lista - *Le Censeur*, *La Democratie* i *Le Bien Public* - javila su o pretresu i o konfiskaciji njenih papira, ali nijedan se nije usudio da kritikuje meru. I od tog dana Flora je imala dva policajca na vratima Hotela Milano, koji su zapisivali posete koje je primala i pratili je na ulici. Ali bili su tako lenji i trapavi da je bilo lako uteći im, zahvaljujući saučesništvu hotelskih sobarica koje su je puštale da iziđe kroz prozor u kuhinji u jednu skrivenu uličicu iza lokala. Tako da je uprkos zabrani nastavila da održava dnevne sastanke sa radnicima, pojačavajući mere opreza u strahu da će se na nekom od sastanaka, na poziv nekog izdajnika, pojaviti policija. To se nije desilo.

U isto vreme obavila je intenzivan posao socijalnog informisanja. Radionice, bolnice, ubožnice, ludnice, domovi za siročad, crkve, škole i na kraju četvrt prostitutki u La Gijotjeru. U toj poslednjoj ekspediciji pratila su je dva furijeovca - ponašali su se veoma lepo, pronašli su joj advokata da brani svoj slučaj pred kraljevim tužiocem, - nije bila prerusena u muškarca kao u Londonu, već u ogrtaču i pomalo smešnom šeširu koji joj je krio pola lica. Mada ne tako gradan ni danteovski kao u londonskom Stepni Grinu, prizor prostitutki načičkanih na čoškovima i vratima kafana i bordela smešnih imena - Mladina kuća, Tople ruke - ju je izbezumio. Mnoge od najmlađih je pitala koliko imaju godina: dvanaest, trinaest, četrnaest. Nerazvijene devojčice koje glume žene. Kako je moguće da se muškarci uzbuđuju sa ovim devojčicama, (čista kost i koža), koje nisu izišle iz detinjstva i kojima su pretili tuberkuloza i sifilis, ako ih već nisu dobile? Duša je zbolela; bes i tuga su je ostavljali bez reci. Kao i u Londonu i ovde je bilo nečeg delom čudovišnog, delom smešnog: usred te perversnosti, na zemljanim podovima kuća zadovoljstva, među prostitutkama i njihovim klijentima - među njima mnogim radnicima - vukla su se i igrala deca od dve, tri, četiri godine koje su majke ostavljale tamo dok rade svoj posao.

Sa dubokim gnušanjem pravila je te posete iz moralnih obaveza - nije se moglo reformisati ono što se ne poznaje. Od prvih dana svog braka sa Andreom Šazalom seks ju je odbijao. Još pre nego što je stekla neku političku kulturu, socijalnu senzibilnost, osećala je da je seks jedan od prvobitnih instrumenata eksploatacije i dominacije nad ženama. Zbog toga, iako nije propovedala čistotu ili kaluđersku povučenost, nikad nije imala poverenja u teorije koje su isticale seksualni život, telesna uživanja, kao jedan od ciljeva budućeg društva. To je bila jedna od tema koja ju je navela da se udalji od Šarla Furijea, prema kome je ipak

osećala divljenje i blagonaklonost. Čudnovat je to bio slučaj sa učiteljem; uvek je, barem naizgled, vodio krajnje jednostavan život. Smatrali su ga ženomrscem. Ali u svom nacrtu budućeg društva, budućeg Raja, fazi Harmonije koja će uslediti Civilizaciji, seks je bio protagonista. Nju je koštalo to da prihvati. To je moglo da se završi u pravom haosu uprkos učiteljevim dobrim namerama. Nepotrebno, apsurdno i nemoguće je organizovati društvo u skladu sa seksom, kako su pretendovali izvesni furijeovci. U falansterijama će, prema Furijeovom projektu, biti mladih devica koje će se potpuno uzdržavati od seksa, i vestalki koje je ga upražnjavati na umeren način sa „vestalcima“ ili trubadurima, i još slobodnijih žena, *damica* koje će voditi ljubav sa *radnicima* i tako dalje u rastućem poretku slobode i neumerenosti - odaliske, fakirke, bahantkinje, - sve do *bajadera* koje će upražnjavati milosrdnu ljubav spavajući sa starcima, invalidima, putnicima i uopšte, osobama koje zbog godina, lošeg zdravlja ili ružnoće, sadašnje nepravedno društvo osuđuje na masturbiranje ili apstinenciju. Iako je sve u toj organizaciji slobodno i dobrovoljno - svako je birao kom će seksualnom telu u falansteriji da pripadne i mogao je da ga napusti kad hoće - Flori je taj sistem izgledao nepravedan, bojala se da će se u njegovom okrilju pojaviti nove nepravde. U njenom projektu Radničke unije nije bilo seksualnih recepata; izuzev apsolutne jednakosti između muškaraca i žena i prava na razvod, tema seksa se izbegavala.

Ono što ju je najviše čudilo u Furijeovoj doktrini bilo je da je po njemu „svaka fantazija dobra u oblasti ljubavi“ i ceo svet ima pravo na svoje ljubavne manije, jer je ljubav suštinski strast nerazuma“. Vrtelo joj se u glavi od njegove odbrane „plemenite orgije“, kolektivnih sparivanja i što u budućem društvu minoritirani ukusi - on ih je nazivao uniseksualni - sadistički i fetišistički, neće biti suzbijeni već raspirivani kako bi svako pronašao svoj srodan par i mogao da bude srećan uz svoju slabost ili hir. To da, bez štete prema bližnjem, jer će sve biti slobodno izabrano i odobreno. Te Furijeove ideje su je toliko skandalizovale, da je potajno pomalo dala za pravo reformatoru Prudonu, puritancu koji je nedavno, 1842. u svojoj „Opomeni vlasnicima“ optužio falansterijance za „nemoralnost i pederastiju“. Skandal je naveo Viktora Konsiderana da u poslednje vreme ublaži seksualne teorije osnivača.

Iako je priznavala i divila se njegovoj revolucionarnoj hrabrosti, Floru je krajnja tolerancija Šarla Furijeja u pogledu seksa plašila. Takođe ju je ponekad zabavljala. Ona i Olimpija su se do suza smejale jednog popodneva, na ljubavnom sastanku, sećajući se učiteljevog priznanja da ima „nesavladivu sklonost prema lezbejkama“ i njegovu izjavu po kojoj su mu proračuni i istrage omogućili da tvrdi da na svetu ima dvadeset šest hiljada kolega sa istim sklonostima sa kojima je mogao da obrazuje skupštinu ili „telo“ u budućem društvu Harmonije, gde će on i njegovi članovi moći da bez smetnji i stida uživaju u safijskim predstavama. Lezbejke koje će se pokazati srećnim voajerima učiniće

to po sopstvenom izboru i zato što će tako praktikovati svoju egzibicionističku vokaciju. „Da ga pozovemo, kraljice“, smejala se Olimpija.

Sada si se rugala maniji klasifikovanja Šarla Furijeja, Florita, ali pre deset godina, kada si se vratila iz Perua, sa kakvom si radošću otkrila tu doktrinu koja je priznavala nepravednu situaciju žena i siromaha i nameravala da je popravi novim društvom koje će nastati umnožavanjem falansterija. Čovečanstvo je ostavilo za sobom početne faze, Divljaštvo, Varvarstvo, Civilizaciju i sada će, zahvaljujući novim idejama ubrzo ući u poslednju: Harmoniju. Falansterija sa svojih četrsto porodica, svaka od po četiri člana, sagradiće savršeno društvo, mali raj organizovan tako što će nestati svi izvori nesreće. Pravda je beskorisna ukoliko ne donosi sreću ljudskim bićima. Učitelj Furije je sve to predvideo i propisao. U svakoj falansteriji plaćaće se više za dosadnije, gluplje i zahtevnije poslove, a manje za zanimljivije i kreativnije, pošto je obavljanje ovih poslednjih već samo po sebi zadovoljstvo. Zbog toga će ugljar ili limar zarađivati više nego lekar ili inženjer. Svako ograničenje ili porok iskoristiće se u korist društva. Kako deca vole da se prljaju, oni će se baviti skupljanjem đubreta u falansterijama. Flori se u početku činilo da je to vrhunac mudrosti. Kao i Furijeova formula da muškarci i žene ne postanu mediokriteti radeći uvek isto: da prelaze s posla na posao, ponekad u istom danu, kako ih ne bi izjela rutina. Od baštovana do profesora, od zidara do advokata, od praljke do glumice, niko se nikada neće dosađivati.

Pa ipak, mnoge kategorične tvrdnje ljubaznog i osećajnog Furijeja na kraju su je uzbunile. Tvrditi: „Ja sam samo uspeo da izmešam dvadeset vekova političkog idiotizma“ bilo je preterano. Učitelj je predstavljao kao naučne istine tvrdnje koje se ne mogu proveriti: da će svet trajati tačno osamdeset hiljada godina i da će se za to vreme svaka ljudska duša seliti osamsto deset puta između zemlje i drugih planeta i živeti hiljadu šesto dvadeset šest različitih života. Je li to bila nauka ili bajanje? Zar nije izgledalo ekcentrično? Zbog toga je, iako je znala da njena znanja ni izdaleka nisu kao ona osnivača furijerističke doktrine, govorila sama sebi da je njen predlog Radničke unije, upravo zato što je skromniji, realniji nego falansterijanski.

Posle posete četvrti prostitutki, bilo je još gore običi La Antiguaju, bolnicu za lude i prostitutke, nosioce sramnih bolesti. I jedni i drugi bili su izmešani između tupih i perverznih čuvara koji su mlatili ludake kada su se suviše drali dok su se u oblacima muva šetali polugoli i u lancima u dvorištu punom prljavštine. Neke ruševine od žena po čoškovima su pljuvale krv ili pokazivale gnojave plihove od sifilisa dok su pokušavale da pevaju religiozne pesme pod palicom milosrdnih sestara zaduženih za ambulantu. Direktor bolnice, jedan ljubazan čovek modernih ideja, priznao je Flori da je u većini slučajeva beda izazvala otuđenje tih nesrećnika.

- Logično, doktore. Da li znate koliko zarađuje u Lionu jedna radnica za četrnaest ili petnaest sati rada u radionici? Pedeset santima. Trećinu ili četvrtinu onoga što dobija radnik za isti posao. Ko može od toga da živi ako ima decu koju treba da prehrani? Zbog toga mnoge pribegavaju prostituciji i završavaju kao lude.

- Da vas ne čuju sestre - doktor je spustio glas. - Za njih ludilo kažnjava porok. Vaša teorija im ne bi zvučala mnogo hrišćanski.

Flora nije našla sveštenike i monahinje samo u La Antiguaji. Bili su svuda. Lion, grad revolucionarnih radnika, bio je takođe klerikalni grad koji je smrdeo na tamjan i sakristiju. Ušla je i izišla iz mnogih crkava punih fanatizovanih jadnika na kolenima. Potčinjeno su slušali mračne gluposti koje su na njih izlivali sveštenici-propovednici pomirenja sa sudbinom i služenja moćnom. Najtužnije je bilo utvrditi da su siromasi bili ogromna većina vernika. Kako bi proučila fetišizam popela se, pomalo bez daha od napora, na najviši vrh u Lionu gde se u jednoj maloj kapeli slavila Notr Dam de Forvijer. Ružnoća slike je na nju ostavila manji utisak nego scena ponižavajućeg obožavanja sa kojim se masa vernika koja se popela kao i ona gurala i laktala da bi prišla i na kolenima dotakla vrhovima prstiju urnu Device. Srednji vek, u srcu jednog od najindustrijalizovanijih i najmodernijih gradova na svetu!

Na povratku u centar Liona, na pola puta od planine, pokušala je da poseti Azil prosjaka gde su siromašni starci bez kuće i posla mogli da se sklone i dobiju krov nad glavom, tanjir supe i hrišćanski pogreb. Nije uspela da uđe. Kuću su čuvali žandarmi sa mušketama. Kroz rešetke je videla milosrdne sestre koje su i u gradu imale škole za siromahe. Kad pa nisu! Mantije i čuvari, ruku pod ruku, da se dočepaju siromaha, od detinjstva do starosti, da ih nauče kako da se potčine uz molitve i propovedi ili da im to nametnu silom.

Kako su drukčiji, u poređenju sa tim studijskim posetama, bili sastanci sa malim grupama *canuts* iz svilara i sa drugim lionskim radnicima. Ponekad su diskusije bile žestoke. Flora je iz njih izlazila ojačana u svojim uverenjima, nagrađena za svoje napore. Jedne večeri, na sastanku sa radnicima - ikarcima, pristalicama Etjena Kabea, čiji je roman *Put u Ikariju* u regionu regrutovao mnoge pristalice za svoje doktrine zvane komunističkim, usred jedne vatrene polemike Flora se onesvestila. Kada je otvorila oči svitalo je. Provela je noć u tkačkoj radionici, ležeći na podu. Radnici koji su tamo spavali čuvali su je na smenu, masirajući joj ruke i kvaseći joj čelo. Jednu od radnica, Eleonor Blank, videla je na drugim sastancima. Flora je, osim odanosti sa kojom ju je slušala, zapazila vrlo brz um. Imala je predosećaj da ta još uvek mlada žena može da bude jedan od rukovodilaca Radničke unije u Lionu. Pozvala ju je u Hotel Milano na čaj. Razgovarale su nekoliko sati pod mirnim pogledima policajaca zaduženih da je

nadziru. Da, Eleonor Blank bila je izuzetna žena i biće član organizacionog komiteta Radničke unije u Lionu.

Kada ju je pozvao istražni sudija, njena popularnost u Lionu bila je još veća. Ljudi su je okruživali na ulici i mada su neki buržujci prevrtali očima, a neke buržujke se usuđivale da joj kažu „Odlazite i ostavite nas na miru“, većina ju je pozdravljala ljubaznim rečima. Možda je zbog te popularnosti istražni sudija, mesje Fransoa Demi, posle nekoliko sati ispitivanja - ljubazni razgovor - presudio da nema razloga za proces i naredio da joj policija vrati konfiskovane papire.

„Ovih poslednjih nedelja sam bila jednostavno fantastična“, rekla je Flora sama sebi kada je dobila svoje sveske, pisma i rokovnike koje joj je zlovoljno uručio sam komesar Bardoz. Da, da, Florita. Za pet nedelja u Lionu pokazala si se kao vođa pred stotinama radnika, obogatila si svoje socijalne studije o nepravdi, formirala komitet od petnaest ljudi i na predlog samih radnika, u procesu je bilo treće izdanje *Radničke unije* koje će se prodavati po vrlo niskoj ceni kako bi bilo pristupačno džepu najsiromašnijih.

Njena reč je stigla čak do srca neprijatelja, crkve. Poslednji sastanak u regionu bio je iznenađujući. Veoma tajno, neki sveštenici koji su živeli u zajednici u Uijanu, pod vodstvom opata Gijemana iz Bordoja, pozvali su je u posetu. jer su „sa njom delili mnoge ideje“. Otišla je iz radoznalosti, ne očekujući bog zna šta od susreta. Ali na njeno iznenađenje, u dvorcu Peron, u Uijanu, dočekala ju je grupa revolucionarnih popova. Sami sebe su zvali „buntovni sveštenici“. Čitali su i analizirali Prudona, Sen-Simona, Kabea i Furijea. Ali njihov vođa i mentor bio je otac Lamne iz poslednje epohe, sveštenik koga je odbacio Vatikan, pristalica Republike, protivnik i kritičar monarhije i buržoazije, zaštitnik slobode kultura i društvenih reformi. Kao Sen-Simon i kao Flora, ovi „buntovni sveštenici“ verovali su da revolucija treba da sačuva Hrista i hrišćanstvo koje nije pokvareno autoritarizmom Crkve ni prebendama vlasti. Veče je bilo zanimljivo i Flora se oprostila od buntovnih sveštenika rekavši im da za njih ima mesta u Radničkoj uniji i savetujući im, pola u šali, pola stvarno, da kada su već napravili toliko dobrih poteza, učine još jedan i pobune se protiv crkvenog celibata.

Rastanak od Eleonor Blank na dan njenog odlaska bio je težak. Devojka je briznula u plač. Flora ju je zagrlila šapćući joj na uvo nešto što ju je uplašilo dok je izgovarala: „Eleonor, volim te više nego sopstvenu ćerku“.

Pariz, oktobar 1893.

Kada je tog jutra u jesen 1893. neko zakucao na vrata njegovog pariškog ateljea, ulica Versenžetoriks broj 6, Pol je zinuo od zaprepaštenja: devojčica-žena pred njim, vrlo sitna, tamne boje, u tunici nalik na milosrdne sestre, nosila je u ruci majmunče, cvet u kosi i oko vrata natpis: „Ja sam Ana, Javanka. Poklon za Pola od njegovog prijatelja Ambroaza Volara“.

Čim ju je video, još se ne oporavivši od zbunjenosti pred takvim poklonom mladog galeriste, Pol je osetio želju da slika. To mu se dešavalo prvi put otkako se vratio u Francusku, 30. avgusta, posle onog nesrećnog tromesečnog putovanja sa Tahitija. Sve je ispalo loše. Sišao je sa broda u Marseju sa samo četiri franka u džepu, a zatim napola mrtav od gladi i slabosti stigao u uzavreli Pariz koji su njegovi prijatelji napustili. Za dve godine koje je proveo u Polineziji grad je postao tuđ i neprijateljski. Izložba njegove četrdeset dve „tahićanske slike“ u galeriji Pola Dirana-Rijela bila je neuspeh. Prodao je samo jedanaest, što nije kompenzovalo ono što je morao da potroši, zadužujući se još jednom, na ramove, plakate i reklamu. Iako je dobio nekoliko povoljnih kritika, od tada je osećao da ga je pariška umetnička sredina izolovala ili da ga je tretirala sa prezivom popustljivošću.

Na izložbi te ništa nije deprimiralo toliko kao sirov način na koji je tvoj stari učitelj i prijatelj Kamij Pisaro, ukratko poništio tvoje teorije i slike sa Tahitija: „Ova umetnost nije vaša, Pole. Vratite se onome što ste bili. Vi ste civilizovan čovek i vaš zadatak je da slikate harmonične stvari, ne da imitirate varvarsku umetnost ljudoždera. Poslušajte me. Siđite sa pogrešnog puta, nemojte pljačkati divljake Okeanije i budite ponovo vi“. Nisi raspravljao sa njim. Ograničio si se na to da se od njega oprostiš naklonom. Ni srdačni gest Degaa koji je kupio dve slike, nije ti popravio raspoloženje. Stroga Pisaroova mišljenja delili su mnogi umetnici, kritičari i kolekcionari: ono što si naslikao tamo, na Južnim morima, bila je imitacija sujeverja i idolatrije primitivnih bića svetlostnim godinama udaljenih od civilizacije. Je li to trebalo da bude umetnost? Povratak šarama, siluetama i magiji pećina? Ali to nije bilo samo odbijanje novih tema i tehnika tvog slikarstva koje si sa toliko žrtvovanja stekao za poslednje dve godine na Tahitiju. To je bilo gluvo, mračno, iskrivljeno odbacivanje tvoje ličnosti. I zašto? Ništa manje nego zbog

Ludog Holanđanina. Od tragedije u Arlu, njegovog boravka u ludnici u Sen-Remiju i njegovog samoubistva, i pre svega, od smrti, takođe sopstvenom rukom, njegovog brata Tea van Goga, o Vinsentovom slikarstvu (koje kada je bio živ, nikoga nije interesovalo) počelo je da se priča, počelo je da se prodaje, da mu skače cena. Rađala se neka morbidna moda Van Gog i sa njom, retroaktivno, sav umetnički svet je počinjao da ti prebacuje što nisi bio u stanju da shvatiš i pomogneš Holanđaninu. Hulje! Neki su dodavali da si možda svojom poslovičnom netaktičnošću čak mogao da podstakneš sakaćenje u Arlu. Nisi morao da ih čuješ da bi znao da su mrmljali to i još gore stvari iza tvojih leđa, upirući prstom na tebe u galerijama, u kafeima, u salonima, na proslavama, društvenim okupljanjima, u ateljeima umetnika. Niskosti su se pojavljivale u časopisima i novinama, onako izokola kako je pariška štampa obično komentarisala aktuelnosti. Čak ni bogom dana smrt tvog strica Zizija, osamdesetogodišnjeg neženje u Orleanu koji ti je ostavio nekoliko hiljada franaka i privremeno te izvukao iz bede i dugova, nije ti povratio entuzijazam. Do kada ćeš biti u takvom stanju, Pole?

Do onog jutra kada je Ana Javanka sa onim slikovitim natpisom oko vrata i Taoom, njenim nemirnom majmunčetom koje je držala na kožnom povodniku, ušla njišući se kao palma da sa njim podeli tu svetlu i egzotičnu oazu u koju je Pol pretvorio atelje iznajmljen u tom kraju Monparnasa, na drugom spratu jedne stare kuće. Ambroaz Volar mu je slao da mu bude služavka. Ana je to bila do sada u kući jedne operске pevačice. Ali te iste noći Pol je od nje napravio svoju ljubavnicu. A zatim svoju drugaricu u igrama, fantazijama i koketovanju. I na kraju u svoj model. Odakle je dolazila? To je bilo nemoguće znati. Kada je Pol to pitao, Ana mu je ispričala priču punu lagarija i toliko protivrečnosti da je bez sumnje bila izmišljotina. Možda jadvica nije ni znala i izmišljala je prošlost dok je pričala odajući svoje neviđeno neznanje o zemljama i granicama na planeti. Koliko je godina imala? Ona mu je rekla sedamnaest, ali on je računao da ima manje, možda samo trinaest ili četrnaest, kao Teha'amana, te godine, za tebe tako uzbudljive kada napredne devojkice iz divljih zemalja ulaze u odrasli život. Imala je razvijene grudi i čvrste butine i više nije bila devica. Ali nije ga njeno malo telo, sitno i dobro uobličeno - patuljak, privezak, pored rmpalije od četrdeset sedam godina kakav je bio Pol - odmah zavelo na toj družbenici koju mu je nabavio nezahvalni Pariz.

To je bilo njeno tamno lice mulatkinje, njene fine i markantne crte lica - prčast nosić, debele usne nasleđene od crnih predaka - i živosti i drskost njenih očiju u kojima je bilo strepnje, radoznalosti, podsmeha prema svemu što vidi. Govorila je francuski kao strankinja, sa čarobnim nepravilnostima, sa rečima i slikama toliko vulgarnim da su Pola podsećale na bordele u lukama, na njegovu mornarsku mladost. Iako nije imala ni prebijene pare, niti je znala da čita i piše, niti je imala šta drugo osim majmunčeta Taooe, i odeće na sebi, bila je razmetljiva kao kraljica u svojoj neusiljenosti, pozama i sarkazmu koji je sebi dopuštala prema svima i prema svemu, kao da ništa ne zaslužuje njeno poštovanje, niti

konvencionalne forme za nju važe. Kada joj se nešto ili neko nije dopadao, plazila je jezik i pravila grimasu koju je Taea imitirala uz krike.

U krevetu je bilo teško znati da li Javanke uživa ili se pretvara. U svakom slučaju ti si uživao i u isto vreme te je zabavljala. Ana ti je vratila ono što si se od povratka u Francusku plašio da si izgubio: želju da slikaš, raspoloženje i volju za životom.

Sutradan nakon što se pojavila u njegovom studiju, Pol je odveo Anu u jednu radnju na bulevaru Opera i kupio joj je odeću koju joj je pomogao da izabere. I osim cipela, pola tuceta šešira koji su bili Anina strast. Nosila ih je čak i u kući i to je bilo prvo što je stavljala kad bi se probudila. Pol bi prasnuo u smeh videvši nagu devojkicu sa krutim slamnatim šeširom na glavi, kako pleše u pravcu kuhinje ili kupatila.

Zahvaljujući radosti i domišljatosti Javanke, atelje u ulici Versenžetoriks se četvrtkom popodne pretvorio u mesto okupljanja i proslava. Pol je svirao harmoniku, ponekad se oblačio u tahićansku maramu i prekrivao telo lažnim tetovažama. Na soaree su dolazili večni odani prijatelji sa svojim suprugama ili ljubavnicama - Danijel de Monfrej i Anet, Šarl Moriš sa jednom hrabrom groficom koja je delila njegovu bedu, Šufenekeri, španski vajar Pako Durio koji je pevao i svirao gitaru i par suseda, dvoje iseljenih Šveđana, Molardi: Ida, vajarka i Vilijam, kompozitor, koji su ponekad dovodili svog zemljaka dramaturga i pomalo ludog pronalazača po imenu August Strindberg. Molardi su imali ćerku adolescentkinju, Judit, nemirnu i romantičnu devojkicu fasciniranu slikarovim ateljeom. Pol ga je oblepio žutim tapetama, a prozor su bili boje ćilibara; natrpao ga je svojim skulpturama i tahićanskim slikama. Iz zida kao da su izlazili plamen od bilja, plavetna neba, mora i lagune boje smaragda i senzualna tela kao od majke rođena. Pre nego što se pojavila Ana, Pol je držao na izvesnoj distanci ćerku svojih suseda Šveđana. Zabavljalo ga je divljenje koje je devojkica pokazivala prema njemu, ali je nije ni doticao. No od dolaska Javanke, egzotične vrste koja je uzbuđivala njegovu čula i fantazije, počeo je takođe da se poigrava sa Judit kada njeni roditelji nisu bili blizu. Hvatao ju je oko struka, dodirivao usne i pritiskao grudi koje rastu, šapćući joj: „Sve će to biti moje, zar ne, gospođice?“ Zapanjena i srećna, devojkica je odobravala: „Da, da, vaše“.

Tako mu je palo na pamet da naslika nagu ćerku Molarda. Predložio joj je i Judit, bela kao kreč, nije znala šta da kaže. Naga, sasvim naga? Naravno. Zar nije često da umetnici slikaju ili vajaju nage svoje modele? Niko neće znati, jer će Pol, kada je naslika sakriti sliku dok Judit ne poraste. Pokazaće je tek kada ona bude prava žena. Da li pristaje? Devojkica je na kraju pristala. Imali su samo tri seanse i avantura umalo nije završila kao drama. Judit se penjala u atelje kada je Ida, njena majka koja je imala dobrotvoračku strast prema životinjama, odlazila u pratnji Ane u traganja po ulicama Monparnasa da traži napuštene, bolesne i

povređene pse i mačke koje je donosila kući, pazila i lečila i tražila im roditelje koji će ih usvojiti. Devojčica, naga na šarenim polinezijskim čaršavima, nije podizala pogled sa poda; skupljala se i povlačila se u sebe, pokušavajući da bude što manje vidljiva za oči koje su istraživale njene tajne.

Na trećoj seansi, kada je Pol skicirao njenu tananu siluetu i njeno ovalno lice sa velikim uplašenim očima, Ida Molard je upala u atelje uz prenemaganje iz grčke tragedije. Koštalo te je truda da je smiriš. Da je uveriš da je tvoje interesovanje za devojčicu estetsko (je li bilo, Pole?) da si je poštovao, da u tome što je slikaš nagu nema ničeg lošeg. Ida se smirila tek kada si joj obećao da ćeš odustati od projekta. Pred Idom si namazao terpentinom nezavršeno platno i ogulio si ga špatulom sahranivši Juditinu sliku. Onda se Ida pomirila s tobom i popili ste čaj. Namrgođena i uplašena devojčica vas je slušala kako ćaskate, ne mešajući se u vaš razgovor.

Kada je potom Pol rešio da napravi Anin akt, dobio je inspiraciju: sliku svoje ljubavnice staviće preko nedovršene Judit na prekinutom platnu. Tako je i učinio. Ta slika mu je uzela mnogo vremena zbog nepopravljive Javanke. Najnemirniji i najnekontrolisaniji model koji ćeš ikada imati, Pole. Mrdala se, menjala pozu ili je iz dosade pravila grimase da te nasmeje - omiljena igra, uz spiritizam četvrtkom uveče - ili je jednostavno odjednom ustajala, sita poziranja, oblačila bilo šta i izlazila napolje kao što bi uradila Teha'amana. Šta da se radi, sklanjao je četkice i odlagao posao do sledećeg dana.

Ta slika je bio tvoj odgovor na kritike i uvredljive komentare o tvojim tahićanskim slikama koje si od izložbe kod Dirana-Rijela slušao i čitao na sve strane. Ovo nije bilo platno koje je naslikao civilizovan čovek već divljak. Vuk sa dve noge i bez ogrlice, sam u prolazu kroz zatvor od betona, asfalta i predrasuda kakav je bio Pariz pre nego što ćeš se vratiti u svoju pravu domovinu, na Južna mora. Rafinirani pariški umetnici, njihovi nalickani kritičari, njihovi obrazovani kolekcionari, osetiće da im je povređen senzibilitet, moral, ukusi tim frontalnim aktom jedne devojke koja je, osim što nije bila Francuskinja, ni Evropljanka, ni belkinja, bila toliko drska da pokazuje svoje grudi, svoj pupak, Venerin breg i stidne dlačice, kao da izaziva ljudska bića da dođu da se uporede sa njom, da vidi da li je neko mogao da joj suprotstavi neku uporedivu životnu snagu, raskoš i senzualnost. Ana se nije trudila da bude to što jeste, nije ni bila svesna užarene moći koja je poticala iz njenog porekla, iz njene krvi, iz neukroćenih šuma gde se rodila. Kao panter ili ljudožder. Kakva superiornost u odnosu na sklerotične Parižanke, devojko!

Nije samo telo koje se pojavljivalo na platnu - glava tamnija od plamteće oker boje sa zlatastim odsjajima na njenom torzu i butinama i velika stopala sa noktima kao kandžama zveri - bila provokacija; to je bilo i njeno okruženje, najmanje harmonično što se može zamisliti, na onoj kineskoj fotelji od baršuna na

koju si posadio Anu u svetogrdnoj i bestidnoj pozi. Na naslonima za ruke dva tahićanska idola koja si ti izmislio uzdizala su se sa obe strane Javanke kao odricanje Zapada i njegove usiljene hrišćanske vere u ime snažnog paganstva. I takođe, na zelenom jastučiću na kojem su ležale Anine noge neočekivano prisustvo onih sjajnih cvetića koji su uvek bivali na tvojim platnima otkako si otkrio japansku grafiku kada si počeo da slikaš. Proučavajući simbolizam i istančanost tih slika imao si po prvi put predosećaj onoga što si sada napokon vrlo jasno video: da je evropska umetnost slaba, da takođe pati od tuberkuloze koja je ubijala toliko umetnika i da će je samo kupka oživljavanja koja dolazi iz tih primitivnih kultura koje Evropa još nije uništila, gde je Raj još zemaljski, izvući iz dekadencije. Prisustvo na platnu Taoe, crkvenkastog majmunčeta uz Anine noge, u pomalo zamišljenoj i pomalo nehajnoj pozi, pojačavala je nekonformizam i prikrivenu seksualnost koja je kupala svu sliku. Čak su i one vazdušne jabuke koje su nadletale glavu Javanke na ružičastom zidu pozadine narušavale simetriju, konvencije i logiku kojoj su pariški umetnici odavali pobožnu poštu. Bravo, Pole!

Posao, vrlo spor zbog Anine peripatetičke vokacije, bio je podsticajan. Bilo je dobro ponovo slikati sa uverenjem, znajući da ne slikaš samo svojim rukama, nego i sećanjima na pejzaže i ljude sa Tahitija - osećao si nesavladivu nostalgiju za njima, Pole - svojim fantazijama, i kako je voleo da kaže Ludi Holanđanin, svojim falusom koji se ponekad usred rada uspaljivao pri pogledu na nagu devojčicu i terao te da je zagliš i odvedeš u krevet. Slikanje posle vođenja ljubavi, sa onim mirisom na seme u vazduhu te je podmlađivalo.

Otkako se vratio sa Tahitija napisao je „Vikinginji“ da će čim proda neke slike i bude imao za kartu otići u Kopenhagen da vidi nju i decu. Mete mu je odgovorila jednim pismom punim iznenađenja i boli što čim je kročio u Evropu nije odjurio da vidi svoju porodicu. Svaki put kada bi mu pali na pamet žena i deca, pobeđivala ga je inercija. Ponovo to, Pole? Ponovo da budeš otac porodice, ti? Sudski postupak oko malog nasledstva strica Zizija, pojava Ane u njegovom životu i želja da ponovo slika koju mu je ona probudila odlagali su porodični susret. Kada je došlo proleće nepromišljeno je odlučio da povede Anu u Bretanju, u staro utočište u Pont-Avenu gde je proveo toliko sezona i počeo da bude umetnik. Nije to bio samo povratak izvorima. Hteo je da povrati slike koje je tamo naslikao 1888. i 1890. koje je ostavio Mari-Anri u Puldiju kao zalag za pansion koji je usled svoje hronične besparice platio kasno, slabo ili nikada. Sada je zahvaljujući francima strica Zizija mogao da isplati taj dug. Sećao si se tih platna sa odbojnošću, jer sada si bio zreliji umetnik od onog naivca koji je otišao u Pont-Aven verujući da ćeš u dubokoj, tajnovitoj, religioznoj i tradicionalnoj Bretanji pronaći korene primitivnog sveta koje je pariška civilizacija odstranila.

Njegov dolazak u Pont-Aven izazvao je pravo uzbuđenje. Ne toliko zbog njega, koliko zbog Ane i zbog pirueta i krika Taoe koja je naučila da skače sa

glave svoje gazdarice na Polova ramena i obratno mašući rukama. Čim je stigao saznao je da je u Egiptu umro Šarl Laval, prijatelj sa kojim je delio avanturu u Panami i na Martiniku i da je njegova supruga lepa Madlen Bernar vrlo bolesna. Ta vest ga je deprimirala toliko kao sećanja na stare drugove umetnike sa kojima je pre mnogo godina preživljavao iluzije Bretanje: Mejer de Han, koji se sklonio u Holandiju i posvetio misticizmu; Emil Bernar, takođe povučen od sveta, okrenut religiji, a sada priča i piše protiv tebe i dobri Šuf, tamo u Parizu, posvećujući svoje dane kućnim svađama sa ženom umesto da slika.

Ali u Pont-Avenu je našao druge prijatelje, mlade slikare koji su ga znali i divili mu se zbog njegovih slika i legende o istraživanju egzotičnog kada je napustio Pariz da potraži inspiraciju u dalekim morima Polinezije: Irac Roderik O'Konor, Arman Sekan i Emil Zurdan koji su ga, kao i njihove ljubavnice ili supruge, dočekali raširenih ruku. Otimali su se oko toga kako da mu udovolje i bili su isto tako uslužni prema Ani kao prema njemu. Mari-Anri, Mari Lutka iz hotela Puldi, je pak, iako ga je srdačno pozdravila, bila odlučna: slike nisu bile ni pozajmljene ni založene. Bile su nadoknada za sobu i pansion. Neće mu ih vratiti. Jer iako kažu da sada ne vrede bog zna šta, možda će u budućnosti vredeti. Tu nije moglo ništa da se uradi.

Srdačan doček koji su Pol i Ana imali od suseda u Pont-Avenu se međutim vremenom pretvorio u distanciranost, a zatim u prigušeno neprijateljstvo. Uzrok tome su bile detinjarije, skandali i šale, ponekad vrlo lošeg ukusa, kojima su se O'Konor, Sekan i Zurdan zabavljali, podsticani Anom, srećnom zbog preterivanja ovih boema. Napijali su se i izlazili na ulicu da podbadaju gospođe iz susedstva; improvizovali su lakrdije u kojima je Javanka bila junakinja. Anini raskalašni izrazi i poze i njen nezadrživi smeh sablažnjavali su susede koji su ih noću sa prozora prekorevali i ućutkivali. Pol je u tim farsama učestvovao izdaleka, kao pasivni posmatrač. Ali njegovo prisustvo je bilo prećutno odobravanje ludorija njegovih učenika pa su ga ljudi iz Pont-Avena zbog godina i autoriteta smatrali odgovornim.

Skandal koji se najviše prepričavao bio je onaj sa pilićima koji je smislila nepopravljiva Javanka. Ubedila je mlade Polove učenike - tako su se oni sami izjašnjavali - da krišom uđu u kokošinjac čika Ganeka, najsnabdeveniji u mestu, i da zamenivši vodu sidrom napiju piliće. Zatim su ih isprskali bojom, otvorili kokošinjac i poterali ih na trg gde je usred nedeljnog večerja navalila ta suluda procesija bučne i šarene peradi koja je išla cik-cak, gromko pijukala, vrtela se u krug ili bez orijentacije. Meštani su gromko izrazili svoje ogorčenje. Gradonačelnik i paroh su se požalili Gogenu i opomenuli ga da zaustavi pomahnitale. „Ovo će se u svakom slučaju loše završiti“ presudio je paroh.

I zaista se veoma loše završilo. Nekoliko nedelja posle epizode sa pijanim i obojenim pilićima, sunčanog 25. maja 1894, cela grupa - O'Konor, Sekan,

Žurđan i Pol, plus njihove ljubavnice ili supruge i Taosa - koristeći izvanredno vreme, odlučila je da napravi izlet do Konkamoa, stare ribarske luke na dvanaest kilometara od Pont-Avena koja je čuvala zidine i kamene kuće u srednjevekovnoj četvrti. Otkako su došli na šetalište pored luke, Pol je imao predosećaj da će se dogoditi nešto neprijatno. Kafane su bile prepune ribara i mornara koji su na terasama, na blistavom suncu ispijali svoje čaše sidre i piva i videli, pomućenim očima kako prolazi ta ekscentrična grupa ljudi sa vrlo dugom kosom i drečećom odećom i upadljive gospođe među kojima je, njišući se kao cirkuski umetnik, jedna crnkinja vukla na kanapu majmuna koji je drečao i pokazivao im zube. Čuli su uzvike iznenađenja, gađenja, primetili preteće pokrete: „Odlazite, pajaci!“ Za razliku od Pont-Avena, ljudi u Konkarnou nisu bili navikli na umetnike. A još manje da im se jedna malecka crnkinja kezi.

Na sredini šetališta okružila ih je grupa dečaka. Gledali su ih radozno, neki su se smeškali, drugi su im na svom škripavom bretonskom govorili stvari koje nisu zvučale vrlo srdačno. Odjednom su počeli da ih gađaju kamenčićima, i šljunkom iz džepova. Gađali su pre svega Anu i majmunče koje se uplašeno skupljalo uz skute gazdarice. Pol je video da se Arman Sekan udaljava od grupe, trči, hvata jednog od dečaka koji su bacali kamenje i vuče ga za uši.

Zatim je sve krenulo na način koji će Pol potom pamtiti kao vrtoglav. Nekoliko ribara iz najbliže kafane je ustalo i dojurilo do njih. Za nekoliko sekundi Arman Sekan je leteo u vazduh od udaraca nekog rmpalije u klompama sa mornarskom kapom koji je grmeo: „Mog sina samo ja bijem“. Padajući i posrćući Arman je ustuknuo, ustuknuo i završio kotrljajući se u penušavo more koje je udaralo u zid. Reagujući sa mladalačkim impulsom, Pol je pesnicom udario napadača koji je pao urlajući, sa obe ruke na licu. To je bilo poslednje što je video, jer je nekoliko sekundi kasnije padao na vrtlog ljudi u klompama koji su ga udarali i šutirali po celom telu, sa svih strana. Branio se kako je mogao, ali se okliznuo i bio uveren da mu se desni članak na nozi, smrvljen i osakaćen, raspada. Od bola je izgubio svest. Kada je otvorio oči, u ušima su mu odzvanjali uzvici žena. Na kolenima pored njegovih stopala jedan bolničar mu je pokazivao njegovu голу nogu - pocepali su mu pantalone da ga pregledaju - slomljenu kost koja je virila iz krvavog mesa. „Polomili su vam potkoleničnu kost, gospodine. Moraćete dugo da ležite“.

Ošamućen, sa bolovima, povraćajući, kao u ružnom snu sećao se povratka u Pont-Aven u zaprežnim kolima. Urlao je kod svake rupe ili truckanja. Da bi ga uspavali davali su mu gutljaje neke gorke rakije koja mu je palila grlo.

Ležao je dva meseca u sobičku sa niskim krovom i pigmejskim prozorima pansiona Glonek, pretvorenog u bolničke prostorije. Lekar ga je obeshrabrio: sa polomljenom kosti bilo je nezamislivo da se vrati u Pariz ili da pokuša da ustane. Samo će potpuni odmor omogućiti da se kost vrati na svoje mesto i zaraste; u

svakom slučaju, ostaće hrom i ubuduće će morati da nosi štap. Od tih osam nedelja koje si proveo nepokretan u krevetu, sećaćeš se bolova celog života, Pole. Bolje rečeno, samo jednog bola, slepog, intezivnog, životinjskog, koji te je oblivao znojem ili te je terao da drhtiš, jecaš i pomahnitalo psuješ, osećajući da gubiš razum. Sredstva za smirenje i protiv bolova nisu pomagala. Samo te je alkohol koji si tih meseci pio bez prestanka, ošamućivao i pružao ti kratke trenutke mira. Ali ubrzo ni alkohol nije smirivao tu muku koja te je terala da preklinješ lekara: „Odsecite mi nogu, doktore! Uradite bilo šta, samo da se završi pakleno mučenje“. Lekar je odlučio da ti prepíše laudanum. Opijum te je uspavljivao; u nejasnoj ošamućenosti, u tim laganim vrtlozima mira, zaboravljao si na članak i na Pont-Aven, na incident u Konkamou i na sve. Na umu ti je bila samo jedna misao: „Ovo je opomena. Kreni što pre. Vрати se na Polineziju i nikad više se ne vraćaj u Evropu, Koke“.

Posle neodređenog vremena, posle noći kada je napokon spavao bez mora, jednog jutra se probudio pribran. Irac O’Konor je dežurao pored njegovog kreveta. Šta je bilo sa Anom? Imao je utisak da je nije odavno video.

- Otišla je u Pariz - rekao mu je Irac. - Bila je vrlo tužna. Nije mogla da ostane ovde gde su susedi otrovali Taou.

To je barem bilo ono što je Javanka pretpostavljala. Da su susedi u Pont-Avenu koji su mrzeli Taou koliko i nju pripremili majmunčetu onu smesu od banana koju nije mogao da svari i uginuo je. Umesto da je sahrani, Ana je sopstvenim rukama, jecajući, životinjici izvadila utrobu i odnela ostatke sa sobom u Pariz. Pol se setio kako ga je Titi Sikice, sita dosade u Matajei, ostavila da bi se vratila uzbudljivim noćima u Papeteu. Hoćeš li ponovo videti nestašnu Javanku? Sigurno nećeš.

Kada je uspeo da ustane - zaista je hramao i štap mu je bio neophodan - pre nego što se vratio u Pariz morao je da učestvuje u policijskoj israzi tuče u Konkamou. Nije imao iluzija o sudijama, zemljacima napadača, koji su verovatno bili isto tako neprijateljski raspoloženi kao i oni prema boemima koji su poremetili njihov mir. Sudije su, naravno, oslobodile sve ribare presudom koja je bila izrugivanje zdravom razumu i dali mu kao naknadu simboličnu sumu koja nije pokrivala ni deseti deo njegovog lečenja. Otići, otići što pre. Iz Bretanje, iz Francuske, iz Evrope. Ovaj svet je postao tvoj neprijatelj, Pole. Ako ne požuriš, dokrajčiće te, Koke.

Poslednje nedelje u Pont-Avenu, dok je ponovo učio da hoda - izgubio je dvanaest kila - došao mu je iz Pariza u posetu jedan mladi pesnik i pisac - Alfred Žari. Zvao ga je „učitelj“ i zasmejavao ga svojim inteligentnim glupostima. Video je njegove slike kod Dirana-Rijela i u kućama kolekcionara i pokazivao je

neumereno divljenje. Napisao je nekoliko pesama o njegovim slikama i pročitao mu ih. Mladić ga je sa pobožnom odanošću slušao kako kritikuje francusku i evropsku umetnost. Njega i ostale učenike iz Pont-Avena koji su ga ispratili na stanicu, pozvao je da ga prate u Okeaniju. Zajedno bi napravili onaj Tropski atelje o kojem je tamo u Arlu sanjao Ludi Holanđanin. Radeći na otvorenom, živeći kao pagani, napraviće revoluciju u umetnosti dajući joj snagu i smelost koje je izgubila. Svi su se zakleli da hoće. Pratiće ga, ići će sa njim na Tahiti. Ali u vozu za Pariz je shvatio da ni oni neće ispuniti svoju reč kao što je ranije nisu ispunili njegovi stari drugovi Šarl Laval i Emil Bernar. Nećeš ponovo videti ni tu simpatičnu grupu iz Pont-Avena, Pole.

U Parizu je sve bilo gore od goreg. Izgledalo je nemoguće da će stvari još da se pogoršaju posle onih meseci oporavka u Bretanji. U umetničkim krugovima vladali su nepoverljivost i neizvesnost zbog politike vredne prezira. Otkako je jedan anarhista ubio predsednika Sadija Karnoa, represivna atmosfera, potkazivanja i proganjanja naterale su u egzil mnoge njegove poznanike i prijatelje (ili bivše prijatelje), simpatizere anarhista kao što je Kamij Pisaro ili protivnike vlade, kao što je bio Oktav Mirbo. U umetničkim krugovima je vladala panika. Hoćeš li imati problema zato što si unuk Flore Tristan, revolucionarke i anarhistkinje? Policija je bila tako glupa da te je možda samo zbog porekla vodila na spisku kao subverzivno lice.

Njegov povratak u atelje u ulici Versenžetoriks broj 6 mu je priredio ogromno iznenađenje. Ani, tom đavolku u suknji, nije bilo dovoljno to što je otišla ostavivši ga napola mrtvog tamo u Bretanji, nego je opljačkala atelje i odnela nameštaj, tepihe, zavese, ukrase i odeću, predmete koje je sigurno već prodala na buvljoj pijaci i u radnjicama pariških zelenasa. Ali - vrhunsko poniženje, Pole! - nije odnela nijednu jedinu sliku, nijedan crtež, nijednu svesku sa zabeleškama. Ostavila ih je kao beskorisne tričarije u ovoj sada potpuno praznoj sobi. Pol je, posle eksplozije besa, psujući počeo da se smeje. Nisi osećao ni najmanje neprijateljstvo prema toj fantastičnoj divljakuši. Ona jeste to bila, Pole. Prava mala divljakuša, do srži, dušom i telom. Još si imao dosta da naučiš da bi bio na njenoj visini.

Poslednjih meseci u Parizu, pripremajući svoj definitivni povratak na Polineziju, nedostajao mu je taj vihor koji se predstavljao kao Javanka, a možda je bila Maležanka, Induskinja, ko zna šta. Da ga uteši zbog njenog odsustva, ostao je njen akt koji je, dok ga je u transu posmatrala Judit, ćerka Molarda, ponovo počeo da doteruje sve dok nije osetio da je završio.

- Vidiš li se tamo, Judit, u dnu, kako proviruješ iz onog roza zida kao Anin dvojnik u belom i žutom?

Ma koliko da je otvarala oči i dugo proučavala platno, Judit nije uspevala da uoči tu siluetu iza Ane koju joj je pokazivao Pol. Oblici devojčice koje si da bi smirio ldu, njenu majku, obrisao terpentinom i ogulio špatulom nisu sasvim nestali. Nakratko su se pojavljivali kao neka skrivena, magična vizija u izvesnim satima dana, u nejasnom svetlu, dajući slici tajnu dvoznačnost, misterioznu pozadinu. Naslikao je naslov iznad Anine glave oko nekog lebdećeg voća na tahićanskom: *Aita tamari vahine Judith te parari*.

- Šta to znači - pitala je devojčica.
- Žena-devojka Judit, još nedeflorisana - preveo je Pol.
- Vidiš, iako je na prvi pogled to portret Ane, prava junakinja ove slike si ti.

Ležeći na starom dušeku koji su mu Molardi pozajmili da ne bi spavao na podu, mnogo puta je sam sebi rekao da će to platno biti njegova jedina lepa uspomena na dolazak u Pariz, toliko uzaludan i toliko štetan. Završio je sa pripremama za povratak na Tahiti, ali morao je da odloži putovanje zato što su mu se noge - postoji i gore, - govorila je njegova majka u Limi kada su živeli od milostinje porodice Tristan - napunile ekcemima. Bol ga je mučio i fleke su se pretvorile u boleštinu gnojavih rana. Morao je da ode u bolnicu na tri nedelje na infektivno odeljenje Salpetjera. Dva lekara su ti potvrdila ono što si već znao, iako nikada nisi prihvatio tu realnost. Ponovo bolest koja se ne može izgovoriti. Povlačila se, davala ti je odmor od šest, osam meseci, ali je krišom nastavljala svoj smrtonosni posao trujući ti krv. Sada se pojavljivala na tvojim nogama, guleći ih, praveći im krvave kratere. Kasnije će se popeti na tvoje grudi, na tvoje ruke, stići do tvojih očiju i ostaćeš u mraku. Tada će tvoj život biti svršen iako ćeš i dalje biti živ, Pole. Prokleta se neće ni tamo zaustaviti. Nastaviće sve dok ne prodre u tvoj mozak, liši te lucidnosti i pamćenja, razori te pre nego što se pretvoriš u prezrivi otpadak na koji ljudi pljuju, od kojeg svi beže. Pretvorićeš se u šugavog psa, Pole. U borbi protiv depresije pio je krišom alkohol koji su mu donosili džentlmen Danijel i velikodušni Šuf u termosima za kafu ili flašama sa osvežavajućim napicima.

Izišao je iz Salpetjera sa već suvim nogama iako izbrazdanim ožiljcima. Odeća mu je spadala koliko je bio mršav. Sa svojom dugom kestenjastom kosom, u kojoj su se smenjivale sive vlasi ispod velike kape od astragana, i sa agresivnim krivim nosom iznad kojeg su u stalnom uzbuđenju titrale njegove plave zenice i sa tom kozjom bradicom, njegova pojava je i dalje bila impozantna kao i njegovi pokreti kada se sastajao sa prijateljima u njihovim kućama ili na terasi nekog kafea, jer u svom praznom ateljeu više nije mogao nikoga da primi. Ljudi su se često okretali da ga vide i da pokazuju u njegovom pravcu zbog njegovog izgleda i ekscentričnosti: crvenocrni ogrtač koji je lepršao, košulje tahićanskih boja i

bretonski prsluk ili njegove pantalone od plavog pliša. Mislili su da je mađioničar, ambasador neke egzotične zemlje.

Nasledstvo strica Zizija se veoma smanjilo usled bolničkih i lekarskih troškova tako da je kupio kartu za treću klasu na *Australijanu* koji će, krenuvši iz Marseja 3. jula 1895, preći Suecki kanal i stići u Sidnej početkom avgusta. Odatle će preko Novog Zelanda krenuti u Papete. Nastojao je da pre polaska proda slike i skulpture koje su mu ostale. Napravio je izložbu u sopstvenom ateljeu na koju su uz pomoć prijatelja i pozivnice koju je tajno napisao Šveđanin August Strindberg, čije su drame imale mnogo uspeha u Parizu, došli neki kolekcionari. Prodaja je bila slaba. Napravio je licitaciju u hotelu *Druo* od svih preostalih dela i to je bilo nešto bolje, mada ispod njegovih očekivanja. Toliko je žurio da stigne na Tahiti da to nije mogao da sakrije. Jedne večeri, u kući Molarda, Španac Pako Durio ga je pitao zbog čega oseća takvu nostalgiju za tako strašno udaljenim mestom od Evrope.

- Jer više nisam ni Francuz ni Evropljanin, Pako. Iako moj izgled govori suprotno, ja sam istetovirani ljudožder, jedan od onih crnaca odande.

Njegovi prijatelji su se smejali, ali on je, preterujući kao i uvek, govorio istinu.

Kada je pripremao svoj prtljag - kupio je harmoniku i gitaru umesto onih koje je odnela Ana, mnoge fotografije i dobru zalihu platna, okvira, četkica i bočica boja - stiglo mu je besno pismo od „Vikinginje“ iz Kopenhagena. Kako je moguće da se toliko odrodio od svoje žene i svoje petoro dece koje je ona čineći čuda - davala je časove francuskog, prevodila, prosila za pomoć kod svojih rođaka i prijatelja - već toliko godina izdržavala? On je kao otac i muž imao obavezu da im pomogne i da im s vremena na vreme pošalje novac. Sada je to mogao, egoista.

Pismo Mete ga je iznerviralo i rastužilo, ali nije joj poslao ni novčića. Od griže savesti koja ga je ponekad spopadala - posebno kada bi se setio Alin, slatke i delikatne devojčice - jača je bila odlučna želja da krene, da stigne na Tahiti odakle se nikada neće vratiti. Gore po tebe, „Vikinginjo“. To malo novca od javne prodaje bilo mu je neophodno da se vrati u Polineziju gde je hteo da sahrani svoje kosti, a ne na ovom kontinentu hladnih zima i frigidnih žena. Neka se snađe kako može sa njegovim slikama koje još uvek ima i u svakom slučaju, neka se uteši, jer prema njenim uverenjima (koja nisu bila i Polova) za grehove koje je njen muž, činio zapostavljajući porodicu, platiće večnim ognjem.

Uoči puta napravili su mu oproštaj u kući Molarda. Jeli su, pili i Pako Durio je igrao i pevao andaluzijske pesme. Kada je on zabranio prijateljima da ga

idućeg jutra prate na stanicu odakle će uzeti voz za Marsej, mala Judit je briznula u plač.

VII

VESTI IZ PERUA

Ruan i Sent Etjen, juni 1844.

Nebo je bilo puno zvezda i duvao je letnji vetrić prožet mirisima u noći kada je Flora stigla u Ruan iz Liona, 14. juna 1844. Ostala je budna u svom pansionu posmatrajući kroz prozor nebeski svod pun zvezda, ali razmišljajući sve vreme o Eleonor Blank, radnici iz Liona, koju je zavolela. Kada bi sve siromašne žene imale energiju, pamet i senzibilnost ove devojke, revolucija bi bila stvar od nekoliko meseci. Sa Eleonor, komitet Radničke unije funkcionisao bi savršeno i bio bi motor velikog saveza radnika na celom jugu Francuske.

Nedostajala ti je ta devojka, Florita. Volela bi da je te mirne i zvezdane noći zagriliš i osetiš njeno mršavo telo kao što si ga osetila onog dana kada si otišla po nju u bedni kućerak u ulici Lusem i zatekla je kako plače.

- Šta ti je, dušo, zašto plačeš?

- Bojim se da nisam dovoljno snažna i vešta da uradim sve što od mene očekujete, gospođo.

Slušajući je kako tako govori iscrpljena od osećanja, videvši nežnost i poštovanje sa kojim ju je gledala, Flora je morala da uloži veliki napor da takođe ne zaplače. Čvrsto ju je zagrlila i poljubila u čelo i obraze. Eleonorin muž, radnik - bojadžija umrljanih ruku, nije ništa razumeo:

- Eleonor kaže da ste je ovih nedelja vi više naučili nego što je do sada doživela. I umesto da se raduje, plače! Ko će je razumeti!

Jadna devojka, udata za takvog tupana. Hoće li i nju uništiti brak? Ne, ti ćeš se postarati da je zaštietiš i spaseš, Andaluzanko. Zamislila je novu formu odnosa između ljudi u obnovljenom društvu zahvaljujući Radničkoj uniji. Sadašnji brak, ta kupoprodaja žena, biće zamenjena slobodnim udruživanjem. Parovi će se spajati zato što se vole i imaju zajedničke ciljeve i pri najmanjem neslaganju razilaziće se prijateljski. Seks neće imati dominantan karakter koji je imao i u Furijeovoj koncepciji falansterija; biće pročišćen, zauzdan iz ljubavi prema

čovečanstvu. Želje će biti manje egoistične, jer će parovi posvetiti dobar deo svoje nežnosti ostalima, radi poboljšanja zajedničkog života. U tom društvu, ti i Eleonor, moći ćete da živite zajedno i da se volite, kao majka i ćerka ili kao dve sestre ili ljubavnice ujedinjene idealom i solidarnošću prema bližnjem. I taj odnos neće imati isključujući i egoistički kolosek koju je imala tvoja ljubav sa Olimpijom - zbog toga si je presekla odričući se jedinog prijatnog seksualnog iskustva u životu, Florita: - naprotiv, održaće se na zajedničkoj ljubavi prema pravdi i društvenoj akciji.

Sledećeg jutra je vrlo rano počela da radi u Ruanu. Novinar Ogist Gijar, liberal i katolik, ali Florin poštovalac, čije je knjige o Peruu i Engleskoj sa entuzijazmom komentarisao, organizovao joj je dva sastanka sa grupama od po trideset radnika. Nisu bili mnogo uspešni. Kako su rezignirano delovali Ruanci u poređenju sa budnim i nemirnim bonskim svilarima. Ali kada je posetila tri fabrike pamučnih tkanina - velika lokalna industrija koja je zapošljavala četiri hiljade radnika, - Flora se začudila što s obzirom na uslove u kojima rade ti nesrećnici nisu još rustičniji.

Njeno najgore iskustvo bilo je u radionicama tkanina jednog bivšeg radnika, mesje Šerpena koji se sada pretvorio u jednog od najbogatijih kapitalista u regionu i eksploatora bivše braće. Visok, snažan, maljav, vulgaran, sirovih manira i sa smradom ispod ruku koji je ošamućivao, primio je gledajući je podsmešljivo od glave do pete, ne skrivajući prezir koji mu je izazivala, njemu, pobedniku, jedna žena koja se latila nepotrebnog oslobađanja čovečanstva.

- Jeste li sigurni da želite da siđete? - pokazivao joj je ulaz u podrum koji je bio radionica. - Upozoravam vas da ćete se pokajati.

- Razgovaraćemo posle, gospodine Šerpen.

- Ako iziđete živi - grohotom se nasmejao.

Osamdeset nesrećnika je bilo načičkano u tri reda nabijenih razbojima u jednoj zagušljivoj jazbini, gde je bilo nemoguće ustati zbog niskog plafona i kretati se zbog gomile. Pacovska rupa, Andaluzanko. Osetila je da će da se onesvesti. Ošamutili su je vrela zapara peći, smrad i zaglušujuća buka osamdeset razboja koji su radili u isto vreme. Jedva je mogla da postavi pitanja tim polugolim, prljavim, mršavim bićima, pognutim nad razbojem od kojih su je mnogi jedva razumeli jer su govorili samo burgonjski dijalekat. Svet sablasti, duhova, živih mrtvaca. Radili su od pet ujutro do devet uveče i zarađivali, muškarci dva franka dnevno, žene osamdeset santima i deca do četrnaest godina pedeset santima. Vratila se na površinu mokra od znoja, sa bolom u slepoočnicama, sa ubrzanim

kucanjem srca, osećajući jasno u grudima hladnoću neprijatnog gosta. Mesje Šerpen joj je dao čašu vode, bestidno se smejući sve vreme.

- Upozorio sam vas; to nije mesto za pristojnu gospođu, madam Tristan.

Trudeći se da očuva držanje, *Madamela-Colere* je izdeklamovala:

- Zar vi koji ste počeli kao tkački radnik mislite da je pravedno da terate svoje bližnje da rade u ovakvim uslovima? Ova radionica je gora od svih svinjaca koje sam videla.

- Mora da je pravedno čim se svakog jutra ovde skuplja na desetine muškaraca i žena preklinjući me da im dam posao - razmetao se mesje Serpen. - Sažaljivate privilegovane, madam. Kad bi ih plaćao više, to bi potrošili u kafanama napijajući se od onog vina koje ih pretvara u idiote. Vi ih ne znate. Ja znam upravo zato što sam bio jedan od njih.

Sutradan, posle napornog dana u kojem je delila primerke popularnog izdanja *Radničke unije* u knjižarama u Ruanu i posetila još dve fabrike tkanina, isto tako paklene kao ona mesje Serpena, Ogist Gijar je odveo Floru u banju Sent-Albana. Njen vlasnik bio je doktor Emil Goan, njen odani čitalac, naročito putopisa iz Perua *Lutanja jedne parije*, koju joj je dao da potpiše. Zgodan pedesetogodišnjak, sa sedim zulufima, prodornim očima, aristokratskim, ali ljubaznim manirima, doktor Goan je živio sa jednom mirnom ženom i tri ćerke u krinolinama, u jednoj gospodskoj kući punoj slika i skulptura, okruženoj vrtovima. Na večeri na koju ju je pozvao, Flora je приметila da je gazda kuće posmatra sa divljenjem. Nisu ga privlačili samo tvoji intelektualni poduhvati; takođe tvoja cma kovrdžava kosa, ljupkost i živost tvojih očiju i sklad tvojih crta lica, Andaluzanko. Osećala se veoma polaskana. „Ovo je čovek koga bi možda mogla da podneseš u kući“, pomislila je. Doktor Goan je hteo da zna da li je sve ono što je Flora ispričala u *Lutanjima jedne parije* istina ili je doterano maštom. Ne, nije; ona je uložila veliki napor da ispriča samo svoju istinu, kao Ruso u svojim *ispovestima*. Onda je bilo tačno da je ta neverovatna avantura počela slučajno u jednom pariškom pansionu zahvaljujući susretu sa onim pomorskim kapetanom koji se vraćao u Peru?

Zaista, tako je počela priča koja je od tebe napravila ono što si sada, Florita. Dobri Šabrije te je spasao da ne budeš sumorni parazit sa pozajmljenim životom kao debeljuškasta, pasivna, žena doktora Emila Goana. Da, u onom pariškom pansionu gde si se sklonila sa Alin posle tri godine služenja i moralnog propadanja dok si radila u službi porodice Spens. Na mestu gde si mislila da te nikada neće naći tvoj muž Andre Šazal, od koga si i dalje bežala i sakrivala se, posle toliko vremena. Kakav splet podudarnosti i slučaja su odlučivali o sudbini

ljudi, zar ne, Florita? Kako bi drukčiji bio tvoj život da ti se one večeri, u maloj sali pariškog pansiona gde su gosti večerali, nije obratio tvoj sused za stolom:

- Izvinite, gospođo, ali upravo sam čuo da vas gazdarica zove madam Tristan. Je li to vaše prezime? Da niste rođaka porodice Tristan iz Perua?

Pomorski kapetan Zakarijas Šabrije je putovao u tu daleku zemlju i tamo, u Arekipi, je upoznao porodicu Tristan, najbogatiju i najjuticajnu u celoj oblasti. Patricijska porodica! Tri dana potom za vreme ručka i večere, Flora je ljubaznog moreplovca podvrgla ispitivanju i izvukla mu sve što je znao o toj porodici, tvojoj porodici, pošto je don Pio, šef i glava Tristana bio ništa manje nego mlađi brat don Marijana, tvog oca. Tom don Piju, tvom rođenom stricu, tvoja majka je toliko puta pisala otkako je ostala udovica tražeći pomoć i nikada nije dobila odgovor. Životni obrti, Florita. Da nije bilo tih razgovora sa kapetanom Šabrijeom 1829. godine, nikada ti ne bi palo na pamet da napišeš ono lepo i dramatično pismo svom stricu u Arekipi, moćnom don Piju Tristanu i Moskosi, opisavši mu, sa naivnošću koju ćeš skupo platiti, situaciju u kojoj ste tvoja majka i ti ostale posle smrti don Marijana, usled neregularnog braka tvojih roditelja.

Deset meseci kasnije, kada je Flora izgubila nadu, stigao je odgovor don Pija. Jedno lukavo i proračunato pismo u kojem ju je u isto vreme zvao „draga nećako“ i odlučno joj saopštavao da je činjenica da je vanbračna ćerka - ah, neumoljiva strogost zakona! - isključivala iz svakog prava na nasledstvo njegovog „dragog brata don Marijana“. Nasledstvo, koje, pritom nije postojalo, jer nakon što su plaćeni dugovi i dažbine, imovina Florinog oca je nestala. Pa ipak, don Pio Tristan je napravio plemenit gest i preko jednog svog rođaka koji je živio u Bordou, dona Marijana de Gojenečea, poslao je svojoj nepoznatoj nećaki u Parizu poklon od dve hiljade petsto franaka i drugi poklon od tri hiljade pijastera od majke don Pija i don Marijana, Florine bake, jedne nepokolebljive gospe od devedeset devet godina.

Taj novac je Flori pao kao blagoslov s neba. Bila su to teška vremena jer je Andre Szal žestoko proganjao. Otkrio je njeno boravište u Parizu i tužio je sudu da se otuđila kao supruga i majka. Tražio joj je dvoje dece koja su preživela (najstariji Aleksandar je upravo umro). Flora je mogla da plati advokata, da se brani, da otegne proces i presudu koja - branilac ju je predupredio - s obzirom na važeće zakone protiv žene koja napusti dom, za nju neće biti povoljna. Postojao je pokušaj prijateljskog dogovora u kući Florinog ujaka, komandanta u Versaju. Andre Šazal koga nije videla četiri godine pojavio se bazdeći na alkohol, staklastih očiju i sa ustima punim besa i prebacivanja. Bio je polulud od pizme i gorčine. „Vi ste me obeščastili, gospođo“, ponavljao je drhtavo svaki čas. Suzdržavajući se izvesno vreme na molbu svog advokata, *Madam-la-Colere* nije mogla više: zgrabila je keramički tanjir sa najbliže police i skrhalo ga o glavu svog muža. Ovaj se strovalio na pod uzviknuvši od iznenađenja i bola. Iskoristivši

pometnju Flora je uhvatila za ruku malu Alin - čije je starateljstvo sud dodelio ocu - i pobegla. Njena majka je odbila da joj pruži utočište, prebacujući joj da se ponaša kao sumanuta. To joj nije bilo dovoljno, nego je odala (bila si sigurna u to) njeno skrovište Andreu Šazalu, u jednom sirotinjskom hotelu u ulici Servandoni u Latinskoj četvrti gde se Flora sklonila sa Alin i Ernestom-Kamilom. Jednog jutra kada je izlazila iz hotela sa sinom, muž joj je došao u susret. Počela je da trči, a za njom Šazal koji je sustigao na vratima Pravnog fakulteta na Sorboni. Bacio se na nju i počeo da je udara. Flora se branila kako je mogla, pokušavajući da zaustavi udarce svojom tašnom a Ernest-Kamil je vikao uplašeno se držeći za glavu. Grupa studenata ih je razdvojila. Šazal je urlao da je ta žena njegova zakonska supruga i da niko nema prava da se meša u bračni sukob. Budući advokati su došli u sumnju. „Je li to istina, gospođo?“ Kada je ona priznala da je udata za tog gospodina, mladići su se zbunjeno udaljili. „Ako je vaš suprug, ne možemo da vas branimo, gospođo. Zakon ga štiti.“ „Vi ste veće svinje od ove svinje“ doviknula im je Flora dok je Andre Šazal silom vukao u policijsku stanicu na trgu Sen-Sulpis. Tamo ju je šef policije registrovao, opomenuo i upozorio da ne sme da napušta hotel u ulici Servandoni. Ubrzo će dobiti poziv od gospodina sudije. Andre Šazal je umiren otišao noseći malog Ernesta-Kamila koji je glasno plakao.

Nekoliko sati kasnije Flora je ponovo bila u bekstvu sa šestogodišnjom Alin. Zahvaljujući francima i pjastrama koji su stigli iz Arekipe, lutala je oko šest meseci po unutrašnjosti Francuske, uvek bežeći što dalje od Pariza, kao od kuge. Živela je u bekstvu pod lažnim imenima, u krajnje skromnim svratištima ili seoskim kućama ne ostajući nikad nigde suviše dugo. Bila je sigurna da postoji nalog za njeno hapšenje. Ako je policija uhvati, izgubiće i Alin i otići u zatvor. Predstavljala se kao udovica ožalošćena zbog smrti svog supruga; kao španska dama daleko od svoje domovine iz političkih razloga; kao engleska turistkinja; kao žena pomorca koji je plovio kineskim morima i suzbijala je svoju čežnju putujući. Kako bi joj novac duže trajao, jedva je jela i svaki put je tražila skromnija konačišta. Jednog dana u Angulemu, umor, teskoba i neizvesnost su je oborili. Razbolela se. Madam Burzak, gazdarica farme na kojoj su odseli, bila je njen anđeo čuvar, spasilac male Alin. Pazila je, lečila, podizala duh i kada joj je Flora jecajući ispričala svoju pravu priču, sa beskrajnom blagošću je umirila:

- Ne brinite se, gospođo. Devojčica ne može da nastavi da živi ovako, na putevima, kao cigančica. Ostavite je sa mnom, dok se vaša situacija ne sredi. Zavolela sam je i čuvaću je kao svoju ćerku.

- To je najplemenitije i najvelikodušnije biće koje sam upoznala - uzviknula je Flora. - Bez nje bismo Alin i ja u tim užasnim danima umrle. Madam Burzak! Jedna skromna seljanka koja je jedva umela da napiše svoje ime.

- Jeste li vi već bili rešili da putujete u Peru? - doktor Emil Goan ju je gledao sa takvim divljenjem da je Flora pocrvenela.

- Šta mi je drugo preostalo? Kuda sam mogla dalje da bežim od Andrea Šazala i takozvane francuske pravde?

Iz Angulema je napisala pismo don Marijanu de Gojeneču, rođaku dona Pija Tristana, koji je živeo u Bordou. Flora se već dopisivala sa njim kako bi dobila novac iz Arekipe. Tražila je da je primi da bi mu poverila jednu delikatnu i krajnje hitnu stvar. Moralo je biti uživo. Don Marijano nije imao porodicu i bio je rad da je ugosti koliko je htela.

- Ovde moram da prekinem priču - rekla je Flora naglo i ustala. - Veoma je kasno i sutra rano idem u Sent Etjen.

Kada ju je, se opraštajući, doktor Goan poljubio ruku, Flora je primetila da se njegove vlažne nametljive usne zadržavaju na njenoj koži. „Želi me“, pomislila je s gnušanjem. Od neprijatnosti nije mogla da spava poslednje noći u Ruanu i sledećeg dana, dok je putovala vozom u Sent Etjen, bila je napeta i neraspoložena. Na neki način to osećanje ju je progonilo, spopadalo i nije mogla da ga se oslobodi cele nedelje koju je provela u tom gradu vojnika, kretena i polukretena i blaženih glupavih radnika, nepristupačnih za bilo kakvu pametnu ideju, za bilo kakvo altruističko osećanje, za bilo kakvu društvenu inicijativu. Jedino lepo što će joj se desiti za nedelju dana u Sen Etjenu bila su dva dugačka i nežna pisma od Eleonor Blank kojoj je takođe nadugačko odgovorila. Kao što je i pretpostavljala, Lionski komitet je dobro napredovao.

U četiri tkačke radionice koje je posetila - dve za muškarce, jednoj za žene i jednoj mešanoj - iznenadila se saznajući da se radnici i radnice na početku i na kraju radnog dana mole. Jednom su je pozvali da se pridruži molitvi. Kada im je objasnila da nije katolik jer je, po njenom mišljenju, Crkva institucija koja guši ljudsku slobodu, pogledali su je tako užasnuto da se uplašila da će je izvređati. Sa svih sastanaka je otišla ubeđena da gubi vreme. Uprkos svojim naporima, skoro nikoga neće pridobiti za Radničku uniju. Zaista, na kraju nije mogla da osnuje organizacioni komitet sa uobičajenih deset članova: morala je da ga obrazuje od sedam, podozrevajući pritom da će polovina dezertirati čim ode.

Kako poseta Sent Etjenu ne bi bila beskorisna, posvetila se socijalnim studijama koje su joj se posle političke akcije toliko dopadale. Sedeći za stolom simpatičnog kafea Pariz gde je jela i sa čijom vlasnicom se sprijateljila, posmatrala je oficire iz garnizona koji su od kafea Pariz napravili filijalu svoje kasarne.

Ubrzo je došla do zaključka da su vojnici bili rođeni glupani i da su artiljerijski oficiri, iako su dostizali nivo normalnog ljudskog bića, bili mučno arogantni i snobovi. Ovi oficiri, sinovi imućnih porodica visoke buržoazije ili aristokratije, očito nisu imali ništa drugo da rade osim da dolaze u kafe Pariz, da igraju domino ili karte, da piju, puše, pričaju viceve i dele komplimente damama koje prolaze ulicom, dok čekaju neki rat da se njime pozabave. U početku su hteli da koketuju i sa Florom, ali su odustali jer im je njeno nehajno i ironično ponašanje bilo neprijatno. Sviđale su im se potčinjene žene, kao njihovi posilni ili konji. Flora je sama sebi rekla da je bilo vrlo razumno slediti učenja grofa Sen-Simona i u novom duštvu koje planira Radnička unija zabraniti proizvodnju svih vrsta oružja i ukinuti vojsku.

Plamen uspomena upaljen za večerom kod Goana u Ruanu i dalje je pucketao tokom njene posete Sent Etjenu. Taj boravak u Bordou, u vili neverovatno bogatog don Marijana de Gojenečea, koji se trudio da ga ona zove „čika Marijano“ a on ju je uvek zvao „nećaka Florita“, bila je ostvarena mašta. Nikada nisi bila u tako raskošnoj kući, niti si videla toliko slugu, niti si podozrevala kako je to živeti kao bogat čovek. Nikada te nisu tretirali sa toliko poštovanja, laskanja i udobnosti. Pa ipak, Andaluzanko, nisi bila sasvim srećna tih meseci u Bordou, jer još nisi navikla da lažeš. Živela si u strahu, nelagodnosti i neizvesnosti, u panici da se ne izrekneš, da ne kažeš nešto nelogično, da te ne otkriju, ne ponize i vrate u tvoju pravu situaciju don Marijano de Gojenečea i njegova senka, čovek od poverenja, sekretar i crkvenjak, Ismaeliljo, Božanski Evnuh.

Don Marijano de Gojeneče je progutao Florine laži bez ikakve sumnje. Poverovao joj je da je usled nedavne smrti svoje majke ostala sama na svetu, bez rodbine i prijatelja u Parizu i da je u takvim okolnostima dobila ideju - žudnju, san - da otputuje u Peru, u Arekipu, da upozna zemlju svoga oca, da stupi u kontakt sa svojom porodicom po ocu, da kroči u kuću u kojoj se rodio njen otac. Tako će se osećati zaštićena, utešena u svojoj nesigurnosti i samoći. Flora je prešla preko očiju maramicom od gaze, izobličila glas i odglumila jecaj. Starac bele kose, strogih crta lica i tamnih odela koja su ličila na mantije, bio je dirnut i dok mu je ona prepričavala svoju nesreću, uhvatio je nekoliko puta za ruku, odobravajući. Da, da, Florita, devojka kao ona ne može da ostane sama na svetu. Čerka njegovog rođaka Marijana Tristana mora da putuje u Peru gde će joj njen stric, njena baba, rođaci, dati toplinu i nežnost koji će ispuniti prazninu nastalu smrću njene majke. Pisaće Piju obavestivši ga o tvom putu i sam će se pobrinuti da pronađe dobar brod i da je preporuči kako bi dugo putovanje provela sasvim sigurna. Dok su čekali vesti iz Arekipe, Florita se neće mrdati iz Bordoa, ni iz ove kuće koju će njena mladost razveseliti. Don Marijano de Gojeneče je bio srećan što je njegova nećaka došla da mu nekoliko meseci pravi društvo.

Provela je gotovo godinu dana u gospodskoj kući don Marijana de Gojenečea, čoveka koji, ako je još živ, mora da te mrzi i prezire isto toliko koliko te je jedanast godina ranije prigrlio i zaštitio. Čovek koji je mislio da si neudata i devica, kada si u stvari bila odbegla supruga, majka troje dece (dvoje živih i jednog mrtvog) i pritom nisi izgubila majku, još živu u Parizu, iako je, na način kako je stala na stranu Andrea Šazala, za tebe umrla, jer je nikada više nećeš videti niti joj pisati. Kakvu li je facu napravio don Marijano Gojeneče čitajući u *Lutanjima jedne parijske* istinu o lažima koje si ga naterala da proguta? Ispostavilo se da je neiskvarena i čista nećaka kojoj je platio put u Peru nečasna supruga i majka koju traži policija! Sigurno je otišao da se ispovedi pritiskajući to veče još više kostret uz svoje bolešljivo telo.

On je pored Ismaelilja, Božanskog Evnuha, bio najveći katolik koga je Flora upoznala. Toliko celovit katolik, toliko opsesivan, da je više ličio na karikaturu nego na vernika. Njegov najveći ponos (pothranjen možda tajnom zavješću) bio je to što je njegov mlađi brat bio nadbiskup u Arekipi. „Crkveni velikodostojnik u porodici, Florita. Kakva čast i kakva odgovornost!“ Ostao je neoženjen da bi bolje izvršavao svoje obaveze prema Crkvi i Bogu iako nije dao zavet čistote, siromaštva i poslušnosti koje je, izgleda, Ismaeliljo dao. Išao je na misu u katedralu svakog dana i nekoliko puta nedeljno se vraćao u crkvu po podne na blagoslov i molitve. Vukao je Floru na mise, večernje, devetnice, kađenje, procesije. Ona je činila neobičan napor da za vreme molitve odglumi pobožnost sličnu don Marijanovoj: na kolenima, ne na klecalu, nego na hladnom kamenu, ruke na grudima, zatvorene oči, celo telo skrušeno i ponizno, izraz lica udubljenosti u molitvu. Posećivali su kuće sveštenika, paroha, direktora dobrotvorne ustanove, milosrdne sestre, kongregacije. Don Marijano je sve primao srdačno, nudio uz kekse i slatkiše šolje tople čokolade „koja je stigla iz Kuska“ i ispraćao ih sa velikodušnim poklonima.

Njegova ogromna kamena vila u četvrti Sen Pjer u centru Bordoa ličila je na manastir. Bila je puna raspeća, tapiserija i slika sa religioznim temama i osim stare kapele, na čoškovima su bili mali oltari, niše sa devicama i svecima u kojima je goreo tamjan. Kako su guste zavese obično bile navučene, u staroj i prostranoj vili vladala je večita tama, atmosfera povlačenja i zemaljskog odricanja koji su Floru zapanjivali. Ljudi su pod utiskom mračne i svečane atmosfere nastojali da govore tiho, u strahu da ne uvrede ako u ovom toliko turobnom i duhovnom mestu prave buku.

Božanski Evnuh je bio mladi Španac, po rečima don Marijana, vrlo mudar u pogledu ekonomije. Trenutno je bio administrator imovine i renti gospodina De Gojenečea, ali možda će u budućnosti ući u semenište. Živeo je u jednom krilu gospodске kuće i njegova kancelarija i spavaća soba bile su tako stroge kao i manastirske ćelije. U vreme večere don Marijano je od Boga tražio blagoslov za jelo; za ručak je to činio Ismaeliljo i toliko je forsirao glas i pravio tako glupu i

anđeosku facu da je Flora jedva suzdržavala smeh. Više nego zgodan bio je lep, sa svojim izbrijanim i ružičastim tenom, svojim tananim strukom i svojim rukama sa isečenim i čistim noktima, mekim kao koža novorođenčeta. Oblačio je takođe tužnu odeću kao vlasnik kuće, ali za razliku od don Marijana de Gojenečea, koji je izgledao sasvim komotno u potpunom predavanju svog tela i duha ljubavi prema Bogu i verskim poslovima, kod mladog Španca - mora da je bio Florino godište, jedno trideset ili najviše trideset dve godine - nešto u njegovim pokretima, izrazima i ponašanju odavalo je neki nerešeni konflikt, neku rastrzanost između spoljašnjeg ponašanja i intimnog života. Ponekad je Flori izgledao kao anđeosko biće koje je vatrena vera navela da se odrekne svih apetita i uživanja, da se odrekne sveta da bi se posvetio spasenju svoje duše i Bogu. Ali drugi put bi podozrevala u njemu dvojni ličnost, prevaranta koji je iza svoje skromnosti, strogosti i dobrote sakrivao cinika, koji se pretvarao da je ono što nije bio niti je u to verovao, kako bi zadobio poverenje don Marijana, rastao u njegovoj senci i nasledio njegovog bogatstvo.

Odjednom bi u Ismaeliljovim očima primetila neki pohotni sjaj koji ju je terao da sumnja. Ponekad bi ga provocirala, ne bez zlobe, podižući nemarno suknju za vreme skupova tako da bi joj se video fini članak ili navodno u želji da ne propusti ni reč od onoga što je Ismaeliljo pričao, toliko mu prilazila da je mladi Španac morao da je pomiriše i oseti kako ga dodiruje njena koža. Onda je gubio kontrolu nad sobom, bledeo ili crveneo, menjao bi mu se glas, brkale su mu se rečenice i prelazio bi nevezano sa teme na temu. Čim je video tu devojkicu, u kući što miriše na sakristiju, postala mu je draga. Flora je to znala od prvog dana. Zaljubio se u tebe i to mora da ga je kidalo. Ali nikada se nije usudio da ti kaže ništa što bi išlo dalje od konvencionalnog prijateljstva. Pa ipak, oči su ga izdavale i Flora bi u njima često ulovila onaj čežnjivi sjaj koji je značio: koliko bih voleo da sam slobodan, da mogu da vam kažem šta osećam, da vas uhvatim za ruku i poljubim, da vas zamolim za dozvolu da vam se udvaram, da vas volim, da vas molim da budete moja žena i da me naučite sreći.

Za godinu dana koliko je provela u toj kući, dok se rešavalo njeno putovanje u Peru, Flora je živela kao princeza, iako su joj dosađivali neprekidni verski obredi. Bez čitanja - nikada nije pročitala toliko kao tih meseci u velikoj biblioteci don Marijana-, društva i odanosti Božanskog Evnuha, bilo bi mnogo gore. Ismaeliljo ju je pratio u dugim šetnjama po obali Garone i po obližnjem polju gde su se vinogradi gubili na horizontu i zabavljao ju je pričama o Španiji, o don Marijanu, o intrigama poznatih porodica Bordoja koje je u prste poznavao. Jednog dana, dok su igrali karte pored kamina, Flora je primetila da mladić, vrlo nervozan, stalno stavlja ruku na pantalone, kao da skida nekog insekta, ili kao da ga nešto boli. Počela je krišom da prati njegove pokrete. Tako je, nije imala nikakve sumnje: kao da to ne želi, zadovoljavao se, uzbuđen Florinom blizinom i to je radio tamo, gotovo na oči Flore i don Marijana, koji je u svojoj stolici za ljuljanje čitao neku knjigu sa koricom od pergamenta. Da bi ga dovela u

neprijatnu situaciju, odjednom ga je zamolila da joj donese čašu vode. Ismeljilo je pocrveneo kao bulka, pokušavao da dobije na vremenu praveći se da nije dobro čuo; na kraju je ustao sa strane i nakrivljen, ali i tako je Flora krišom videla da su mu pantalone nabrekle. Te noći ga je čula kako jeca klečeći u kapeli. Da li se bičevao? Od tada je njen odnos sa mladim Španceom obavijala mešavina sažaljenja i gnušanja. Bilo ti ga je žao, Florita, ali ti je bio i odvratan. Bez sumnje je bio dobar i patio je. Ali, kakva je to želja da doda nove muke onima koje mu je sam život već donosio. Šta li je bilo sa njim?

Najslikovitije iskustvo iz Florinog boravka u Sent Etjenu bila je poseta fabrici oružja pored garnizona. Dobila je dozvolu da je poseti zahvaljujući trojici buržujskih prijatelja - falansterijanaca, pukovnika, šefa puka koji je odredio jednog od svojih pomoćnika, kapetana sa vrlo koketnim brkovima, da je prati. Objašnjenja o oružju koje se tamo lilo toliko su joj bila dosadna da je, dok su joj pričali, mislila na nešto drugo. Ali na kraju posete direktor fabrike, jedan civil i nekoliko vojnika artiljeraca, ponudili su joj osvežavajuće napitke. Vodio se razgovor na banalne teme. Odjednom je kapetan koji ju je pratio, izokola upitao šta je istina u glasinama po kojima madam Tristan ima pacifističke želje. Nameravala je da mu odgovori neodređeno - čekali su je radnici u jednoj radionici vrpce u četvrti Sen-Benoa i nije htela da gubi vreme u beskorisnoj diskusiji - ali kada je videla iznenađena lica sa otvorenim prebacivanjem i podsmehom oficira koji su je okruživali, nije mogala da se uzdrži:

- Mnogo toga, kapetane! Ja sam pacifista, to je jasno. Zbog toga moj projekat Radničke unije predviđa da se u budućem društvu zabrani oružje i da se ukinu vojske.

Dva sata kasnije i dalje je vatreno raspravljala sa skandalizovanim sagovornicima od kojih se jedan usudio da joj besno kaže da su takve ideje „nedostojne jedne francuske dame“.

- Pre Francuske, moja Domovina je čovečanstvo, gospodo - rekla je završavajući sastanak. - Hvala na društvu. Moram da idem.

Otišla je zamorena raspravom, ali radosna što je zbunila te pretenciozne artiljerce svojim razornim idejama. Koliko si se promenila, Florita otkako si se smeštena u žirondinskoj vili don Marijana de Gojenečea spremala na put u Peru da bi pobjegla od Andrea Šazala. Bila si buntovna žena, to da, ali zbunjena i neznalica i još nimalo revolucionarno nastrojena. Nije ti padalo na pamet da je moguće boriti se na organizovan način protiv tog društva koje je dopuštalo žensko ropstvo pod izgovorom braka. Koliko će ti dobra doneti peruansko iskustvo. Ta godina u Arekipi i Limi te je promenila.

Mada bez entuzijazma, don Pio Tristan je odobrio Florin put. Porodica će je smestiti u kuću u kojoj se njen otac rodio i proveo detinjstvo i mladost. Don Marijano i Ismaeliljo su počeli da se informišu o brodovima koji će sledećih nedelja krenuti u Latinsku Ameriku. Pronašli su *Karlosa Adolfa, Fletes i Meksikano*. Sva tri će krenuti u februaru 1833. Don Marijano je lično otišao u inspekciju. Odbacio je prva dva; *Karlos Adolfo* je bio pun zakrpa i bio je veoma star; *Fletes* je bio dobar brod, ali je plovio do pola afričke obale pre nego što krene u Južnu Ameriku. Ispostavilo se da je *Meksikano* najbolje rešenje. Mali brod koji samo jednom pristaje pre nego što se kroz Magelanov moreuz uputi prema Valparajsu. Putovanje je trajalo nešto više od tri meseca.

Kada su izabrani brod i kabina, ostalo je samo da se čeka polazak. Otkako se smestila u Bordou, don Marijano i Ismaeliljo su se trudili da sa njom vežbaju njen loš španski od kojeg se Flora sećala nekih reči, fraza koje je kao dete čula u kući u Vožiraru od svog oca. Obojica su vrlo ozbiljno shvatili svoju ulogu profesora i za nekoliko meseci Flora je mogla da prati njihove dijaloge i da natuca španski.

Za ružni nadimak koji je društvo u Bordou dalo Ismaelilju nije saznala od slugu gospodina De Gojenečea, nego od same žrtve. To se desilo za vreme jedne od dugih šetnji u koje su obično išli po obalama široke Garone ili u polju kraj grada, kada se Flori činilo da oseća napore, nemu i žestoku borbu u srcu mladića da joj prizna - ili ne prizna - strast koju je u njemu budila.

- Vi ste sigurno čuli kako me iza leđa zovu ljudi u Bordou.

- Ne, nisam ništa čula. Mislite na neki nadimak?

- Vulgaran i svetogrdan - rekao je mladić grizući usne.

- Božanski Evnuh.

- Vulgarno jeste - uzviknula je Flora zbunjeno. - Pomalo svetogrdno. Ali pre svega je glupo. Zašto mi to pričate?

- Ne želim da imam nijednu tajnu pred vama, Flora.

Ućutao je potišteno i nije rekao ni reči do kraja šetnje, kao da je utučen fatalnošću. Mislila si, Florita, da je mladić tada bio najbliži mogućnosti da pokida svoj verski zavet i da ti pokaže svoju ljudsku, a ne božansku prirodu i da sanja da u svojim rukama ima lepu i oštromnu ženu kao što si ti. Uprkos ovim gadostima koje si ponekad otkrivala počela si da osećaš prema njemu neku nežnost pomešanu sa sažaljenjem.

Poseta radnicima koji prave trake u Sen-Benoau te je razbesnela i potištila. To je bilo dvadesetak radnika, gluvih, nepismenih, glupih, bez i najmanje radoznalosti. Činilo joj se da govori drveću ili kamenju. Bilo bi lakše pretvoriti u revolucionare oficire-kicoše iz kafea Pariz nego ove nesrećnike, zaglupljene glađu i eksploatacijom kojima su buržuji iscedili i poslednju česticu pameti. Kada joj je za vreme pitanja jedan od *canuts* sugerisao da se, prema glasinama, bogatila primercima *Radničke unije* koje je prodavala, nije čak imala snage ni da se naljuti.

Na dan kada je saznala konačan datum kada *Meksikano* kreće iz luke u Bordou za Peru - 7. aprila 1833. u 8 ujutro, koristeći plimu - saznala je i da je kapetan broda kojim se spremala da krene - Zakarijas Šabrije! Kada je čula kako don Marijano de Gojeneče izgovara to ime, osetila se kao da je grom pogodio. Zakarijas Šabrije! Kapetan iz onog pansiona u Parizu koji ju je informisao o porodici Tristan u Arekipi. Taj kapetan je upoznao njenu ćerku Alin i čim vidi Floru u društvu don Marijana i Ismaelilja obratiće joj se sa „gospođo“ i pitaće je za njenu „lepu ćerkicu“. Sve tvoje laži će se obrušiti na tebe i smrviti te, Andaluzanko.

Provela je besanu noć, grudi su joj se skupile od teskobe. Ali sledećeg jutra je donela odluku. Pod izgovorom je izišla napolje, pozivajući se na neko obećanje svetoj Klari koje mora da ispuni sama i iznajmila je kola do luke. Bilo je lako pronaći kancelarije kompanije. Posle pola sata čekanja na vratima prostorije pojavio se kapetan Zakarijas Šabrije. Prepoznala je njegovu visoku figuru, njegovu retku kosu, okruglo bretonsko lice, plemenito i provincijsko, njegove dobroćudne oči. On ju je odmah prepoznao.

- Madam Tristan! - nagnuo se da joj poljubi ruku-. Kada sam video spisak putnika pitao sam se da li ste to vi. Putujete sa mnom na *Meksikanu*, zar ne?

- Da li možemo na trenutak da popričamo nasamo? - potvrdila je Flora praveći dramatični izraz lica. - To je pitanje života i smrti, gospodine Šabrije.

Kapetan ju je zbudjeno pozvao u kancelariju i ustupio joj svoje mesto, udobnu sofou sa klupicom za noge.

- Poveriću vam se jer mislim da ste gospodin.

- Neću vas razočarati, gospođo. Kako mogu da vam pomognem?

Flora je oklevala nekoliko sekundi. Šabrije je ličio na one Bretonce starog kova, koji je iako su preplivali sva mora sveta i dalje privržen tradicionalnim vrednostima, moralnim principima i religiji.

- Molim vas da me ništa ne pitate - preklinjala ga je sa očima punim suza.
- Sve ću vam objasniti na pučini. Potrebno mi je da me na dan odlaska kada u pratnji dođem ovamo, pozdravite kao da me prvi put vidite. Nemojte me odati. Molim vas u ime onoga što vam je najdraže, kapetane. Obećavate li da ćete tako uraditi?

Zakarijas Šabrije se vrlo ozbiljno složio.

- Nije mi potrebno nikakvo objašnjenje. Ne poznajem vas, nikada vas nisam video. Imaću zadovoljstvo da vas upoznam u utorak u osam za vreme polaska.

VIII

PORTRET ALIN GOGEN

Punauja, maj 1897

Pol se 3. jula 1895. u Marseju popeo na brod *Australijan* iscrpljen ali zadovoljan. Poslednjih nedelja je živeo utučeno, u strahu od neposredne smrti. Nije hteo da njegovi ostaci trule u Evropi nego u Polineziji, njegovoj usvojenoj zemlji. Bar si se u tome podudaraš sa internacionalističkim ludilom baba Flore, Koke. Mesto gde se rodiš je slučajno; pravu domovinu čovek bira, telom i dušom. Ti si izabrao Tahiti. Umrećeš kao divljak u toj lepoj zemlji divljaka. Ta misao mu je skidala veliki teret sa duše. Zar ti nije bilo važno da više ne vidiš svoju decu, ni prijatelje, Pole? Danijela, dobrog Šufa, poslednje učenike iz Pont-Avena, Molarde? Ma, nije ti bilo ni najmanje važno.

Kada su pristali u Port-Said, pre nego što su počeli da prelaze Suecki kanal, sišao je da prošvrlja po improvizovanoj pijaci pored broda i odjednom je usred mnoštva glasova i uzvika arapskih, grčkih i turskih prodavača koji su nudili tkanine, tričarije, urme, parfeme, slatkiše od meda, otkrio jednog Nubijca sa crvenkastim turbanom koji mu je bestidno namignuo pokazujući mu nešto polusakriveno među ručerdama. To je bila sjajna kolekcija erotskih fotografija, u dobrom stanju, gde su se videle sve moguće poze i kombinacije, čak i jedna scena sodomije između žene i hrta. Odmah je kupio četrdeset pet fotografija. Obogatiće njegov sanduk klišea, predmeta i zanimljivosti koje je ostavio u jednom skladištu u Papeteu. Radovao se zamišljajući reakcije Tahičanki kada im pokaže ova ludila.

Gledanje tih fotografija i fantazije koje su mu budile bilo je jedna od malobrojnih zabava za ta dva beskonačna meseca na putu za Tahiti sa pristajanjima u Sidneju i Oklendu, gde je čekao tri nedelje brod za ostrva. Stigao je u Papete osmog septembra. Brod je uplovio u luku sa velikom orgijom jutarnje svetlosti. Osetio je neopisivu sreću, kao da se vraća kući i kao da ga gomila rođaka i prijatelja čeka u luci da mu poželi dobrodošlicu. Ali niko ga nije čekao i koštalo ga je grdних napora da pronađe dovoljno velika kola koja će ga sa svim zavežljajima, paketima, umotanim platnima i tubama boja odvesti u mali pansion koji je znao u ulici Bonar, u centru grada.

Za dve godine njegovog odsustva Papete se preobrazio: sada je imao struju i njegove noći više nisu imale onu tajanstvenu i tamnu atmosferu kao ranije, posebno luka i njenih sedam kafanica kojih je sada bilo deset. Iza ograde sa šiljcima vojnog kluba u koji su takođe dolazili kolonisti i funkcioneri bio je novi teniski teren. Sport kojim, ti, Pole, pošto moraš da hodaš sa štapom posle tuče u Konkamou, više nikada nećeš da se baviš.

Na putu je bol u članku popustio, ali čim je kročio na tahićansku zemlju, vratio se i za nekoliko dana toliko narastao da ga je uz jauke bacio u krevet. Sredstva protiv bolova nisu imala dejstva, samo alkohol kada je pio do te mere da je zaplitaio jezikom i jedva stajao na nogama. I laudanum koji je jedan apotekar u Papeteu pristao da mu proda bez recepta zahvaljujući ogromnoj nadoknadi.

Zatupljujuća sanjivost u kojoj su ga držale doze opijuma, terale su ga da satima leži u sobi ili u fotelji na terasi skromnog pansiona u kojem je i dalje bio u Papeteu, dok su mu u Punauji, na jedno dvanaest kilometara od glavnog grada, na malom terenu koji je kupio jeftino, gradili kolibu od bambusove trske sa krovom od upletenog palminog lišća koju je kasnije dekorisao i opremio ostacima iz svog prethodnog boravišta, malobrojn timerima koje je doneo iz Francuske i drugim koje je kupio na pijaci u Papeteu. Jedinu sobu je podelio običnom zavesom kako bi jedna prostorija bila spavaća soba, a druga atelje. Kada je montirao stalak i rasporedio platna i boje popravilo mu se raspoloženje. Da bi imao dobro svetlo sam je, sa teškoćama zbog hroničnog bola u članku otvorio prozorče na krovu. Pa ipak, mesecima nije bio sposoban da slika. Izrezbario je nekoliko drvenih ploča koje je okačio na zidove kolibe i kada mu je bol u nogama to dozvoljavao i kada ga nisu pekly - bolest koja se ne može izgovoriti ponovo se pojavila sa neviđenom tačnošću, - pravio je skulpture, idole koje je krstio imenima starih maorskih bogova: Hina, Oviri, Ariori, Te Fatu, Ta'ahora.

Sve to vreme, dan i noć, lucidan ili utonuo u viskoznu vrtoglavicu u koju je opijum rastvarao njegov mozak, mislio je na Alin. Ne na svoju ćerku Alin - jedinu od svoje petoro dece sa Mete Gad koje se ponekad sećao - već na svoju majku Alin Šazal, kasnije Alin Gogen, kada su politički i intelektualni prijatelji babe Flore, po njenoj smrti, u želji da joj obezbede budućnost, devojku-siroče 1847. udali za republikanskog novinara Klovisa Gogena, njegovog oca. To je bio tragičan brak, Koke, tragična porodica. Vodopad sećanja je krenuo onog dana kada je Pol počeo na zidovima svog novog ateljea u Punauji jednu za drugom da lepi fotografije iz Port-Saida. Model koja je u rukama druge devojke, nage kao i ona, imala onu crnu kosu koju Parižani zovu „andaluzijska“ i velike, ogromne, tužne oči koje su ga na nekog podsećale. Ne znajući zašto, bilo mu je neprijatno. Nekoliko sati kasnije si shvatio. Tvoja majka, Pole. Kurvica sa slike imala je nešto od crta lica, kosu i tužne zenice Alin Gogen. Nasmejao se i rastužio. Zašto si se sada setio majke? To mu se nije desilo od 1888. kada je naslikao njen portret. Sedam godina je se nisi setio, a sada je bila u tvojoj svesti dan i noć, kao fiks ideja. I

zašto sa takvim osećanjima, sa tom dubokom tugom koja te je nedeljama, mesecima, pratila kada si započeo svoj drugi boravak na Tahitiju? Nije bilo čudno to što se sećao svoje majke koja je tako davno umrla, već što je uspomena na nju bila prožeta osećanjem nesreće i tegobe.

Saznao je 1867. za smrt Alin Šazal, svoje majke, udovice - pre dvadeset osam godina, Pol! - u jednoj luci u Indiji gde je pristao trgovački brod *Čile* na kojem je radio kao drugi pomoćnik. Alin je umrla u predalekom Parizu u četrdeset prvoj godini, u istim godinama u kojima je umrla baba Flora. Tada se nisi kidao kao sada. „Pa dobro“, ponavljao si uozbiljeno dok si primao saučešće od oficira i mornara sa *Čilea*, „svi moramo da umremo. Danas moja majka. Sutra, mi.“

Nikad je nisi voleo, Pole? Nisi je voleo kada je umrla, tačno. Ali veoma si je voleo kada si bio dete, tamo u Limi, kod strica dona Pija Tristana. Jedno od tvojih najjasnijih sećanja bilo je kako je lepo i ljupko izgledala mlada udovica u velikoj vili gde su živeli kraljevski, u četvrti San Marselo, u centru Lime, kada se Alin Gogen oblačila kao peruanska dama i umotavala svoje telo u veliki šal izvezen srebrom i poput žena u Limi pokrivala njima glavu i pola lica ostavljajući otkriveno samo jedno oko. Kako su ponosni bili Pol i njegova sestrice Marija Fernanda kada je veliko porodično pleme Tristana i Ećenikea hvalilo Alin, Gogenovu udovicu: „Kako je lepa!“ „Kao slika, vizija“.

Gde li je onaj njen portret koji si naslikao 1888. po sećanju i po onoj jedinoj fotografiji svoje majke koju si čuvao u kovčegu sa sitnicama. Koliko si znao, nikada se nije prodao. Da nije bio kod Mete, u Kopenhagenu? Treba da je pitaš u sledećem pismu. Da nije među platnima kod Danijela, dobrog Šufa? Tražićeš im da ti ga pošalju. Sećao si ga se sa svim detaljima: žuta pozadina, malo zelenkasta kao kod ruskih ikona, boja koja je isticala divnu dugačku crnu kosu Alin Gogen. Padala joj je do ramena praveći dražesnu krivinu i vezivala je na potiljku ljubičastom trakom u obliku japanskog cveta. Prava kosa Andaluzanke, Pole. Mnogo si radio da joj oči ispadnu onako kako si ih pamtio: velike, crne, radoznale, pomalo stidljive i prilično tužne. Njena vrlo bela koža je oživljavala na obrazima sa rumenilom koje bi se na njima pojavilo kada bi joj se neko obratio ili kada bi ušla u sobu u kojoj su bili nepoznati ljudi. Stidljivost i diskretna istrajnost isticale su se u njenoj ličnosti, ta sposobnost da pati u tišini, bez protesta, onaj stoicizam koji je toliko nervirao - sama ti je to pričala - babu Floru, *Madame-la-Colere*. Bio si siguran da tvoj *Portret Alin Gogen* pokazuje sve to i iznosi na površinu dugotrajnu tragediju kakva je bila život tvoje majke. Morao si da proveriš gde se nalazi i povратиš ga, Pole. Praviće ti društvo tu u Punauji i više se nećeš osećati tako sam, sa tim otvorenim ranama na nogama i člankom koji su ti glupi lekari u Bretanji ostavili neisceljenim.

Zbog čega si naslikao taj portret u decembru 1888? Zato što si preko Gistava Aroze u poslednjem neuspelom pokušaju da se približite, saznao za onaj

gnusni sudski proces. Otkriće koje te je posthumno pomirilo sa majkom; ne sa tvojim starateljem, ali sa njom da. Je li te stvarno pomirilo sa njom, Pole? Bio si već toliki varvarin da ti je saznanje o mukama tvoje majke kada je bila devojčica - Gistav Aroza ti je dopustio da pročitaš sve dokumente sa procesa, jer je mislio da ćeš se, podelivši njene muke, sprijateljiti sa njim - nije izbrisalo gorčinu koja ti je nagrizala srce otkako te je, vrativši se u Limu, posle nekoliko godina života u Orleanu kod strica Zizija, Alin ostavila tamo, u crkvenoj školi mesje Dipanlua i otišla u Pariz. Da bude izdržavana ljubavnica Gistava Aroze, naravno! Nikada joj to nisi oprostio, Koke. Ni što te je ostavila u Orleanu, ni što je bila ljubavnica Gistava Aroze, milionera, ljubitelja i kolekcionara slika. Kakva si vrsta divljaka hipokrite bio, Pole? Bio si pun buržujskih predrasuda, eto, to si bio. „Sada ti opraštam, mama“, vikao je. „Oprosti i ti meni ako možeš“. Bio je potpuno pijan i butine su mu gorele kao da je u svakoj od njih nosio mali pakao. Sećao se svog oca, Klovisa Gogena, koji je umro na pučini na putu za Limu kada je bežao iz Francuske iz političkih razloga i sahranjenog u sablasnom Puerto Ambreu blizu Magelanovog moreuza kuda niko nikada neće otići da stavi cveće na njegov grob. I Alin Gogen kako dolazi u Limu kao udovica sa dvoje male dece, na vrhuncu očajanja.

Tih dana, onako bespomoćan, nesposoban da iziđe iz kućerka zbog bolova u članku, sećao se proročanstva svoje majke u testamentu kojim mu je ostavila svoje malobrojne slike i knjige. Želela ti je uspeha u karijeri. Ali dodala je rečenicu koja te je još uvek ogorčivala: „Pošto je Pol bio toliko antipatičan svim mojim prijateljima jednog dana će moj jadni sin završiti sasvim sam“. Proročanstvo se ispunilo doslovno, mama. Sam kao vuk, sam kao pas. Tvoja majka je nazrela divljaka koga nosiš u sebi pre nego što si sam prepoznao sopstvenu prirodu, Pole. Što se ostalog tiče, nije bila istina da si se tako antipatično ponašao kao mladić prema svim prijateljima Alin Gogen. Samo prema svom staratelju, Gistavu Arozi. Prema njemu jesi. Nikada nisi mogao da mu se osmehneš, niti da mu daš na znanje da ga voliš, ma koliko da je srdačan bio prema tebi, ma koliko poklona i dobrih saveta ti dao, ma koliko da te je podržavao da, kada si ostavio mornaricu, napraviš karijeru u poslovnom svetu. Uveo te je u agenciju Pola Bartena da isprobaš sreću na pariškoj berzi i učinio ti još mnogo drugih usluga. Ali taj gospodin nije mogao da bude tvoj prijatelj, jer da je voleo tvoju majku, njegova obaveza bi bila da se razvede od svoje žene i da javno pokaže svoju ljubav prema Alin Šazal, udovici Gogena, umesto da mu bude tajna ljubavnica za povremeno uživanje. Pa jednog divljaka ne bi trebalo da brinu takve gluposti. Kakve su to bile predrasude, Pole? Istina je da tada još nisi bio divljak, već buržuj koji je zarađivao na pariškoj berzi i čiji ideal je bio da postane tako bogat kao Gistav Aroza. Od smeha mu se pomerio krevet i otkačila mreža za komarce koja se umotala oko njega kao mreža oko ribe.

Kad su mu se smirili bolovi, raspitao se o svojoj staroj *vahine*, Teha'amani. Udala se za jednog mladića iz Matajee po imenu

Ma'ari i još uvek je živela u istom selu sa novim mužem. Iako bez nade, Pol joj je poslao poruku preko momka koji je čistio malu protestantsku crkvu u Punauji moleći je da mu se vrati i obećavajući joj mnogo poklona. Na njegovo iznenađenje i zadovoljstvo, za nekoliko dana Teha'amana se pojavila na vratima njegove kolibe. Nosila je mali zavežljaj sa svojom odećom, kao prvi put. Pozdravila ga je kao da su se rastali prethodne večeri: „Dobar dan, Koke“.

Ugojila se, ali je i dalje bila lepa devojka puna ljupkosti, tela kao izvajanog, bujnih grudi, zadnjice i stomaka. Njen dolazak ga je toliko obradovao da je počeo da se oseća bolje. Bolovi u članku su nestali i ponovo se bacio na slikanje. Ali pomirenje sa Teha'amanom je trajalo kratko. Devojka nije mogla da sakrije odvratnost koju su joj izazivale rane, iako je Pol gotovo uvek umotavao noge nakon što bi ih istrlijao mašču na bazi arsenika koja mu je umanjivala bol. Sada je voditi ljubav sa njom bila imitacija onih telesnih praznika kojih se sećao. Teha'amana se opirala, tražila izgovore i kada nije imala druge, Pol bi video - naslućivao - njeno lice namršteno od neprijatnosti kako se pretvara, ali joj odvratnost nije dopuštala ni najmanje zadovoljstvo. Ma koliko je obasipao poklonima i kleo joj se da je taj ekcem prolazna infekcija i da će se ubrzo izlečiti, dogodilo se ono neizbežno: jednog jutra Teha'amana je sa svojim zavežljajem na ramenu, otišla bez pozdrava. Nešto kasnije Pol je saznao da je ponovo živela sa svojim mužem Ma'arijem u Matajei. „Blago njemu“. Ona je bila izuzetna ženica i neće biti lako naći joj zamenu, Koke.

Nije bilo lako. Iako su ponekad nestašne devojčice iz susedstva, zabavljene tim polugolim divom okruženim četkicama, tubama boja, platnima i napola istesanim komadima drveta, posle časova veronauke u protestantskoj i katoličkoj crkvi u Punauji - podjednako udaljenim od njegove kuće - dolazile da gledaju kako slika ili rezbari, a on bi uspevao poneku da odvuče u svoju sobu i da potpuno ili polovično uživa u njoj, nijedna nije pristajala, kako im je predlagao, da bude njegova *vahine*. Uznemiravanje devojčica donelo mu je sukobe, prvo sa katoličkim popom, ocem Damjanom, a zatim sa pastorom, velečasnim Rikelmeom. Obojica su ponaosob došla da mu zamere na njegovom raspuštenom, nemoralnom i nespontanom ponašanju prema indijanskim devojčicama. Obojica su mu zapretila: to bi moglo da mu donese probleme sa pravosuđem. I pastoru i popu je odgovorio da bi najviše voleo da ima stalnu saputnicu jer je u tom letenju s cveta na cvet gubio vreme. Ali on je bio čovek sa potrebama. Ako ne vodi ljubav, ostajao je bez inspiracije. Jednostavno tako, gospodo.

Samo šest meseci posle odlaska Taha'amane našao je drugu *vahine*: Pau'uru. Imala je - naravno - četrnaest godina. Živela je blizu sela i pevala u katoličkom horu. Posle večernjih probi, dva ili tri puta je otišla kod Kokea u kolibu. Prigušeno se smejujeći, dugo je posmatrala pornografske razglednice raspoređene na zidu ateljea. Pol joj je dao razne poklone i otišao u Papete da joj

kupi maramu za telo. Pau'ura je napokon pristala da mu bude *vahine* i došla u kolibu. Nije bila ni tako lepa, ni tako bistra ni tako vatrena u krevetu kao Teha'amana i za razliku od nje, zapostavljala je kućne poslove i umesto da čisti ili kuva jurila bi da se igra sa devojkicama iz sela. Ali to žensko prisustvo u kolibi, pre svega noću, činilo mu je dobro, smanjilo je nervozu koja ga je sprečavala da spava. Slušanje isprekidanog Pau'urinog disanja, razaznavanje u mraku njenog tela predanog snu ga je smirivalo, vraćalo mu izvesnu sigurnost.

Šta ti nije dalo da spavaš? Zbog čega si bio stalno nervozan? Ne zato što se topilo nasledstvo strica Zizija i oskudni franci sa rasprodaje u Hotelu Druo. Navikao si da živiš bez para, to ti nikada nije oduzimalo san. Nije to bila ni neizgovorljiva bolest. Jer sada su se, nakon što su ga toliko mučile, rane ponovo zatvorile. Bol u članku je trenutno bio podnošljiv. Šta onda?

To što je mislio na svog oca, političkog izbeglicu kome je prepuklo srce nasred Atlantika kada je iz Francuske bežao u Peru, i sećanje na *Portret Alin Gogen*. Gde je bio? Nije bio ni kod Danijela de Monfreja ni kod dobrog Šufa: čak ga nisu ni videli. Onda ga je krila Mete u Kopenhagenu. Ali njegova žena, u jedinom pismu koje je dobio od nje otkako se vratio na Tahiti, nije govorila ni reči o portretu iako je on u dva pisma pitao gde se nalazi. Učinio je to po treći put. Kad će ti stići odgovor, Pole? Najmanje šest meseci čekanja. Pesimizam ga je pobedio: nikad ga ponovo nećeš videti. Slika Alin Gogen koja se nije odvajala od tvog uma pretvorila se u novu ranu.

Ono što ga je opsedalo nije bilo samo njena slika, već Alin Šazal od krvi i mesa. Zašto se sada tvoje sećanje stalno vraćalo na nesreće koje su obeležile život jedine ćerke koja je preživela od troje dece koje je baba rodila? Bilo je bolje da nije preživela, da je umrla kao njena dva mala brata, nesrećna ćerka Flore Tristan, bivše Šazal.

Na tom poslednjem susretu sa svojim starateljem, Pol je video kako se oči Gistava Aroze pune suzama, sećajući se muka Alin Šazal koje je odlično znao. To je potvrdilo njegove sumnje o odnosima između njegove majke i milionera. Kome bi ona, tako negovorljiva, takva ljubomorna čuvarica svojih tajni, ispričala tu ponižavajuću priču nego svom ljubavniku? Na to si mislio dok si saznavao grozne detalje iz života Alin Gogen - umesto da plačeš kao tvoj staratelj - izjedale su te ljubomora i stid. Sada pak, ove tople noći bez vetra sa mirisom drveća i bilja, sa ovim velikim žutim mesecom čija je svetlost ličila na pozadinu portreta Alin Gogen i ti si imao želju da plačeš. Zbog sebe, zbog nesrećnog novinara Klovisa Gogena, ali pre svega zbog svoje majke. Imala je, naravno, vrlo tužno detinjstvo. Rodila se kada je baba Flora već pobegla od kuće tvog dede - jer ta zla zver Andre Šazal, ta odvratna hijena bio je tvoj deda, ma koliko da ti se krv smrzavala što si morao to da priznaš - i provela svoje prve godine života bežeći, ne znajući ni šta je dom ni porodica, po pansionima, hotelčićima, bednim

svratištima pod okriljem baba Flore, uvek bežeći, uvek progonjena od napuštenog muža, ili još gore, prepuštena seoskim dadiljama. Ta devojčica bez oca i bez majke mora da je imala deprimirajuće detinjstvo. Kada je baba Flora otišla u Peru i dve godine bila odsutna, u Arekipi, Limi i prelazeći okeane, ostavila je Alin zaboravljenu kod jedne dobrodušne gospođe sa sela u Angulemu koja se sažalila na nju, kako je sama baba Flora pričala u *Lutanjima jedne parije*. Koliko ti je bilo žao što nemaš ta sećanja tu kod sebe, Pole.

Kada se vratila u Francusku, Flora je izbacila Alin i ona je mogla da uživa u društvu svoje majke jedva tri godine. Ali, sve u svemu, Gistav Aroza je to kazao i sigurno je bila istina, jer mu je to rekla sama Alin: taj period između povratka baba Flore iz Perua, kada je odvela tvoju majku iz Angulema i povela je sa sobom u Pariz, u kućicu u ulici Šerš-Midi 42 i upisala je kao učenicu bez produženog boravka u školu za devojčice u obližnjoj ulici d'Asas, bio je najlepši u njenom životu, jedini u kojem je Alin imala majku, dom, onu toplu rutinu koja je oponašala normalnost. I tako do 31. oktobra 1835. kada je počela mora koja će se završiti tek tri godine kasnije pucnjavom u ulici Bak. Tog dana Alin se u pratnji služavke vraćala iz škole kući. Neki loše obučen i pijan čovek sa crvenim očima koje su iskakale iz duplji, zaustavio je nasred ulice. Jednim udarcem je udaljio zastrašenu služavku i silom gurnuo Alin u kola koja su ga čekala, urlajući: „Devojčica kao ti treba da bude sa svojim ocem, ispravnim čovekom, a ne sa izgubljenim slučajem od tvoje majke. Treba da znaš da sam ja tvoj otac, Andre Šazal“; 31. oktobar 1835: početak pakla za Alin.

„Kakav način da saznaš za postojanje svog oca“, rekao je Gistav Aroza, rastužen do bola. „Tvoja majka je imala tek deset godina i prvi put je videla Andrea Šazala“. To je bila prva a od tri otmice koje je devojčica doživela. Te otmice su od nje napravile tužno, melanholično, povređeno biće kakva je uvek bila i koje si ti naslikao na tom izgubljenom portretu, Pole. Ali još gori od otmice, od tog nasilnog i brutalnog načina na koji se predstavio Alin, bili su razlozi za otmicu, uzroci koji su ga naveli na takvu ljudsku gadost. Lakomost! Novac! Iluzija o otkupu u zamišljenom peruanskom zlatu! Odakle su njemu, đubretu mrtvom od gladi kakav je bio tvoj deda Andre Šazal, stigle glasine, mit o tome da se žena koja ga je ostavila vratila iz Perua okupana bogatstvom Tristana iz Arekipe? Nije je oteo iz očinske ljubavi, ni zbog ponosa uvređenog muža. Već da bi ucenjivao baba Floru i opelješio joj izmišljeno bogatstvo koje je navodno donela iz Južne Amerike. „Nema granice za podlost, za niskost kod nekih ljudskih bića“, negodovao je Gistav Aroza. Zaista, ponašanje Andrea Šazala bilo je kao kod najgorih primeraka životinjske vrste: gavrana, lešinara, šakala, zmija. Zakoni su bili na strani tog bednika, za blaženi moral kraljevstva Luja-Filipa, žena koja je pobegla od kuće bila je isto tako nečasna kao kurva, i imala je manje prava od kurvi da traži nešto od zakona.

Kako se tom prilikom *Madame-la-Colere* dobro ponašala, zar ne, Pole? Zbog takvih stvari si odjednom osećao beskrajno divljenje, duboku solidarnost prema babi koja je umrla četiri godine pre nego što ćeš se roditi. Bila je razorena, uništena zbog otmice ćerke. Ali nije izgubila prisebnost. I tokom mesec dana, oslonivši se na svoje rođake po majci, Lenee (pre svega, na svog ujaka, komandanta Lenea) organizovala je susret sa svojim mužem. Jer Alinin otmičar je pred zakonom još uvek bio njen muž. Susret se održao u Versaju, četiri nedelje posle otmice u kući komandanta Lenea. Vrlo dobro si zamišljao tu scenu i jednom si napravio nekoliko skica predstavljajući je. Hladna rasprava, prebacivanja, uzvici. I odjednom, fantastična baba koja razbija vazu (šerpu, stolicu?) Šazalu o glavu i koristeći pometnju uzima Alin za ruku i sa njom beži po pustim i mokrim ulicama Versaja. Kiša koju je poslalo providenje olakšala joj je bekstvo. Kakvu babu si imao, Koke!

Počev od tog sjajnog oslobađanja, u Polovom pamćenju priča se brkala, zgušnjavala i ponavljala kao u ružnom snu. Prijavljena i progonjena, baba Flora je išla od jedne do druge policijske stanice, od jednog do drugog javnog tužioca, od suda do suda. Kako je skandal advokatima davao prestiž, Žil Favr, jedan mladi fiškal, ambiciozan i pokvaren, koji će napraviti političku karijeru, preuzeo je odbranu Andrea Šazala u ime Reda, Hrišćanske porodice i Morala i posvetio se diskreditovanju žene pobegle od kuće, nedostojne majke, neverne supruge. A devojčica? Šta je bilo sa tvojom majkom sve to vreme? Sudije su je poslale u neke mračne internate gde su Šazal i baba Flora mogli da je posećuju, zasebno, samo jednom mesečno.

Alin je 28. jula 1836. po drugi put oteta. Otac ju je silom odveo iz internata kojim je upravljala madmoazel Diroše, ulica d'Asas 5, i krišom je zatvorio u jedan bedni pansion u ulici Paradiz Poasonije. „Da li možeš da zamisliš duševno stanje te devojčice sa takvim trzanjima, Pole?“, plakao je Gistav Aroza. Posle sedam nedelja Alin je pobegla iz tog zatvora kroz prozor i uspela je da stigne do baba Flore koja je već živela u ulici Bak. Devojčica je mogla da uživa nekoliko meseci u majčinoj kući.

Jer Šazal je zahvaljujući fiškalu Žilu Favru uspeo da se pravda i policija bace u lov na dete u ime roditeljskog autoriteta. Alin je 20. novembra 1836. po treći put oteta: ovoga puta ju je na vratima kuće oteo komesar i predao ocu. U isto vreme kraljevski javni tužilac i sudija dali su na znanje baba Flori da će svaki njen pokušaj da odvede Alin od oca za nju značiti zatvor.

Sada je dolazio najprljaviji i najsmrdljiviji deo priče. Toliko prljav i smrdljiv da si onog popodneva, kada ti je Gistav Aroza, verujući da će te tako pridobiti, pokazao pisamce iz aprila 1837. koje je devojčica poslala baba Flori pet meseci nakon što je po treći put oteta, čim si počeo da ga čitaš, zatvorio oči bolestan od gađenja i vratio ga svom staratelju. To pisamce je bilo na sudu, pojavilo se u

novinama, bilo deo sudskog dosijea, izazvalo priče i ogovaranja po pariškim salonima i sedeljama. Andre Šazal je živeo u nekom mračnom brlogu na Monmartru. Devojčica je očajna, sa pravopisnim greškama u svakoj rečenici, preklinjala majku da je spase. Bojala se, bolelo je i osećala je paniku noću kada je njen otac - „gospodin Šazal“, govorila je - obično pijan, terao da legne gola sa njim na jedini krevet i on je takođe go grlio, ljubio, trljao se o nju i hteo da ga i ona grli i ljubi. Toliko prljavo, toliko smrdljivo da je Pol radije prešao preko te epizode i prijave baba Flore protiv Andrea Šazala zbog silovanja i incesta. Užasne, ogromne optužbe koje su izazvale razumljiv skandal, ali su zahvaljujući veštini druge zveri, one advokatske - Žila Favra, donele samo nekoliko nedeljica zatvora incestuoznom silovatelju pošto je, iako su ga indicije osuđivale, sudija odredio da se „nije mogla verodostojno dokazati materijalna činjenica incesta“. Presuda je određivala da devojčica još jednom živi odvojena od majke, u jednom internatu.

Jesi li stavio sve te drame izmešane kao marionete u *Portret Alin Gogen*, Pole? Nisi bio siguran. Hteo si da povратиš to platno da proveriš. Je li to bilo remek-delo? Možda jeste. Sa pogleda tvoje majke na slici, sećao si se, izbijala je iz njene urođene stidljivosti neka mirna, tamna vatra sa plavičastim izrazom koja je prelazila preko posmatrača i gubila se u nekoj neodređenoj tački praznine. „Šta gledaš na mojoj slici, majko?“ „Moj život, moj jadni i bedni život, sine. I tvoj, Pole. Ja bih volela da za razliku od onoga što se desilo tvojoj baki, meni, tvom jadnom ocu koji je umro nasred mora i sahranili smo ga na kraju sveta, ti imaš drukčiji život. Kao normalan čovek, miran, siguran, bez gladi, bez straha, bez bežanja, bez nasilja. Nije moglo biti tako. Ostavila sam ti u amanet lošu sreću, Pole. Oprosti mi, sine.“ Kada se malo kasnije, probuđena Kokeovim jecanjem, Pau'ura probudila i pitala ga zašto tako plače slagao je:

- Ponovo me peku noge, a, na žalost, nemam više masti.

Činilo ti se da se i mesec, sjajna Hina, boginja Arriorija, starih Maora, mirna na nebu Punauje - svetleći kroz prepletenu lišće u kvadratu prozora, takođe rastužio.

Više skoro nije ostalo ništa od nasledstva strica Zizija i para koje je doneo iz Pariza. Ni Danijel, ni Šuf, ni Ambroaz Volar, ni drugi galeristi nisu davali znake života. Najčešće mu je uvek pisao Danijel de Monfrej. Ali nije uspevao da pronađe kupca ni za jedno platno, ni za jednu figuru, ni bednu skicu. Počele su da im nedostaju namirnice i Pau'ura se žalila. Pol je predložio Kinezu, gazdi jedine radnje u Punauji, razmenu: daće mu crteže i akvarele da hrani njega i njegovu *vahine* dok mu ne stigne novac iz Francuske. Prodavač je stegnutih zuba na kraju pristao.

Nekoliko nedelja kasnije Pau'ura mu je rekla da Kinez, umesto da čuva njegove crteže, da ih obesi na zidove ili pokuša da ih proda, u njih uvija robu. Pokazala mu je ostatke jednog pejzaža sa mangom Punauje: isflekan, izgužvan i sa ostacima krljušti. Šepajući, oslonjen na štap koji je sada koristio i za najmanje kretanje, čak i unutar kolibe, Pol je otišao u radnju i prekoreo gazdu za nedostatak senzibilnosti. Toliko je podigao glas da mu je Kinez zapretio da će ga prijaviti žandarmima. Pol je od tada proširio svoju mržnju prema bakalinu iz Punauje na sve Kineze na Tahitiju.

Nisu samo zbog nedostatka novca i fizičkih tegoba osećao ogorčenost i uvek bio na ivici eksplozije besa. Bilo je to takođe opsesivno sećanje na majku i na taj portret od kojeg nije bilo ni traga. Gde li je završio? I zašto si zbog nestanka tog platna - izgubio si ih toliko i ne trepnuvši - tako utučen, i duh ti je pun loših predznaka? Jesi li ludeo, Pole?

Izvesno vreme nije slikao, samo je pravio neke skice u sveskama i rezbario male maske. To je činio bez uverenja, bio je rasejan zbog briga i lošeg fizičkog stanja. Imao je upalu levog oka i ono je sve vreme suzilo. Apotekar u Papeteu mu je dao neke kapi za konjunktivitis, ali nisu imale nikakvog dejstva. Kako mu se vid na to iritirano oko veoma smanjio, uplašio se: hoćeš li oslepeti? Otišao je u bolnicu Vajami i doktor Lagranž ga je naterao da u njoj ostane. Pol je odatle napisao Molardima, njegovim susedima iz ulice Versinžetoriks, jedno pismo puno gorčine u kojem je govorio: „Loša sreća me je pratila otkad sam bio dečak. Nikada nisam imao sreće, nikada radosti. Uvek nevolje. Zbog toga uzvikujem: Bože, ako te ima, optužujem te za nepravdu i zlo“.

Doktoru Lagranžu koji je dugo boravio u francuskim kolonijama, nikada nije bio simpatičan. To je bio pedesetogodišnjak, suviše buržuj i uštogljen - čelav, naočari bez okvira nataknuti na vrh nosa, kruta kragna i leptir-mašna uprkos vrućini na Tahitiju - da bi se slagao sa tim boemom neumerenih navika, koji je živeo sa Indijankama i o kome su kružile najgore priče u celom Papeteu. Ali bio je savestan profesionalac i podvrgao ga je strogim ispitivanjima. Njegova dijagnoza nije iznenadila Pola. Upala oka bila je nova manifestacija neizgovorljive bolesti. Kako su pokazivali osip i gnojenje njegovih nogu, ona se razvila u ozbiljniju fazu. Dakle, pogoršava se? Do kada, doktore Lagranž?

- To je bolest dugog daha - lekar je izbegao odgovor.

- Vi to znate. Nastavite lečenje vrlo ozbiljno. I oprezno sa laudanumom, ne povećavajte doze koje sam vam prepisao.

Lekar je oklevao. Hteo je nešto da doda, ali nije se usuđivao, bojeći se bez sumnje tvoje reakcije, jer si u Pepeteu napravio famu da si neumeren.

- Ja sam čovek spreman da primim loše vesti - ohrabrio ga je Pol.

- Vi takođe znate da je ovo vrlo zarazna bolest - promrmljao je lekar, vlažeći usne vrhom jezika. - Naročito ako se imaju seksualni odnosi. U tom slučaju prenošenje bolesti je neizbežno.

Pol mu umalo nije odgovorio nešto nevasпитano, ali se uzdržao da ne pogoršava probleme koje već ima. Posle osam dana u bolnici, administracija mu je uručila račun na sto osamnaest franaka upozoravajući ga da će se, ako ga odmah ne isplati, lečenje smesta prekinuti. Te noći je pobjegao iz sobe kroz prozor i preskočivši ogradu dospao na ulicu. Vratio se u Punauju javnim prevozom. Pau'ura mu je najavila da je trudna, u četvrtom mesecu. Ispričala mu je i da je Kinez iz bakalnice, kao odmazdu za njegovo dranje, razglasio po selu da Pol ima lepru. Susedi, uplašeni tom bolešću koja je ulivala strah, okupljali su se da od vlasti traže da ga izbace iz sela, da ga smeste u leprozarijum ili da zahtevaju da se udalji od naseljenih centara ostrva. Otac Damjan i velečasni Rikelme su ih podržavali, jer su, mada svakako nisu verovali u Kinezove priče, hteli da iskoriste priliku i oslobode selo bludnika i nevernika.

Ništa od toga ga nije suviše ni uplašilo ni zabrinulo. Provodio je dobar deo dana ležeći u kolibi uspavan i dremljiv, mozga lišenog svakog sećanja i nostalgije. Kako se njegov jedini izvor snabdevanja prekinuo, on i Pau'ura su se hranili mangoima, bananama, kokosima i voćem hlebnog drveta koje je ona skupljala u okolini i poklonima - ribom koju su joj ponekad, krišom od porodica, donosile drugarice.

U to doba Pol je napokon počeo da zaboravlja portret svoje majke. Alin Gogen je zamenila druga opsesivna tema: ubeđenje da tajno društvo Ariorija još postoji. Čitao je o njima u knjizi konzula Morenua posvećenoj starim verovanjima Maora koju mu je pozajmio kolonista Ogist Gupil. I jednog lepog dana počeo je na sve strane da tvrdi da urođenici Tahitija održavaju postojanje tog mitskog društva u tajnosti, ljubomorno ga čuvajući od stranaca, Evropljana ili Kineza. Pau'ura mu je govorila da ima vizije; Maori iz sela koji su još dolazili da ga posete uveravali su ga da priča besmislice. Velika većina uopšte nije znala za to tajno društvo Ariorija, bogove i gospodu starih Tahićana. A malobrojni Maori koji jesu čuli za Ariorije zakleli su mu se da nijedan urođenik više ne veruje u takve zastarele stvari, da su to verovanja zakopana u maglovitoj prošlosti. Ali Pol, tvrdoglav čovek sa fiks-idejama nastavio je mesecima, dan i noć, sa temom Ariorija. I počeo je da rezbari idole i statue od drveta i da slika platna inspirisana tim neverovatnim likovima. Ariori su mu vratili želju da slika.

„Varaju me“, mislio si. I dalje su u tebi videli Evropljanina, jednog *popa'a*, a ne varvarina koji si u duši već bio. Nekoliko decenija francuske

kolonizacije nisu mogle da izbrišu vekove verovanja, obreda, mitova. Bilo je neizbežno da kao odbranu Maori sakriju tu versku tradiciju u duhovnoj katakombi, van domašaja protestantskih pastora i katoličkih popova, neprijatelja njihovih bogova. Tajno društvo Ariorija koje je Maorima sa svih ostrva omogućilo najslavniji period, bilo je živo. Sigurno se okupljaju u najgušćem delu šume da igraju stare plesove i pevaju i sigurno se uvek izražavaju kroz tetovažu, koja je - iako ne tako razvijena i misteriozna kao na Markiskim ostrvima - uprkos zabranama, takođe cvetala i na Tahitiju, sakrivena ispod marama oko tela. Te tetovaže su otkrivale, za onoga ko je umeo da ih čita, položaj individue u hijerarhiji Ariorija. Kada je Pol počeo da tvrdi da se u gustoj tišini šuma još praktikuje sveta prostitucija, antropofagija i ljudske žrtve, u Punauji se proneo glas da je, iako je možda laž da ima lepru, slikar verovatno izgubio razum. Ljudi su mu se na kraju smejali kada im je preklinjući tražio da mu otkriju tajnu tetovaža i da ga iniciraju u društvo Ariorija: Koke je već imao dovoljno zasluga, Koke je već postao Maor.

Jedno pismo od Mete je zaključilo tu izopačenu etapu završnim udarcem. Jedno suvo, hladno pismo napisano dva i po meseca ranije: njegova ćerka Alin je ubrzo posle dvadesetog rođendana preminula u januaru usled upale pluća koju je dobila zbog hladnoće, vraćajući se sa plesa u Kopengahenu.

- Sada znam zašto me je otkako sam se vratio iz Evrope proganjalo sećanje na majku i na njen portret - rekao je Pol Pau'uri sa Metinim pismom u rukama. - To je bila najava. Moja ćerka se zvala Alin u znak sećanja na nju. I ona je bila delikatna, pomalo stidljiva. Nadam se da u detinjstvu nije patila tako kao druga Alin Gogen.

- Ja sam gladna - prekinula ga je Pau'ura, dodirujući stomak sa smešnim izrazom. - Bez jela ne može da se živi, Koke. Zar nisi video kako si mršav? Moraš da uradiš nešto da jedemo.

IX

PUTOVANJE

Avinjon, juli 1844.

Kada je pakovala kofere za put od Sent-Etjena do Avinjona, krajem juna 1844, jedna neprijatna epizoda naterala je Floru da promeni svoje planove. Izvesni napredni list iz Liona *Le Censeur* optužio ju je da je „vladin tajni agent“ poslat da obiđe jug Francuske sa zadatkom da „kastriira radnike“ propovedajući im pacifizam i da obavesti monarhiju o aktivnostima revolucionarnog pokreta. Klevetnička stranica imala je i uokvireni tekst direktora mesje Ritjea, koji je savetovao radnike da udvostruče oprez da ne upadnu „u farisejsku igru lažnih apostola“. Komitet Radničke unije u Lionu je tražio da ona lično dođe i odbaci te izmišljotine.

Flora je ogorčena gnusnošću, odmah to učinila. U Lionu ju je dočekao ceo komitet. Usred te neprijatnosti bilo je uzbuđljivo ponovo videti Eleonor Blank, koju je osetila kako drhti u njenim rukama, lica okupanog suzama. U hotelu je iščitavala besmislene optužbe. Prema *Le Censeuru*, njena dvostruka uloga je otkrivena kada su u ruke javnog tužioca dospeli predmeti koje je konfiskovao šef policije u Lionu, mesje Bardoz u Hotelu Milano; među njima se navodno pojavila kopija jednog izveštaja koji je Flora Tristan poslala vlastima o svojim susretima sa radničkim rukovodiocima.

Iznenadjenje i bes nisu joj dozvolili da sklopi oka uprkos soku od narandžinog cveta koji je Eleonor Blank naterala da, gutljaj po gutljaj, popije kada je već legla. Sledećeg jutra, nakon što je brzo popila šolju čaja, otišla je na vrata *Le Censeura* zahtevajući da vidi direktora. Tražila je od svojih drugova iz komiteta da je ostave samu, jer ako je Ritje vidi u pratnji, sigurno je neće primiti.

Mesje Ritje, koga je Flora upoznala usput, prilikom svog prethodnog boravka u Lionu, pustio je da čeka na ulici oko dva sata. Kada je primio, vrlo oprezno ili vrlo kukavički, bio je okružen sedmoricom urednika koji su ostali u prepunom i zadimljenom salonu za vreme celog razgovora, podržavajući svog gazdu tako servilno da je Flori bilo muka. Ovi jadnici su bili pera naprednog lionskog lista!

Da li je bivši marljivi jezuitski đak Ritje mislio da se izmigoljio kao jegulja iz Florinih pitanja o tim lažljivim informacijama, da će je uplašiti sedam muškaraca sa izgledom kasapina? Imala je odmah želju da mu kaže da je jedanaest godina ranije, kada je bila neiskusna ženica od trideset godina, provela pet meseci na brodu sama sa devetnaest muškaraca i da se nije osećala sputana zbog toliko pantalona, tako da je sada, u četrdeset prvog i sa stečenim iskustvom, ovih sedam intelektualnih slugu, kukavica i klevetnika, ispunjavaju odlučnošću a ne strahom.

Gospodin Ritje, umesto da odgovori na njene proteste („Odakle vam ta monstuozna laž da sam špijun?“ „Gde je navodni dokaz koji je šef policije Bardoz našao u mojim papirima, kada ja imam spisak, koji je on potpisao, svega što mi je konfiskovano, a zatim vraćeno policiji i tamo nema ničeg sličnog?“ „Kako se vaš list usuđuje da na takav način kleveće nekoga ko posvećuje svu svoju energiju borbi za radnike?“) samo je povremeno ponavljao kao papagaj kao da je u Parlamentu: „Ja ne klevećem. Ja se borim protiv vaših ideja jer pacifizam razoružava radnike i zadržava revoluciju, gospođo“. I s vremena na vreme joj je prebacivao drugu laž: da je falansterijanka i kao takva, propoveda saradnju između gazda i radnika koja služi samo interesima kapitala.

Dva sata apsurdne diskusije - dijalog gluhih - pamtićeš kasnije, Florita, kao najdepresivniju epizodu cele tvoje turneje po unutrašnjosti Francuske. Bilo je vrlo jednostavno. Ritje i njegova perjana svita nisu bili ni iznenađeni ni obmanuti, oni su znali da je informacija lažna. Možda iz zavisti, zahvaljujući uspehu koji si imala u Lionu, ili zato što je oduzeti ti reputaciju optužbama da si špijun bio najbolji način da likvidiraju tvoje revolucionarne ideje sa kojima se nisu slagali. Ili su te mrzeli zato što si žena? Bilo im je nepodnošljivo da neka žena obavlja taj oslobodilački posao koji je za njih bila samo stvar mača. I učinili su takvu podlost oni koji su se nazivali progresivcima, republikancima, revolucionarima. Za dva sata diskusije Flora nije uspela da joj mesje Ritje kaže otkud mu materijal koji je *Le Censeur* proširio. Krenula je sита svega, zalupivši vratima i zapretivši da će protiv novina povesti parnicu zbog klevete. Ali komitet Radničke unije ju je ubedio u suprotno: *Le Censeur*, list opozicije monarhijskom režimu, imao je ugled i sudski proces protiv njega naneo bi štetu narodnom pokretu. Bilo je bolje pobiti lažnu informaciju javnim demantijem.

To je i učinila sledećih dana, održavajući skupove u radionicama i udruženjima i posećujući ostale listove sve dok nije uspela da bar dva od njih objave njena pisma demantije. Eleonor se nije odvajala od nje ni na trenutak, pružajući joj nežnost i odanost koji su Floru ganuli. Kakva sreća što je upoznala ovakvu devojkicu, kakva sreća što Radnička unija u Lionu računa na takvog idealistu, tako odlučnu ženu.

Uzbuđenje i neprijatnosti doprineli su slabljenju njenog organizma. Od drugog dana po povratku u Lion počela je da oseća groznicu i drhtanje u telu i

stomačne smetnje koje su je jako zamarale. Ali nije zbog toga smanjila svoju frenetičnu aktivnost. Na sve strane je optuživala Ritjea da preko svojih novina seje razdor u narodom pokretu.

Preko noći nije mogla da spava od groznice. Neobično. Posle jedanaest godina osećala si se kao za onih pet meseci na *Meksikanu* kada si na brodu kojim je komandovao kapetan Zakarijas Šabrije prešla Atlantik, a zatim oko Rta Hom ušla u Pacifik na putu za Peru, u susret tvojim rođacima po ocu, u nadi da će te primiti raširenih ruku, dati ti nov dom, ali i petinu nasledstva tvog oca. Tako će se rešiti svi tvoji ekonomski problemi, izići ćeš iz siromaštva, moći ćeš da školuješ decu i imaš mirnu egzistenciju bez potreba i rizika, bez straha da ćeš pasti u šake Andreu Šazalu. Od tih pet meseci na pučini, u majušnoj kabini gde si jedva mogla da ispružiš ruke, okružena devetnaesticom muškaraca - mornarima, oficirima, kuvarem, brodskim malim, brodograditeljem i četvoricom putnika, sećala se one mučnine, koja ti je kao sada u Lionu bolovi u stomaku, crpla energiju, ravnotežu, razboritost, i stvarala ti pometnju i nesigurnost. Sada si živela kao tada, sigurna da ćeš se u svakom trenutku srušiti, nesposobna da ostaneš uspravljena, da se krećeš u ritmu asimetričnog ljuljanja tla kojim si koračala.

Zakarijas Šabrije se ponašao kao savršeni bretonski gospodin, kao što je Flora naslutila one noći kad ga je upoznala u pariškom pansionu. Bio je krajnje pažljiv, sam joj je donosio u kabinu čajeve koji su navodno kontrolisali povraćanje i naložio je da joj naprave malu postelju na palubi pored kaveza sa kokoškama i kutija sa povrćem, jer se na otvorenom mučnina smanjivala i Flora je imala trenutke mira. Nije kapetan Šabrije bio jedini koji ju je obasuo pažnjom. To je bio i drugi čovek na brodu, Luj Brije, takođe Bretonac. Čak je i brodograditelj Alfred David koji se pravio cinik i iznosio izrazito negativna mišljenja o ljudskom rodu i katastrofična predviđanja, prema njoj bio blag, uslužan i nežan. Svi na brodu, od kapetana do broskog malog, od peruanskih putnika do provansalskog kuvara, učinili su nemoguće da joj putovanje bude prijatno uprkos maltretiranju sa mučninom.

Ali na tom putu ništa nije ispalo kako si očekivala, Florita. Nećeš se pokajati što si na njega otišla, naprotiv. Sada si, zahvaljujući tom iskustvu bila ono što jesi, borac za dobrobit čovečanstva. Otvorilo ti je oči pred svetom čiji su surovost i zloća, čiji su beda i bol bili beskrajno gori nego što si mogla da zamisliš. A ti si zbog svojih malih bračnih nedaća mislila da si dotakla dno nesreće.

Posle dvadeset pet dana plovidbe *Meksikano* se sklonio u zaliv La Praja na Zelenortskim ostrvima, da se popravi santina koja je propuštala. A tebi je Florita, koja si bila toliko srećna što ćeš provesti nekoliko dana na kopnu i ništa ti se neće micati pod nogama, u La Praji bilo još gore nego sa mučninom. U tom mestu od četiri hiljade stanovnika videla si pravo, užasno, neopisivo lice jedne

institucije o kojoj si samo načula: ropstva. Uvek ćeš se sećati one slike sa kojom te je dočekaio Trg oružja u La Praji na koji su pridošlice sa *Meksikana* izbili sa crne, šljunkovite zemlje i popeli se na visoku liticu na čijoj se obali prostirao grad: dva oznojena vojnika su uz psovke bičevali dva gola crnca, privezana za stub sred oblaka muva pod užarenim suncem. Dvoje krvavih leđa i fijuk biča zaustavili su te na mestu. Naslonila si se na ruku Alfreda Davida:

- Šta rade?

- Bičuju dva roba koji su krali ili nešto još gore - objasnio joj je brodograditelj sa izrazom negodovanja. - Gazde određuju kaznu i daju napojnicu vojnicima da je izvrše. Šibati po ovoj vrućini je užasno. Jadni trgovci crncima!

Svi belci i mulati u La Praji zarađivali su hvatajući, kupujući i prodajući robove. Trgovina robljem bila je jedina industrija ove portugalske kolonije, gde je sve što je Flora videla i čula, i svi ljudi koje je upoznala za deset dana koliko je trajalo popravak na *Meksikanu*, izazvalo kod nje samilost, užas, bes, strah. Nikada nećeš zaboraviti udovicu Vatren, visoku i gojaznu gospođu boje bele kafe čija je kuća bila puna slika njenog obožavanog Napoleona i generala Imperije. Nakon što te je poslužila šoljom čokolade sa kolačima, ponosno ti je pokazala najoriginalniji ukras svoje dnevne sobe: dva crna fetusa koji su plivali u akvarijumima punim formalina.

Glavni zemljoposjednik na ostrvu bio je jedan Francuz iz Bajone, mesje Tap, stari seminarista koga je njegov red poslao da izvrši apostolski posao u afričkim misijama; demihisirao je da bi se posvetio manje duhovnom, ali produktivnijem poslu trgovine crncima. To je bio zaobljeni pedesetogodišnjak, crven u licu, sa bikovskim vratom, nabrekli venama i razvratnim očima koje su se sa takvom drskošću spustile na Florine grudi i vrat da ga je umalo ošamarila. Ali nije to učinila slušajući fascinirana kako kritikuje proklete Engleze koji su sa svojim glupim puritanskim predrasudama o trgovini robljem „upropašćavali posao“ i upropašćavali trgovce robljem. Tap je došao da ruča sa njima na *Meksikanu* donevši im na poklon vrčeve vina i konzerve. Flori je pripala muka kada je videla kako pohlepno guta jagnječju nogu i pečenje između dugih gutljaja vina od kojih je podrigivao. Trenutno je imao dvadeset osam crnaca, dvadeset osam crkinja i sedam crnčića koji su se, kako je govorio zahvaljujući „don Valentinu“ - biču koji je nosio umotan oko pasa - „lepo ponašali“. Već pijan im je priznao da se iz straha da će ga sluge otrovati oženio jednom od svojih crkinja kojoj je napravio troje dece „kao ugalj“. Svoju ženu je terao da proba sva jela i pića, za slučaj da robovi pokušaju da ga otruju.

Druga ličnost koja će ostati u Florinom sećanju bio je bezubi kapetan Brandisko, Venecijanac čiji jedrenjak beše ukotvljen u zalivu La Praja,

pored *Meksikana*. Pozvao ih je na večeru na svoj brod i dočekao ih obučen kao akter komične operete: šešir sa paunovim perjem, musketirske čizme, pripijene pantalone od crvenog baršuna i svetlucava košulja sa sjajnim kamenčićima. Pokazao im je jedan sanduk sa ogrlicama od stakla koje je, hvalio se, menjao za crnce u afričkim selima. Mrzeo je Engleze više nego bivši seminarista Tap. Venecijanac su Englezi iznenadili na pučini sa brodom punim robova i oduzeli mu robove, brod, sve što je bilo na njemu i zatvorili ga na dve godine u zatvor gde je dobio pioreju od koje je ostao bez zuba. Na kraju je pokušao da Flori proda jedno vrlo bistro crnče od petnaest godina da joj bude „paž“. Kako bi je uverio da je momčić zdrav, naredio mu je da skine povez oko struka i on joj je u trenutku sa osmehom pokazao svoju sramotu.

Flora je samo tri puta sišla sa *Meksikana* da poseti La Praju i sva tri puta je na usijanom trgu videla vojnike kolonijalnog garnizona kako bičuju robove za račun njihovih gazda. Ta slika ju je rastuživala i ljutila toliko da je rešila da više ne pati. I najavila je Šabrijeu da će ostati na brodu dok ne krenu.

To je bila prva velika lekcija sa tog putovanja, Flora. Užasi ropstva, vrhunska nepravda na ovom svetu nepravdi koji treba promeniti da bi postao human. Pa ipak, u knjizi koju si objavila 1838. *Lutanja jedne pariје*, pričajući o putovanju u Peru, u delu o tvom prolasku kroz La Praju uključila si one rečenice o „mirisu na crno koji ne može ni sa čim da se uporedi, koji stvara mučninu i razgoni na sve strane“. Nikad nećeš dovoljno da se nakaješ zbog njih! Miris na crno! Koliko si kasnije žalila zbog tog frivolnog idiotizma koji je ponavljao opšte mesto pariških snobova. Nije „miris na crno“ bilo ono odvratno na tom ostrvu, nego miris bede i surovosti, sudbine tih Afrikanaca koje su evropska tržišta pretvorila u trgovačke proizvode. Uprkos svemu što si naučila o nepravdi, kada si napisala *Lutanja jedne pariје* još si bila neznalica.

Poslednjeg dana u Lionu bilo je više posla nego za sva četiri dana. Ustala je sa jakim grčevima, ali Eleonor, koja joj je savetovala da ostane u krevetu, odgovorila je: „Osobi kao što sam ja nije dozvoljeno da se razboli“. Napola se vukući, otišla je na sastanak koji joj je komitet Radničke unije organizovao u jednoj radionici sa tridesetak krojača i radnika koji seku sukno. Svi su bili ikarski komunisti i Biblija im je bila (iako su mnogi samo čuli za nju pošto su bili nepismeni) poslednja knjiga Etjena Kabea objavljena 1840: *Put u Ikariju*. U njoj je stari karbonar, pod izgovorom da priča navodne avanture lorda Karisdala, jednog engleskog aristokrate, u nekoj fantastičnoj zemlji jednakosti bez barova, kafana, prostitutki i prosjaka - ali sa kupatilima na ulicama! - ilustrovao svoje teorije o budućem komunističkom društvu gde će se putem progresivnih poreza na rentu i nasledstvo postići ekonomska jednakost, ukinuće se novac, trgovina i uspostaviće se zajedničko vlasništvo. Krojači i sekači bili su spremni da putuju u Afriku ili u Ameriku kao Robert Oven da tamo izgrade savršeno društvo Etjena Kabea i uplašivali su za sticanje zemlje u novom svetu. Nisu bili mnogo

oduševljeni projektom univerzalne Radničke unije, koja im je u poređenju sa njihovim ikarskim rajem, gde nema siromašnih, ni društvenih klasa, ni besposličara, ni slugu, ni privatne imovine, gde su sva dobra bila zajednička a Država, „suvereni Ikar“ je hranila, oblačila, obrazovala i zabavljala sve građane, izgledala kao osrednja alternativa. Flora je u ime opraštanja ironizovala: bilo je egoistički skloniti se u poseban Raj okrećući leđa ostatku sveta i vrlo naivno verovati doslovno u ono što je govorio *Put u Ikariju*, knjiga koja nije bila ni naučna, ni filozofska, ništa drugo do književna fantazija! Ko će sa dva grama mozga uzeti jedan roman kao doktrinarnu knjigu i vodič za revoluciju? I kakva vrsta revolucije je bila ta od gospodina Kabea koja je smatrala porodicu svetom i čuvala je instituciju braka, prikrivenu kupoprodaju žena od strane muževa?

Ružan utisak koji su joj ostavili krojači izbrisao se na oprostajnoj večeri koju joj je organizovao komitet Radničke unije u jednom tkačkom udruženju. Prostrani lokal je napunilo više od trista radnika i radnica koji su joj tokom večeri nekoliko puta pljeskali i pevali *Marseljezu radnika* koju je komponovao jedan obučar. Govornici su kazali da su klevete *Le Censeura* poslužile da delo Flore Tristan dobije još veći ugled i pokazivale zavist koju je budila kod neuspešnih. Bila je toliko dirnuta takvom počašću da je, kako je rekla, vredelo da je uvrede razni Ritjei ovog sveta ako je nagrada bilo ovakvo veče. Ta prepuna sala dokazivala je da je Radnička unija bila nezaustavljiva.

Eleonor i ostali članovi komiteta su je u tri ujutro ispratili do pristaništa. Dvanaest sati na brodiću po Roni, dok je posmatrala obale krunisane planinama na čijim je vrhovima okrunjenim čempresima videla kako sviće dok su plovili ka Avinjonu, ponovo su joj vratili u sećanje slike sa onog putovanja *Meksikanom* od Zelenortskih ostrva do južnoameričkih obala. Četiri meseca nije kročila na kopno gledajući samo more i nebo i svojih devetnaest saputnika u tom plovećem zatvoru koji joj je stalno izazivao mučninu. Najgori je bio prelazak preko ekvatora kroz potopske oluje. Brod se tresao i škripao i zavijao kao da će se raspasti, a mornari i putnici su se držali za šipke i karike na palubi da ih ne odnesu talasi.

Je li se devetnaest muškaraca sa *Meksikana* zaljubilo u tebe, Florita? Verovatno. Sigurno je da su te svi želeli i da ih je taj prinudni zatvor i prisustvo mlade žene sa velikim crnim očima, dugom andaluzijskom kosom, manekenskim strukom i ljupkih pokreta uznemiravalo i izluđivalo. Bila si sigurna da se ne samo mladi brodski momak, već i neki mornari, zamišljajući te krišom, zadovoljavaju prljavštinama koje si u Bordou otkrila kod Ismaelilja, Božanskog Evnuha. Svi su te želeli, to jeste, zbog te zatvorenosti i lišavanja koji su isticali tvoje draži, iako ti niko nikad nije uskratio poštovanje i samo ti je kapetan Zakarijas Šabrije formalno izjavio ljubav.

To se dogodilo u La Praji, jednog od onih popodneva kada su se svi iskrcavali osim Flore, rešene da ne gleda kako bičuju robove. Šabrije je ostajao

da joj pravi društvo. Bilo je prijatno razgovarati sa obrazovanim Bretoncem na pramcu broda, gledajući kako tamo na horizontu zalazi sunce u prazniku boja. Smanjivala se jara, duvao je topli vetrić i nebo je svetlucalo. Nešto veliko, doterano, lepi maniri i izuzetna ljubaznost tog frustriranog tenora koji nije imao ni četrdeset popravljali su ga fizički, čak su ga na trenutke činili zgodnim. Uprkos odvratnosti koju ti je izazivao seks, nisi mogla da se uzdržiš od koketovanja sa pomorcem, zabavljala su te osećanja koja su se u njemu budila kada si se iz sveg glasa smejala ili mu odgovarala vrcavo i domišljato, trepćući, preterujući, dok mašeš rukama ili protežeš nogu ispod suknje sve dok se ne vidi finoća tvog članka. Šabrije je rumeneo, srećan, i ponekad je da bi te zabavio, svojim snažnim i harmoničnim glasom pevao neku romansu, neku Rosinijevu ariju ili neki bečki valcer. Ali tog popodneva, možda ohrabren širokogрудоšću sumraka ili zato što su tvoje čari otišle dalje no obično, uljudni Bretonac nije mogao da se uzdrži i uzevši delikatno tvoju ruku u svoje prineo je usnama mrmljajući:

- Izvinite na drskosti, madmoazel. Ali ne mogu više da izdržim, moram da vam kažem: ja vas volim.

Dugačka i drhtava izjava ljubavi bila je prožeta iskrenošću, pristojnošću, ljubaznošću, lepim vaspitanjem. Slušala si ga zbunjena. Znači postoje i takvi muškarci? Korektni, senzibilni, delikatni, uvereni da se prema ženi treba odnositi kao prema latici cveta, kao u ljubavnim romanima. Pomorac je drhtao, toliko postidjen svojom odvažnošću da si mu, sažalivši se, iako nisi formalno prihvatila njegovu ljubav, dala nade. Velika greška, Florita. Bila si impresionirana njegovom muževnošću, čistotom njegovih namera, i rekla si mu da ćeš ga uvek voleti kao najboljeg prijatelja. U ekstazi koja će ti kasnije doneti probleme, uhvatila si zarumenjeno Šabrijeovo lice i poljubila ga u čelo. Kapetan *Meksikana* se prekrstio i zahvalio Bogu što je u tom trenutku od njega učinio najsrećnije biće na zemlji.

Jesi li se pokajala, Florita, za ovih jedanaest godina što si se na tom putu igrala sa osećanjima dobrog Zakarijasa Šabrijeja? Pitala je to samu sebe dok se brodić na Roni približavao Avinjonu. Kao i ranije, odgovorila je sebi: „Ne“. Nisi se kajala zbog tih igara, koketovanja i laži zbog kojih je Šabrije bio kao na žeravici za vreme puta do Valparajsa, verujući da napreduje, da će mu madmoazel Flora Tristan u svakom trenutku reći definitivno „da“. Igrala si se sa njim bez ikakvih skrupula, ohrabrujući svojim dvosmislenim odgovorima i onim proračunatim prepuštanjima kada si pomorcu koji te je u trenucima mira na moru posećivao u kabini ponekad dopuštala da ti poljubi ruke ili kada si mu odjednom, u zanosu, da bi nastavio da ti priča o svom životu - svojim putovanjima, mladalačkim iluzijama u Lorijanu da bude operski pevač, razočaranju koje je doživeo sa jedinom ženom koju je voleo pre nego što te je upoznao - dopuštala da odmori glavu na tvojim kolenima i milovala mu retku kosu. Jednom si čak dopustila da Šabrijeove usne dotaknu tvoje. Nisi se kajala? „Ne“.

Bretonac je slepo verovao da je Flora samohrana majka kada mu je ona dala objašnjenje o laži koju ga je molila da prećuti na dan ukrcavanja u Bordou. Mislila je da će ubeđenog katolika kakav je bio pomorac skandalizovati što Flora ima vanbračnu ćerku. Ali, naprotiv, kada je saznao za „njenu nesreću“, Šabrije se ohrabrio da joj ponudi da se venčaju. Usvojiće devojčicu i otići da žive daleko od Francuske gde niko neće moći da podseti Floritu na podlost čoveka koji je ukaljao njenu mladost: Lima, Kalifornija, Meksiko, čak i Indija ako ona želi. Iako nikada prema njemu nisi osećala ljubav, bila je istina, zar ne, Florita, da si u jednom trenutku bila u iskušenju da prihvatiš njegovu ponudu. Venčaćete se, smestiti na nekom udaljenom i egzotičnom mestu gde te niko ne poznaje niti može da te optuži za bigamiju. Tamo ćeš voditi miran i buržujski život bez straha i bez gladi, pod zaštitom besprekomog gospodina. Da li bi to podnela, Andaluzanko? Naravno da ne bi.

Avinjonsko pristanište je već bilo tu. Umesto da i dalje kopaš po prošlosti, vrati se u sadašnjost. S reči na delo. Nije bilo vremena za gubljenje, spas čovečanstva nije dopuštao zakašnjenja.

Nije bilo lako spasavati te avinjonske radnike sa kojima je jedva uspevala da komunicira jer skoro polovina nije govorila francuski, nego samo regionalnim narečjem. U Parizu joj je ona relikvija radničkih udruženja Agrikol Perdigje sa nadimkom Vrli Avinjonac, iako se nije slagao sa njenim tezama o Radničkoj uniji, dao nekoliko pisama-preporuka za ljude iz svog rodnog grada. Zahvaljujući njima Flora je mogla da održi sastanke sa radnicima fabrika sukna i sa radnicima sa železničke pruge Avinjon - Marsej, najbolje plaćenim u regionu (dva franka dnevno). Ali ti sastanci nisu bili mnogo uspešni usled izuzetnog neznanja tih ljudi koji uprkos tome što su ih divljački eksploatisali nisu imali reflekse i vegetirali su zadovoljni svojom sudbinom. Na sastanku sa radnicima iz fabrike sukna jedva je prodala četiri primerka *Radničke unije*, a na sastanku sa železničarima deset. Avinjonci nisu imali mnogo želje da prave revoluciju.

Kada je saznala da je u pet tekstilnih fabrika najbogatijeg industrijalca u Avinjonu radno vreme bilo dvadeset sati dnevno, tri-četiri više nego uobičajeno, htela je da upozna gazdu. Mesje Tomas nije imao ništa protiv da je primi. Živeo je u staroj palati vojvoda od Krijona u ulici Mas, gde ju je pozvao veoma rano. U tom prelepom prostoru vladao je kaos od nameštaja i slika različitih epoha i stilova, a kancelarija gospodina Tomasa - jednog mršavog i nervoznog bića punog energije koja mu je izbijala na oči - bila je stara, prljava, neokrećenih zidova, sa gomilom papira, kutija i fascikli na podu, kroz koje je jedva mogla da se kreće.

- Ne tražim od svojih radnika ništa što ja sam ne radim - zalajao je na Floru kada mu je ona, objasnivši svoju misiju, prebacila što radnicima ostavlja samo četiri sata za spavanje. - Jer ja radim od zore do ponoći, i lično kontrolišem svoje radionice. Franak dnevno je bogatstvo za beskorisno biće. Ne dajte se

zavaravati izgledom, gospođo. Žive kao bednici jer ne umeju da štede. Ono što zarade potroše na alkohol. Ja, da znate, ne pijem.

Objasnio je Flori da on ne *nameće* radno vreme. Kome se ne sviđa taj sistem može da traži posao na drugom mestu. Njemu to nije problem: kada nije bilo radne snage u Avinjonu, uvezio je iz Švajcarske. Sa tim varvarima sa alpskih planina nikad nije imao problema: radili su u tišini, zahvalni na plati koju im je davao. Oni su umeli da uštede, ti tupavi Švajcarci.

Ne razmišljajući ni trenutak, rekao je Flori da nema nameru da joj da ni pare za njen projekat Radničke unije, jer, iako on nije sasvim u toku, u njenim idejama je bilo nečega što mu je se činilo anarhičnim i subverzivnim. Zbog toga neće da kupi nijednu knjigu.

- Zahvaljujem vam na otvorenosti, gospodine Tomas - rekla je Flora ustajući. - Kako se više nećemo videti, dozvolite mi da vam kažem da vi niste ni hrišćanin, ni civilizovano biće, nego ljudožder, biće koje jede ljudsko meso. Ako vas jednog dana vaši radnici obese, to ste zaslužili.

Industrijalac je počeo grohotom da se smeje, kao da mu je Flora odala počast.

- Meni se sviđaju žene sa karakterom - pohvalio je likujuć. - Da nisam toliko zauzet, pozvao bih vas da provedete vikend na mom imanju u Voklizu. Vi i ja bismo se odlično razumeli, draga gospođo.

Nisu svi poslovni ljudi u Avinjonu bili tako neuljudni. Mesje Iznar ju je primio ljubazno, saslušao je, pretplatio se sa dvadeset pet franaka na Radničku uniju i naručio joj dvadeset knjiga „da ih podeli najinteligentnijim radnicima“. Priznao je da je za razliku od Liona, tako modernog grada u svakom pogledu, Avinjon politički još u praistoriji. Radnici su bili ravnodušni, a upravljačke klase su se delile na monarhiste i napoleonovce, prilično slične stvari mada sa drukčijim etiketama. Nije joj predviđao mnogo uspeha u njenom krstaškom pohodu protiv nepravde, ali joj je to želeo.

Flora nije sebi dopuštala da se obeshrabri tako lošim prognozama, ni zbog kolitisa koji je bez predaha mučio tih deset dana u Avinjonu. Noću, u pansionu E1 Oso, kako nije mogla da spava a bila je vrućina, otvarala je prozor da oseti vetrić i vidi nebo Provanse preplavljeno zvezdama, tako brojnim i titravim kao one koje si gledala sa *Meksikana*. Kao kad ste u mirnim noćima prelazili ekvatorsko područje, večerali na palubi, dok te je kapetan Šabrije uveseljjavao tirolskim pesmama i arijama Rosinija, njegovog omiljenog kompozitora. Brodograditelj Alfred David koristio je svoje poznavanje astronomije da stpljenjem

dobrog školskog učitelja Floru nauči kako se zovu zvezde i sazvežđa. Kapetan Šabrije je bledeo od ljubomore. Sigurno je bio ljubomoran i kada si vežbala španski uz pomoć brižljivih peruanskih putnika, Fermina Miote iz Kuska, njegovog rođaka don Fernanda, starog vojnika don Hosea i njegovog nećaka Sesarea, koji su se otimali da te nauče glagole, da ti poprave sintaksu i objasne ti fonetske varijante španskog koji se govori u Peru. Ali iako je Šabrije sigurno patio zbog pažnje koju su ti drugi posvećivali, nije to spominjao. Bio je suviše korektan i vaspitan da ti pravi ljubomorne scene. Kako si mu rekla da ćeš po dolasku u Valparajso da mu daš konačan odgovor, čekao je sigurno se moleći svake noći da to bude „da“.

Posle ekvatorskih vrućina, nekoliko nedelja mirnog mora i lepog vremena, kada joj je mučnina popustila i putovanje je postalo podnošljivije - mogla si da gutaš knjige Voltera, Viktora Igoa i Valtera Skota koje si ponela sa sobom. *Meksikano* je stigao u najgoru fazu putovanja: Rt Hom. Preći ga u julu i avgustu značilo je izložiti se opasnosti da potoneš u svakom trenutku. Uraganski vetrovi kao da su se trudili da bace brod na ledene planine koje su im se isprečivale i oluje sa snegom i gradom su se obrušavale na njih plaveći kabine i spremišta. Po ceo dan i noć bili su uplašeni i polusmrznuti. Tih užasnih nedelja, strah da će se udaviti i umreti, nije dao Flori da sklopi oka, dok je sa divljenjem gledala kako se oficiri i mornari sa *Meksikana*, počev od Šabrijea, množe podižući i spuštajući jedra, izbacujući vodu, štiteći mašine, popravljajući uništeno u danima bez odmora i bez jela, po dvanaest i četrnaest sati. Većina posade nije imala toplu odeću. Mornari su drhtali od hladnoće i ponekad ih je obarala groznica. Bilo je nesreća - jedan mašinista se okliznuo sa krmenog jarbola i polomio nogu - i kožna bolest sa potkožnim čirevima i bolovima zarazila je pola broda. Kada su napokon obišli rt i brod je počeo da ulazi u vode Južne Amerike kroz Pacifik, prema Valparajso, kapetan Šabrije je održao versku ceremoniju zahvalnosti zbog toga što su živi izišli iz ovog iskušenja koju su putnici i posada - izuzetak je bio brodograditelj David koji se izjasnio kao agnostik - pobožno pratili. Flora takođe. Do Rta Horn nikada nisi osetila smrt tako blizu, Andaluzanko.

Upravo je mislila na tu versku ceremoniju i na osećajne molitve Zakarijasa Šabrijea, kada joj je jednog jutra pošto je imala nekoliko slobodnih sati, u Avinjonu palo napamet da poseti staru crkvu Sen Pjer. Avinjonci su je smatrali jednim od bisera grada. U toku je bila misa. Da ne bi smetala vernicima, Flora je sela na jednu klupu u dnu. Ubrzo je osetila glad - zbog grčeva njeni obroci su bili skromni - i kako je nosila hleb u džepu, izvadila ga je i počela diskretno da ga jede. Nije joj mnogo koristilo, jer je ubrzo bila okružena grupom ljutih žena sa maramama na glavi i molitvenicima i brojanicama u rukama, koje su je optuživale da ne poštuje sveto mesto i vređa osećanja vernika za vreme svete mise. Objasnila im je da nije imala nameru nikada da uvredi, da je morala nešto da pojede kada joj je bila muka jer ju je bolelo stomak. Umesto da ih umiri, njena objašnjenja su ih još više iritirala i mnoge od njih, na francuskom ili provansalskom počele su da je zovu

„Jevrejka“ ili „svetogrdna Jevrejka“. Na kraju je otišla da se skandal ne bi povećao.

Da li je incident čija je žrtva bila sledećeg dana kada je ušla u radionicu tkača bio posledica onoga što se dogodilo u crkvi Sen Pjer? Na vratima radionice, u pretećem stavu, zatvarajući joj put čekala je grupa radnica ili žena i rođaka radnika, sudeći po krajnjem siromaštvu njihove odeće. Neke su bile bose. Florini pokušaji da razgovara sa njima, da vidi šta joj prebacuju, zašto žele da je spreče da uđe u radionicu da se sastane sa tkačima, nisu imali rezultata. Avinjonke su je ućutkivale, neke su vikale u isto vreme i besno gestikulirale. Delimično je, jer su se u njihovim ustima mešali francuski i regionalni jezik, uspela da ih razume. Plašile su se da će njenom krivicom njihovi muževi izgubiti posao i pritom biti zatvoreni. Izgledalo je da su neke ljubomorne zbog njenog prisustva jer su joj uzivikivale „razvratnice“ ili „kurvo, kurvo“ pokazujući joj zube. Dva Avinjonca koji su je pratili savetovali su joj da odustane od sastanka sa tkačima. Sa tako zagrejanom temperaturom ne može se isključiti fizički napad. Ako dođe policija, Flora će platiti za sve.

Rešila je da poseti Papsku palatu koja je sada bila pretvorena u kasarnu. Nije je zanimala raskošna i glomazna zgrada i još manje slike Deverije i Pradijea koje su ukrašavale njene velike zidove - nije bilo mnogo vremena ni volje da se uživa u umetnosti kada se vodi rat protiv zla koje pritiska društvo - ali je privukla madam Gros - Žan, stara portirka koja je bila vodič posetiocima po toj palati tako nalik na zatvor. Debela, ćorava, umotana u šalove uprkos velikoj letnjoj vrućini od koje se Flora znojila, energična i nezaustavljiva u govoru, madam Gros - Žan je bila fanatični monarhista. Njena objašnjenja su bila izgovori da napada Veliku Revoluciju. Po njoj, sve nesreće Francuske počele su 1789. sa onim bogohulnim demonima od jakobinaca, pre svega čudovišta Robespjera. Nabrajala je sa groznim uživanjem i jakim osudama crne poduhvate u Avinjonu robespjerovskog bandita Žurdana, sa nadimkom Glavoseča, koji je lično odrubio glavu osamdeset šestoricu mučenika i hteo da uništi ovu palatu. Srećom Bog to nije dozvolio i štaviše, učinio je da Žurdan završi svoje dane na giljotini. Kada je odjednom Flora, da bi videla kakav će izraz da napravi portirka, izjavila da je Velika Revolucija bila ono najbolje što se Francuskoj desilo od vremena San Luja i najvažniji istorijski događaj čovečanstva, madam Gros - Žan je morala da se pridrži za stub, od zapanjenosti i besa.

Poslednji deo putovanja *Meksikana* pred južnoameričkom obalom bio je najmanje neprijatan. Odajući poštovanje svom imenu, Tihi okean je bio miran i Flora je mogla mirnije da čita, osim svojih i knjige iz male brodske biblioteke koja je imala autore kao Lord Bajron i Šatobrijan koje je prvi put čitala. To je radila praveći beleške, proučavajući ih i otkrivajući na svakoj stranici ideje koje su je privlačile. Takođe rupe u svom obrazovanju. Zar si uopšte imala neko obrazovanje, Florita? To je bila tragedija tvog života, ne Andre Šazal. Kakvu vrstu

obrazovanja su imale žene, čak i danas? Da li bi bila moguća epizoda kao ona sa bogomoljkama koje su te zvale „Jevrejka“ u crkvi Sen Pjer i one koje su mislile da si „kurva“ u tkačkoj radionici, da su žene dobijale obrazovanje dostojno tog imena? Zbog toga će škole obavezne za žene u Radničkoj uniji napraviti društvenu revoluciju.

Meksikano je pristao u luku Valparajso sto trideset tri dana nakon što je isplovio iz Bordoa, skoro dva meseca kasnije nego što je bilo predviđeno. Valparajso je bio samo jedna vrlo dugačka ulica, paralelna sa morem, sa crnim peskom i kroz nju su se kretali razni ljudi, izgledalo je da su zastupljeni svi narodi planete sudeći po raznovrsnosti jezika koji su se govorili pored španskog: engleski, francuski, kineski, nemački, ruski. Svi trgovci, najamnici i avanturisti sveta koji su odlazili da potraže život u Južnoj Americi, ulazili su na kontinent preko Valparajsa.

Kapetan Šabrije joj je pomogao da se smesti u pansion koji je vodila jedna Francuskinja, madam Obri. Njen dolazak je izazvao uzbuđenje u maloj luci. Svi su poznavali njenog strica don Pija Tristana, najbogatijeg i najmoćnijeg čoveka na jugu Perua, koji je neko vreme proveo u izgnanstvu u Valparajsu. Vest o dolasku francuske nećake don Pija - i to iz Pariza! - uzbunio je susedstvo. Prva tri dana Flora je morala da se pomiri sa tim da primi čitavu procesiju posetilaca. Glavne porodice su htele da pozdrave nećaku don Pija i svi su se kleli da su njegovi prijatelji i u isto vreme da svojim očima provere da li je ono što je govorila legenda o Parižankama - da su lepe, elegantne i vragolaste - bila istina.

Sa posetama stigla je i vest koja je za Floru bila kao bomba. Njena stara baba, majka don Pija, u koju je polagala toliko nada da će joj pomoći da bude priznata i primljena u porodicu Tristan, preminula je u Arekipi 7. aprila 1833, istog dana kada je Flora napunila trideset godina i ukrcala se na *Meksikano*. Loš početak tvoje južnoameričke avanture, Andaluzanko. Šabrije ju je utešio koliko je mogao kada je video da je prebledela. Flora je mislila da iskoristi priliku i kaže mu da je suviše uznemirena da bi odgovorila na njegovu bračnu ponudu, ali je on, pogodivši, sprečio da govori:

- Ne, Flora, nemojte ništa da mi kažete. Još ne. Ovo nije trenutak za tako važnu stvar. Nastavite svoj put, idite u Arekipu da se sastanete sa svojom porodicom, rešite svoje probleme. Ja ću vas posetiti tamo i tada ćete mi reći svoju odluku.

Kada je 18. jula 1844. Flora napustila Avinjon na putu za Marsej, bila je ohrabrenija nego prvih dana u papskom gradu. Osnovala je komitet Radničke unije od deset članova - tekstilni i železnički radnici i jedan pekar - i prisustvovala na dva burna tajna sastanka sa karbonarima. Oni su, iako oštro suzbijani, i dalje

bili aktivni u Provansi. Flora im je objasnila svoje ideje, čestitala im na hrabrosti sa kojim su se borili za svoje republikanske ideje, ali je uspela da ih naljuti rekavši da su osnivanje tajnih udruženja i delovanje u tajnosti bile detinjarije, tako zastareli romanticizam kao težnje ikarovaca da osnuju Raj u Americi. Borbu je trebalo voditi otvoreno, na oči celog sveta, ovde i svuda, kako bi ideje o revoluciji stigle do radnika i seljaka, do svih eksploatisanih bez izuzetka, jer samo oni, mobilisući se, mogu preobraziti društvo. Karbonari su je zbunjeno slušali. Neki su joj oštro zamerili što im je iznela kritike koje joj niko nije tražio. Drugi su kada bili impresionirani njenom smelošću. „Posle vaše posete možda ćemo mi, karbonari, morati da razmotrimo zabranu primanja žena u naše društvo“, rekao joj je šef, gospodin Prone, kada ju je ispratio.

Panauja, maj 1897.

Kada mu je krajem maja 1896. Pau'ura rekla da je trudna, Koke nije pridao značaj toj vesti. Ni njegova *vahine*; na maorski način, doživljavala je svoju trudnoću bez radosti i gorčine, sa spokojnom fatalnošću. Za njega je to bio vrlo loš period, vratile su mu se rane, bolovi u članku i ekonomske teškoće nakon što je potrošio poslednji santim nasledstva strica Zizija. Ali Pau'urina trudnoća se podudarila sa promenom sreće. U isto vreme kada su rane na nogama ponovo počele da zarastaju, stigla mu je pošiljka od hiljadu petsto franaka od Danijela de Monfreja: Ambroaz Volar je najzad prodao nekoliko platna i jednu skulpturu. Bivšem francuskom vojniku Pjeru Levergou, koji se kada je ostavio uniformu, smestio na jednom imanju sa voćnjacima u okolini Punauje i ponekad je dolazio da popuši lulu i popije čašicu ruma sa njim, Pol je pola u šali, pola stvarno rekao:

- Otkako su saznali da ću biti otac jednog Tahičanina, Ariori su rešili da me zaštite. Od sada će uz pomoć bogova ove zemlje stvari ići bolje.

Tako je i bilo jedno vreme. Sa novcem i nešto poboljšanim zdravljem - iako je znao da će ga članak uvek mučiti i biće hrom celog života - kada je platio dugove, mogao je ponovo da kupi one buriće vina koji su na vratima njegove kolibe dočekivali goste i da nedeljom organizuje one ručkove na kojima je glavno jelo bila balava, skoro tečna tortilja koju je sam spremao, praveći se veliki kuvar. Skupovi su opet izazvali bes katoličkog paroha i protestantskog pastora iz Punauje, ali Pol se nije ni najmanje obazirao na njih.

Bio je dobro raspoložen, odlučan, i na sopstveno iznenađenje, dimnut videvši kako počinje da se povećava struk i stomak njegove *vahine*. Devojčica nije prvih meseci imala ono povraćanje i mučnine koji su pratili sve trudnoće Mete Gad. Naprotiv, Pau'ura je nastavila svoj ritam života kao da nije ni primećivala da se u njenoj utrobi razvija biće. Od septembra, kada je počeo da joj raste stomak, stekla je neku vrstu spokojstva, ujednačene sprostosti. Govorila je polako, duboko dišući, pomerala je ruke lagano i koračala raširenih nogu da ne izgubi ravnotežu. Koke je mnogo vremena provodio uhodeći je. Kada bi je video kako duboko ispušta vazduh stavljajući ruke na stomak, kao da hoće da oslušne dete, obuzimalo ga je nepoznato osećanje: nežnost. Jesi li stario, Koke? Možda. Da li

je divljak mogao da se obraduje zbog opšte poznatog iskustva očinstva? Da, bez sumnje, već si bio srećan zbog - tog bića od tvog semena koje će se uskoro roditi.

Njegovo raspoloženje se odrazilo u pet slika koje je na brzinu naslikao na temu materinstva: *Te arii vahine* (Plemenita žena); *No te aha oe riri* (Zašto si ljuta?); *Te tamari no atua* (Božji sin); *Nave nave mahana* (Predivni dani) i *Te rerioa* (San). Slike na kojima si se jedva prepoznavao, Koke, jer se na njima život predstavljao bez drame, napetosti i nasilja, sa apatijom i spokojstvom, usred pejzaža raskošnih boja. Ljudska bića su izgledala kao verni odraz rajske vegetacije. Slikarstvo zadovoljnog umetnika!

Devojčica se rodila tri dana pre Božića 1896. uveče, u kolibi u kojoj su živeli, u prisustvu lokalne babice. To je bio porođaj bez komplikacija, sa pozadinom božićnih horova u kojima su vežbali devojčice i dečaci iz Punauje u protestantskoj i katoličkoj crkvi. Koke i Pjer Levergo su proslavili rođenje čašama apsinta, sedeći na otvorenom, pevajući bretonske pesme koje je slikar pratio na mandolini.

- Gavran - rekao je odjednom Koke prestajući da svira i pokazujući na veliki obližnji mango.

- Na Tahitiju nema gavrana - iznenadio se bivši vojnik, ustajući u skoku da ode da vidi. - Ni gavrana ni zmijsa. Zar nisi znao?

- To je gavran - insistirao je Koke. - Video sam mnogo njih u životu. U kući Mari-Anri, Lutke, u Puldiju jedan je svake noći dolazio da spava na mom prozoru, da me upozori na nesreću koju nisam naslutio. Sprijateljili smo se. Ta ptičurina je gavran.

Nisu mogli da provere, jer kada su prišli mangu tamna figura, krilata senka je nestala.

- To je ptica zloslutnica, dobro znam - insistirao je Koke. - Onaj u Puldiju je došao da mi najavi tragediju. Ovaj je došao ovamo sa veću o drugoj katastrofi. Otvoriće mi se ekcemi ili će prilikom sledeće oluje ovu kolibu pogoditi grom i zapaliti je.

- To je bila druga ptičurina, ko zna kakva - navaljivao je Pjer Levergo. - Na Tahitiju, na Moreji i na ostalim ovdašnjim ostrvima, nikada nije viđen nijedan gavran.

Dva dana kasnije, dok su Koke i Pau'ura raspravljali kuda da odnesu devojčicu da je krste - ona je htela katoličku crkvu, ali on nije jer mu je otac

Damjan bio veći neprijatelj od pristupačnijeg velečasnog Rikelmea - dete se ukočilo, poplavelo kao da ne može da diše i ostalo nepokretno. Kada su stigli do ambulante u Punauji već je izdahnulo. „Zbog urođene mane u disajnom sistemu“, prema umrljici koju su overili u zdravstvenoj službi.

Sahranili su devojčicu na groblju u Punauji bez verskog obreda. Pau'ura nije plakala ni tog dana, ni sledećih i malo pomalo nastavila je svoju rutinu, uopšte ne spominjući svoju preminulu ćerkicu. Ni Pol nije govorio o njoj, ali je i danju i noću mislio na ono što se dogodilo. Ta misao je počela da mu muči dušu isto kao mesecima ranije *Portret Alin Gogen* čije prebivalište nikada nije saznao.

Mislio si na mrtvu devojčicu i na zlokobnu ptičurinu - bio je gavran, bio si siguran, ma koliko da urođenici i kolonisti tvrde da na Tahitiju nema gavrana. - Ona krilata silueta pokretala je stare slike u tvom pamćenju, u vremenu koje, mada ne tako davno, sada za tebe beše vrlo daleko. Pokušao je da nađe neku publikaciju u skromnoj biblioteci Vojnog kluba u Papeteu i u privatnoj biblioteci koloniste Ogista Gupila - jedinoj dostojnoj tog imena na celom ostrvu - gde će se pojaviti prevod na francuski pesme „Gavran“ Edgara Alana Poa. Čuo si kako je naglas čita tvoj prijatelj, pesnik Stefan Mallarme, u njegovoj kući u ulici Rom, na onim književnim večerima utorkom na koje si u jednom periodu često dolazio. Jasno si se sećao objašnjenja elegantnog i finog Stefana o užasnom periodu u životu Poa uništenog alkoholom, drogom, glađu i porodičnim teškoćama, tamo u Filadelfiji gde je napisao prvu verziju tog teksta. Ta strahovita pesma, prevedena tako mračno i u isto vreme tako skladno, tako senzualno i tako grozno, došla ti je do dubine duše, Pole. Utisak koji ti je ostavilo to čitanje navelo te je da napraviš portret Mallarme kao omaž nekome ko je bio kadar da tako vešto pretoči na francuski to remek-delo. Ali Stefanu se nije dopao. Možda je bio u pravu, možda nisi uspeo da uloviš njegovo neuhvatljivo lice pesnika.

Setio se one ispraćajne večere koju su mu u kafeu Volter 23. marta 1891. organizovali prijatelji uoči njegovog prvog putovanja na Tahiti, gde je glavnu reč vodio upravo Stefan Mallarme. On je pročitao dva prevoda „Gavrana“, svoj i strašnog Šarla Bodlera koji se hvalio da je razgovarao sa đavolom. Zatim je u znak zahvalnosti zbog portreta, Stefan poklonio Polu jedan primerak sa posvetom iz male privatne edicije svog prevoda koji je izišao 1875. Gde li je bila ta knjižica? Pregledao je kovčeg sa sitnicama, ali je nije našao. Kod kog li je tvog prijatelja ostala? U kojoj od tvojih bezbrojnih selidbi se zagubila ta pesma koju si sada neodložno hteo - kao alkohol, kao laudanum kada su te spopadali bolovi - da ponovo pročitaš? Gorko sećanje na ono što je značilo tražiti portret tvoje majke sprečilo te je da moliš svoje prijatelje da potraže taj prevod Poove pesme.

Nije se sećao stihova, samo refrena kojim su se završavale strofe - „*Nevermore*“, „Nikada više“ -, i razvoja i anegdote. Pesma napisana za tebe, Koke, Tahičanina u ovom trenutku tvog života. Osećao si se - bio si - kao student

koga one olujne noći, dok je utonuo u razmišljanje i čitanje, slomljenog srca zbog smrti voljene Leonore, prekida gavran. Uleće kroz prozor njegove sobe donet olujom i poslat tamom i staje na Atinin kip od belog mermera koji čuva vrata. Sećao si se grozničavo jasno i melanholije i groznih nijansi pesme, njenih aluzija na smrt, užas, nesreću, pakao („Plutonove plaže“), mraka, neizvesnosti s one strane. Na sva pitanja studenta o svojoj dragoj, o budućnosti, ptičurina je odgovarala zlokobnim graktanjem („Nikada više!“), „*Nevermore*“ sve dok nije stvorio turobnu svest o večnosti, nepomičnom vremenu. I poslednji stihovi kada priča napušta studenta i njegovog crnog posetioca, osuđene da budu suprotstavljeni do kraja.

Morao si da slikaš, Koke. Duhovno pucketanje koje ti je to tražilo, opet se pojavilo pretvarajući te u grč, u žeravicu. Da, da, naravno: slikati. Šta slikati? Grozničavo, izjeden uzbuđenjem i onim ključanjem krvi od kojeg mu se ježila koža, koje mu se penjalo u mozak i davalo mu sigurnost, moć, pobedonosno osećanje, stavio je platno na stalak i učvrstio ga pribadačama. Počeo je da slika mrtvu devojčicu, pokušavajući da je vaskrsne iz verovanja i sujeverja starih Maora, onih od kojih nije ostalo ni traga ili su ih ovi današnji toliko krili i držali u tajnosti da su i za tebe bila zabranjena, Koke. Radio je danima, ujutro i uveče, odmarajući se kratkom sijestom u podne, stvarajući ponovo njeno sićušno telo, poplavelo lice. Trećeg dana predveče, kada se sunce spuštalo i više nije mogao udobno da radi, bacio je četkicom belu boju na sliku koju je predano gradio. Osećao je odvratnost, vatru sa besom koji mu je izbijao na uši i oči, onaj bes koji ga je držao kada je posle perioda entuzijazma koji ga je terao da radi primetio da nije uspeo. Ono što ti je platno pokazivalo bilo je đubre, Koke. Onda se razočarenju, frustraciji, osećanju bespomoćnosti pridružio oštar bol u zglobovima i kostima. Ostavio je četkice pored palete i rešio da pije do besvesti. Kada je prolazio kroz sobu do vrata gde je stajalo burence vina video je, ne videvši, голу Pau'uru, kako bočno leži, lica spram pravougaonih otvora pregrade kroz koju su se na kobaltno plavom nebu pojavljivale prve zvezde. Oči njegove *vahine* su načas zastale na njemu, ravnodušno, i ponovo su pogledale u nebo, spokojno ili možda nezainteresovano. U toj hroničnoj bezvoljnosti Pau'ure prema svemu postojalo je nešto misteriozno, hermetično, što ga je intrigiralo. Zaustavio se naglo, prišao joj i posmatrao je stojeći. Osećao si neko čudno osećanje, neki predznak.

To što si video bilo je ono što treba da slikaš, Koke. Sad odmah. Ništa ne rekavši, otišao je u atelje, uzeo blok za skice i malo uglja, vratio se u spavaću sobu i seo na asuru ispred Pau'ure. Ona se nije okrenula, niti je išta pitala, dok je on sigurnim pokretima pravio dva, tri, četiri poteza skicirajući devojkicu koja je ležala na boku. Pau'ura je povremeno sklapala oči savladana snom i ubrzo ih je ponovo otvarala zaustavljajući ih načas na Kokeu bez i najmanje radoznalosti. Materinstvo je dalo punoću njenim kukovima i njenom stomaku neku veličanstvenu težinu koji su te podsećali na stomake i kukove senzualnih odaliski

Engra, na kraljice i mitološke žene Rubensa i Delakroa. Ali ne, ne, Koke. Ovo divno telo zagasite kože sa zlatastim odsjajima i tako čvrstim butinama koje su se nastavljale u čvrste, skladno zaobljene noge nije bilo evropsko, ni zapadno, ni francusko. Bilo je tahićansko. Bilo je maorsko zbog te prepuštenosti i slobode kojom se Pau'ura odmarala, po nesvesnoj senzualnosti koja je izbijala iz svake njene pore, čak i u toj crnoj kosi koju je žuti jastuk - ta jarka boja koja te je podsetila na nametljivu zlatnu Ludog Holanđanina o kojem ste on i ti toliko raspravljali u Arlu - još više činila crnom. U vazduhu je lebdeo neki uzbudljiv, prijatan miris. Neka gusta seksualnost te je opijala više nego vino koje si mislio da popiješ kada si video svoju *vahine* голу u toj bogom danoj pozi koja te je izvukla iz depresije.

Osećao je kako mu se ud ukrutio, ali nije prestao da radi. Prekinuti posao u ovom trenutku bilo bi svetogrđe, čar se ne bi ponovo pojavila. Kada je imao materijal koji mu je bio potreban, Pau'ura je već zaspala. Osećao se malaksalo, mada sa onim dobrim osećanjem i velikim spokojstvom duha. Sutra ćeš ponovo početi sliku, Koke, ovog puta bez oklevanja. Odično si znao kakvo ćeš platno naslikati. I da će na tom platnu, iza gole i zlataste žene koja leži na krevetu glave spuštene na žuti jastuk biti gavran. I da će se slika zvati *Nevermore*.

Sledećeg dana u podne njegov prijatelj Pjer Levergo je došao do kolibe kao i obično da zajedno nešto popiju i pročaskaju. Koke ga je naglo ispratio:

- Ne vraćaj se dok te ne pozovem, Pjer. Ne želim da me prekidaju, ni ti niti iko drugi.

Nije tražio od Pau'ure da ponovo zauzme pozu u kojoj ju je slikao; to bi bilo kao tražiti od neba da ponovi ono granično svetlo u kojem je video svoju *vahine*, svetlo na granici što rastvara i briše predmete, da ih pretvori u senke i nejasne oblike. Devojka nikada neće ponoviti tako spontano prepuštanje, onu apsolutnu predaju u kojoj je iznenadio. Slika mu je bila tako živa u sećanju da ju je prenosio sa lakoćom, ne sumnjajući ni na trenutak u konture i linije figure. Naprotiv, bilo mu je neobično teško da okupa sliku onim svetlom na zalasku, pomalo plavičastim, u atmosferi priviđenja, magije ili čuda koja će, bio si siguran, dati *Nevermoreu* njegov pečat, ličnost. Radio je obazrivo oblik stopala, onako kako ga se sećao, opuštenog, zemaljskog, razdvojenih prstiju, prenoseći osećanje čvrstine, da su oduvek bila u direktnom dodiru sa tlom, taj karnalni odnos sa prirodom. I potvrdio se oko krvave mrlje tog komada platna ostavljenog pored stopala i desne Pau'urine noge: plamičak požara, ugrušak koji je pokušavao da prokrči sebi put u tom senzualnom telu.

Primetio je da postoji snažna veza između ovog platna i platna na kojem je naslikao Teha'amanu 1892: *Manao tupapau* (Demon motri devojčicu),

njegovog prvog tahićanskog remekdelo. Ovo će biti drugo remekdelo, Koke. Još zrelije i dublje od onog. Hladnije, manje melodramatično, možda tragičnije; umesto Teha'amaninog straha od sablasti, ovde je Pau'ura, posle iskušenja, gubitka tek rođene kćeri, pasivno, rezignirano ležala sa onim mudrim i fatalističkim držanjem Maora pred sudbinom predstavljenom u gavranu bez očiju koji je u *Nevermoreu* zamenjivao demona iz *Manao tupapaua*. Kada si pre pet godina naslikao ovu poslednju sliku, još si imao ostatke romantične fascinacije zlom, groznim, mračnim, kao Šarl Bodler, pesnik zaljubljen u Lucifera, koji je tvrdio da ga je jedne noći prepoznao sedeći u jednom bistrou na Monparnasu i raspravljao sa njim o estetici. Ta književno-romantična dekoracija je nestala. Gavrana si tropikalizovao: postao je zelenkast, sa sivim kljunom i krilima umrljanim dimom. U ovom paganskom svetu opružena žena je prihvatila njegove granice, znala je da je nemoćna pred tajnim i okrutnim silama koje se odjednom obruše na ljudska bića da ih unište. Protiv njih se primitivna mudrost - mudrost Arriorija - ne buni, ne plače niti protestuje. Suočava se sa njima sa filozofijom i lucidnošću, rezignirano, kao drvo i planina sa olujom, a pesak plaže pred plimom koja ga plavi.

Kada je završio akt, opremio je prostor oko njega raskošno, sa bogatstvom detalja, raznovrsnim bojama i istančanim kombinacijama. Ta misteriozna neodlučna svetlost sumraka davala je predmetima dvoznačnost. Svi motivi tvog ličnog života pojavljivali su se da daju lični pečat ovoj kompoziciji koja je ipak bez sumnje bila tahićanska. Osim slepog gavrana, obojenog tropima, na različitim panelima pojavljivalo se zamišljeno cveće, neke naduvane kvrgave siluete, biljne lađe sa razapetim jedrima, nebo sa plovećim oblacima koji su mogli da budu slike sa nekog platna koje pokriva zid ili nebo koje se vidi kroz otvoren prozor sobe. Dve žene koje su razgovarale iza ispružene devojke, jedna okrenuta leđima, druga iz profila; ko su bile? Nisi znao; u njima je bilo nešto zlokobno i zloslutno, nešto okrutnije od mračnog demona u *Manao tupapauu*, prikriveno njihovim normalnim izgledom. Bilo je dovoljno pogledati izbliza devojku koja je ležala pa da se primeći kako su joj, uprkos mirnoj pozi, oči bile iskošene: pokušavala je da čuje dijalog iza svojih leđa, dijalog koji ju je uznemiravao. Na raznim predmetima u sobi - jastuku, čaršavu - pojavljivali su se japanski cvetići koji su ti automatski dolazili na četkicu otkako si na svom slikarskom početku otkrio japanske grafičare iz perioda Mejdži. Ali sada se i u tim cvetićima videla skrivena dvoznačnost primitivnog sveta, jer su se, zavisno od perspektive menjali, pretvarali se u leptire, komete, leteće predmete.

117 Kada je završio sliku - čistio je i doterivao detalje desetak dana - bio je srećan, tužan, prazan. Pozvao je Pau'uru. Ona je posmatrajući je izvesno vreme bezizražajno odmahнула glavom bez mnogo entuzijazma:

- Ja nisam takva. Ova žena je stara. Ja sam mnogo mlađa.

- U pravu si - odgovorio joj je. - Ti si mlada. Ova je večna.

Otišao je malo da odspava i kada se probudio potražio je Pjera Levergoa. Pozvao ga je u Papete da proslave njegovo tek završeno remekdelo. U kafanicama u luci pili su bez prestanka celu noć i to sve: apsint, rum, pivo, sve dok se obojica nisu onesvestili. Pokušali su da uđu u jednu pušionicu opijuma u okolini katedrale, ali su ih Kinezi izbacili. Spavali su na podu jedne krčme. Sledećeg dana kada se vratio u Punauju javnim prevozom, Polu se okretala utroba, povraćalo mu se i osećao je otrovnu kiselinu u stomaku. Ali čak i takvom lošem stanju oprezno je spakovao platno i poslao ga Danijelu de Monfreju sa ovim kratkim redovima: „Pošto je ovo remekdelo, ako ne može da se dobije dobra cena, više volim da se ne proda“.

Kada je četiri meseca kasnije stigao odgovor od Monfreja, rekavši mu da je Ambrouz Volar prodao *Nevermore* za petsto franaka prvog dana kad je izložio sliku u svojoj galeriji, Pol je napustio Punauju i preselio se u Papete. Našao je posao kao pomoćnik crtača u Odeljenju javnih radova kolonijalne administracije. Zараđивao je sto pedeset franaka. Prestao je da ide polugo, samo umotan u maramu, i kao službenici se oblačio zapadnjački i obuvao cipele. Pau'ura ga je ostavila - jednog lepog dana je bez reči nestala sa šačicom ličnih stvari - i on je deprimiran njenim odlaskom i većću o smrti svoje kćeri Alin u Kopenhagenu, koja ga, kako je vreme prolazilo, sve više uznemiravala, prodao kuću u Punauji i pred grupom prijatelja javno se zakleo da nikada više neće naslikati ni liniju, niti napraviti bilo kakvu skulpturu, čak ni od parčeta papira ili mrvice hleba. Uбудuće će samo preživljavati, ne praveći nikakve planove. Kada su ga, ne znajući da li govori ozbiljno ili je to delirijum od alkohola, pitali zbog čega je doneo tako radikalnu odluku odgovorio im je da će posle *Nevermorea* sve što bude mogao da naslika biti loše. Ta slika je bila njegova labudova pesma.

Tada je počeo period njegovog života kada su ga svi susedi u Papeteu uhodili, pitajući se koliko će trajati agonija tog živog mrtvacu koji je izgleda ušao u krajnju fazu svoje egzistencije i činio sve što je bilo u njegovoj moći da ubrza svoju smrt. Živeo je u jednom pansionu na periferiji gde je Papete nestajao, progutan šumom. Odatle je vrlo rano odlazio u Odeljenje javnih radova: pošto je hramao, put mu je trajao dvostruko duže nego čoveku koji normalno hoda. Njegov posao je bio gotovo simboličan - usluga guvernera Gistava Galea - jer je planove koje su mu davali da nacrtu radio tako trapavo i bezvoljno da su morali da ih prerađuju. Niko mu nije skretao pažnju na to. Svi su se bojali njegovog eksplozivnog karaktera, onog ratobornog besa koji ga je sada hvatao ne samo pijanog već i treznog.

Gotovo ništa nije jeo i veoma je oslabio; ljubičasti podočnjaci su mu okruživali oči i mršavost njegovog lica činila je njegov polomljeni nos još većim i

krivljim, nalik na nos jednog od onih idola koje je ranije voleo da rezbari tvrdeći da su to bili stari bogovi maorskog panteona.

Sa posla je išao direktno u lučke kafanice kojih je već bilo dvanaest. Polako se kretao šetalištem duž пристаништа, Ke di Komers, sam, hramljući, oslonjen na štap, namršten, osoran, ne otpozdravljajući nikome. On koji je svojevremeno bio vrlo društven prema urođenicima i kolonistima, postao je povučen i udaljen. Jednog dana bi izabrao terasu neke kafane, drugog drugu. Pio bi čašu apsinta, ili ruma ili vina ili jedno pivo i posle dva ili tri gutljaja oči bi mu se zastaklile, zaplitaio bi jezikom i imao bi spore pokrete stalnog pijanca.

Onda je razgovarao sa krčmarima, kurvama, skitnicama i pijancima iz okoline ili sa Pjerom Levergoom koji je dolazio iz Punauje da mu pravi društvo, sažalivši se na njegovu samoću. Po mišljenju bivšeg vojnika, grešili su oni koji su mislili da će da umre. Po njemu, Polu se dešavalo nešto još gore: gubio je razum; glava mu se pretvorila u kaos. Govorio je o svojoj ćerci Alin koja je umrla u Kopenhagenu u dvadesetoj godini, a da nije mogao da se od nje oprost i napadao je katoličku veru najgorim kritikama i bezbožništvom. Optuživao je da je istrebila Arriorije, lokalne bogove, i da je zatrovala i izopačila zdrave, slobodne, predrasuda lišene običaje lokalnog stanovništva, namećući mu ograničenja, cenzuru i mentalne nedostatke koji su doveli Evropu do sadašnje dekadencije. Njegova mržnja i bes imali su mnoge mete. Ponekad su se usredsređivali na Kineze naseljene na Tahitiju koje je optuživao da žele da se dočepaju ovih ostrva, da istrebe Tahićane i koloniste i da prošire žutu imperiju. Ili se zaplitaio u duge, nerazumljive monologe o potrebi da umetnost zameni tip zapadne lepote, ženu i muškarca bele kože i skladnih proporcija koji su stvorili Grci, neskladnim asimetričnim vrednostima estetičke smelosti primitivnih naroda čiji su prototipi lepote bili originalniji, raznovrsniji i nečistiji od evropskih.

Nije mu bilo važno da li ga slušaju, jer ako bi ga neko prekinuo pitanjem nije ni primećivao ili bi ga prostački učutkivao. Utonuo bi u svoj svet, sve manje dostupan ostalima. Ono loše behu njegovi napadi besa koji bi ga odjednom doveli do toga da uvredi nekog mornara koji se tek iskrcao u Papeteu ili da pokuša da udari stolicom nekog meštana koji je, na svoju nesreću, s njim ukrstio pogled. U takvim slučajevima žandarmi su ga odvlačili u stanicu i terali da prespava u ćeliji. Iako su ga susedi poznavali i nisu reagovali na njegove provokacije, nije bilo tako sa mornarima u prolazu koji bi se ponekad potukli sa njim. I tada bi Pol loše prolazio, sa masnicama na licu i izmodričenog tela. Imao je samo četrdeset devet godina, ali njegovo telo je bilo podjednako razrušeno kao i njegov duh.

Druga Kokeova opsesivna tema bila je da se preseli na Markize. Oni koji su bili u tim dalekim kolonijama - ona najbliža Tahitiju nalazila se na više od hiljadu petsto kilometara - pokušavali su da ga odgovore od umišljene ideje koju je stvorio o tim ostrvima, ali su ubrzo rešili da čute, primetivši da ih ne sluša.

Izgledalo je da njegova glava više nije u stanju da razdvoji fantazije od stvarnosti. Govorio je da je sve ono što su katolički popovi i protestantski pastori, kao i francuski kolonisti i kineski trgovci izopačili i uništili na Tahitiju i ostalim ostrvima ovog arhipelaga, na Markizima i dalje netaknuto, čisto, autentično. Da je tamo maorski narod bio kao ranije, ponosan, slobodan, varvarski, jak i primitivan, u skladu sa prirodom i sa svojim bogovima i da je još živeo nevinost nagote, paganizma, slavlja i muzike, svetih obreda, komunikativne umetnosti tetovaže, kolektivnog i ritualnog seksa i preporoditeljskog kanibalizma. On je to tražio otkako se otresao buržijske kore u koju je bio ulovljen od detinjstva i već je četvrt veka pratio trag tog rajskog sveta, ne našavši ga. Tražio ga je u tradicionalnoj i katoličkoj Bretanji, ponosnoj na svoju veru i svoje običaje, ali već su je ukaljali slikari - turisti i zapadni modernizam. Nije ga našao ni u Panami, ni na Martiniku, ni ovde, na Tahitiju gde je zamena primitivne kulture evropskom već smrtonosno ranila vitalne centre te nadmoćnije civilizacije od koje su jedva ostali bedni tragovi. Zbog toga je morao da ode. Čim skupi nešto para, uzeće brod do Markiza. Spaliće svoju zapadnjačku odeću, svoju gitaru i svoju harmoniku, svoja platna i četkice. Otići će u šume sve dok ne nađe neko izolovano selo koje će biti njegov dom. Naučiće da obožava te krvožedne bogove koji su raspirivali nagone, snove, maštu, ljudske želje, koji nikada nisu žrtvovali telo razumu. Proučavaće umetnost tetovaže i savladaće njihov komplikovani sistem znakova, šifrovanu mudrost koja je čuvala netaknutom njihovu kulturnu prošlost. Naučiće da živi, da pleše, da se moli na tom elementarnom maorskom, starijem od tahićanskog, i obnoviće svoj organizam jedući meso svog bližnjeg. „Nikad ti neću biti nadohvat zuba, Koke“, govorio mu je Pjer Levergo, jedini čije je šale podnosio.

Susedi su mu se iza leđa smejali. Prepričavali su njegove sumanute gluposti i kada ga nisu zvali Varvarin ili Čopavi, zvali su ga Ljudožder. Bilo je očigledno da mu glava nije mnogo zdrava, zbog protivrečnosti u koje je padao kada se sećao svog života. Hvalio se da je direktni potomak poslednjeg actečkog imperatora zvanog Moktezuma i ako bi ga neko s poštovanjem podsetio da je nekoliko dana ranije tvrdio da vodi direktno poreklo od jednog vicekralja iz Perua, govorio je da je zaista tako i da je osim toga imao babu, Floru Tristan, anarhistkinju u vreme Luja-Filipa kojoj je on kao mali pomagao da pravi bombe i barut za terorističke atentate na bankare. Nije mu bilo važno što daje izjave bez glave i repa ili što pada u ogromne anakronizme; njegova sećanja bila su trenutne izmišljotine nekoga ko je isključen iz stvarnosti, glava koja je isfabrikovala prošlost jer su njegovu rasturili bolesti, lekovi, ludila i pijanstva.

Nijedan kolonista, oficir malog garnizona ili službenik, nisu ga pozivali kući niti mu je bio dopušten ulazak u Vojni klub. Za porodice malog kolonijalnog društva Tahitinui postao je kužan. Zbog svog skandaloznog života, zbog toga što je javno živeo sa meštankama, zbog toga što se razmetao sa prostitutkama i predvodio otvoreno izopačene skandale, kako u Matajeji tako u Punauji - skandali koje su ogovaranja uveličavala do besvesti - i zbog loše reputacije koju su mu

napravili popovi i pastori (naročito otac Damjan) koji su se, iako su bili veliki rivali otimajući se oko indijanskih duša za svoje crkve, slagali u tome da Pola, pijanog i degenerisanog slikara, smatraju javnom opasnošću, lošim po društvo i izvorom nemoralna. U svakom trenutku će izvršiti neki zločin. Šta se može očekivati od tipa koji je javno hvalio ljudožderstvo?

Jednog dana je u Odeljenje javnih radova došla trudna indijanska devojka i pitala za njega. To je bila Pau'ura. Prirodno, kao da su se rastali prethodnog dana - „Zdravo, Koke“ - pokazala mu je svoj stomak, napola se smeškajući. U ruci je držala svoj zavežljaj sa odećom.

- Jesi li došla da ostaneš sa mnom?

Pau'ura je potvrdila.

- To što nosiš u stomaku je moje?

Devojčica je ponovo potvrdila vrlo sigurno, sa nestašnim sjajem u očima.

On je bio vrlo zadovoljan. Ali odmah su nastale komplikacije, nešto neizbežno kada je reč o tebi, Koke. Vlasnica pansiona nije dozvolila da Pau'ura deli sobu sa tobom, Pole, navodeći da je njen pansion skroman, ali častan i da pod njenim krovom neće zajedno živeti nezakoniti parovi, a još manje belac sa Indijankom. Onda je počeo patetični obilazak porodičnih kuća u Papeteu koje su pružale konačište. Svi su odbili da ih prime. Pol i Pau'ura su morali da se sklone u Punauju, na malo imanje Pjera Levergoa koji je pristao da ih primi dok ne pronađu gde će da žive, čime je bivši vojnik stekao neprijateljstvo oca Damjana i velečasnog Rikelmea.

Kokeov život sa stanom u Punauji i poslom u Papeteu postade vrlo težak. Morao je još po mraku da uzme prva kola javnog prevoza, i uprkos tome stizao je pola sata kasnije u Odeljenje javnih radova. Da nadoknadi zakašnjenje, ponudio je da ostane pola sata posle zatvaranja kancelarija.

Kao da već nije imao dovoljno problema, palo mu je na pamet nešto nerazumno; da pokrene sudski postupak protiv pansiona i konačišta u Papeteu koji su odbili da prime njega i njegovu *vahine*, optužujući ih da su prekršili zakone Francuske koji su zabranjivali diskriminaciju građana zbog rase i vere. Izgubio je sate konsultujući advokate i razgovarajući sa javnim tužiocem o visini nadoknade koju su on i Pau'ura mogli da traže zbog nanete uvrede. Svi su pokušavali da ga odvrte, objašnjavajući da nikada neće dobiti takav proces jer su zakoni štitili pravo vlasnika i upravnika hotela i pansiona da odbiju osobe koje, po njihovom mišljenju, nisu dostojne poštovanja. A kakvo je poštovanje mogao da garantuje

on koji je živeo u očiglednoj preljubi, nezakonitoj vezi ili bigamiji, ništa manje nego sa Indijankom i koji je učestvovao u bezbroj incidenata koje je registrovala policija zbog njegovih pijanstava i koga, pritom, optužuju da je pobjegao iz klinike da ne bi platio dug? Bio je čin samilosti to što lekari u bolnici Vajami nisu pokrenuli sudski postupak protiv njega zbog štete i gubitaka; ali ako bude uporan sa ovim procesom, taj slučaj će se obelodaniti i Koke će biti na šteti.

Nisu ga razuverili ti argumenti, već zajedničko pismo njegovih prijatelja Danijela de Monfreja i dobrog Sufa koje mu je stiglo sredinom 1897. kao dar sa neba. Pratila ga je doznaka od hiljadu petsto franaka i najavljivalo je uskoro novu pošiljku. Ambrouz Volar je počeo da prodaje njegove slike i skulpture. Ne samo jednom klijentu, već raznim. Obećavali su mu kupovinu koja je mogla da se ostvari svakog trenutka. Sve to kao da je bio uvod u promenu sreće što se njegovog slikanja tiče. Njegova dva prijatelja su se radovala što su kolekcionari napokon počeli da priznaju ono što su neki kritičari i slikari već poluglasno priznavali: da je Pol veliki umetnik, da je napravio revoluciju u savremenim estetskim merilima. „Ne odbacujemo mogućnost da ti se desi isto što i Vinsentu“, dodavali su. „Nakon što su ga sistematski ignorisali, sada se svi otimaju o njegove slike i plaćaju za njih sulude sume“.

Istog dana kada je primio pismo, Pol je dao ostavku u Odeljenju javnih radova. U Punauji je našao mali teren, ne mnogo daleko od imanja Pjera Levergoa, gde su, kako je kuća potonjeg bila majušna, on i njegova *vahine* spavali pod strehom bez zidova, na ivici voćnjaka. Odnеvši pismo svojih prijatelja, ček kao i najavu sledećih doznaka, uspeo je da mu banka u Papeteu da zajam za novu kuću čiji je plan on sam nacrtao i čiju je izgradnju pomno nadgledao.

Od Pau'uminog povratka njegovo poboljšanje je bilo primetno. Ponovo je počeo da jede, povratio je boju i pre svega, raspoloženje. Ponovo se čulo kako se smeje i biva društven prema susedima. Nije ga radovalo samo prisustvo njegove *vahine*; već i perspektiva da bude otac jednog Tahićanina. To će označavati i njegovo konačno naseljavanje na ovoj zemlji, dokaz da su ga seni umrlih, Ariori, napokon prihvatili.

Za nekoliko meseci nova kuća je bila spremna za stanovanje. Bila je manja nego prethodna, ali čvršća, sa pregradnim zidovima i krovom koji će izdržati kiše i vetrove. Nije počeo ponovo da slika, ali Pjer Levergo je već sumnjao da će održati svoje obećanje da se više ne lati četkica. Jer umetnost i slikarstvo su često bili tema njegovih razgovora. Bivši vojnik ga je slušao glumeći veće interesovanje nego što je imao, slušajući ga kako kritikuje slikare koje nije poznavao i brani nerazumljive ideje. Kako se mogla napraviti „revolucija“ slikanjem, bez obzira na način? Bivšeg vojnika je zapanjivalo što je Pol u svojim trenucima zanosa tvrdio da je tragedija Evrope, Francuske, počela kada su slike i

skulpture prestale da budu sastavni deo života ljudi kao što je bilo do Srednjeg veka i kao što je bilo u svim drevnim civilizacijama, kod Egipćana, Grka, Vavilonaca, Skita, Inka, Acteka i ovde, kod drevnih Maora. Nešto što je još postojalo na Markizima kuda će se on, Pau'ura i dete posle izvesnog vremena preseliti.

Neizgovorljiva bolest je prekinula Kokeovo fizičko i moralno obnavljanje, vrativši se odjednom u mesecu martu, žešće nego ranije. Gnojave rane na njegovim nogama su se opet otvorile. Ovoga puta mast na bazi arsenika nije uspevala da mu ublaži bol. U isto vreme pojačali su se bolovi u članku. Apotekar u Papeteu je odbio da mu i dalje prodaje laudanum bez lekarskog recepta. Pognute glave, sav ponižen, morao je da pusti da ga odvedu u bolnicu Vajami. Odbili su da ga prime ako prvo ne uplati ono što je dugovao kada je pobegao kroz prozor. Morao je, osim toga, da uplati avans kao garanciju da će ovoga puta platiti račun.

Bio je u bolnici osam dana. Doktor Lagranž je pristao da mu ponovo prepíše laudanum upozorivši ga, međutim, da ne može više da zloupotrebljava tu drogu koja je dobrim delom odgovorna za njegov gubitak pamćenja i periode mentalne izgubljenosti - kada ne zna ko je, gde je, kuda ide - na šta se sada žalio. Kada se lekar, izokola, da ne povredi njegovu senzibilnost, usudio da mu sugeriše da bi za njega možda bilo bolje da, s obzirom na zdravstveno stanje, razmotri mogućnost povratka u Francusku, svoju zemlju, kod svojih, kako bi svoje poslednje godine proveo okružen ljudima istog jezika, krvi i rase - biće vrlo teške, morao je to znati - Pol je reagovao povisivši glas:

- Moj jezik, moja krv i moja rasa su na Tahitinuiju, doktore. Neću ponovo kročiti u Francusku, zemlju kojoj dugujem samo neuspehe i nevolje.

Otišao je iz klinike još uvek sa ranama i bolovima u članku. Ali laudanum ga je štitio od bola i očajanja. Bilo je itekakvo iskustvo lišavati se malo pomalo okruženja, prelaziti na teritoriju čistih senzacija, slika, rasparanih fantazija, što ga je oslobađalo bola i odvratnosti pri saznanju da truli, da su te rane na njegovim nogama, čiji smrad nisu sputavali zavoji impregnirani mašću, obelodanjivale njegove grehe, prljavštine, niskosti, zla i greške celog jednog života. Jednog života koji očigledno neće više dugo potrajati, Pole. Hoćeš li umreti pre nego što stigneš na Markize?

19. aprila 1898. rodio se sin Kokea i Pau'ure, zdrav dečak dobre kilaže koga su sporazumno nazvali Emil.

Marsej, juli 1844.

„Ima gradova koje zamrziš i ne znajući ih“, pomislila je Flora čim je izišla iz kočije koja ju je dovela iz Avinjona sa jednim popom i jednim trgovcem kao saputnicima. Sa neprijatnošću je posmatrala kuće u Marseju. Zašto si mrzela ovaj grad koji još nisi videla, Florita? Kasnije će reći sebi da ga je mrzela zato što je bio napredan: u tom malom Vavilonu avanturista i pohlepnih emigranata bilo je suviše bogataša i imućnih ljudi. Višak trgovine i bogatstva nametnuo je stanovništvu feničanski duh i surovi individualizam koji je zarazio čak i siromašne i eksploatisane, među kojima takođe nije našla ni najmanju predispoziciju za solidarnost već, naprotiv, ogromnu ravnodušnost prema idejama o radničkom ujedinjenju i opštem bratstvu koje je došla da im ulije. Prokleti grad gde su ljudi mislili samo na korist! Novac je bio otrov društva: sve je izjedao i pretvarao ljudsko biće u lakomu i grabljivu životinju.

Kao da je Marsej hteo da joj da za pravo da bi opravdala svoju antipatiju, sve je krenulo naopačke otkako je kročila na marsejsku zemlju. Ispostavilo se da je hotel Monmorensi grozan i da je pun buva što je podsetilo na njen dolazak u Peru, u septembru 1833, kroz luku Islaj gde je prve noći u kući, upravnika pošte, don Husta, mislila da će umreti od ujeda tih životinjica koje su se nemilosrdno bacile na nju. Sledećeg dana je pobešla u hotelčić u centru Marseja koji je vodila jedna španska porodica; dali su joj jednostavnu, prostranu sobu i nisu imali ništa protiv da tu prima grupe radnika. Pesnik-zidar Šarl Ponsi, autor himne Radničke unije na koga je Flora računala da je upućuje na sastancima sa marsejskim radnicima, otputovao je u Alžir ostavivši joj poruku: bio je iscrpljen i njegovim nervima i mišićima je bio potreban odmor. Šta se moglo očekivati od pesnika, čak i kada su bili radnici? Bili su druga čudovišta egoizma, slepi i gluvi za sudbinu bližnjeg, narcisi opčinjeni patnjama koje su izmišljali da bi mogli o njima da pevaju. Možda bi, Andaluzanko, morala da razmotriš potrebu da se u budućoj Radničkoj uniji zabrani ne samo novac nego, i pesnici kao što je učinio Platon u svojoj Republici.

Kao vrhunac, od prvog dana u Marseju njene boljke su se zaoštrile. Posebno kolitis. Jedva je nešto jela, od natečenog stomaka i grčeva se presamićivala. Rešena da se ne da, nastavila je sa svojim posetama i

sastancima, odlučivši, to da, da ne proba ni zalogaja, osim bljutavih supica ili kašica za bebe koje je njen ranjeni stomak uspevao da podnese.

Drugog dana u Marseju, posle sastanka sa grupom obučara, pekara i krojača u organizaciji dva frizera - furijeovca kojima je na preporuku Viktora Konsiderana pisala iz Pariza, imala je incident u luci gde je prisustvovala događaju od kojeg joj je uzavrela krv. Sa pristaništa je posmatrala operacije istovara sa tek pristalog broda. Tamo je sopstvenim očima mogla da vidi kako funkcioniše sistem „belog roblja“ o čemu su je upravo obavestili na sastanku frizera. „Utovarivači neće doći da vas vide, gospođo“ - rekli su joj. „Oni najviše zloupotrebljavaju siromahe“. Istovarivači su imali dozvolu koja je samo njima davala pravo da rade u spremištima brodova, utovarujući ili istovarujući robu, i pomažući putnicima sa prtljagom. Mnogi su radije za svoj posao uzimali u najam Đenovljane, Turke i Grke koji su načičkani ispred pristaništa, pokretima i uzvicima preklinjali da ih pozovu. Utovarivači su za svaki istovar dobijali dobru platu, franak i po, i najamniku su davali pedeset santima čime su, ne pomerivši ni prst, stavljali u džep jedan franak provizije. Ono što je Floru izbezumilo bilo je kada je videla kako jedan radnik prepušta ogroman kofer - gotovo sanduk - jednoj visokoj i snažnoj Đenovljanki, ali u podmakloj trudnoći. Povijena, sa teretom na leđima, žena je napredovala stenjući, lica pomodrelog od napora, dok je sa nje curio znoj. Išla je prema diližansi sa putnicima. Utovarivač joj je dodao dvadeset pet santima. A kada je ona na varvarskom francuskom počela da mu traži preostalih dvadeset pet, zapretio joj je i opsovao.

Flora je izišla u susret nosaču kada se ovaj vraćao na brod u grupi drugova.

- Znaš li šta si ti, bedniče? - rekla mu je, van sebe. - Izdajnik i kukavica. Zar te nije sramota da se tako ponašaš prema onoj jadnoj ženi, kao što se eksploatatori ponašaju prema tebi i tvojoj braći?

Čovek ju je gledao ne shvatajući, pitajući se bez sumnje da li ima posla sa nekom ludom. Na kraju je kroz smeh i podrugivanje ostalih rešio da je uvređeno pita:

- Ko ste vi? Ko vam je dao prava da se mešate u moje stvari?

- Zovem se Flora Tristan - rekla mu je ona besno. - Zapamtite dobro moje ime. Flora Tristan. Posvetila sam svoj život borbi protiv nepravdi koje se vrše prema siromasima. Ni buržuji nisu tako odvratni kao radnici koji eksploatišu druge radnike.

Oči čoveka - snažnog, gustih obrva, sa stomačinom, krivih nogu - ljutito su se zapalile.

- Bilo bi ti bolje da si kurva - viknuo je udaljavajući se i praveći podsmešljiv pokret prema posmatračima sa pristaništa.

Flora je došla u pansion sa groznicom i visokom temperaturom. Pojela je nekoliko kašika supe i legla u krevet. Iako se dobro pokrila i bila je sredina leta, bilo joj je hladno. Nekoliko sati nije mogla oka da sklopi. Ah, Florita, to tvoje prokletelo telo nije bilo na visini tvojih nemira, tvojih obaveza, tvojih zamisli, tvoje volje. Zar si bila toliko stara? U četrdeset prvoj godini ljudsko biće je puno života. Kako je propao tvoj organizam, Andaluzanko? Pre samo jedanaest godina izdržala si tako dobro ono užasno putovanje od Francuske do Valparajsa, a zatim deo od Valparajsa do Islaja i, na kraju, napad onih buva koje su te cele noći ujedale. Kako te je samo dočekao Peru!

Islaj: jedna jedina uličica sa kolibama od bambusa, plaža sa crnim peskom i luka bez doka, gde su istovarivali putnike isto kao pakete i životinje, spuštajući ih čekrcima sa palube do nekih drvenih čamaca. Dolazak u Islaj francuske nećake moćnog don Pija Tristana izazvao je uzbuđenje u maloj luci od hiljadu duša. Tome si dugovala što su te smestili u najbolju kuću, kod don Husta de Medine, upravnika pošte. Najbolja, ali ne zbog toga i bez buva koje su bile zakon u Islaju. Druge noći, kada je videla da su te izujedale od glave do pete i da se bez prestanka češeš, žena don Husta ti je dala svoj recept za spavanje. Pet stolica u nizu, poslednja da dodiruje krevet. Da na prvoj skineš haljinu i da je robinja odnese sa buvama. Na drugoj da skineš unutrašnji veš i da izložene delove tela istrijaš mešavinom kolonjske i mlake vode da skineš buve koje su se zalepile za kožu. I tako dalje, skidajući na sledećoj stolici ostatak odeće, trljajući oslobođene delove tela, sve do pete gde te je čekala spavaćica natopljena kolonjskom vodom koja će, dok se ne izvetri, držati buve na odstojanju. To je omogućavalo da se zaspi. Dva-tri sata kasnije, ohrabrene, buve su ponovo prelazile u napad, ali tada si već spavala i sa malo sreće i malo navike nećeš ih osetiti.

To je bila prva lekcija, Florita, koju si dobila od zemlje tvog oca i tvog strica don Pija, tvoje velike porodice po ocu koju si došla da istražiš, u nadi da ćeš dobiti nešto od nasledstva don Marijana. Tamo ćeš provesti godnu dana i tamo ćeš otkriti izobilje, šta znači živeti u okrilju porodice pune oholosti, bez ekonomskih briga, na granici nestvarnosti.

Kako si snažna i zdrava bila tada, sa trideset godina, Andaluzanko. Da nije bilo tako, ne bi izdržala onih četrdeset sati na konju, penjući se na Ande i prelazeći pustinju između Islaja i Arekipe. Od obale mora do dve hiljade šesto

metara visine, prešavši ambise, strme planine - oblaci su ti pod nogama - gde su se životinje znojile i rzale od napora. Hladnoću vrhova zamenila je toplota beskrajne pustinje bez drveća, bez ijedne zelene senke, bez potočića i bare, od užarenog kamena i peščanih duna gde bi se odjednom pojavila smrt u obliku skeleta stoke, magaraca i konja.

Pustinja bez ptica i zmija i lisica, bez ikakvih živih bića. Mučenje nije bila samo žeđ nego i neizvesnost. Ti sama, tamo, okružena petnaesticom muškaraca iz karavana koji su te svi gledali sa neskrivenom pohlepom, jedan lekar, dva trgovca, vodič i jedanaest mazgara. Da li ćeš stići u Arekipu? Da li ćeš preživeti?

Stigla si u Arekipu i preživela. U sadašnjem fizičkom stanju umrla bi u toj pustinji i sahranili bi te kao onog mladog studenta čiji je grob sa grubim drvenim krstom bio jedini znak ljudskog prisustva na mesečastom putu od dva dana jahanja između luke Islaj i veličanstvenih vulkana Belog Grada.

Pošto se loše osećala, vrlo brzo je gubila strpljenje na marsejskim sastancima zbog glupih pitanja koje su joj ponekad postavljali radnici na sastancima u hotelčiću kod Španaca. U poređenju sa lionskim radnicima, ovi marsejski su bili praistorijski, neobrazovani, neotesani, bez imalo radoznalosti za socijalna pitanja. Ravnodušno, zevajući, slušali su kako objašnjava da će zahvaljujući Radničkoj uniji imati siguran posao i moći će da svojoj deci pruže toliko dobro obrazovanje kao što buržujci daju svojoj. Ono što je Floru najviše iritiralo bilo je nepoverljivo čuđenje, a ponekad i otvoreno neprijateljstvo sa kojim su je slušali kada je govorila protiv novca, kada je rekla da će sa revolucijom nestati trgovina i da će muškarci i žene raditi, kao u primitivnim hrišćanskim zajednicama, ne zbog materijalnih pobuda već iz altruizma, da bi zadovoljili svoje i tuđe potrebe. I da će u tom budućem društvu svi voditi jednostavan život, bez belih i crnih robova. I nijedan čovek neće imati ljubavnice ni biti bigamista ni poligamista kao toliko Marsejaca.

Njene kritike novca i trgovine uznemirile su radnike. To je primećivala na njihovim licima punim čuđenja i neodobravanja. Izgledalo im je apsurdno da Flora smatra napravidom i sramotom, što muškarci imaju ljubavnice, pribegavaju prostitutkama ili izdržavaju hareme, kao neki turski paša. Jedan od njih se usudio da joj kaže:

- Možda vi, gospođo, ne razumete potrebe muškaraca zato što ste žena. Vi ste srećne da imate muža. To vam je dovoljno, i suviše. Ali nama je samo jedna žena celog života dosadna. Možda vi ne primećujete, ali muškarci i žene su vrlo različiti. Čak i Biblija to kaže.

Dobijala si vrtoglavicu kada si slušala ova opšta mesta, Florita. Nigde nisi videla kao u ovom gradu razmetljivih trgovaca tako cinično izlaganje bluda i seksualne eksploatacije. Ni toliko prostitutki koje su tražile klijente sa takvom drskošću. Tvoji pokušaji da razgovaraš sa prostitutkama iz uličica punih kafana i bordela blizu luke - manje turobnih od onih londonskih, morala si da priznaš - doživeli su neuspeh. Mnoge te nisu razumele, jer su bile Alžirke, Grkinje, Turkinje ili Đenovljanke koje su jedva natucale francuski. Sve su bežale od tebe uplašene, bojeći se da si neka verska propovednica ili agent vlasti. Trebalo je da se preobučeš u muškarca, kao u Engleskoj, da pridobiješ njihovo poverenje. Mislila si da sanjaš kada si na sastancima sa ljudima od štampe, profesionalcima sa simpatijama za pokret Furijea, Sen-Simona i ikarski pokret i grubim radnicima, slušala kako smelo i sa divljenjem govore o bankarima, zakupcima, brodograditeljima, kreditorima i trgovcima koji su imali ljubavnice, o kućama koje su im davali i odeći i nakitu kojima su ih odevali, kitili, kako su ih mazili: „Kako dobro pazi svoje ljubavnice gospodin Laferije“, „Niko ne vodi računa o njima kao on, veliki gospodin“. Kakva revolucija se mogla napraviti sa ovakvim ljudima?

U pogledu pokazivanja moći i bogatstva ovi trgovci nisu ličili na bogataše iz Pariza ili Londona, već na one iz daleke Arekipe. Jer Flora je prvi put shvatila šta u svojim vrtoglavim dimenzijama znače „privilegije“ i „bogatstvo“ kada je došla u Peru onog septembra 1833. Tada joj je posle putovanja iz Islaja, jedna povorka na konjima, desetina osoba, obučenih po pariškoj modi i skoro svi njeni rođaci, po krvi ili indirektno - glavne porodice Arekipe bile su biblijske po svojoj mnogobrojnosti i srođenosti - izišla u susret na visini Tiabaje. Ispratili su je do kuće don Pija Tristana, u ulici Santo Domingo u centru grada. Sećala se kao u snu onog trijumfalnog ulaska na zemlju svog oca: zelenila i harmonije doline koju je navodnjavala reka Čili, stada lama sa krutim ušima i tri moćna vulkana, krunisana snegom u čijem su se podnožju rasprostirale bele kućice od klesanog kamena, tog grada od trideset hiljada duša kakav beše Arekipa. Peru je već izvestan broj godina bio Republika, ali sve je u tom gradu, gde su se belci predstavljali kao plemići i sanjali su da to budu, odavalo koloniju. Grad pun crkava, klostera, manastira, bosih Indijanaca i crnaca, pravih ulica sa okrnjenom kaldrmom nasred kojih je prolazio kanal gde su ljudi bacali đubre, siromasi pišali i srali i mazge, psi i ulična deca pili, dok su se među bednim kućama i kvartovima od ostataka i dasaka i slame odjednom izdizale veličanstvene palate, glavne kuće. Kuća don Pija Tristana bila je jedna od njih. On nije bio u Arekipi, već u svojim fabrikama šećera u Kamani, ali velika kuća sa belom fasadom od klesanog kamena čekala je Floru svečano okićena usred eksplozije vatrometa. Veliko ulazno dvorište osvetljavale su baklje od smole i cela posluga - sluge i robovi - stajala je postrojena da joj poželi dobrodošlicu. Jedna žena sa maramom i rukama punim prstenja i vratom punim ogrlica ju je zagrlila: „Ja sam tvoja rođaka Karmen de Pjerola, Florita, ovo je tvoja kuća.“ Nisi mogla da veruješ u ono što vidiš: okružena tolikom raskoši, osećala si se kao prosjakinja. U velikom salonu za primanje sve je blistalo; osim ogromnog kristalnog lustera, naokolo su stajali

svećnjaci sa svećama u boji. Ošamućena, išla si od jednog do drugog, pružajući ruku. Gospoda su te ljubila u ruku uz kavaljerski naklon, a gospođe su te, po španskom običaju, grlile. Mnogi su ti se obraćali na francuskom i svi su te pitali o Francuskoj koju nisi poznavala, o njenim pozorištima, modnim radnjama, konjskim trkama, balovima u Operi. Među njima je bilo takođe nekoliko dominikanskih monaha u belim odorama koji su dodeljeni porodici Tristan - Srednji vek, Florita! - i usred prijema je odjednom prior zamolio za tišinu kako bi gošći uputio nekoliko reči pozdrava i zamolio za nju nebeski blagoslov tokom boravka u Arekipi. Rođaka Karmen je spremila večeru. Ali ti si se napola mrtva od umora, puta, iznenađenja i emocija izvinila: bila si iscrpljena, radije bi se odmorila.

Rođaka Karmen - veoma srdačna, ljubazna, bez vrata i sa licem pokrivenim ožiljcima od boginja - ispratila te je do tvojih odaja u zadnjem krilu kuće: velika soba i spavaća soba sa visokim zaobljenim svodom. Na vratima ti je pokazala malu crnkinju živih očiju koja ih je čekala nepokretna kao kip:

- Florita, ova robinja je za tebe. Pripremila ti je kupku od tople vode i mleka da odspavaš osvežena.

Kao i bogataši u Arekipi, trgovci u Marseju izgleda nisu primećivali koliko je bestidna slika obilja koju su nudili okruženi sirotinjom. Istina je da su siromasi iz Marseja bili bogati u poređenju sa onim malim Indijančičima umotanim u pončoe koji su tražili milostinju na vratima crkava u Arekipi, pokazujući svoje slepe oči ili svoje osakaćene udove ne bi li izazvali samilost ili bi trčali pored svojih stada lama noseći subotom proizvode na pijacu ispod kapije na Trgu oružja. Ali i ovde u Marseju bilo je mnogo nezbrinutih, skoro svi imigranti i zbog toga su bili eksploatisani u radionicama, u luci, na poljoprivrednim imanjima u okolini.

Nije provela ni nedelju dana u Marseju i uprkos tome što se loše osećala, održala je niz sastanaka i prodala pedesetak primeraka *Radničke unije* kada je doživela jedno iskustvo kojeg će se kasnije sećati ponekad uz smeh, ponekad besno. Neka gospođa koja je ostavljala samo svoje ime i nikada prezime, madam Viktoar, nekoliko puta je tražila u hotelčiću Španaca. Četvrti ili peti put ju je našla. To je bila žena bez godina, koja je hramala na levu nogu. Uprkos vrućini bila je obučena u tamno, sa maramom na glavi i velikom platnenom torbom u ruci. Toliko je insistirala da razgovaraju nasamo, da ju je Flora pozvala u svoju sobu. Madam Viktoar mora da je bila Italijanka ili Španjolka sudeći po akcentu, iako je takođe mogla da bude iz regiona, jer su Marsejci govorili francuski sa naglaskom koji je Flori ponekad bio nerazumljiv. Madam Viktoar ju je neumereno hvalila - kakva kosa kao ugalj, te oči sigurno sijaju noću kao svici, kakva delikatna silueta, kako su majušna njena stopala - toliko, da je pocrvenela.

- Vi ste vrlo ljubazni, gospođo - prekinula ju je. - Ali ja imam mnogo obaveza i ne mogu da se zadržavam. Zbog čega ste hteli da me vidite.

- Da te učinim bogatom i srećnom - prešla je na ti madam Viktoar, šireći ruke i oči kao da obuhvata univerzum luksuza i bogatstva. - Ova moja poseta može da ti promeni život. Nikada nećeš imati dovoljno reči da mi zahvališ, lepotice.

Bila je provodažika. Dolazila je da joj kaže da ju je neki vrlo bogat, velikodušan i zgodan čovek iz visokog marsejskog društva video i da se u nju zagledao - romantični duh, gospodin je verovao u ljubav na prvi pogled - i bio je spreman da je izvuče iz ovog bednog pansiona, da joj nađe kuću i da se pobrine za njene potrebe i hireve tako da njen život ubuduće bude na nivou njene lepote. Šta misliš, Florita?

Zapanjena i zažarena Flora je dobila napad smeha koji joj je prekinuo disanje. Madam Viktoar se takođe smejala verujući da je posao obavljen. I veoma se iznenadila kada je videla da Flora iz smeha prelazi u bes i da se okomila na nju grdnjama i pretnjama da će je prijaviti policiji ako odmah ne ode. Provodažika je otišla mrmljajući da će, kada Flora dođe k sebi, zažaliti zbog ovakve infantilne reakcije.

- Treba uloviti sreću kad se pojavi, lepotice, jer se nikada neće vratiti.

Flora je ostala zamišljena. Bes je ustupio mesto osećanju taštine, intimnog koketovanja. Ko je hteo da bude tvoj ljubavnik i zaštitnik? Neki ruinirani starac? Trebalo je da pokažeš intresovanje, da od madam Viktoar izvučeš njegovo ime. Onda bi mu se pojavila da se razračunaju. Ali takva ponuda od jednog od tih bogatih i pohotnih Marsejaca značila je da si, uprkos svim nedaćama, bolestima, tvom životu bez predaha, sigurno još uvek privlačna žena kadra da zaneseš muškarce, da ih podstakneš na ludosti. Dobro si nosila svoju četrdeset jednu godinu, Florita. Zar ti nije Olimpija u najstrasnijim trenucima ponekad govorila: „Podozrevam da si besmrtna, ljubavi“.

U Arekipi su svi smatrali da je novodošavša Francuskinja lepotica. To su joj rekli prvog dana njene strine i stričevi, njihova deca, nećaci i nećake i gomila rođaka, porodičnih prijatelja i radoznalaca i radoznalki iz arekipskog društva, koji su prvih nedelja dolazili da joj ukažu poštovanje donoseći joj poklončiće i da zadovolje tu frivolnu, tračersku, nezdravu radoznalost, endemsku bolest arekipskog „dobrog društva“ (tako su joj sami govorili). Sa kakve distance i sa kakvim prezirom si sada gledala na sve te ljude koj su se rodili i živeli u Peruu, ali su sanjali samo o Francuskoj i Parizu, te novopečene republikance koji su se pravili da su aristokrate, te časne dame i gospodu čiji životi nisu mogli biti prazniji,

parazitskiji, egoističniji i frivolniji. Sada si mogla da praviš tako oštre sudove. Tada nisi. Još nisi. Tih prvih meseci na zemlji svog oca živela si polaskana, srećna, među bogatim buržujima. Te luksuzne pijavice, svojom ljubaznošću, pozivima, pažljivošću i galantnošću učinile su da se i ti osećaš bogatom, časnom, buržujkom i aristokratkinjom, Florita.

Mislili su, naravno, da si devica i neudata. Niko nije naslućivao dramatični bračni život od kojeg si pobjegla. Kako je bilo fantastično ustati i biti poslužena, uvek imati robinju koja čeka tvoja naređenja, nikad se ne brinuti za novac, jer dok si bila u toj kući uvek je za tebe bilo hrane, krova, nežnosti i odeće koja se, zahvaljujući velikodušnosti rođaka, pre svega tvoje rođake Karmen de Pjerola, za nekoliko dana veoma povećala. Da li je takvo ponašanje značilo da su don Pio i porodica Tristan odlučili da zaborave da si vanbračno dete i da ti priznaju prava zakonite ćerke? Nećeš to konačno znati do povratka don Pija, ali znaci su bili ohrabrujući. Svi su se prema tebi ponašali kao da se nikada nisi udaljila od porodice. Možda je srce tvog strica Pija omekšalo? Priznaće te kao zakonitu ćerku svog brata Marijana i daće ti deo nasleđstva tvoje babe i tvog oca koji ti pripada. Vратиćeš se u Francusku sa rentom koja će ti omogućiti da ubuduće živiš kao buržujka.

Uh, Florita, bolje što se to nije desilo, zar ne? Završila bi kao one bogate i glupe žene koje si sada toliko prezirala. Bilo je mnogo bolje da doživiš ono razočarenje u Arekipi i da zahvaljujući nedaćama naučiš da prepoznaš nepravdu, da je mrziš i protiv nje se boriš. Zemlja tvog oca nije te vratila u Francusku kao bogatašicu, ali to da - kao buntovnicu, kao borca za pravdu, „pariju“ kako ćeš samu sebe nazvati u knjizi u kojoj si rešila da ispričaš svoj život. Na kraju krajeva, mnogo toga je trebalo da zahvališ Arekipi, Florita.

Najzanimljiviji sastanak u Marseju imala je u jednom udruženju kaišara. U prostoriji prožetoj mirisom kože, boje i vlažnog drveta, sa dvadesetak osoba, iznenada se pojavio Benžamen Mazel, zgodni i neumereni učenik Šarla Furijeja. To je bio četrdesetogodišnjak pun energije, razbarušene kose kao neki romantični pesnik, umotan u ogrtač prekriven mrljama i peruti, egzaltiranog govora. Nosio je sa sobom primerak *Radničke unije* pun pribeleški. Njegova mišljenja i kritike su te odmah zavele. Mazel, čije su je atletsko krupno telo i vidni entuzijizam podsećali na pukovnika Klementa Althausa iz Arekipe, rekao je, gestikulirajući kao Italijan, da u projektu socijalne reforme Radničke unije pored prava na rad i na obrazovanje nedostaje pravo na svakodnevni i besplatan hleb. Izneo je detaljno svoju tezu i u trenutku ubedio kaišare i samu Floru. U budućem duštvu, pekare, sve u rukama države, pružaće javne usluge kao škole i policija; prestaće da budu trgovačke institucije i snabdevaće građane hlebom besplatno. Trošak će se finansirati porezima. Tako niko neće umreti od gladi, niko neće živeti besposleno i sva deca i mladi će dobiti obrazovanje.

Mazel je pisao brošure i vodio je neki mali list koji je zatvoren kao subverzivan. Dok ga je za stolom sa osvežavajućim napicima i šoljama čaja Flora slušala kako priča o svojim političkim neprilikama - nekoliko puta je bio uhapšen kao agitator - nije mogla da se ne seti Althausa, osobe koja ju je sa Maršalkom najviše impresionirala one 1833. godine u Peru. Kao iz Mazela, iz svih pora Klementa Althausa su izbijale energija i vitalnost; bio je personifikacija avanture, opasnosti, akcije. Ali za razliku od Mazela, nije mu bila važna nepravda, ni što ima toliko siromašnih i toliko malo bogatih, ni što su ovi potonji bili toliko okrutni prema nezbrinutima. Althausa je zanimalo da ima ratova na svetu da bi učestvovao u njima, pucajući, ubijajući, komandujući, praveći strategiju i primenjujući je. Rat je bio njegova vokacija i njegova profesija. Visok, plav Nemač aplonovskog tela i čelično plavih očiju, izgledao je mlađe od svojih četrdeset osam godina kada ga je Flora upoznala. Podjednako dobro je govorio nemački i španski. Od mladosti je bio plaćenik. Porastao je na bojnim poljima, u ratovima s kraja na kraj Evrope, u redovima alijanse, za vreme napoleonovskih ratova, a kada su oni završili došao je u Južnu Ameriku u potrazi za drugim ratovima gde bi se unajmljivao kao vojni inženjer. Peruanska vlada ga je angažovala i imenovala za pukovnika peruanske vojske i četrnaest godina je učestvovao u svim civilnim ratovima koji su potresali mladu Republiku od dana njene nezavisnosti, menjajući stranu više puta, prema ponudama koje je dobijao od učenika. Flora će uskoro otkriti da je, počev od njenog strica don Pija Tristana - vicekralja španske kolonije, a zatim predsednika Republike - menjanje strana bio najpopularniji sport peruanskog društva. Zanimljivo je da su se time svi hvalili kao da je reč o prefinjenoj veštini da se izbegnu opasnosti i da se izvuče korist iz hroničnog konfliktnog stanja u kojem se zemlja nalazila. Ali niko se nije razmetao toliko privlačno i drsko tim odsustvom principa ideala i lojalnosti, čistom potragom za avanturom i novcem u vreme odlučivanja za koga će se boriti, kao pukovnik Klemente Althaus. Bio je u Arekipi, jer se u tom gradu - u koji je stigao u Generalštabu Simona Bolivara - zaljubio u Manuelu de Flores, Florinu sestru od tetke, ćerku jedne sestre don Pija i don Marijana kojom se oženio. Kako je njegova žena bila u Kamani sa don Piom i njegovom svitom, Althaus se pretvorio u Florinog nerazdvojnog pratioca. Pokazao joj je sva zanimljiva mesta u gradu, od njegovih crkava i stogodišnjih manastira do verskih misterija koje su se prikazivale na otvorenom, na trgu Mercedes, pred šarolikom masom koja je satima pratila pokrete i deklamovanje glumaca. Odveo ju je na borbe petlova na dva mesta u Arekipi, na borbe bikova na Trgu oružja, u pozorište gde su postavljali klasične komedije Kalderona de la Barke ili anonimne farse i na vrlo česte procesije koje su Floru navodile na misli o tome kakve li su bile bahanalije i saturnalije: nepristojne lakrdije da zabave narod i drže ga u letargiji. Predvođeni muzičkim orkestrima, zambosi i crnci prurušeni u pjeroe, arlekine, lude i druge maske, izmotavali su se i svojim lakrdijama zasmejavali plebs. Obavijeni tamjanom i opojnim mirisima, zatim su dolazili pokajnici, vukući lance, noseći krstove, bičujući se, praćeni anonimnom masom Indijanaca koji su se molili na jeziku kečua i glasno plakali. Potpuno pijani nosači nosiljke krepili su se gutljajima rakije i alkoholom od fermentiranog kukuruza - zvali su to čiča.

- Ovaj sujeverni narod pravi najgore vojnike na svetu - govorio joj je Althaus, smejući se, a ti si ga slušala opčinjena. - Kukavice, sirovine, prljavi, nedisciplinovani. Jedini način da ne pobegnju iz bitke je strah.

Ispričao ti je kako je uspeo da u Peru uvede nemački običaj da sami oficiri, a ne njihovi potčinjeni, izvršavaju nad trupom telesne kazne:

- Bič oficira pravi dobrog vojnika, kao što bič krotitelja pravi cirkusku životinju - tvrdio je, umirući od smeha. Ti si mislila: „On je kao jedan od onih germanskih varvara koji su dokrajčili Rimsko carstvo“.

Jednog dana su sa prijateljima otišli u Tingo da vide banju (bilo je nekoliko u okolini Arekipe); ona i Althaus su se odvojili da posete neke pećine. Nemač ju je odjednom zagrlio - osećala si se krhko i ranjivo kao ptičica koju su ulovili ti mišići - pomilovao joj grudi i poljubio je u usta. Flora je morala da uložiti veliki napor da se ne prepusti milovanju tog čoveka koji ju je opčinjavao onako kako to nikada nije učinio nijedan muškarac. Ali bila je jača ona odvratnost prema seksu koju je stekla u svom braku sa Šazalom:

- Veoma mi je žao što ste ovim prostaklukom uništili simpatije koje sam prema vama osećala, Klemente.

I udarila mu je šamar, ne mnogo jak, koji je jedva pomerio to belo iznenađeno lice.

- Meni je žao, Florita - izvinio se Althaus udarajući potpeticama. - Neće se ponoviti. Kunem vam se u svoju čast.

Održao je reč i tokom svih ostalih meseci koje je Flora provela u Arekipi nije se ponovo drznuo da joj se udvara, iako je ponekad u zelenkastim očima Althausa mogla da ulovi znake želje.

Nekoliko dana posle epizode u banji u Tingu doživela je prvi zemljotres u životu. Bila je u svojoj sobi i pisala pismo kada je nekoliko sekundi pre nego što je sve počelo da podrhtava čula u gradu ogroman lavež - rekli su joj da psi prvi osećaju šta će se dogoditi - i videla kako u istom trenutku njena robinja Dominga pada na kolena i podignutih ruku i uplašenh očiju počinje da se moli iz sveg glasa Gospodu od Potresa:

Umiri, Gospode, svoj bes

Svoju pravdu i svoju strogost

Mili Isuse mog života

Zbog svojih presvetih rana

Milosti, Gospode.

Zemlja je drhtala dva minuta sa prigušenim, dubokim tutnjanjem, dok je Flora, obamrla, zaboravila da otrči do ragastova kako su je rođaci naučili. Zemljotres nije naneo mnogo štete u Arekipi, ali je uništio dva grada na obali, Taknu i Ariku. Tri-četiri potonja drhtaja bila su beznačajna u poređenju sa zemljotresom. Nikada nećeš zaboraviti osećanje bespomoćnosti i katastrofe koje si doživela za vreme tog beskrajnog potresa. Ovde u Marseju, jedanaest godina kasnije, još uvek te je hvatala jeza.

Svoje poslednje dane u mediteranskoj luci provela je u krevetu, sustignuta temperaturom, bolovima u stomaku, opštom slabošću i napadima neuralgije. Nerviralo je što tako gubi vreme kada joj je ostalo još toliko stvari da uradi. Tih dana su se njeni utisci o marsejskim radnicima nešto popravili. Kada su videli da je bolesna, polomili su se oko nje. U malim grupama defilovali su kroz pansion donoseći joj voće, buketic cveća, i stajali su u dnu kreveta, pažljivi i uzdržani sa svojim kapama u rukama, čekajući da im nešto traži, želeći da joj pomognu. Zahvaljujući Benžamenu Mazelu mogla je da osnuje komitet Radničke unije od deset osoba među kojima su, osim tekstopisca i agitatora svi bili manualni radnici: jedan krojač, jedan stolar, jedan zidar, dva kaišara, dva frizera, jedna švalja i čak jedan nosač.

Sastanci u njenoj spavaćoj sobi u hotelu bili su opuštene. Osećajući se loše i bez snage, Flora je malo govorila. Ali je mnogo slušala. Zabavljala ju je naivnost njenih posetilaca i njihov ogromni nedostatak kulture ili se ljutila zbog buržujskih predrasuda kojim su se zarazili. Predrasuda prema turskim, grčkim i đenovskim emigrantima, na primer, koje su smatrali odgovornima za sve krađe i zločine; ili prema ženama koje nisu uspevali da smatraju jednakima, sa istim pravima kao muškarci. Da je ne bi nervirali, pravili su se da prihvataju njene ideje o ženi, ali Flora je u njihovim izrazima i pogledima koje su razmenjivali, videla da nije uspevala da ih ubedi.

Na jednom od tih sastanaka saznala je od Mazela da je madam Viktoar, osim što je bila provodažika bila i policijski doušnik. I da se danima raspitivala o njoj u marsejskim salonima. Tako da joj je i ovde vlast sledila korake. Kada je to čuo Salan, jedan stolar koji ju je svakodnevno posećivao, uzbunio se i u strahu da policija ne uhapsi gospođu i strpa je u neki zatvor sa prostitutkama i lopovima, predložio da je preobuče u svoju uniformu Nacionalne Garde i da je sakrije u sklonište pastira u planini. Predlog je zasmejavao sve prisutne. Flora im je ispričala da je već doživela peripetije koje joj je predlagao Salan. I ispričala im je svoje avanture iz Londona gde je pet godina ranije bila gotovo četiri meseca uvek obučena kao muškarac da bi mogla slobodno da se kreće i da obavlja svoja socijalna istraživanja. Dok je govorila izdala ju je snaga i onesvestila se.

I u Arekipi si se prerušila u muškarca za vreme karnevala - u husara, sa mačem, šlemom sa perjanicom, pa još čizme, brkovi - da bi išla na maskenbal. Stanovnici Arekipe iz „dobrog društva“ igrali su se noću gađajući se cvećem, papirnim zmijama i parfemima, ali danju su kao obični ljudi slavili karneval kofama vode i ljuskama - ljuskama od jaja napunjenim vodom u boji - u pravim uličnim bitkama. Sa krovne terase kuće don Pija posmatrala si tu predstavu sa ushićenjem koju ti je budila ova zemlja, tako drukčija od onih koje si znala.

Sve te je u Arekipi iznenađivalo i zbunjivalo i podsticalo tvoje ideje o ljudskim bićima, društvu i životu. Na primer, da je najveći posao verskih redova prodaja mantija samrtnicima, jer je arekipski običaj bio da se mrtvi sahrane u verskom ruhu. Takođe da je društveni i svetski život u ovom malom gradu intenzivniji nego u Parizu. Porodice su pravile i primale posete po ceo dan i popodne su se jeli ukusni keksi i slatkiši koje su spremale monahinje iz Santa Kataline, Santa Tereze i Santa Rose, pila se čokolada iz Kuska i neprestano se pušilo - žene više nego muškarci. Ogovaranja, svađe, izdajstva, klevete, tajne o intimnosti i sramotama tih porodica bili su blagodet gostiju. Na svim tim skupovima se naravno, sa nostalgijom, sa zavišću, sa očajanjem, govorilo o Parizu koji je za Arekipljane bio filijala Raja. Proganjali su te pitanjima o pariškom životu i ti, koja si znala o njemu manje od njih, morala si da izmišljaš svašta da ih ne razočaraš.

Mesec i po dana po dolasku u Arekipu, stric don Pio je i dalje bio u Kamani i nije davao znake o povratku. Da li je to dugo odsustvo bila strategija da te obeshrabri u tvojim namerama? Da li se don Pio plašio da si donela nove dokaze koji će pravosudne organe naterati da te proglase za zakonitu ćerku i, utoliko, prvom naslednicom don Marijana Tristana? O tome je razmišljala kada su joj javili da će kapetan Zakarijas Šabrije, koji je upravo stigao u Arekipu, doći posle podne da je poseti. Pojava bretonskog pomorca na koga nije mislila otkada se u Valparajsu oprostila od njega, imala je na nju dejstvo drugog zemljotresa. Bez ikakve sumnje, insistiraće da se njome oženi.

Prvog dana susret sa Šabrijeom bio je ljubazan, srdačan, zahvaljujući tome što je u sali bilo pola tuceta rođaka što je sprečilo pomorca da govori o strasnom razlogu zbog kojeg je došao. Ali njegove oči su Flori govorile ono što su usta prećutkivala. Sledećeg dana došao je ujutro i Flora nije mogla da izbegne susret nasamo. Na kolenima, ljubeći joj ruku, Zakarijas Šabrije ju je preklinjao da pristane. Posvetiće ostatak života tome da je učini srećnom, biće uzoran otac Alin; Florina ćerkica biće njegova. Potištena, ne znajući šta da radiš, umalo mu nisi rekla istinu: da si udata, da imaš ne jedno, već dvoje dece (jer je treće umrlo), zakonski i moralno sprečena da se ponovo udaš. Ali zaustavio te je strah da će te u napadu gorčine Šabrije odati porodici Tristan. Šta će se onda desiti? Ovo društvo koje te je primilo raširenih ruku će te izbaciti zato što si lažljiva i cinična, zato što si odbegla supruga i bezdušna majka.

Kako onda da ga se oslobodi? Hladeći se lepezom da se odbrani od usijane oktobarske večeri, slušajući zvuk cvrčaka, u svom krevetu u Marseju Flora je ponovo osetila kiselinu u stomaku i osećanje krivice i nečiste savesti. Uvek je bilo tako kada se sećala strategije koju je upotrebila da razočara Šabrijea i oslobodi se njegovog proganjanja. I sada si osetila hladni metal metka pored srca.

- Dobro, Zakarijas. Ako je istina da me toliko volite, dokažite mi. Nabavite mi svedočanstvo, krštenicu, koja dokazuje da sam zakonita ćerka mojih roditelja. Tako ću moći da tražim svoje nasledstvo i sa onim što nasledim živećemo mirno i sigurno u Kaliforniji. Hoćete li to da uradite? Vi imate poznanike, veze u Francuskoj. Hoćete li mi nabaviti krštenicu čak i ako treba da potkupite nekog funkcionera?

Taj pravoverni čovek, taj poštenu katolik je prebledeo i širom otvorio oči ne verujući u ono što je upravo čuo.

- Ali, Flora, da li shvatate šta mi tražite?

- Za pravu ljubav ništa nije nemoguće, Zakarijas.

- Flora, Flora. Je li to dokaz ljubavi koji vam je potreban? Da počinim zločin? Da prekršim zakon? To od mene očekujete? Da se pretvorim u kriminalca da biste dobili nasledstvo?

- Vidim. Ne volite me dovoljno da budem vaša žena, Zakarijas.

Videla si kako je još prebledeo; zatim je pocrveneo kao da će ga udariti kap. Ljuljao se na stolici, samo što se nije srušio. Na kraju se udaljio od tebe,

okrenut leđima, vukući noge kao starac. Na vratima se okrenuo da ti kaže, podižući ruku kao da isteruje đavola:

- Znajte da vas sada mrzim isto toliko koliko sam vas voleo, Flora.

Šta li je bilo sa dobrim Šabrijeom svih ovih godina? Nikada kasnije nisi čula ništa o njemu. Možda je pročitao *Lutanja jedne parijske* i tako saznao pravi razlog zbog kojeg si pribegla tom ružnom triku da odbiješ njegovu ljubav. Da li ti je oprostio? Da li te još mrzi? Kakav bi bio tvoj život, Florita, da si se udala za Šabrijea i zakopala sa njim u Kaliforniji, ne kročivši ponovo u Francusku? Sigurno miran i siguran život. Ali onda nikada ne bi otvorila oči, ni napisala knjige, niti bi se pretvorila u predvodnicu revolucije koja će žene osloboditi ropstva, a siromahe sveta od eksploatacije. Na kraju krajeva, dobro si učinila kada si tom svetom muškarcu u Arekipi zagorčala život.

Kada je, malo se oporavivši, Flora pakovala kofere da nastavi svoj put u Tulon, Benžamen Mazel joj je doneo jednu zabavnu vest. Pesnik-zidar Šarl Ponsi koji ju je izneverio pod izgovorom da putuje na odmor u Alžir, nikada nije prešao Mediteran. Jeste se ukrcao na brod, ali je pre nego što je isplovio, u strahu od brodoloma, doživeo nervni napad uz plač i krike i zahtevao je da spuste stepenice i da ga iskrcaju. Brodski oficiri su se odlučili za način engleske flote da regrute oslobode straha od mora: bacili su ga preko ograde u vodu. Umirući od stida, Šarl Ponsi se sakrio u svojoj kući u Marseju, praveći se da je u Alžiru, u potrazi za svojim muzama. Odao ga je jedan sused i sada mu se ceo grad smeja.

- Pesnička posla - prokomentarisala je Flora.

XII

KO SMO?

Punauja, maj 1898.

Stigao je u Papete vrlo rano, pre nego što je vrućina uhvatila maha. Brod-poštonoša iz San Franciska koji je najavljen prethodnog dana već je ušao u lagunu i ukotvio se. Pijuckajući pivo u lučkoj kafani, čekao je da se pojave poštanski službenici. Video ih je kako prolaze po Ke di Komers u kolima koja je vukao iscrpljen konj i najstariji poštar, Fonševal ili Fonteval - uvek si grešio - pozdravio ga je klimajući glavom. Mirno, ne razgovarajući ni sa kim, ispijajući pivo na koje je potrošio poslednje pare, sačekao je da se dva službenika izgube iz vida ispod flamboajana i akacije ulice Rivoli. Čekao je računajući koliko će im vremena biti potrebno da po policima i sandučićima rasporede pakete i pisma rasute po podu malog lokala. Članak ga nije boleo. Nije osećao da ga peku listovi od čega po celu noć nije spavao, znojeći se u groznici. Ovog puta ćeš imati više sreće nego sa poslednjim brodom prošlog meseca, Koke.

Uputio se u poštu polako, ne požurujući ponija koji je vukao kola. Osećao je na glavi dodir sunca koje će sledećih minuta i sati da se usijava dok između dva i tri po podne ne dostigne nepodnošljivi vrhunac. Ulica Rivoli je bila polupusta iako je bilo nekih ljudi u vrtovima i na terasama velikih drvenih kuća. Kroz zelenilo visokih mangoa video je u daljini kulu katedrale. Pošta je bila otvorena. Bio si prvi jutarnji klijent, Koke. Dvojica poštara su se trudila da srede pisma i pakete već poredane na šalteru po azbučnom redu.

- Za vas nema ništa - pozdravio ga je skrušenog izraza Fonševal li Fonteva. - Žao mi je.

- Ništa? - osetio je da ga list žestoko peče i članak probada. - Jeste li sigurni?

- Žao mi je - ponovio je stari poštar sležući ramenima.

Odmah je znao šta treba da uradi. Vratio se u Punauju bez žurbe, u ritmu konja koji je vukao njegova napola otplaćena kola, psujući pariške galeriste od kojih nije imao vesti bar pola godine. Sledeći brod koji ide preko Sidneja neće

doći još za mesec dana. Od čega ćeš do tada da živiš, Koke? Kinez Tong, vlasnik jedine bakalnice u Punauji ukinuo mu je kredit, jer već dva meseca nije platio nagomilane dugove za konzerve, duvan i akohol. To nije bilo ono najgore, Koke. Navikao si da živiš dugujući celom svetu, a da zbog toga ne izgubiš samopouzdanje ni ljubav prema životu. Ali, neko osećanje pustoši i kraja obuzelo te je pre tri-četiri dana kada si shvatio da je ona ogromna slika od četiri metra širine i skoro dva visine, najveća koju si ikada naslikao i koja ti je oduzela najviše vremena - nekoliko meseci - bila konačno završena. Jedan jedini potez više bi je upropastio. Zar nije bilo glupo da najbolju sliku za svojih pedeset godina života naslikaš na platnu za vreće koje će ubrzo istruliti od vlage i kiše? Pomislio je: „Da li je važno ako nestane i ako je niko ne vidi?“ U svakom slučaju, niko ne bi prepoznao da je reč o remek-delu. Niko je ne bi razumeo. Kako je moguće da ti nije pisao ni Danijel de Monfrej, toliko odan prijatelj koga si pre tri meseca očajnički, kao davljenik, molio za pomoć?

Ušao je u Punauju oko podneva. Pau'ura i mali Emil, srećom, nisu bili kod kuće. Ne zato što bi ona mogla da ti upropasti planove, jer je devojčica bila prava Maorka, naviknuta da sluša muža u svemu što radi ili želi, već zato što bi morao da razgovaraš sa njom, da odgovaraš na njena glupa pitanja, a sada nisi imao ni vremena, ni volje, ni strpljenja za glupost. A još manje za dečje dranje. Setio se kako je pametna bila Teha'amana. Razgovori sa njom su ti pomagali da prebrodiš oluje; sa Pau'urom ne. Popeo se u spavaću sobu po spoljnim stepenicama kolibe koje su se ljuljale, tražeći kesu sa prahom arsenika kojim je trljao rane na nogama. Uzeo je svoj slamnati šešir i štap kojim je na vrhu izrebario ukrućeni falus i ne bacivši ni pogled oprostaja na haos od knjiga, svezaka, odeće, razglednica, čaša i flaša, među kojima je dremala mačka, napustio je kuću. Nije pogledao ni atelje gde je ovih poslednjih nedelja živeo zatvoren, usijan, zbog ogromne slike koja je ispila krv celoj njegovoj egzistenciji. Prošao je ne pogledavši pored susedne škole iz koje je dopirala vika i trčanje i požurio je prešavši preko voćnjaka svog prijatelja, bivšeg vojnika Pjera Levergoa. Pregazio je potok i krenuo prema dolini Punaru koja je udaljavajući se od obale vodila prema zbijenim i strmim planinama.

Već je postalo vrlo vruće, to je bila ona letnja vrućina od koje je neko neoprezan ko bi se nepokrivene glave dugo izložio snazi sunca, mogao da se onesvesti. U nekim od retkih koliba meštana čuo je smeh i pesmu. Proslava Nove Godine koja je počela pre nedelju dana. I pre nego što je napustio dolinu, dva puta je čuo kako ga pozdravljaju („Koke“, „Koke“), koristeći taj nadimak koji je zapravo bio najpribližniji način da Tahićani izgovore njegovo prezime. Odmahivao im je, ne zaustavljajući se, pokušavajući da ubrza korak, što je povećalo bol u nogama i probadanja u članku.

Ustvari je napredovao vrlo sporo, oslonjen na štap, hramljući. S vremena na vreme je brisao prstima znoj sa čela. Pedeset godina je bilo pristojno doba za

smrt. Hoće li doći ona posthumna slava u koju si u svojim mladalačkim godinama, u Parizu, u Finisteru, u Panami i na Martiniku tako čvrsto verovao? Kada vest o tvojoj smrti stigne u Francusku, da li će frivolnost Parižana probuditi iskričavu radoznalost o tvom delu i ličnosti? Da li će se sa tobom desiti ono što se desilo sa Ludim Holanđaninom posle njegovog samoubistva? Radoznalost, priznanje, divljenje, zaborav. Nije ti bilo ni najmanje važno.

Počeo je da se penje na planinu jednom uskom stazom osenčenom zamršenom vegetacijom kokosa, manga i hlebnog drveća delom potopljenih u šipražje. Morao je da krči put koristeći štap kao mačetu. „Ne kajem se ni zbog čega što sam uradio“, pomislio je. Nije tačno. Kajao si se što si se zarazio neizgovorljivom bolešću, Koke. Što je staza postajala strmija, išao je sporije. Napor ga je uzbuđivao. Nećeš valjda upravo sada da dobiješ infarkt. Tvoja smrt će biti onakva kako si je ti isplanirao, a ne kako i kada to odluči neizgovorljiva bolest. Hodati zaštićen planinskom vegetacijom bilo je hiljadu puta bolje nego hodati u dolini, pod vatrom neba, tog instrumenta za trepanaciju. Stao je nekoliko puta da uzme vazduh pre nego što je stigao do male zaravni. Popeo se dotle nekoliko meseci ranije predvođen Pau'urom, i čim je kročio na zaravan bez drveća, ali sa mnoštvom paprati svih dimenzija, odakle su se videli dolina, bela linija obale, plavičasta laguna, ružičasto svetlo koralnih sprudova i iza more koje se stapalo sa nebom, rešio je: „Ovde želim da umrem“. Mesto je bilo predivno. Mirno, savršeno, netaknuto. Možda jedino na celom Tahitiju koje je sasvim ličilo na skrovište koje si imao na umu sedam godina ranije, 1891. kada si iz Francuske krenuo na Južna mora, govoreći svojim prijateljima da bežiš od evropske civilizacije, izopačene zlatnim teletom, u potrazi za čistim i primitivnim svetom na čijoj zemlji sa nebom bez zime umetnost neće biti još jedan posao trgovaca nego vitalno, religiozno i sportsko delo i gde će umetnik da bi jeo samo morati kao Adam i Eva u svoj Rajskom vrtu da podigne ruke i ubere svoju hranu sa plodnog drveća. Stvarnost nije bila na visini tvojih snova, Koke.

Do ove male prirodne terase na obronku planine penjao se, donet laganim vetrićem, onaj jak miris koji vegetacija ispušta u kišnim mesecima. Tahičani ga zovu *noa noa*. Udahnio je sa zadovoljstvom i na nekoliko sekundi zaboravio na svoj članak i noge. Seo je na parče suve zemlje u podnožju šipražja koje mu je sakrivala nebo. Bez emocija, bez drhtanja ruke, otvorio je kesu i progutao sav prah arsenika uz pomoć pljuvačke praveći male pauze, da se ne zagrcne. Polizao je ostatke iz kese. Imao je ukus zemlje, pomalo kiseo. Čekao je dejstvo otrova bez straha, ne fantazirajući o onim surovostima koje su mu se toliko dopadale, sa dalekom radoznalošću. Gotovo odmah je počeo da zeva.

Hoćeš li zaspati? Hoćeš li blago, nesvesno, preći iz života u smrt? Mislio si da je umreti od otrova bilo dramatično, sa užasnim bolovima, grčenjem mišića, kataklizmom u utrobi. Umesto toga, tonuo si u neki svet od gaze i počinjao si da sanjaš.

Sanjao je onu crnkinju u Panami u aprilu ili maju 1887. sa polnim organom crvenim kao zgrušana krv. Na vratima njenog kućerka od dasaka uvek je bio duži red nego kod drugih kolumbijskih kurvi u radničkom logoru. Radnici na izgradnji Kanala su radije išli kod nje zbog „psića“, nečega što je Pol kasnije otkrio kao panamsku, dobroćudnu verziju grozne zubate vagine iz mitologije. Po radnicima na Kanalu, crnkinjina nije kastrirala one koji je zajašu, grickala ih je nežno i to isprekidano golicanje ih je dovodilo do uživanja. Zanimljivo, stajao je u redu i na dan plaćanja, kao i ostali kopači iz njegove grupe, ali u crnkinjinom organu nije primetio ništa posebno. Sećao si se jakog zadaha njenog oznojenog tela, toplog gostoprinstva njene utrobe, butina i grudi. Je li te je ona zarazila neizgovorljivom bolešću? Sumnja ga je progonila od strašnih groznica koje su ga skoro ubile na Martiniku. Je si li toj panamskoj crnkinji dugovao što ti je oslabio vid, što ti je popustilo srce, što su ti se noge napunile gnojnim plihovima? Ta ideja ga je rastužila i odjednom je plakao zbog Alin: nisi je video toliko godina i nećeš je više nikada videti, jer je tvoja ćerka umrla tamo u Danskoj, od upale pluća kada je već bila lepa danska gospođica koja je sigurno govorila francuski tako loše kao Pau'ura. Sada si ti umirao ovde, na ovom izgubljenom ostrvcetu Južnih mora: Tahitinui. Onda je sanjao svog kolegu i druga Šarla Lavala. Upoznao si ga u lepoj epohi u Pont-Avenu i pratio te je na Martinik i u Panamu u potrazi za Rajem. Nije bio tamo; ti i Šarl ste se pre sudarili sa Paklom. Šarl je dobio žutu groznicu i pokušao da se ubije. Ali zašto sada da sažaljevaš Šarla Lavala, Koke? Zar se nije izlečio? Zar nije preživeo svoj pokušaj samoubistva? Zar se nije vratio u Francusku da priča o svojim poduhvatima kao što se krstaš vraća u rodni kraj posle osvajanja Jerusalema? Zar nije stekao dostojnu reputaciju kao slikar? I pre svega, zar se nije oženio lepom, delikatnom, prozračnom Madlen, sestrom Emila Bernara koja te je toliko privlačila tamo u Bretanji? San mu se naglo pretvorio u moru. Gušio se. Nešto gusto i toplo mu se penjalo u jednjaku i zatvaralo grlo. Nisi mogao da ga ispljuneš. Dugo si tako patio, gušio se, meškoljeći se, obuzet teskobom. Kada je otvorio oči video je da je povratio po sebi i kolona crvenih mrava je defilovala po njegovim grudima oko mrlja od povraćanja.

Jesi li bio živ? Bio si živ. Ali zbunjen, ošamućen, postićen, bez snage ni ruke da podigneš. Padalo je veče i u daljini je naslućivao poslednje rumenilo sumraka. Povremeno je gubio svest i kroz glavu mu je prolazila galerija slika. Naročito jedna koja se vraćala, na palubi *Žerom-Napoleona*. Jedan oficir te je pitao: „Gde su vam polomili nos, mornaru Gogen?“. „Nije slomljen, gospodine, takav je. Uprkos mojim plavim očima i mom francuskom prezimenu, ja sam Inka, gospodine. Moje obeležje je moj nos“. Pala je noć; kada je otvarao oči, video je zvezde i drhtao od hladnoće. Zaspao bi, probudio bi se, ponovo bi zaspao i odjednom je sasvim jasno znao koji naslov odgovara slici koju je slikao poslednjih meseci nakon što pola godine nije dotakao četkice niti napravio nijednu skicu u svojim sveskama. Ta izvesnost mu je dala umirujuću sigurnost i zasenila stid koj je osećao zbog toga što nije uspeo da se ubije, kao ni Šarl Laval na Karibima, u

aprilu ili maju 1887. kada se zarazio. Sa prvim iskrama zore povratio je lucidnost i snagu da se ispravi i ustane. Noge su mu drhtale, ali ga nisu pekale i članak ga sada nije nimalo mučio. Pre nego što je krenuo natrag, dosta dugo je rukama skidao crvene mrave koji su mu se šetali po telu. Kako li su razočarani što nisi umro, Koke, kakav bi banket mogli da naprave od tvog trulog skeleta koji je, međutim, bio tako tvrdoglav i tako glup da se trudio da živi.

Iako ga je mučila žeđ - jezik mu se skamenio kao kod guštera - dok se spuštao niz obronak planine u dolinu nije se osećao loše, ni fizički ni duhovno, štaviše, bio je obuzet nekim optimističkim uzbuđenjem. Jedva si čekao da stigneš kući, da se potopiš u reku u Punauji, u kojoj si se svakog jutra kupao pre nego što počneš da radiš, da popiješ litar vode i vruć čaj sa malo ruma (je li ostalo ruma?) i da zatim pripališ lulu (je li ostalo duvana?) i odeš u atelje da, ne gubeći vreme, naslikaš onaj naslov koji si otkrio zahvaljujući osujećenom samoubistvu, crnim slovima u gornjem levom uglu tog platna za vreće od četiri metra širine koju si magnetizovao ovih poslednjih nedelja. Remek-delo? Da, Koke. U tom gornjem uglu platnom će dominirati ta strašna pitanja. Nisi imao pojma kakvi su odgovori. Ali si bio siguran da se u dvanaest figura na slici koje su u krivoj liniji suprotnoj od kretanja kazaljki na satu ocrtavale ljudski put otkada život počinje u detinjstvu do njegovog kraja u nedostojnoj starosti, nalaze ti odgovori za one koji umeju da ih nađu.

Nešto pre nego što je stigao do doline, naišao je na mali vodopad koji je sa obronka planine padao na mahovinu. Srećan, počeo je da pije. Pokvasio je lice, glavu, ruke, grudi i odmorio se sedeći na ivici staze, opuštenih nogu, prijatno ošamućen. Ostatak puta prevalio je ošamućen od umora ali sa voljom.

Ušao je u kuću oko podneva kao da je upravo napravio put oko sveta. Mali Emil je spavao go, na leđima u svom krevetu, a Pau'ura je na asuri, sa mačkom smotanom oko nogu pokušavala da na gitari odsvira neku melodiju. Pogledala ga je i osmehnula mu se ne prestajući da prebira po strunama tog instrumenta koji nikada neće uspeli da savlada. Falširala je u svakoj noti.

- Pokušao sam da se ubijem i nisam uspeo, progutao sam toliko otrova da sam povratio i to me je spasio, ali sam ostao bez arsenika za noge - rekao je polako na francuskom koji je Pau'ura savršeno razumela iako je govorila sa teškoćama.

- Nisam samo neuspeli umetnik koji umire od gladi. Sad sam i neuspeli samoubica. Hajde, napravi mi šolju čaja.

Ženin odsutni izraz nije se promenio. Mehanički se još jednom osmehnula, dok su njene ruke i dalje pokušavale da izvuku neki akord iz namučene gitare.

- Koke - rekla je, ne pomerivši se. - Šolja čaja.

- Šolju čaja! - ponovio je legavši na krevet i terajući je rukama. - Odmah!

Ona se odvojila od mačke, spustila gitaru na pod i lako se njišući krenula ka vratima. Izgledala je starije od svojih šesnaest ili sedamnaest godina. Bila je punačka, ne mnogo visoka, imala je dugu plavu kosu koja joj je padala na ramena i svilenkastu kožu koja u kontrastu sa njenom crvenom maramom oko tela kao da je svetlucala. Lepa devojka, možda najlepša *vahine* sa kojom si živeo otkako si kročio na Tahiti. Već je dva puta rađala i telo joj se nimalo nije deformisalo; silueta joj je i dalje bila vitka i mladalačka. Već si godinama bio sa njom, ali nikada nisi uspeo da je zavoliš kao Teha'amanu, za kojom si i dalje povremeno osećao nesavladivu nostalgiju. Pa zašto nisi uspeo da je zavoliš, Koke, kada je bila ne samo lepa, nego i potčinjena i uslužna? Jer je bila suviše glupa. U poslednje vreme je sveo razgovore sa svojom tahićanskom ženicom na minimum. Kada je ćutala, uspevao je da prema Pau'uri oseti izvesnu nežnost; bila mu je društvo, pomoć, a kada ga je spopadala želja, sada ređe nego ranije, mlado, čvrsto i senzualno telo. Ali kada je otvarala usta i govorila, na svom jadnom francuskom ili na tahićanskom koji nije uvek razumeo, deprimirala ga je banalnost njenih pitanja i njena nesposobnost da shvati objašnjenja koja je pokušavao da joj da. Ali nadasve ga je bacala u očajanje njena nezainteresovanost za bilo šta duhovno, intelektualno, umetničko ili jednostavno inteligentno. Je li shvatila da si hteo da se ubiješ? Odlično je shvatila. No, kako je sve što je njen muž radio bilo dobro, kakav je komentar mogla da napravi? Zar je imala pravo glasa u stvarima svog gazde i gospodina? Ona nije bila žena, Koke. Bila je adolescentsko telašce, pičkica i sisice, ništa više.

Zaspao je. Ali nije spavao dugo, jer kada je otvorio oči, šolja čaja koju je Pau'ura stavila pored kreveta još je bila topla. Krenuo je u potragu za poslednjom flašom ruma u ostavi. Bila je gotovo prazna, ali nekoliko kapi koje je ulio u čaj, užarile su piće. Ispijao ga je, gutljaj po gutljaj, dok je sa strahom odlazio u atelje. Bacio je dug pogled na ogromno platno razapeto na stalku koji je, kao skele na zgradi, posebno napravio za ovu sliku. Strelice sunca koje su prolazile kroz bambusovu trsku dale su slici kretanje prenoseći zanimljive vibracije. Nemir leptira kao u šumi Punarue za vreme vrućina. Da, Koke, naslov je odgovarao. Uzeo je svoju paletu sa bojama i jednom od najtanjih četkica u gornjem levom uglu malim slovima napisao: „*odakle dolazimo? ko smo? kuda idemo?*“.

Je li to bila slika koju si hteo da naslikaš? Sada, gledajući je po povratku iz smrti - lepa rečenica, Koke, - sa perspektivom i spokojstvom koje mu je davao povratak s one strane, više nisi bio toliko siguran. Je li to bio Raj koji je zamislio divlji slikar nastanjen na Tahitiju? To je bila tvoja prvobitna neodređena namera. Ili, bolje rečeno, da iz pakla u koji si upao u to poslednje vreme žestokih nevolja, naslikaš Rajski vrt koji nije apstraktan, nije evropski, nije mističan, već je maorski. Materijalni Raj, otelovljen ovde i sada. Ali nije to bilo pred tobom. Ko je bila ta centralna figura sa belim povezom oko bedara koja je brala vočku sa nevidljivog drveta iznad svoje glave i delila platno na dva dela? Svakako ne Eva. Nije čak bio siguran ni da je žena, iako bi nešto u njenom tenu, struku i rukama moglo da se smatra ženskim, nabreklina pod povezom nije bila ženska: to su bili dobri testisi i čvrst falus, možda u stanju erekcije.

Počeo je da se smeje. *Taata vahine! Mahu!* To si naslikao, Koke: muškarca - ženu. Sedam godina ranije kada si stigao na Tahiti u junu 1891. kada ti je potporučnik Ženo (šta li je sa njim?) ispričao da su meštani zbog tvoje duge lepršave kose i tvog šešira tipa Bufalo Bil mislili da si *taata vahine, mahu*, podišla te je jeza. Ti muškarac-žena? Zar nisi davao velike dokaze muževnosti otkako si znao za sebe? Bilo ti je neprijatno i odsekao si dugu kosu i mohikanski šešir zamenio slamnatim. Ali, kasnije, kada si otkrio da je za Tahičane, za razliku od Evropljana, *taata vahine* bio isto toliko prihvatljiv kao muškarac ili žena, promenio si mišljenje. Sada si bio ponosan što su mislili da si *mahu*. „To je jedino što misionari nisu mogli da im oduzmu“, pomislio je. Zar nije bilo raznih *taata vahine* u selima, u mnogim porodicama, uprkos strogom propovedanju popova i pastora koji su se trudili da uspostave strogu simetriju polova - muškarci ovde, žene tamo - i da eliminišu svaku dvoznačnost među polovima.? To nisu mogli da iščupaju iz Indijanaca: njihovu seksualnu mudrost. Veselo se setio svoje avanture sa Hotefom, drvosečom, na vodopadima: nije prošlo toliko vremena, a izgledalo je kao da su vekovi, Koke. Da, bilo je još mnogo *taata vahine* na Tahitiju. Ne u Papeteu, ali da u unutrašnjosti ostrva gde je evropski uticaj stizao kasno, slabo ili nikada. Te mladiće koji su kitili svoje glave ženskim ukrasima od cveća i koji su kovali, pleli i radili domaće poslove, video je mnogo puta, na proslavama, u pijanstvu, kako ih miluju muškarci i kako ih ponekad, prirodno, koriste kao žene. Takođe je u istim okolnostima video devojke i žene kako se grle i miluju i niko se ne čudi. Poslednji ostaci nestale civilizacije koju si došao da tražiš i nisi našao, Koke, poslednji dah te primitivne, zdrave, paganske, srećne kulture koja se ne stidi tela i nije izopačena dekadentnom idejom o grehu. Jedino što je ostalo od onog što te je dovelo na Južna mora, to mudro prihvatanje potrebe za ljubavlju bez ograničenja, za ljubavlju u svim obličjima, uključujući i hermafroditizam. Neće dugo potrajati. Evropa će okončati i sa *taata vahine* kao što je okončala sa drevnim bogovima, starim verovanjima, običajima, golotinjom, tetovažom i ljudožderstvom, sa ovom zdravom, energičnom civilizacijom koja je jednom postojala. Ali i dalje je postojala na Markizima. Moraš da odeš tamo pre nego što pukneš.

Ne znajući i nehotice, naslikao si *taata vahine* u središtu svoje najbolje slike. Omaž izumrlom, onome što su ukrali Tahičanima. Svih ovih godina koje si proveo ovde nisi našao nijednu osobu koja se sećala kakvi su ranije bili običaji, odnosi, svakodnevni život. Nisu im ostavili čak ni sjajnu golotinju sa kojom su se pojavljivali na tvojim slikama. Misionari su na njihova bakarna tela navukli ove tunike koje su ličile na mantije. Kakav zločin! Sakrivati te divne oker, bledosive ili plavičaste figure koje su sigurno vekovima sa životinjskom nevinošću ponosno blistale na suncu. Tunike koje su ih terali da nose oduzimale su im gracioznost, opuštenost, snagu, davali su im nečasno obeležje robova. Koke, Koke: tu nestalu kulturu si, da bi postojala, morao da stvoriš ti od glave do pete. Jesu li Maori nekada bili takvi kao na slici? Prirodni, prijatelji svog tela, braća drveća koje im je nudilo svoje plodove, mora i lagune gde su pecali i kupali se i čije su vode grebale njihove okretno čamce zaštićene od nesreća nemirnom boginjom Hinom koju si takođe morao za njih da izmisliš, pošto se nijedan Tahičanin nije sećao kako je bilo kada su je njegovi preci obožavali. Misionari su im oduzeli pamćenje, pretvorili ih u bića sa amnezijom.

Bio je pogodak odvojiti zagasito-žutom ove gornje uglove da se prenese ideja o staroj fresci čije ivice vreme počinja da izjeda. I drugi, stalni ton pejzaža sa bledo-plavom i veronsko zelenom pozadinom na kojoj su se kao pipci i zmije uplitala razigrane grane i stabla. Drveće, jedina ratoborna bića na slici. Životinje su pak bile miroljubive: mačke, kozica, pas, ptice, bratski su živeli zajedno sa ljudima. Čak je i starica sa leve strane, koja samo što nije umrla ili već jeste, čučala u onom položaju peruanskih mumija koje nikada nisi mogao da zaboraviš, izgledala pomirena sa svojim izumiranjem.

A ove dve figure u roze tunikama koje su u drugom planu, pored drveta saznanja, hodale spram vremena, iz smrti u život? Dok si ih slikao, palo ti je na pamet da ste to ti i nesrećna Alin. Ali ne. Te figure koje su se došaptavale niste bili ti i tvoja mrtva ćerka. Ni Tahičani. Bilo je nešto izopačeno, grubo, intrigirajuće, ništavno u načinu na koji su se došaptavale, povlačile u sebe, nezainteresovane za okolinu. Zatvorio je oči tražeći u dubini duše. Šta si predstavio u ovom paru, Koke? Nije znao. Nikada nećeš znati. Dobar simptom. Nisi naslikao svoju najbolju sliku samo svojim rukama, svojim idejama, maštom, svojim starim zanatom. Već i onim mračnim snagama koje su dolazile iz dubine duše, praskom svoje strasti, furijom svojih nagona, onim impulsima koji su izbijali iz izvanrednih slika. Slika koje nikada neće umreti, Koke. Kao Maneova *Olimpija*.

Još je dugo bio u ateljeu zadubljen u svoju sliku, pokušavajući da je shvati na pravi način. Kada je izišao iz ateljea, Pau'ura je već pripremila večeru i čekala ga dole u sobi koja je sa obe strane bila otvorena i služila je kao trpezarija. Držala je Emila u rukama i dečak - prema kome nikada nisi uspeo da osetiš nežnost kao prema njegovoj seštrici koja je umrla ubrzo po rođenju - iako su mu oči bile širom otvorene, bio je nem i potpuno nepomičan. Dobro je. Na stolu je bila

posuda sa voćem i tortilja koju si svoju *vahine* naučio da pravi onako kako ti se sviđa: laku i mekanu, skoro tečnu. Vrlo blizu su se čuli talasi nevidljivog mora.

- Kinez Teng nam je opet dao na kredit - radovao se, osmehujući se. - Kako si ga ubedila?

- Koke - potvrdila je. - Kinez. Jaja. So.

U očima joj je bilo nešto mirno, slatko, detinjasto, što nije bilo u skladu sa odraslim oblinama njenog tela.

- Ako te ove noći budem voleo, osećaću se stvarno kao vaskrsnut - rekao je on naglas sedajući da jede.

- Stvarno - potvrdila je Pau'ura, praveći nezadovoljnu grimasu.

XIII

MONAHINJA GUTJERES

Tulon, avgust 1844.

Florin prvi utisak o Tulonu, kuda je stigla u zoru 29. jula 1844, nije mogao biti gori: „Grad vojnika i kriminalaca. Ovde neću moći ništa da uradim“. Taj pesimizam joj je ulivala činjenica da je Tulon živeo od Mornaričkog arsenala gde je radilo pet hiljada radnika iz grada, pomešanih sa zatvorenicima koji su bili na prinudnom radu. Sa druge strane, kolitis i neuralgije joj od Marseja nisu davale mira.

U Tulonu su je sačekali neki buržuji sen-simonisti, vrlo moderni kada su govorili o tehnici, naučnom napretku i organizaciji proizvodnje industrijskih dobara, ali preplašeni da će im Florini ispadi doneti probleme sa vlastima. Predvodio ih je jedan kapetan sa izgledom kicoša po imenu Žozef Korez koji ju je gnjavio savetima o obazrivosti i umerenosti.

- Ako treba da budem obazriva i umerena, ne bih pravila ovu turneju - Flora ga je stavila na svoje mesto. - Za to ste vi tu. Ja sam došla da podstaknem revoluciju i moraću da kažem neke istine, nema druge. Ako se vlasti naljute, povećaće mi ugled kod radnika.

Vlasti su se zaista naljutile pre nego što je Flora javno otvorila usta. Sutradan po njenom dolasku tulonski komesar, bradati pedesetogodišnjak koji je mirisao na lavandu, došao je u njen hotel i pola sata je ispitivao o njenim namerama u gradu. Svaki akt koji naruši javni red biće energično kažnjen, upozorio ju je. I nekoliko sati kasnije stigao joj je poziv od kraljevskog javnog tužioca da se pojavi u njegovoj kancelariji.

- Recite svom šefu da neću doći - eksplodirala je ljutito *Madame-la-Colere*. - Ako sam izvršila neki prestup, neka me uhapsi. Ali ako hoće da me zaplaši i natera me da gubim vreme, neće uspeti.

Pomoćnik javnog tužioca, jedan mladić finih manira, posmatrao je iznenađeno i uznemireno kao da bi ta žena koja je podizala glas i preteći mahala kažiprstom na par milimetara od njegovog nosa mogla da ga fizički napadne.

Tako te je gledao, Florita, isto tako zapanjeno, isto tako zbunjeno i isto tako uplašeno deset godina ranije u porodičnoj kući u ulici Santo Domingo u Arekipi, tvoj stric don Pio Tristan onog jutra, nekoliko dana nakon prvog susreta kada ste najzad pokrenuli neprijatnu temu nasljedstva. Don Pio, elegantan, mali, rečit, prosed i slabašni gospodin plavih očiju imao je dobro pripremljene argumente. Posle ljubaznog uvoda, gnjaveći te latinskim i fiškalskim citatima rekao je da kao nezakonita ćerka roditelja čija zajednica, prema tvom priznanju u pismu koje si mu poslala, ne može zakonski da se dokaže, nisi mogla da pretenduješ ni na groš od nasljedstva njegovog dragog brata Marijana.

Don Piju je trebalo tri meseca da se vrati iz svoje fabrike šećera u Kamani, kao da se plašio susreta sa svojom francuskom nećakom. Tebe je do suza uzбудilo to što si lično upoznala mlađeg brata svog oca čije su te crte lica toliko podsećale na njega. Još si bila sentimentalna, Andaluzanko. Zagrlila si strica, drhteći, i šapćući mu da želiš da ga voliš i da on tebe voli; bila si srećna što si ponovo stekla svoju porodicu po ocu, što zahvaljujući njoj imaš toplinu i sigurnost koje od svog detinjstva u kući u Vožiraru nisi upoznala. To si govorila i to si osećala, Florita! A stric Tristan se naizgled uzбудio, zagrlio te i sa plavim očima pomućenim od osećanja prommljao:

- Gospode, ti si slika i prilika mog brata, kćeri.

Sledećih dana, taj starac od šezdeset četiri godine, koji se sjajno držao - sa trista hiljada franaka rente, bio je najveći bogataš u Arekipi - doveo je do krajnosti pažnju i nežnost prema svojoj nećaki. Ali kada je najzad pristao da razgovara nasamo i kada mu je Flora izložila svoje težnje da bude priznata kao zakonita kćer don Marijana i da kao takva od zaostavštine svoje babe i svog oca dobije rentu od pet hiljada franaka, don Pio se pretvorio u ledeno, pravničko biće, krutog predstavnika zakonskih normi: zakoni su sveti i treba da imaju prednost u odnosu na osećanja; da nije tako ne bi bilo civilizacije. Po zakonu Floriti nije pripadalo ništa; ako mu ne veruje, neka konsultuje sudije i advokate. Don Pio je to već učinio i znao je o čemu govori.

Onda je Flora eksplodirala, zahvaćena jednim od onakvih besova kojim je u Tulonu gotovo oterala bledog, mladog pomoćnika javnog tužioca. Nezahvalan, neplemenit, gramziv, tako je plaćao brigu don Marijana koji ju je čuvao, štitió i obrazovao tamo u Francuskoj? Iskoristivši njegovu nezbrinutu kćerku, ne priznajući joj njena prava, osuđujući je na bedu, on, toliko bogat čovek? Flora je toliko podigla glas da se don Pio, beo kao kreč, srušio u fotelju. Izgledao je uništen i majušan u toj sali sa zidovima ukrašenim portretima njegovih predaka, visokih i uglednih funkcionera kolonijalne administracije: sudijama, seoskim učiteljima, biskupima, vicekraljevima, gradonačelnicima, generalima. Kasnije je priznao Flori da je za svojih šezdeset četiri godine to bio prvi put da je unutar i

van njegove porodice video da se neka žena tako ne potčinjava i da tako uskraćuje poštovanje *pater familiasu*. Jesu li to bili francuski običaji?

Flora se nasmejala. „Ne, striče - pomislila je. - Sto se žena tiče, francuski običaji su još nazadniji nego arekipski“. Kada su njeni prijatelji sensimonisti iz Tulona saznali za komesarevu posetu i poziv javnog tužioca, uzbunili su se. Sigurno će pretražiti njenu hotelsku sobu. Kapetan Zozef Korez je u svojoj kući sakrio sve Florine papire o organizovanju Radničke Unije u francuskim provincijama. Ali iz nekog tajnovitog razloga nije bilo pretresa niti je kraljevski javni tužilac ponovo zvao Floru za vreme njene posete.

Kako bi je malo rasteretili jakih osećanja, sen-simonisti su je odveli u luku da gleda „mornarska takmičenja“, godišnju zabavu koja je u Tulon dovodila veliki broj posetilaca iz svih oblasti, pa čak i iz Italije. Na maloj platformi na pramcu brodića koji su predstavljali mornarske konje, dva kopljanika naoružana dugačkim motkama sa naoštrenim vrhovima i zaštićeni drvenim štitovima, sukobljavali su se žestoko u punoj brzini koju su brodovima davali tuce veslača. Od snažnog udarca jedan, a često i oba kopljanika, padali su u vodu praćeni vikom mase nagomilane na dokovima i na keju. Sen-simonisti su se malo lecnuli kada im je posle predstave Flora rekla da je za nju najupečatljivije bilo to što je primetila da su ti jadni ljudi koji se napadaju kopljima da bi zabavili plebs i buržuje padali u prljavu vodu gde je oticala gradska kanalizacija. Sigurno će dobiti neku infekciju.

Nikada ti se nisu dopadale te masovne zabave na kojima su se, zaštićeni gomilom, ljudi ponašali kao životinje, gubili kontrolu nad svojim nagonima i bili kao divljaci. Zbog toga su ti one borbe bikova na Trgu oružja u Arekipi na koje te je vodio Klemente Althaus, ili borbe petlova usred onih prostaka koji su se kladili i huškali okrvavljene životinje, duboko bile vrlo neprijatne. Išla si da ih vidiš zbog svoje urođene radoznalosti da sve saznaš i proveriš koja te je često terala da svašta progutaš.

Pukovnik Althaus koji je za sebe govorio da je takođe žrtva cicijašluka don Pija Tristana, pokušao je da je uteši. I da je ubedi da ne pokreće nikakvu zakonsku akciju da je priznaju kao zakonitu ćerku jer, uveravao ju je, nikada neće naći dobrog advokata koji će se usuditi da se suoči sa najmoćnijim čovekom u Arekipi, niti sudiju koji će se usuditi da proglaši don Pija krivim za neki prestup. „Ovo nije Francuska, Florita! Ovo je Peru!“ I Nemac je imao iluzije o slatkoj Francuskoj.

Zaista, pola tuceta advokata koje si konsultovala bili su kategorični: nisi imala ni najmanjih mogućnosti. Svojim naivnim pismom don Piju, u kojem si mu ispričala istinu o braku svojih roditelja, stavila si sebi omču oko vrata. Nikada nećeš dobiti proces ako budeš tako nepromišljena da ga pokreneš. Flora je

konsultovala i jednog advokata, radikala, od koga se dobro arekipsko društvo klonilo zbog reputacije da mrzi popove otkako se dve godine pre toga usudio da brani monahinju Domingu Gutjeres, skandal koji je i dalje podsticao ogovaranja u gradu. Mladi i vatreni Marijano Ljosa Benavides na kraju joj je zadao udarac:

- Žao mi je da vas razočaram, donja Flora, ali vi zakonski nikada nećete dobiti ovaj proces. Čak i kad bi vam papiri bili u redu i kada bi brak vaših roditelja bio zakonski, izgubili bismo ga. Još niko nije dobio spor protiv don Pija Tristana. Zar ne znate da pola Arekipe živi od njega, a druga polovina takođe želi da siše njegovo vime? Iako smo teorijski Republika, Kolonija je u Peruu još živa i zdrava.

Gutajući svoj poraz, morala je da odustane od snova da se pretvori u imućnu buržujku. Bolje, zar ne, Florita? Da, bolje. Zbog toga si, iako je Arekipa srušila toliko tvojih iluzija, osećala nezadrživu nežnost prema gradu vulkana. On ti je otvorio oči o ljudskim nejednakostima, rasizmu, slepilu i egoizmu bogatih i nehumanosti verskog fanatizma, izvoru svake opresije. Istorija monahinje Dominge Gutjeres - tvoje rođake, naravno, u ovom gradu beskrajnih prikrivenih incesta - uznemirila te je, zapanjila, naljutila i navela da ispitaš pola sveta ne bi li saznala šta se dogodilo. Da bi razumela priču, bilo je neophodno upoznati te manastire, drugo obeležje Arekipe koja se osim belog kamena svojih crkava i kuća, svojih zemljotresa i revolucija, hvalila da je najkatoličkiji od svih peruanskih američkih gradova, a možda i na svetu. I rešila si da ih upoznaš.

Čeličnim karakterom mala Francuskinja je tražila, molila, urotila se sa prijateljima i rođacima dok nije dobila neophodne dozvole od biskupa Gojenečea da poseti tri glavna manastira monahinja u Arekipi: Santa Rosu, Santa Teresu i Santa Katalinu. Ovaj poslednji, gde je Flora prespavala pet noći, bio je iza svojih nazubljenih zidina mali španski grad smešten u centru Arekipe: predivne uličice sa imenima Andaluzije i Ekstremadure, mirni trgovi puni karanfila i ruža, raspevane fontane i mnoštvo žena koje su se šetale po tim trpezarijama, kapelama, i odajama sa baštama, terasama i kuhinjama gde je svaka sestra imala pravo da sa sobom dovede četiri robinje i četiri služavke.

Flora nije mogla da veruje svojim očima u takvu raskoš. Nikada ne bi mogla da zamisli da neki manastir ima takav luksuz. Osim umetničkog bogatstva, slika, skulptura, tapiserija i kulturnih predmeta od srebra, alabastera i slonovače, u ćelijama su bili tepisi i jastuci, končani čaršavi, pokrivači vezeni rukom. Osvežavajući napici i obroci su se služili u posudu uvezenom iz Francuske, Flandrije, Italije i Nemačke sa priborom za jelo od izgraviranog srebra. Monahinje u Santa Katalini su joj priredile bučan doček. Bile su beskrajno vedre, vesele, ljupke i ženstvene. Da bi saznale „kako se oblače Francuskinje“, nisu se zadovoljile time da Flora skinje bluzu i pokaže im korzet i prsluče; nego i suknu i pojas, jer su umirale od radoznalosti da dotaknu intimno rublje francuske ženske odeće. Crvena kao bulka, nema od stida, Flora je u vešu i čarapama morala da

se poduže izloži glasnom ispitivanju monahinja sve dok nastojnica nije došla da je spase, takođe umirući od smeha.

Provela je nekoliko poučnih i svakako zabavnih dana u tom aristokratskom manastiru gde su pristup imale samo novakinje dobrog porekla, kadre da plate visoke sume koje je red zahtevao. Uprkos stalnoj zatvorenosti i dugim satima posvećenim meditaciji i molitvi, monahinje se nisu dosađivale. Strogost zatvorenosti bila je ublažena udobnošću i društanim aktivnostima kojima su se bavile: provodile su dobar deo dana gosteći se, igrajući se kao devojčice ili posećujući se u tim kućicama koje su zambe, mulatkinje, crne robinje i indijanske služavke održavale besprekomo čistim. Sve monahinje u Santa Katalini koje je ispitala čvrsto su verovala da je u Domingu ušao đavo. I sve su govorile da se u u Santa Katalini nikada ne bi dogodilo nešto tako mračno.

Jer Domingina istorija se zapravo dogodila u Santa Terezi, manastiru bosih karmelićanki, ozbiljnijem, striktnijem i strožem od Santa Kataline, u kojem je Flora takođe provela četiri dana i tri noći, naježena od teskobe. Santa Tereza je imala tri prelepa dvorišta, sa dobro negovanim puzavicama, jasminima, narom i ružičnjacima i kokošinjcem i baštom koju su sestre održavale svojim rukama. Ali ovde nije vladala neformalna, svetska, šaljiva i površna atmosfera kao u Santa Katalini. U Santa Terezi se niko nije zabavljao; molile su se, meditirale, radile u tišini, i patile telom i duhom iz ljubavi prema Bogu. U majušnim ćelijama u koje su se monahinje zatvarale da se mole - to nisu bile njihove spavaće sobe - nije bilo luksuza ni udobnosti, nego goli zidovi, asketska stolica od slame, sto od obojenih dasaka i, okačeni o ekser, bičevi kojima su se monahinje bičevale da Gospodu prinesu kao žrtvu svoje izranavljeno telo. Iz svoje ćelije Flora je užasnuto slušala plač koji je pratio noćna pucketanja biča pokajnica i shvatila kakav je morao biti život njene rođake Dominge Gutjeres tokom decenije koju je ovde provela od svoje četrnaeste godine.

Dominga je imala toliko godina kada je na zahtev svoje majke i posle ljubavnog razočaranja - njen voljeni mladić se oženio drugom - ušla kao novakinja u Santa Terezu. Posle nekoliko nedelja, možda i posle nekoliko dana, shvatila je da se nikada neće naviknuti na taj režim žrtvovanja, krajnje ozbiljnosti, tišine i totalne izolacije gde se jedva spavalo, jelo i živelo, jer se sve svodilo na molitve, pevanje himni, bičevanje, ispovedanje i obrađivanje zemlje rukama. Molbe i preklinjanja upućene majci kroz rešetke prostorije za razgovor da je izvuče iz manastira bili su uzaludni. Argumenti njenog ispovednika koji su zbunjivali Domingu, pojačavali su argumente njene majke: morala je da se odupre tim klopama, demon je hteo da ona odustane od svoje istinske verske vokacije.

Godinu dana kasnije, kada je već dala zavet koji će je do smrti držati u tim zidinama i toj rutini, Dominga je tokom čitanja za vreme obroka na stranicama *Knjige o životu* Svete Tereze, saznala za priču o opsednutosti jedne

monahinje iz Salamanke koju je demon inspirisao na grozni plan da pobjegne iz manastira. Domingi koja je upravo napunila petnaest godina, sinulo je. Da, to je bio način da pobjegne. Morala je da postupa krajnje oprezno i strpljivo da bi imala uspeha. Za sprovođenje plana joj je trebalo osam godina. Kada si razmišljala kako je za tvoju rođaku Domingu moralo biti da osam godina, korak po korak, sa beskrajnim merama opreza, kuje složeni plan, praveći korak unazad svaki put kada bi je obuzeo strah da će je otkriti, da bi sledećeg dana ponovo počela - neumorna Penelopa koja veze, para i ponovo veze svoj šal -, stezalo ti se srce, imala si rušilačke nagone i pomišljala si da spališ manastire, da obesiš i odvedeš na giljotinu te fanatične gušitelje duha i tela, kao revolucionari 1789. Kasnije si se kajala zbog tih tajnih strahota koje je smišljao tvoj bes.

Napokon je 6. marta 1831. Dominga Gutjeres sa dvadeset tri godine mogla da sprovede svoj plan. Prethodne večeri dve njene služavke su nabavile leš neke Indijanke, zahvaljujući saučesništvu jednog lekara iz bolnice San Huan de Dios. Zaštićene senkama, odnele su ga u vreći u radnju koju su za tu priliku iznajmile ispred Santa Tereze. Sa poslednjim zvonima u ponoć dovukli su ga u manastir kroz glavna vrata koja je sestra-vratarka, takođe umešana, ostavila otvorena. Tamo ih je čekala Dominga. Ona i služavke su stavile leš u malu nišu u kojoj je monahinja spavala. Skinule su Indijanku i obukle je u Dominginu mantiju i skapilar. Posule su leš uljem i zapalile ga nastojeći da plamen uništi lice do neprepoznatljivosti. Pre nego što su pobjegle, napravile su nered u sobi da bi lažna nesreća bila verodostojnija.

Iz svog skrovišta u iznajmljenoj sobi, Dominga Gutjeres je pratila pogrebni obred koji su monahinje Santa Tereze obavile pre nego što su je sahranile na groblju pored bašte. Uspela je! Oslobođena devojkica se nije sklonila u svoju kuću iz straha od majke, već kod nekih rođaka koji su je kao devojkicu veoma voleli. Uplašeni odgovornosti rođaci su odjurili da biskupu Gojenečeu odaju neverovatnu priču. Od tada je prošlo dve godine i skandal se nije smanjivao. Flora je videla da je grad podeljen na pristalice i protivnike Dominge kojoj je, kada su je rođaci izbacili iz kuće, utočište dao jedan od njene braće na imanju u Čukibambi gde je živela zatočena na drugi način dok su trajale zakonske i crkvene akcije u vezi sa njenim slučajem.

Da li se kajala? Flora je otišla u Cukibambu da to proveri. Posle napornog puta po andskim predelima stigla je u jednostavnu seosku kućicu koja je bila Domingin laički zatvor. Ona nije imala problema da primi svoju rođaku. Izgledala je mnogo starije od svojih dvadeset pet godina. Patnja, strah i neizvesnost su izobličile njeno lice izbrazdajući joj crte i isturivši jagodične kosti; donja usna joj je nervozno podrhtavala. Bila je obučena jednostavno, u cvetnu seljačku haljinu zatvorenu oko vrata i oko ruku, isečenih noktiju, očvrslih od rada na zemlji. U njenim dubokim ozbiljnim očima postojalo je nešto uplašeno, nepostojano, što je vrebalo katastrofu. Govorila je blago, tražeći reči, u strahu da ne počinu neku

grešku koja bi pogoršala situaciju. U isto vreme, kada je na Florin zahtev, govorila o svom slučaju, njena čvrstina duha bila je nepokolebljiva. Postupila je loše, to je sigurno. Ali šta je drugo mogla da uradi da bi pobegla iz tog zatvora protiv kojeg su se bunili njen duh, um, svaki sekund njenog života? Da podlegne očajanju? Da poludi? Da se ubije? Je li to Bog želeo da učini? Najviše ju je rastuživalo to što joj je majka poručila da je od njenog otpadništva smatra mrtvom. Kakvi su joj bili planovi? Sanjala je o tome da se završi taj proces, pometnja u sudu i Kuriji i da joj dopuste da ode u Limu da živi anonimno, makar radila kao služavka, ali na slobodi. Kada su se oprostile, šapnula je Flori na uvo: „Moli se za mene“.

Šta li je bilo sa Domingom Gutjeres za ovih jedanaest godina? Da li je napokon živela daleko od svoje arekipske zemlje gde će uvek biti predmet sporova i javne radoznalosti ili je uspela da otputuje i nestane u Limi kao što je maštala? Da li je Dominga saznala za nežnost i solidarnost sa kojima si opisala njen slučaj u *Lutanjima jedne parije*? Nikada to nećeš saznati, Florita. Otkako je don Pio Tristan naredio da se tamo u Arekipi javno spali tvoja knjiga sećanja, nikada više nisi dobila nijedno pismo od poznanika i rođaka koje si pre mnogo godina posećivala za vreme svoje peruanske avanture.

Za vreme posete Mornaričkom arsenalu u Tulonu koja joj je uzela ceo dan, Flora je ponovo, kao u Engleskoj, imala prilike da izbliza vidi zatvorski svet. Nije to bila vrsta zatvora kakav je upoznala tvoja rođaka Dominga, već nešto gore. Hiljade zatvorenika osuđenih na prinudni rad u postrojenjima Arsenala nosili su oko članaka lance koji su mnogima ogulili kožu i napravili kraste. Nisu ih samo lanci razlikovali od radnika sa kojima su izmešani radili u radionicama i u kamenolomu, već i njihove prugaste košulje i kape čija je boja ukazivala na kaznu koju su robijali. Bilo je teško ne zadrhtati pred robijašima koji su nosili zelene kape - doživotna robija. Kao Dominga, ovi jadnici su znali da će, ako ne pobegnu, ostatak života provesti u ovoj zatupljujućoj rutini, čuvani naoružanim stražarima, sve dok smrt ne dođe da ih oslobodi od more.

Kao i u engleskim zatvorima, i ovde ju je iznenadila količina zatvorenika koji su na prvi pogled bili mentalni bolesnici, nesrećnici koje je pritiskao kretenezam, delirijum ili drugi oblici otuđenosti. Gledali su je glupavo, otvorenih usta, sa pljuvačkom koja im je curila niz usne, staklastih očiju, zabludelo, kao neko ko je izgubio razum. Mnogi sigurno odavno nisu videli ženu, sudeći po izrazu ekstaze ili užasa sa kojim su gledali Floru kako prolazi. Neki idioti su stavljali ruku na stidna mesta i počinjali da masturbiraju prirodno, kao životinje.

Je li bilo pravedno da se mentalni bolesnici, debili i ludaci, sude i osude isto kao potpuno razumna bića? Zar to nije bila čudovišna nepravda? Kakvu je odgovornost za svoje postupke mogao da ima poremećen čovek? Veliki broj ovih robijaša, umesto da su ovde trebalo bi da se nalaze u azilima za duševne bolesnike. Mada, kada se seti onih psihijatrijskih bolnica u Engleskoj i tretmanu

kojem su ludaci bili podvrgnuti, bilo je bolje da ih osude kao zločince. Eto teme za razmišljanje kojoj treba naći rešenje u budućem društvu, Florita.

Oficiri Arsenala u Tlonu su je upozorili da ne sme da uspostavlja dijalog sa radnicima - kako zatvorenici tako i običnim -, jer bi moglo da dođe do neprijatnih situacija. Ali, verna svom duhu, Flora je prišla grupama, pitala ih o njihovim uslovima rada, o odnosu robijaša sa lancima i radnika i odjednom je pred zbunjenošću dvojice mornaričkih oficira i jednog civilnog funkcionera koji su je pratili, na otvorenom predsedavala rasplamsanoj diskusiji o smrtnoj kazni. Ona je zastupala ukidanje giljotine i najavila da će je Radnička unija zabraniti. Mnogi radnici su ljutito protestovali. Ako se sada, kad postoji giljotina vrši toliko pljački i zločina, šta li će biti kada nestane smrtna kazna koja je kočila kriminalce? Rasprava je bila prekinuta kao neka lakrdija kada je grupa ludaka, privučena diskusijom pokušala da u njoj učestvuje. Preterano uzbuđeni, gestikulirajući, poskakujući, govorili su u isto vreme, takmičući se u glupostima ili pevajući i skakutajući da privuku pažnju, praćeni smehom ostalih, sve dok čuvari nisu uspostavili red zamahujući svojim batinama.

Za Fluor je to bilo vrlo korisno iskustvo. Veliki broj radnika, usled onoga što su čuli tokom posete Arsenalu zainteresovali su se za Radničku uniju i pitali su je gde mogu mirnije sa njom da razgovaraju. Od tog dana i na iznenađenje njenih prijatelja sen-simonista koji su jedva mogli da organizuju nekoliko susreta sa šaćicom buržuja, Flora je dva-tri puta dnevno mogla da se sastane sa grupama radnika koji su puni radoznalosti dolazili da slušaju tu čudnu osobu u suknji, rešenu da uspostavi opštu pravdu u svetu bez eksploatora i bogataša, gde će, među ostalim ekscentričnostima, žene imati ista prava kao muškarci pred zakonom, u okrilju porodice, pa čak i na poslu. Od pesimizma sa kojim je došla u ovaj grad vojnika i mornara, Flora je prešla u entuzijazam koji je čak olakšao njene bolesti. Osećala se bolje i sa energijom iz svojim najboljih dana. Imala je frenetične aktivnosti od zore do ponoći. Dok se svlačila - uh, taj korzet što guši koji si kritikovala u svom romanu *Mefis* i koji će biti zabranjen u budućem društvu kao nedostojni komad odeće, jer su se žene osećale osedlane kao kobile! - kada je pravila dnevni bilans bila je radosna. Rezultati nisu mogli biti bolji; pedeset primeraka *Radničke unije* bilo je rasprodato i morala je da traži još od izdavača. U pokret se ubrzo upisalo više od stotinu ljudi.

Na sastanke, u privatnim kućama, radničkim udruženjima, masonskim centrima ili radionicama zanatljija, ponekad su dolazili imigranti koji nisu govorili francuski. Sa Grcima i Italijanima nije bilo problema, jer bi se uvek pojavila neka osoba koja bi govorila oba jezika i bila prevodilac. Bilo je teže sa Arapima koji bi čučali u uglu ljuti što ne mogu da učestvuju.

Na tim sastancima sa ljudima različitih rasa i jezika često su izbijali incidenti koje je Flora morala da smiruje energičnim intervencijama protiv rasnih,

kulturnih i verskih predrasuda. Nisi uvek imala uspeha, Florita. Kako je teško bilo uveriti mnoge zemljake da su sva ljudska bića jednaka bez obzira na boju kože, jezik kojim govore ili na kome se mole! Čak i kada je izgledalo da to prihvataju, čim bi došlo do neke nesuglasice pojavljivali su se prezir, nipodaštavanje, uvrede, rasističke i nacionalističke izjave. Na jednoj od takvih diskusija Flora je ljutito prebacila jednom francuskom kalafatu što je tražio da se ovi sastanci zabrane za „muhamedanske pagane“. Radnik je ustao i otišao zalupivši vratima dovikujući joj sa praga: „Crnačka kurvo!“ Flora je to iskoristila da podstakne skupštinu da promeni mišljenje na temu prostitucije.

To je bila duga, komplikovana diskusija na kojoj je zbog Florinog prisustva posetiocima trebalo vremena da se ohrabre i otvoreno govore. Oni koji su osuđivali prostituciju, činili su to bez ubeđenja, više da ugode Flori nego verujući u ono što govore. Sve dok se jedan mršavi keramičar, pomalo mucav - zvali su ga Jojo -, nije usudio da protivreči svojim kolegama. Gledajući u pod, u mrtvačkoj tišini koju je zamenilo zlobno smejljenje, rekao je da se ne slaže sa tolikim napadima na prostitutke. Na kraju krajeva, one su bile „voljene i ljubavnice siromašnih“. Zar su oni imali ona ekonomska sredstva buržuja da plate metrese? Bez prostitutki život siromaha bi bio još tužniji i dosadniji.

- Vi to kažete zato što ste muškarac - prekinula ga je ljutito Flora. - Da li biste govorili isto da ste žena?

Izbila je vatrena diskusija. Drugi glasovi su podržali keramičara. Za vreme rasprave Flora je saznala da su buržui u Tulonu imali običaj da se udruže i da izdržavaju ljubavnice - grupno. Četiri-pet trgovaca, industrijalaca ili rentijera napravili bi zajednički fond da izdržavaju razne ljubavnice koje su bestidnici delili. Tako su smanjivali troškove izdržavanja i svaki je uživao u malom haremu. Sastanak se završio Florinim govorom gde je pred skeptičnim, ako ne i podrugljivim licima iznosila dijametralno suprotnu ideju od pristalica Furijeja da će u budućem društvu lopovi i prostitutke biti prognani na daleka ostrva, daleko od ostalih običnih ljudi koje tako više neće moći da sramote svojim ružnim ponašanjem.

Tvoja mržnja prema prostituciji postojala je odavno i imala je veze sa odvratnošću i gađenjem koje si imala prema seksu od braka sa Šazalom i dok nisi upoznala Olimpiju Maleševsku. Ma koliko da si sama sebi racionalno govorila da je veliki broj žena glad, potreba da prežive terala da šire noge za novac i da su utoliko prostitutke kao one jadnice koje si videla na Ist Endu u Londonu bile dostojnije sažaljenja nego gađenja, u tebi se, Florita, pojavljivao neki nagoni otpor, iz utrobe, napad besa, kada si razmišljala o odricanju od morala, o odbacivanju dostojanstva žene koja je prodavala svoje telo pohoti muškaraca. „U suštini si puritanka, Florita - rugala ti se Olimpija grickajući ti grudi. - Usudi se da mi kažeš da u ovom trenutku ne uživaš“.

Pa ipak, u Arekipi je prvi i poslednji put za vreme građanskog rata između orbegosovaca i gamarovaca kojem je prisustvovala prvih meseci 1834. Flora uspeła da za soldatuše, koje su, na kraju krajeva, bile vrsta prostitutki, oseti poštovanje i divljenje. I tako si napisala u *Lutanjima jedne pariје* u vatrenom hvalospěvu o njima.

Kakvo putovanje u zemlju tvog oca, Andaluzanko! Čak si imala priliku da prisustvuješ jednoј revoluciji i građanskom ratu i na neki način da učestvuješ u sukobu. Čim bi se setila izvora i okolnosti koji su zapravo bili običan izgovor za razularenu žudnju za vlasti, bolest koju su delili svi ti generali i generalčići koji su se od Nezavisnosti otimali za predsedništvo Perua, legalnim putem, a još češće mecima i topovima. U ovom slučaju revolucija je počela kada je u Limi Nacionalna skupština za naslednika predsednika Agustina Gamare čiji je mandat isticao izabrala Velikog Maršala don Luisa Hosea de Orbegosa umesto generala Pedra Bermudesa, štićenika Gamare, a naročito njegove žene, donja Fransiske Zubiage de Gamara, prozване Maršalka, ličnosti obavijene slavom avanture i legende koja te je opčinila otkako si za nju prvi put čula. Obučena kao vojnik, donja Panča, Maršalka, borila se na konju zajedno sa mužem, i vladala je sa njim. Kada je Gamara postao predsednik imala je isto toliko ili više autoriteta nego Maršal u vladinim poslovima i nije oklevala da izvadi pištolj, da se nametne i da potegne bič ili ošamari onoga ko nije bio poslušan ili nije ukazivao poštovanje, kao što bi učinio najratoborniji muškarac.

Kada je Nacionalna skupština izabrala Orbegosa umešto Bermudesa, garnizon u Limi se na podstrek Gamare i Maršalke 3. januara 1834. pobunio. Ali imao je samo delimičnog uspeha, jer je Orbegoso sa delom vojske uspeo da izide iz Lime i da organizuje otpor. Zemlja se podelila na dve strane, prema tome da li su se garnizoni izjašnjavali za Orbegosa ili za Bermudesa. Kusko i Puno sa generalom San Romanom na čelu, stali su na stranu pučista, to jest Bermudesa, odnosno za Gamaru i Maršalku, dok se Arekipa, međutim, odlučila za Orbegosa, zakonitog predsednika i pod vojnom komandom generala Nijeta spremila da pruži otpor napadu pobunjenika.

Zabavni dani, zar ne, Florita? U uzbuđenju zbog onoga što se dešavalo, ona se nikada nije osećala u opasnosti, čak ni za vreme bitke u Kagalju koja je tri meseca po početku građanskog rata odlučila sudbinu Arekipe. Bitka koju je Flora kao opersku predstavu posmatrala kroz dvogled sa krovne terase svog strica don Pija, dok su se on i njegovi rođaci i celo arekipsko društvo nabili u manastire, klostere i crkve, u strahu, ne toliko od metaka koliko od pljačke grada koja je neizbežno pratila ratničke akcije, bez obzira na to ko je pobednik.

U to vreme su se Flora i don Pio čudom pomirili. Kada je njegova nećaka prihvatila da ne može da pokrene nikakvu zakonsku akciju protiv svog strica, ovaj je, u strahu od skandala kojim mu je ona zapretila na dan svađe, omekšao Floritu

podstakavši svoju ženu, decu, nećake i pre svega pukovnika Althausa da je odvrate od namere da napusti kuću Tristana. Trebalo je da ostane tu gde će je uvek tretirati kao dragu nećaku don Pija, predmet brige i nežnosti rodbine. Nikada joj ništa neće nedostajati i svi će je voleti. Flora se - šta ti je preostalo - saglasila.

Nije ti bilo žao, naravno. Kakva bi bilo šteta propustiti ta tri meseca uzbuđenja, nereda, previranja i neopisivih društvenih nemira u kojima je živela Arekipa od izbijanja revolucije do bitke u Kangalju.

Čim je general Nijeto počeo da militarizuje grad i da ga priprema za odbranu od gamarovaca, don Pija su uhvatili histerični grčevi. Za njega su građanski ratovi značili da će borci opljačkati njegovo bogatstvo, pod izgovorom priloga za odbranu slobode i domovine. Plačući kao dete, ispričao je Floriti da mu je general Simon Bolivar uzeo kvotu od dvadeset pet hiljada pesosa, a general Sukre od deset hiljada i da mu, naravno, taj par lopova nije vratio ni groša. Kakvu li će kvotu sada da mu odredi general Nijeto koga je pritom kao svoju marionetu pokretao onaj đavolski revolucionarni pop, bezbožni dekan Huan Gualberto Valdivija koji je preko svog lista *El Chili* optuživao biskupa Gojenečea da krade novac siromaha i protestovao protiv celibata popova koji je hteo da ukine? Flora mu je savetovala da pre nego što mu general Nijeto odredi kvotu, lično ode kod njega da mu spontano odnese pet hiljada pesosa. Tako će ga pridobiti i osloboditi se novih revolucionarnih izdataka.

- Misliš, Florita - mrmljao je škrtica. - Nije dovoljno dve hiljade?

- Ne, striče, morate da date pet hiljada da ga emocionalno razoružate.

Don Pio ju je poslušao. Od tada je konsultovao Floru za sve svoje akcije u sukobu u kojem ga je kao i sve imućne građane Arekipe zanimalo samo da ga ne pokradu sukobljene strane.

Pukovnik Althaus je imenovan za šefa Generalštaba generala Nijeta nakon što je razmotrio mogućnost da ode u službu protivnika, generala San Romana koji je iz Puna sa gamarovskom vojskom dolazio da osvoji Arekipu. Althaus je Flori poveravao razne stvari uveliko se zabavljajući perspektivom rata. Žestoko se izrugivao generalu Nijetu koji je kvotama naplaćenim u gotovini od veleposednika u Arekipi

- Flora je videla kako po ulici Santo Domingo defiluju ta skrušena gospoda sa svojim vrećama novca pod rukom i prema generalštabu i prefekturi - kupio „dve hiljade osamsto sablji za vojsku od samo šesto vojnika koje je izveo na ulicu takoreći na kanapu i koji nisu imali ni cipele“.

Pet kilometara od grada postavljen je vojni logor. Pod rukovodstvom Althausa dvadesetak oficira podučavalo je regrute vojnim veštinama. Među njima se na muli, umotan u ljubičasti ogrtač sa karabinom oko ramena i pištoljem za pojasom, šetao mračni dekan Valdivija. Iako je imao samo trideset jednu godinu, prerano je ostario. Flora je uspjela da popriča sa njim i došla je do zaključka da je verovatno ovaj pop, borac za nezavisnost, jedina osoba koja se u ovoj revoluciji bori vođena idealom, a ne bednim interesima. Dekan Valdivija je posle obuke drhtavim govorima podsticao vojnike koji su zevali da se do smrti bore štiteći Ustav i slobodu otelovljene u Maršalu Orbegosu, protiv „Gamare i njegove soldatuše, Maršalke“, tih pučista i podrivača demokratskog poretka. Dekan Valdivija je govorio tako ubeđeno da je sigurno čvrsto verovao u svoje reči.

Osim regularne vojske koju su činili ti silom mobilisani regruti postojao je i bataljon mladih dobrovoljaca iz imućnih klasa Arekipe. Sami sebe su krstili „besmrtni“, još jedan dokaz kako je ovde bilo čarobno sve što je dolazilo iz Francuske. To su bili mladići iz visokih društvenih klasa i doveli su u logor svoje robove i slugu da im pomognu pri oblačenju, da im pripremaju hranu i na rukama ih prenose preko baruština i reke. Kada je Flora posetila logor napravili su joj banket sa indijanskim muzičkim i igračkim grupama. Hoće li biti sposobni da se bore ovi mladići iz dobrog društva koji su na prvi pogled u logoru izgledali kao na jednoj od onih mondenskih proslava koje su im bile glavna preokupacija? Althaus je govorio da će se polovina njih boriti i pustiti da ih ubiju, ali ne iz ideala nego da bi ličili na junake iz francuskih romana; i da će druga polovina, čim fijuknu meci, odjuriti kao zečevi.

Soldatuše su bile nešto drugo. Konkubine, ljubavnice, supruge ili prilježnice regruta i vojnika, te Indijanke i zambe sa šarenim suknjama, bose, sa dugim kicama koje su virle ispod njihovih živopisnih seoskih šešira, činile su da logor funkcioniše. Kopale su rovove, podizale zidove, kuvale za svoje muškarce, prale im veš, trebale ih, nosile poruke i stražarile, bile bolničarke i vidarke, i služile za seksualni odušak boraca kada bi im bilo do toga. Mnoge od njih, iako su bile trudne, i dalje su radile isto kao ostale u pratnji dronjave dece. Po rečima Althausa, u vreme bitke bile su najtvrdokornije i uvek su bile u prvim redovima, prateći, podržavajući i podstičući svoje muškarce i zamenjujući ih kada su padali. Vojni šefovi su ih u marševima slali ispred da okupiraju sela i konfiskuju hranu i municiju kako bi osigurali namirnice za trupe. Te žene su mogle biti i kurve, ali zar nije bilo velike razlike između kurvi kao što su ove Indijanke i onih koje su, čim se smrkne, lutale po okolini Mornaričkog arsenala u Tulonu?

Kada je Flora krenula u Nim 5. avgusta 1844, rekla je sebi da je boravak u Tulonu bio više nego koristan. Komitet Radničke unije imao je upravu od osam ljudi i sto deset članova, među njima osam žena.

Papete, septembar 1901.

Kada je Pol u opštini Papetea za 23. septembar 1900. sazvaio miting Katoličke partije protiv „invazije Kineza“, mnoge osobe, među njima njegov prijatelj i sused iz Punauje, bivši vojnik Pjer Levergo, pa čak i Pau'ura, njegova žena, zaključili su da je ekscentrični i skandalozni slikar konačno poludeo. Bakalin iz Punauje, Kinez Teng, prestao je da mu se javlja i već odavno je odbijao da mu bilo šta proda. Osim toga i sam Pol je u svojim periodima razumnosti i lucidnosti priznavao da su mu bolest i lekovi oštetili um i da mnogo puta nije u stanju da kontroliše svoje postupke o kojima je odlučivao nagoniski ili predosećanjem kao deca ili senilni starci. Naravno, više nisi bio onaj stari, Koke. Već mesecima, možda godinama, otkako si naslikao *odakle dolazimo? ko smo? kuda idemo?* nisi završio nijednu sliku. Kada nisi bio skrhan bolešću, alkoholom ili drogama, posvećivao si sve svoje vreme onim mesečnim humorističkim i pamfletskim novinicama *Les Guepes* (Ose), organu kolonista Katoličke partije Fransoa Kardele, u kojem si oštro napadao guvernera Gistava Galea, koloniste protestante predvođene tvoj im starim prijateljem Ogistom Gupilom i kineske trgovce protiv kojih si se žestio optužujući ih da su prethodnica „varvarske invazije, gore od Atiline“ koja će francusku vlast u Polineziji zameniti „žutom kugom“.

Kakvo je to bilo ludilo. Ni Pjer Levergo ni njegovi drugi prijatelji nisu razumeli. Kako je Pol došao do toga da na ovaj drečeći, da ne kažemo niski način, služi interesima farmaceuta i vlasnika plantaže trske Atimaono, mesje Kardele i drugih kolonista iz Katoličke partije čiji je jedini razlog da mrze guvernera Galea bio to što ovaj želi da ograniči njihovu nadmoć i zloupotrebe i da ih natera da postupaju prema zakonima, a ne kao feudalna gospoda? Bilo je apsurdno i neshvatljivo, jer je do pre nekoliko meseci i tokom svih godina na Tahitiju Pol bio kužan za te koloniste kojima je sada služio, a koji su ga tada prezirali kao boema zbog njegovih anarhičnih mišljenja i zato što je bio intiman sa meštanima ovekovečenim na njegovim slikama! Kako shvatiti da su u *Les Guepesu* Maori čije je običaje i stara verovanja ranije toliko hvalio, žaleći što su zamenjeni zapadnima, njihov stari zaštitnik sada optuživao da su lopovi i grešnici? *Les Guepes* je u svakom broju prebacivao sudijama toleranciju prema meštanima koji su potkradali porodice kolonista i što su gledali kroz prste ili

određivali tako blage kazne da su bili izrugivanje pravdi. Pau'uri su se svakodnevno žalili susedi iz Punauje: „Je li istina da nas Koke sada mrzi?“ „Šta smo mu uradili?“ Ona nije znala šta da im odgovori.

Uzrok te promene je bio novac. Katolički kolonisti su te kupili, Koke. Ranije si bio u stisci i problemima, turbobno putujući do pošte u Papeteu da vidiš da li su ti prijatelji iz Pariza poslali neku doznaku i pozajmljujući novac od celog sveta da ti, Pau'ura i Emil ne umrete od gladi. Sada, zahvaljujući onome što ti je plaćala Katolička partija da ona četiri lista u *Les Guepesu* ispuniš karikaturama i uvredljivim člancima, više nisi imao materijalnih briga. Ponovo si napunio svoju kućicu u Punauji namirnicama i pićima i kada je tvoje loše zdravlje to omogućivalo, organizovao one nedeljne večere koje su završavale orgijama od kojih je crveneo čak i Pjer Levergo, bivši vojnik koji je verovao da je sve video. Da, materijalne potrebe i postepena dezintegracija tvog mozga zbog proklete bolesti i ti prokleti lekovi objašnjavali su tvoju neverovatnu promenu za godinu dana. Je li tako, Koke? Ili je to bio drugi način da izvršiš samoubistvo, sporiji, ali efikasniji nego prethodni pokušaj?

Miting od 23. septembra 1900. bio je još gori nego što se Pjer Levergo plašio. Prisustvovao je nerado, da ne bi razočarao Pola prema kome je osećao simpatije, možda sažaljenje, znajući da će se loše provesti. Pjer koji se hvalio da je veći Francuz nego bilo ko (to je dokazao noseći uniformu i oružje u Francuskoj) nije podržavao rat koji su Korzikanac Kardela i ostali bogati kolonisti u ime patriotizma i čistote rase objavili kineskim trgovcima na Tahitiju. Ko će progutati takvu glupost? Pjer Levergo je kao i svi na Tahitinuiju znao da mrze Kineze zato što su prekinuli monopol na uvoz proizvoda lokalne potrošnje. Njihove prodavnice prodavale su jeftinije nego bakalnice Kardele i drugih kolonista. Pol je izgleda bio jedini koji je stvarno verovao da Kinezi koji su se pre dve generacije nastanili na Tahitiju predstavljaju pretnju za Francusku, da žuti imperijalizam želi da joj oduzme pozicije na Pacifiku i da je san svakog žutog čoveka da siluje belu ženu!

Te i još gore besmislice Pjer Levergo je čuo od Pola na mitingu opštine u Papeteu kojem je prisustvovalo pedesetak katoličkih kolonista. Mnogima od njih, čvrsto uz Fransoa Kardelu u njegovoj borbi protiv guvernera Galea, bilo je malo neprijatno kod nekih delova Polovog rasističkog i šovinističkog govora kao kada je dramatičnim tonom i gestikulirajući, govoreći o Kinezima sa ostrva tvrdio: „Ta žuta mrlja na francuskoj zastavi me tera da pocrvenim od stida“.

Nakon što su prisutni prodefilovali po tribini da čestitaju govorniku, Pol i Pjer su otišli na piće u jednu od kafanica u luci pre nego što su se vratili Punauju. Koke je bio vrlo bleđ i iscrpljen. Morali su da hodaju vrlo polako, Pol oslonjen na štap čiji vrh više nije bio uspravljeni falus već gola Tahićanka. Hramao je više nego obično i izgledalo je da će se u svakom trenutku srušiti od napora. Kada je stigao u *Ostrva* srušio se na jedan sto na terasi u senci velikog suncobrana i

naručio je apsint. Koliko je ostario otkako ga je Pjer Levergo upoznao po povratku iz Pariza, u septembru 1895! Za tih pet godina Pol je ostario deset pa i više. Više nije bio zgodan i snažan kao juče, već pogrbljeni starac u čijoj je kosi bilo mnoštvo sedih. Na njegovom licu izbrazdanom borama sa sivkastom bradom, svetlucala je ratoborna gorčina. Izgledalo je da mu se i nos još povio i nakrivio kao uvela vinova loza. Povremeno je pravio grimase koje su mogle da budu od bola ili od očajanja. Ruke su mu drhtale kao hroničnim pijancima.

Pjer Levergo se plašio da će ga Pol pitati za njegov govor, ali imao je sreće, jer ni dok su bili u luci, ni kasnije na putu za Punauju, ni te večeri dok su jeli na otvorenom gledajući kako se Pau'ura igra sa malim Emilom, Pol nijednom rečju nije spomenuo tu opsesivnu temu u poslednje vreme: politiku. Uopšte. Bez prestanka je govorio o religiji. Stvarno, Koke, nikada nećeš prestati da zbunjuješ ljude. Sada je pred zapanjenim Pjerom govorio da će ga posle smrti čovečanstvo pamtiti kao slikara i religioznog reformatora.

- To je ono što jesam - potvrdio je sigurno. - Kada se objavi esej koji sam upravo završio shvatićeš, Pjer. U *Modernom duhu i katolicizmu* stavljam na svoje mesto katolike u ime pravog hrišćanstva.

Pjer Levergo je neprestano treptao. Do đavola. Je li to isti onaj Pol koji je u *Les Guepesu* tražio da se iz škola na ostrvu izbace učitelji protestanti i da se zamene katoličkim misionarima? Sada je napisao esej priterujući katolicizam uza zid. Nije bilo sumnje: mozak mu je atrofirao i više nije znao šta radi. On je nastavljao sa svojom temom: pre ili kasnije čovečanstvo će shvatiti da je *le sauvage peruvien* bio mistični umetnik i da je najreligioznija slika modernih vremena *Vizija posle propovedi* koju je naslikao u Pont-Avenu, seocetu bretonskog Finistera krajem leta 1888. To platno je u modernoj umetnosti vaskrslo duhovni i religiozni nemir koji je stagnirao od srednjovekovnog sjaja.

Kasnije, Pjer Levergo više nije razumeo ni reči od Kokeovog monologa (popio je mnogo alkohola i zaplitao je jezikom) u kojem su se pojavljivale ličnosti, stvari, mesta, događaji koji mu ništa nisu značili. Sigurno su dolazili iz sećanja koje je iz nekog razloga te mirne noći u Punauji, bez meseca, bez vrućine i bez insekata obnavljala njegova svest.

- Sada smo u 1900, je li tako? - Pol je lupio suseda po kolenu. - Pričam ti o letu 1888. Tek pre dvanaest godina.

Zrnce prašine na putu Hronosa. Ali jeste, kao da su od tada prošli vekovi.

To ti je govorilo to izmučeno, umorno telo puno besa koje si sa pedeset dve godine vukao kroz život. Kako je bilo drukčije od onog drugog, robusnog,

spremnog, u četrdesetoj, kada si uprkos oskudici i neprilikama usled nedostatka novca koje su te ophrvale kada si napustio poslove zbog slikarstva, imao nesavladivi optimizam u pogledu svoje vokacije i talenta, lepote življenja i religije umetnosti, uverenja koje je rušilo sve prepreke. Da nisi idealizovao prošlost, Pole? Tog leta 1888. prilikom tvog drugog boravka u Pont-Avenu nisi bio tako krepak. U svakom slučaju, ne tvoje telo, iako možda tvoj duh jeste. Telo ti je još trpelo posledice malarije i groznica koje si dobio u Panami, iako je već prošlo deset meseci od tvog povratka u Francusku, u novembru 1887. Istina je da si naslikao *Viziju posle propovedi* usred jedne grozne dizenterije, trpeći one napade bola dok te je žuč nakupljena u stomaku mučila pre nego što će izići kroz anus sa bučnim prdežima kojima se smejavao ceo pansion Glonek. Kako te je bilo sramota jer si se plašio da će mlada, lepa, čista, bestelesna Madlen Bonar čuti taj nezadrživi niz prdeža, nasleđe onih malaričnih groznica (možda prvi simptomi neizgovorljive bolesti, Pole?) koje si zakačio za vreme nesrećne avanture u Panami i na Martiniku!

Sada, dok je njegov jezik pretvoren u neposlušnu zverčicu pokušavao to da objasni dobrom Pjeru Levergou koji je dremao u svojoj stolici, više nisi bio nimalo ljut na Emila Bernara. Iako je ovaj od raskida 1891. po ulicama i trgovima pričao da si hteo da mu osporiš da je prvi razvio ideje „sintetičke umetnosti“. Kao da je tebe zanimala uloga osnivača škola kojih se verovatno više niko nije sećao. Više su te bolele druge stvari koje je govorio zgodni, delikatni, fini mladić, dvadeset godina mlađi od tebe, brat lepe Madlen, koji se sa svojih svežih osamnaest godina jednog dana pojavio u pansionu Glonek i rekao ti mucajući: „Vaš prijatelj Šufeneker me šalje iz Konkamoa da vas upoznam. Kaže da ste vi jedina osoba na svetu koja može da me nauči da budem pravi umetnik“. Sada je tvrdio da si mu plagirao kompoziciju, ideje i kapice statičnih Bretonki u *Viziji posle propovedi* koje je on koncipirao ranije u svojoj slici *Bretonke na livadi*.

- Gluposti, dragi moj Pjer - tvrdio je udarajući u sto. - Od tih *Bretonki na livadi* sećam se samo naslova. Šta li je bilo mom najboljem učeniku da odjednom postane pun zavisti i počne da me mrzi?

Dogodilo mu se nešto vrlo ljudski, Pole: shvatio je da je *Vizija posle propovedi* bila remek-delo. Bilo je to suviše za njega. Kao osvetu počeo je da mrzi onoga koga je toliko voleo i kome se toliko divio. Jadni Emil! Šta li je sa njim? Mada, kad razmisliš, možda i nije bilo netačno to što je govorio. Bez Bernara, tog leta 1888. u svom sobičku pansiona Glonek punog prijatelja - slikara koji su te smatrali svojim mentorom - Bernar, Laval, Šamajar, Mejer de Han -, možda nikada ne bi naslikao tu sliku koja je opisivala čudo ili možda samo viziju. Grupa pobožnih Bretonki nakon nedeljne propovedi jednog postrizenog paroha sa profilom sličnom tvom, smeštenog u jedan kraj slike, koncentrisane na molitvu, u stanju ekstaze videla je pred sobom ili je samo zamišljala tu uznemirujuću epizodu iz Knjige Postanja: borbu Jakova sa anđelom, rekonstruisanu na jednoj

bretonskoj livadi podeljenoj na dva dela drvetom jabuke i nemogućom cinober bojom. Pravo čudo na toj slici, Pole, nije bila pojava biblijskih likova u stvarnosti ili glavi tih skromnih seljanki. To su bile obesne boje, drsko antinaturalističke, cinober zemlje, zeleno kao flaša Jakovove odeće, ultramarinsko plava anđela i prusko crna ženske odeće i bele sa roza, zelenim ili plavim vizije niza kapica i okovratnika koji su prvo padali u oči posmatraču, jabuka i par koji se bori. Ono čudesno bilo je bestežinsko stanje koje je vladalo na slici, onaj prostor u kojem je izgledalo da drvo, krava i pobožne žene lebde uz pomoć svoje vere. Čudo je bilo što je uspeo da na tom platnu okonča sa prozaičnim realizmom stvarajući novu realnost u kojoj su se objektivno i subjektivno, stvarno i natprirodno, neodvojivo mešali. Odlično, Pole! Tvoje prvo remek-delo, Koke!

Tu katoličku veru ti tada nisi razumeo. Ako si je ikada imao, izgubio si je. Nisi otišao u Bretanju u potragu za katolicizmom koji su sačuvali tvrdoglava antisavremenost i obuzetost prošlošću bretonskog naroda koji se u tim godinama mirno i odlučno odupirao zalaganju Treće Republike protiv klerikalizma, da u Francuskoj nametne radikalnu sekularizaciju. Otišao si, kako si objasnio dobrom Šufu, u potragu za divljaštvom i primitivizmom koji su ti se činili povoljnim za procvat velike umetnosti. Ruralna Bretanja te je zavela od prvog trenutka, jer je bila rustična, sujeverna, vezana za svoje obrede i davnašnje običaje, zemlja koja je veselo okretala leđa vladinim naporima za modernizaciju i sekularizaciju, odgovarala povećavajući broj procesija, puneći crkve, slaveći pojave Madone na sve strane. Sve to te je oduševilo. Da bi se prilagodio sredini, počeo si da nosiš vezeni bretonski prsluk i drvene klompe koje si sam izrezbario i ukrasio. Prisustvovao si „oprostima“, posebno posećenim ceremonijama u Pont-Avenu na kojima su vernici, mnogi na kolenima, kružili oko crkve tražeći oprost za svoje grehe; posećivao si sve kalvarije u kraju, počev od najslavljenije u Nizonu, i išao na hodočašće do male kapele u Tremalou sa njenim starim drvenim polihromnim Hristom koji će te inspirisati na drugu religioznu sliku: *Žuti Hrist*.

Da, svi materijali za antinaturalističko slikarstvo koje si sanjao da praviš bili su rasuti po toj Bretanji gde, kako si objašnjavao dobrom Šufu, „kada moje drvene klompe lupkaju po tom granitnom tlu, čujem prigušen, mat, moćni zvuk koji pokušavam da ostvarim na svojim slikama“. Ne bi to uspeo bez Bernara i njegove sestre Madlen. Bez njih nikada ne bi počeo da osećaš da i tebe, malo pomalo, u početku ne primećujući, prožima ta vera koja je njima bila urođena, ni manje ni više nego njihove delikadne crte lica, njihova fizička otmenost i elegancija sa kojom su se kretali i govorili. Brat i sestra su živeli svoju veru dvadeset četiri sata dnevno. Emil je obišao celu Bretanju i Normandiju peške, posećujući crkve, manastire, oltare, klostere i kulturna i pobožna mesta u potrazi za tragovima onog Srednjeg veka koji je smatrao vrhovnim periodom ljudske civilizacije zbog identifikacije sa bogom i prisustva religije u u svim javnim i privatnim aktivnostima. Bernar nije bio bogomoljac, bio je vernik, čudan lik za tebe koji si nakon što si se

rugao mladiću zbog njegove vatrene verske strasti, neosetno dopustio da se zaraziš jačinom kojom je Emil živeo svoju hrišćansku veru.

Nezaboravno leto, zar ne, Pol? „Bilo je“, uzviknuo je udarivši ponovo pesnicom o sto. Pau'ura je otišla u kolibu sa detetom u rukama i oboje su sigurno već spokojno spavali, sa sklopčanom mačkom. Pjer Levergo je dremao skupljen na svojoj stolici i povremeno hrkao. Noć je bila tamna kada su seli da jedu, ali vetar je razvejavao oblake i sada je svetlost polumeseca osvetljavala okolinu. Dok si pušio lulu, mogao si da vidiš ogrlicu od zlatastih suncokreta koji su okruživali kolibu. Uveravali su te da evropski suncokreti ne mogu da se prime u tropskoj vlazi Tahitija. Ali ti si tvrdoglavo tražio seme od Danijela de Monfreja i sa Pau'urom si ih posadio, zalivao i sa ljubavlju negovao. I sada su bili tu, živi, uspravni, sjajni, egzotični. Suncokreti ne tako blistavi kao oni iz Provanse koje je tako uporno slikao Ludi Holanđanin; ali pravili su ti društvo i (zašto, Pole?) davali ti izvestan duhovni mir. Pau'uri je, naprotiv, to egzotično cveće izazivalo smeh.

Tog leta 1888. u malom bretonskom seocetu okupanom A venom, dogodile su ti se neobične stvari. Razumeo si katoličku veru, pročitao *Jadnike* Viktora Igoa, naslikao svoje remek-delo *Vizija posle propovedi*, zaljubio si se nevino u tu otelovljenu Devicu Mariju kakva je bila Madlen Bernar i zbližio sa njenim bratom Emilom. Tog leta kada te je svojim satirućim pismima Ludi Holanđanin požurivao da već jednom dođeš da živiš sa njim u Arlu. Tog leta kada si krivicom Paname - kakvo mesto za tebe - bez prestanka srao i ispustio hiljade pređa.

Šta je od svega toga bilo najvažnije? *Jadnici*, Koke. Roman Viktora Igoa pročitali su svi slikari koji su živeli sa tobom u pansionu udovice Mari-Žan Glonek (čak ga je i ona pročitala), Šarl Laval, Mejer de Han, Emil Bernar, Ernest de Šamajar. Svi su ga hvalili. Ti si se opirao da utoneš u tu obimnu priču koja je ganula celu Francusku, od nastojnica do vojvoda, od modistkinja do intelektualaca, od umetnika do bankara. Ali predao si se na zahtev Madlen kada ti je priznala da joj je ta knjiga „potresla dušu“ i „oči su joj bile vlažne sve vreme dok ga je čitala“. Tebe avantura Žana Valžana nije naterala da plačeš, ali te jeste ganula, više od svih knjiga koje si do tada pročitao. Toliko da si kada ste na zahtev Ludog Holanđanina i kao najavu brzog zajedničkog života u Arlu razmenili svoje portrete, naslikao sebe preobraženog u junaka romana, Žana Valžana, starog kažnjenika koji se pretvorio u sveca usled beskrajnog milosrđa biskupa Bjervenija koji ga pridobija za dobro na dan kada mu mu uručuje svećnjake koje je ovaj hteo da mu ukrade. Roman te je zaneo, uznemirio, uzbudio, zbunio. Dali postoji takva moralna čistota sposobna da preživi ljudsku prljavštinu, takva velikodušnost i plemenitost u ovom podlom svetu? Slatka Madlen, u predvečerjima bez kiše, kada se moglo sesti na terasu pansiona Glonek da se sačeka veče, imala je ime za to: *blagodet*. Ali ako je Božja životvorna ruka preko biskupa Bjervenija i zatim Žana Valžana činila da dobro trijumfuje nad zlom koje

je na kraju romana u duši odneo na dno Sene neumoljivi Žaver, kakva je bila zasluga ljudske životinje?

Na autoportretu koji si poslao Ludom Holanđaninu, personifikujući Žana Valžana, naslikao si neshvaćenog umetnika, osuđenog na društveni egzil zbog slepila, materijalizma i sitničavosti njegovih sugrađana. Ali možda si na tom autoportretu već počeo da slikaš ono što će postati prava realnost mesecima kasnije u *Viziji posle propovedi*: prelazak sa istorijskog na transcendentno, sa materijalnog na duhovno, sa ljudskog na božanstveno. Sećaš li se čestitanja i pohvala koji si dobio od prijatelja u Pont-Avenu kada je slika bila završena? I reči lepe Madlen: „Ovo vaše delo će me pratiti do kraja mojih dana, mesje Gogen“?

Da li se duhovna Madlen u Kairu kada je godinu dana posle jadnog Šarla Lavela, umirala od tuberkuloze setila *Vizije posle propovedi*? Naravno da nije. Sigurno je sasvim zaboravila na tebe, na sliku i verovatno čak i na ono leto 1888. u Pont-Avenu. Nikada nisi verovao da ćeš ponovo da se zaljubiš u nekoga posle Mete Gad, Pol. Istina je, već tada ste živeli razdvojeno, ona u Kopenhagenu sa svoje petoro dece, a ti u Pont-Avenu i jedino što je ostalo od braka bio je jedan papir i bleđa prepiska. Ali uprkos tome, iz sumnji da ćete Mete i ti ikada više da budete porodica, zajednički dom, nikad se nisi osećao sentimentalno slobodan. Do sada, Koke. 1888. si već došao do zaključka da je ljubav na zapadni način prepreka, da za umetnika ljubav mora da ima isključivo fizički i senzualni sadržaj kao kod primitivaca, da ne sme da dotiče osećanja, dušu. Zbog toga, kada si popuštao iskušenju mesa i vodio ljubav - sa prostitutkama pre svega - imao si osećaj da je to čin higijene, zabava bez sutrašnjeg dana. Dolazak Madlen i njenog brata Emila u pansion Glonek u Pont-Avenu tog leta pre dvanaest godina, vratio ti je osećanja koja su te ošamućivala, ostavljala bez reči i uzbuđivala, pred tim mladalačkim licem tako belog, tako sjajnog tena, tog prozirno plavog pogleda, tog toliko skladnog malog tela, toliko krhkog, da je iz njega izvirala nevinost, svetost, kada je ulazila u trpezariju, izlazila na terasu ili išla da se prošetala pored Avena, rasejana, gledajući kako isplivljavaju ribarski brodići, a ti si je, skriven iza drveća, uhodio.

Nikada joj nisi rekao ni reči ljubavi, nisi joj napravio nijednu aluziju. Zato što je bila suviše mlada, zato što si bio dvostruko stariji? Bolje rečeno zbog neke čudne autocenzure. Zbog predosećanja da ćeš, ako je zavedeš, uprljati njen integritet, njenu duhovnu lepotu. Zbog toga si se pretvarao, ponašao kao stariji brat koji savetuje na osnovu svog iskustva devojčicu koja pravi prve korake u svetu odraslih. Nisu svi suzbili osećanja koja im je pobuđivala blistava lepota Madlen. Na primer Šarl Laval. Je li je zaveo već onog toplog leta 1888. recitujući joj ljubavne stihove dok si ti u sobici davao oblik i boju *Viziji posle propovedi*? Jesu li Šarl Laval i Madlen doživeli pravu strast? Daj bože. Tužno je što su umrli tako mladi, sa godinu dana razmaka, ona u egzotičnom Egiptu, toliko daleko od svoje zemlje. Kao što ćeš umreti ti, Pole.

Ta iskustva, *Jadnici*, čista ljubav prema Madlen, diskusije sa prijateljima slikarima u kojima se često pojavljivala tema religije - isto kao Emil Bernar, Holanđanin Jakob Mejer de Han, Jevrejin preobraćen u katolicizam, živeo je opsednut mistikom - bila su presudna da naslikaš *Viziju posle propovedi*. Kada si je završio, nekoliko noći nisi spavao pišući pisma prijateljima uz majušnu petrolejku u spavaćoj sobi. Pričao si im da si napokon dostigao onu rustičnu i sujevernu jednostavnost običnih ljudi koji u svojim prostim životima i u svojim starim verovanjima, nisu razlikovali stvarnost od sna, istinu od fantazije, opservaciju od vizije. Šufa i Ludog Holanđanina si uveravao da *Vizija posle propovedi* ruši realizam - uvodeći jednu novu epohu u kojoj će se umetnost, umesto da imitira prirodni svet, izolovati od neposrednog života putem sna i tako će slediti primer Božanskog Učitelja čineći ono što je on učinio: stvarati. To je bila obaveza umetnika: da stvara, ne da imitira. Ubuduće će umetnici oslobođeni servilnih okova moći da se usude na sve u svom naporu da stvore svetove različite od stvarnog.

U čijim li je rukama završila *Vizija posle propovedi*? Na licitaciji u hotelu Droa, u nedelju 22. februara 1891, održanoj da bi skupio sredstva za svoj prvi dolazak na Tahiti, *Vizija posle propovedi* bila je najviše plaćena slika, oko devetsto franaka. U kakvoj li pariškoj buržujskoj trpezariji sada vene? Ti si za *Viziju posle propovedi* želeo religiozni ambijent i ponudio si je kao poklon crkvi u Pont-Avenu. Paroh je odbio navodeći da su te boje - gde je u Bretanji postojala zemlja boje krvi? - bile okrenute protiv uzdržanosti obavezne na verskim mestima. Takođe ju je odbio, još ljući, paroh iz Nizona tvrdeći da će takva slika izazvati bezverje i skandal kod vernika.

Koliko su se za tebe promenile stvari, Pol, za tih dvanaest godina otkako si pisao dobrom Šufu: „Sa rešenim problemima koitusa i higijene, sposoban da se sasvim nezavisno usredsredim na rad, moj život je rešen“. Nikad nije bio rešen, Pole. Ni sad, iako se zahvaljujući tvojim člancima, crtežima i karikaturama u *Les Guepesu* okončala tegoba neizvesnosti da li ćeš sutradan imati šta da jedeš. Sada si zahvaljujući Fransoa Kardeli i njegovim drugarima iz Katoličke partije mogao redovno da jedeš i piješ kao nikad za sve ove godine na Tahitiju. Veoma često, moćni Kardela te je pozivao u svoju impozantnu dvospratnu vilu sa terasama sa izrezbarenim balustradama i velikim vrtom zaštićenim drvenom ogradom u ulici Brea i na političke skupove u svojoj apoteci u ulici Rivoli. Jesi li bio zadovoljan? Nisi. Bio si ogorčen i sit. Zašto što više od godinu dana nisi naslikao ni običan akvarel niti si izrezbario ni najmanjeg tupapaua? Možda, a možda i ne. Kakvog je smisla imalo i dalje slikati? Sada si znao da su sva dela koja su dostojna trajanja bila deo tvoje prošle istorije. Da uzmeš četkice i da napraviš svedočanstva o svojoj dekadenciji i raspadu? Do đavola, ne.

Bilo je bolje da sve ono što je u tebi ostalo od kreativnosti i ratobornosti izručiš u *Les Guepes* napadajući funkcionere poslate iz Pariza, protestante i

Kineze koji su zadavali toliko glavobolje Korzikancu Kardeli i njegovim prijateljima. Je li te ponekad grizla savest što si se pretvorio u plaćenika ljudi koji su te ranije prezirali i koje si smatrao vrednim prezira? Ne. Pre mnogo godina si rešio da je kako bi čovek bio umetnik bilo neophodno osloboditi se svih vrsta buržujskih predrasuda, a griznja savesti je bila jedan od tih balasta. Da li se tigar kajao što je klao jelena kojim se hrani? Da li kobra, kada hipnotiše i proguta živu ptičicu, ima skrupula? Ni kada si u jednom od prvih brojeva *Les guepesa* u aprilu ili maju 1899. uz veliku pompu izbacio suludu izjavu, preuzetu iz jedne izmišljotine Pjera Lotija u *Lotijevoj ženidbi*, romanu koji je toliko oduševio Ludog Holandānina, da su Kinezi doneli lepru na Tahiti, nisi se nimalo pokajao što si raširio tu klevetu.

- Dobra kurva radi dobro svoj posao, dragi moj Pjer - bulazio je bez snage da ustane. - Ja sam dobra kurva, usudi se da porekneš.

Odgovorilo mu je duboko hrkanje Pjera Levergoa. Oblaci su ponovo prekrili mesec i bili su u delimičnom mraku kroz koji se probijao sjaj svitaca.

Baba Flora ne bi odobrila to što radiš, Pole. Naravno da ne bi. Ta luda pametnjakovička bi bila na strani pravde, a ne Fransoa Kardele, glavnog proizvođača ruma u Polineziji. Šta je bila pravda na ovoj gadosti od ostrva koje je sve manje ličilo na svet starih Maora i sve više na trulu Francusku? Baba Flora bi pokušala da otkrije gde je pravda gurajući svoj nosić u ovaj lavirint prepirki, intriga, nepoštenih interesa maskiranih u altruizam, da donese žestoku presudu. Zbog toga si umrla već u četrdeset prvoj godini, baba! On je pak, koji se posrao na pravdu, već proživio pedeset tri, dvanaest više od babe Flore. Nećeš još dugo potrajati, Pole. Tja, za ono što je stvarno važno, lepotu i umetnost, tvoja biografija je gotova.

Kada ga je u zoru sledećeg dana probudio pljusak od kojeg je pokisao do kostiju i dalje je bio u istoj stolici, na otvorenom, i vrat mu se ukočio od položaja glave. Pjer Levergo je u nekom trenutku noći otišao. Pustio je da ga kiša sasvim razbudi i odvuкао se u kolibu da legne na krevet i spava do podne. Pau'ura i dečak su već izišli.

Otkako je prestao da slika, više nije ustajao rano kao pre. Vrteo bi se čitavo jutro, a onda bi javnim prevozom odlazio u Papete gde je ostajao do uveče pripremajući sledeći broj *Les Guepesa*. To je bio mesečnik i imao je četiri strane, ali kako je sve što je u njemu bilo izlazilo iz njegovih ruku - članci, karikature, crteži, šaljivi stihovi, podrugivanja i ogovaranja, anegdote - svaki broj je značio mnogo posla. Osim toga, nosio je materijale u štampariju, ispravljao boje, šifove, prelome i kontrolisao je da časopis stigne do pretplatnika i javnih mesta. Sve to ga je zabavljalo i sa entuzijazmom se posvećivao tom poslu. Ali bili su mu dosadni stalni sastanci sa Fransoa Kardelom i njegovim prijateljima iz Katoličke

partije koji su finansirali i njega i časopis. Stalno su ga gnjavili savetima koji su bili prikriivena naređenja. I dozvoljavali su sebi da mu prebacuju što je preterao sa kritikama Galea ili što nije bio dovoljno jedak. Ponekad ih je rezignirano slušao misleći na nešto drugo. Drugi put bi gubio strpljenje, galamio i dva puta je ponudio ostavku. Nisu je prihvatili. Kime bi mogli da ga zamene ti tupani koji su jedva umeli da nažvrljaju pismo.

Tako bi nastavio njegov život ko zna do kada da se početkom 1901. njegovi fizički problemi, koji su se podugo smirili, ponovo nisu obrušili na njega, još jače nego ranije. Jedne večeri u januaru prve godine novog veka, u kući Fransoa Kardela u ulici Brea, kada mu je domaćin prinosiso šolju kafe sa malo brendija, Polovo srce je poludelo. Lupalo je užurbano i neobuzdano i grudi su mu se podizale i spuštale kao meh. Jedva je disao. Cele nedelje je imao napade tahikardije, hroptanja, i na kraju ga je krvavo povraćanje nateralo da ode u bolnicu Vajami.

- I sada, doktore Lagranž, ispada da imam i srčanih problema? - ironično je rekao lekaru koji ga je pregledao.

Lekar je odmahnuo glavom. To nije bila nova bolest, prijatelju. Bila je ona stara koja je nastavljala svoj nemilosrdni put. Sada je, kao što je to već učinila sa njegovom kožom, krvlju i glavom, počinjala da mu uništava srce. Između januara i marta morao je da odleži u bolnici tri puta, uvek po nekoliko dana, poslednji put na dve nedelje. U Vajamiju su ga dobro negovali, jer je većina lekara, počev od doktora Lagranža koji je sada vodio bolnicu, podržavala Kardelu u njegovoj kampanji protiv vlasti poslatih iz metropole. Pritom su mu doneli jedan pano da iz kreveta priprema *Les Guepes*.

Ali ti obavezni boravci u bolnici imali su neočekivan efekat. Mnogo je razmišljao i odjednom je u dugom periodu bez sna došao do ovog zaključka: bio si sit onoga što si radio i ljudi za koje si radio. Nisi hteo da umreš radeći za nekoliko idiota. Bilo je žalosno doći do toga, zar ti koji si došao na Tahiti u bekstvu od novca i ti, koji si maštao sa Ludim Holanđaninom tamo u Arlu, kada ste još bili u dobrim odnosima, da sagradiš ovde mali raj slobode, lepote, stvaralaštva i uživanja, bez robovanja novcu evropske civilizacije?! Vinsent je to zvao Kuća uživanja! Kako je čudna i hirovita bila sudbina, Koke!

Više se nisi sećao, Pole? Sve je počelo godinu i po ranije, posle tvog neuspelog pokušaja samoubistva, kada si slikao *odakle dolazimo? ko smo? kuda idemo?* - svoje poslednje remek-delo. Iz kolibe su počele da nestaju stvari - jesu li nestajale ili si fantazirao da nestaju? - i u tvojoj glavi se uvrežila sigurnost da su lopovi bili meštani iz Punauje. Pau'ura je govorila da nije tako, da fantaziraš. Ali mahniti mehanizam se nezadrživo pokrenuo. Potrudio si se da sud u Papeteu

osudi lopove. A kako su sudije razumno odbile da pokrenu proces na osnovu toliko slabih optužbi, pisao si javna pisma, vrlo oštra, puna žara i žuči, optužujući kolonijalnu administraciju da se sa meštanima urotila protiv Francuza. Tako je nastao *Le Sourire (Journal mechant)* čiji je otrov zabavljao koloniste. Kupovali su ga oduševljeno i slali ti pisamca sa čestitkama. Onda je sam Kardela došao da te poseti i obećao ti brda i doline da uređuješ *Les Guepes*. Sve je išlo kao podmazano, gotovo nisi ni primetio.

Osamnaest meseci si jeo i pio, izazivao mali zemljotres na ostrvu svojim kritikama i u toj ludnici si se zaneo i zaboravio da si slikar. Jesi li bio zadovoljan svojom sudbinom? Nisi. Hoćeš li nastaviti da radiš za Kardelu? Nipošto.

Šta ćeš onda da radiš? Da što pre odeš sa ovog prokletog ostrva Tahitija koje je Evropa već iskvarila, okončavši sve što ga je ranije činilo divljim i svežim. Kuda ćeš odvesti svoje umorne kosti i bolesno telo, Pole? Na Markize, naravno. Tamo je maorski narod, još slobodan i neukroćen, čuvao netaknutu svoju kulturu, svoje običaje, umetnost tetovaže i u dubini šuma, daleko od zapadne kontrole, praktikovao sveto ljudožderstvo. To će biti sveto kupanje, Koke. U novom ambijentu, svežem i netaknutom, neizgovorljiva bolest će se zaustaviti. Bilo je moguće da ćeš se tamo ponovo latiti četkica, Pole.

Bilo je dovoljno da donese odluku pa da stvari krenu nabolje. Upravo su ga otpustili iz bolnice Vajami kada je kao bomba stigla vest da je Pariz smenio sa dužnosti guvernera Gistava Galea. Kolonisti za koje si radio bili su toliko srećni zbog te vesti da ti nije bilo teško da ih uveriš da posle takvog trijumfa više nije imalo smisla izdavati novine. Isparatili su te sa dobrom nadoknadom.

Nekoliko dana kasnije, kada se u jednom od onih grozničavih stanja, koja su uvek prethodili velikim životnim promenama, raspitivao o brodovima između Tahitija i Markiskih ostrva, Pjer Levergo je došao da mu - kaže da Aksel Nordman, jedan švedski gospodin koji se nedavno nastanio na Tahitiju želi da kupi od njega kolibu u Punauji. Video ju je u prolazu i dopala mu se. Pol je završio posao za četrdeset osam sati čime je skupio novac za put, prevoz nevelike imovine i čak je imao da pokloni izvesnu svotu Pau'uri i malom Emilu. Devojka je odlučno odbila da ga prati na Markize. Šta će da radi tamo, tako daleko od svoje porodice? To je bio veoma dalek i opasan svet. Koke će u svakom trenutku umreti i šta će da rade ona i dete? Više je volela da se vrati porodici.

Nije ti bilo mnogo važno. Istinu govoreći, Pau'ura i Emil bi bili smetnja da započneš novi život. Nerviralo te je, međutim, što je Pjer Levergo odbio da te prati. Ponudio si mu da ga vodiš kao kuvara i da podeliš sa njim sve što si imao. Tvoj sused je bio kategoričan: ni za sve zlato na svetu se neće pomaći odavde.

Nikada neće napraviti glupost da te sledi u toj apsurdnoj odluci. Onda mu je Pol rekao da se poburžoazio, da je kukavica, osrednje i neloyalno biće.

Pjer Levego je poduže razmišljao ne odgovarajući na tvoje uvrede, žvaćući vlat trave ustima kojima je nedostajala polovina zuba. Sedeli su napolju pored velikog drveta manga koje je bacalo senku. Napokon je ne podižući glas, spokojno sričući reč po reč, rekao ovo:

- Svuda govoriš da ideš na Markize, jer ćeš tamo pronaći jeftnije modele, jer je tamo netaknuta zemlja i manje dekadentna kultura. Ja mislim da lažeš. I da lažeš i samog sebe, Pole. Odlaziš sa Tahitija zbog plikova na nogama. Ovde više nijedna žena ne želi da spava sa tobom jer smrde. Zbog toga Pau'ura neće da ide sa tobom. Misliš da ćeš na Markizima, kako su siromašniji nego ovde, moći da kupiš devojčice za šaku slatkiša. Još jedan tvoj san koji će se pretvoriti u moru, komšija, videćeš.

Niko ga nije ispratio u luci u Papeteu 10. septembra 1901. kada se popeo na *La Kroa di Sud* koji je kretao za Hiva Oa. Nosio je sa sobom svoj harmonijum, kolekciju pornografskih fotografija, kovčeg sa uspomename, autoportret Kao Hrist na Golgoti i malu sliku Bretanje pod snegom. Uprkos insistiranju novog vlasnika njegove kuće u Punauji da ponese sve, ostavio je tamo nekoliko svitaka slika i desetak drvenih figura *tupapaua* koje je izmislio. Kako će ga nekoliko meseci kasnije pismom obavestiti gospodin Aksel Nordman, novi vlasnik kolibe je bacio u more sve te figure jer su plašile njegovog malog sina.

BITKA KOD KANGALJA

Nim, avgust 1844.

U zagušljivom sobičku hotela Gard u Nimu koji je imao zadah na bajato i mačju mokraću, gde je od 5 do 12. avgusta 1844. provela šest užasnih dana i noći, najgorih na celom putovanju, Flora je gotovo svakog dana imala neku mučnu moru. Sa propovedaonica gradski popovi su protiv nje podsticali masu fanatika koji su punili crkve i išli da je traže po ulicama Nima ne bi li je linčovali. Sakrivala se, drhteći, u holovima, kapijama, mračnim čoškovima; iz svog nesigurnog skloništa čula bi i nazirala razjarenu gomilu koja je bila u potrazi za bezbožnom revolucionarkom, da osveti Kralja Hrista. Kada bi je otkrili bacali bi se na nju lica izobličениh od mržnje, ona bi se budila oblivena znojem i paralisana od straha, sa mirisom na tamjan.

Od prvog dana sve u Nimu joj je išlo loše. Hotel Gard je bio prljav i neprijatan, a hrana vrlo loša. (Ti, Florita, nikada nisi pridavala značaj hrani, a sada si lovila samu sebe kako maštaš o dobroj domaćoj trpezi, čorbi, svežim jajima i svežem puteru.) Grčevi u stomaku, dijareje i bolovi u materici, zajedno sa nepodnošljivom vrućinom, pretvarali su svaki dan u mučenje, što je pogoršavalo osećanje da će ova žrtva biti uzaludna, jer u toj ogromnoj sakristiji nećeš naći nijednog inteligentnog radnika koji će poslužiti kao putokaz Radničkoj uniji.

Pronašla je jednog, doduše, ali nije bio iz Nima nego - naravno! - iz Liona. Jedini od četrdeset hiljada radnika ovog centra šalova od svile, vune i pamuka koji joj na četiri sastanka nije izgledao sasvim zatupljen zapanjujućim popovskim doktrinama koje su nimski radnici gutali bez ikakve prepreke. Uspela je da organizuje te sastanke uz sporu pomoć dvojice lekara koje su joj preporučili kao filantropi, moderne ljude i pristalice Furijea - doktori Plendu i De Kastelno. Mislila si da si videla i čula sve o idiotizmu, Andaluzanko, ali Nim te je naučio da granica može beskrajno da se rastegne. Onog dana kada je na sastanku čula jednog mehaničara da govori: „Bogataši su neophodni, jer zahvaljujući njima na svetu ima nas siromašnih koji ćemo ići na nebo, a oni neće“, prvo je prasnula u smeh, a zatim je dobila vrtoglavicu. Činjenica da su propovedi ubedile radnike da je dobro biti eksploatisan, jer će tako ući u Raj, toliko ju je obeshrabrila da je dugo ostala bez reči, bez volje čak i da se naljuti.

Samo je za vreme one tragikomične farse, bitke kod Kangalja, u poslednjoj fazi svog boravka u Arekipi, deset godina ranije, videla toliko nagomilanog idiotizma i haosa kao ovde u Nimu. Sa jednom razlikom, Florita. Deset godina ranije, kada su na periferiji Arekipe pristalice Gamare i Orbegose igrali tu pantomimu sa krvlju i mrtvima, ti si, privilegovani posmatrač, to proučavala sa osećanjima, tugom, ironijom, sažaljenjem, pokušavajući da shvatiš zašto ti Indijanci, zambosi, mulati koje su odvuikli u građanski rat bez principa, ideja i morala, na surovu izložbu ambicija lokalnih vođa - pristajali da budu topovska hrana, instrument u borbi frakcija koje nisu imale nikakve veze sa njihovom sudbinom. Ovde si, međutim, pred zidom verskih predrasuda i gluposti koja je zatvarala sva vrata propovedanju revolucije, reagovala ogorčeno, strasno, dopuštajući da ti bes pomuti pamaet.

Jesi li bila nestrpljiva zato što si se fizički tako loše osećala? Je li ti takvu depresiju izazivao zamor što si ovih meseci živela navrat-nanos u osrednjim ili vrlo lošim pansionima i svratištima kao što je bio hotel Gard? Iscrple su te noćne more u kojima su nimski popovi podsticali masu da te linčuje. Bolje je da ne spavaš nego da imaš more. Provodila je dobar deo noći sa otvorenim prozorom, smišljajući grozote nimskim sveštenicima. „Ako dođeš na vlast, odredićeš im užasnu kaznu, Florita. Staviceš ih u onaj rimski koloseum na koji su tako ponosni i neka ih tamo prožderu ti isti radnici koje su njihove propovedi pretvorile u okrutne životinje“. Zamišljajući takva zlodela na kraju joj se popravljalo raspoloženje, smejala se kao devojčica i onda se obično vraćala u Arekipu.

A ako su sve bitke bile toliko besmislene kao ta kojoj si mogla da prisustvuješ u Belom gradu? Ljudski haos koji su istoričari, da zadovolje nacionalni patriotizam, pretvarali posle u dosledne manifestacije idealizma, hrabrosti, velikodušnosti, principa, brišući iz njih sav strah, glupost, pohlepu, egoizam, okrutnost i neznanje većine, nemilosrdno žrtvovane zbog ambicija, tvrdičluka i fanatizma manjine. Bilo je moguće da će za sto godina ta lakrdija, taj praznik poruge koji je bila bitka kod Kangalja, postojati u istorijskim knjigama koje će Peruanci čitati kao uzornu stranicu otadžbinske prošlosti u kojoj se herojska Arekipa, zaštitnica izabranog predsednika, generala Orbegosa, hrabro borila protiv pobunjenih snaga generala Gamare koje su posle krvavih i hrabrih akcija uspele da je pobede (da bi samo nekoliko dana kasnije ona magično osvanula kao pobednik). Da, Florita: doživljena istorija je bila okrutna budalaština, a napisana - lavirint nazovi patriotskih gluposti.

Trupama pristalice Gamare, pod vodstvom generala San Romana, toliko je trebalo da stignu u Arekipu da je vojska Orbegose, sa generalom Nijetom i dekanom Valdivijom na čelu, čiji je šef generalštaba bio njen rođak Klemente Althaus, umalo zaboravila na njih. Do te mere da je 1. aprila 1834. general Nijeto svojim vojnicima dao dozvolu da odu u grad da se napiju. U kući porodice Tristan, u ulici Santo Domingo, Florita je celu noć slušala galamu pesama, igara i povika

kojima su u svim krčmama u gradu vojnici slavili svoju slobodnu noć pijući rakiju i jedući škembiće. Carangosi i gitare odjekivali su u raznim četvrtima grada. Sledećeg dana, u daljini, na profilu brda, na čistom vazduhu horizonta uokvirenog vulkanima ocrtavali su se vojnici generala San Romana. Zaštićena od sunca suncobranom i sa dvogledom, Florita je videla kako dolaze i kako se približava spora mrlja mrava. Dok su u velikom haosu u sobama kuće njen stric don Pio, njena rođaka Karmen, tetka Hoakina i ostali rođaci - tetke, stričevi, njihova deca, uglednici i fratri - užurbano stavljali u kese i pakete sa nakitom, novcem, odećom i najdragocenijim predmetima da bi se, kao celo arekipsko društvo, sklonili u manastire, klostere i crkve. Nešto pre podneva kada joj je veliki oblak prašine sasvim sakrio sliku vojnika generala San Romana, Flora je videla kako se na konju, oznojen, naoružan od glave do pete pojavljuje Klemente Althaus. Pukovnik je na trenutak pobegao iz logora da ih upozori:

- Svi naši ljudi su pijani, uključujući i oficire, zbog Nijetove glupe ideje da im da slobodnu noć - urlao je od besa. - Ako San Roman sada napadne, izgubljeni smo. Bežite smesta u manastir Santo Domingo.

I psujući na nemačkom odjurio je u galopu. Iako su je tetke i rođake požurivale da ih sledi, Florita je ostala na krovnoj terasi sa muškarcima. Prebaciće se u obližnji Santo Domingo kada bitka počne. U sedam sati uveče odjeknuo je prvi napad mušketira. Pucnjava se nastavila, sporadično, izdaleka, ne približavajući se gradu nekoliko sati. Oko devet se pojavio jedan usamljeni ordonans na ulici Santo Domingo. To je bio izaslanik generala Nijeta koji ga je poslao svojoj ženi sa porukom da se skloni u najbliži manastir. Stvari nisu išle dobro. Don Pio Tristan mu je dao da jede i pije dok je ordonans pričao o onome što se dogodilo. Dahtao je od umora i u isto vreme dok se gušio od pića i hrane. U kvadratnom stroju bataljon San Romana je prvi napao. U susret su mu krenuli draguni generala Nijeta koji su uspeli da ga zadrže. Borba je bila uravnotežena sve dok sa prvim senkama artiljerija pukovnika Morana nije promašila metu i umesto da nišani na pristalice Gamare nije ispalila vatru na sopstvene dragune i uništila ih. Još se nije znao ishod, ali pobeda San Romana više nije bila nemoguća. Predviđajući da će neprijateljske trupe napraviti invaziju na grad, bilo je poželjno da se „gospoda sakriju“. Da li se sećaš opšteg bekstva koje su te vesti izazvale, Florita?

Nekoliko minuta kasnije, stričevi i rođaci u pratnji robova natovarenih tepisima, vrećama sa hranom i odećom i mnogi sa nošama od srebra, keramike ili porcelana u rukama, defilovali su do manastira i crkve Santo Domingo, nakon što su vrata zatvorili daskama. Vest se pronela brzinom metka, jer je na putu do skloništa Florita prepoznala ostale porodice iz grada koje su preplašene jurile na sveta mesta. Nosili su u rukama sve bogatstvo i dragocenosti koje su mogli da spasu od pohlepe pobednika.

U crkvi i manastiru Santo Domingo vladao je neopisiv nered. Arekipske porodice nagomilane po hodnicima, ulazima, brodovima, klaustrima, ćelijama, deca i robovi izvaljeni po podovima, jedva se moglo pomerati. Nepodnošljivo je smrdelo na urin i izmet i galama je bila izluđujuća. Scene panike su se mešale sa molitvama i psalmima koje su pevale neke grupe dok su monasi, skačući sa jednog mesta na drugo, pokušavali da uspostave red. Don Pio i njegova porodica, s obzirom na rang i bogatstvo, imali su privilegiju da zauzmu priorovu kancelariju; tamo je brojna rodbina, uprkos stešnjenom prostoru, mogla bar da se na smenu kreće. Pucnjava je noću prestala, zaoštrila se u zoru i nešto kasnije zavladao je tišina. Kada je don Pio odlučio da ode da vidi šta se dešava, Flora ga je pratila. Ulica je bila pusta. Kuća porodice Tristan nije bila provaljena. Sa terase, Flora je dvogledom videla u daljini siluete vojnika koji su se grlili pod čistim jutarnjim nebom i na svežem vetriću koji je razvejavao dim od baruta. Šta se dešavalo? Saznali su to nešto kasnije kada je u galopu ulicom Santo Domingo, sav garav, sa izgrebanim rukama i plavom kosom pobeležom od zemlje, stigao pukovnik Althaus.

- General Nijeto je još glupliji nego njegovi vojnici i oficiri - gundao je čisteći rukama uniformu. - Prihvatio je primirje koje je tražio San Roman kada smo mogli da ga dokrajčimo.

Vatra artiljerije pukovnika Morana, osim što je izazvala žrtve među sopstvenim dragunima - između trideset i četrdeset mrtvih, računao je Althaus, - bombardovala je logor soldatua pobrkavši ih sa gamarovcima; njegovi topovi su razneli i ranili ko zna koliko tih žena, nezamenljivih u pružanju pomoći i snabdevanju trupe. Upkos tome, posle nekoliko napada bajonetima, Nijetovi vojnici raspaljeni primerom dekana Valdivije i samog Althausa, naterali su vojsku San Romana na povlačenje. Onda je, umesto da prihvati ono što su mu pop i Nemač tražili - da ih goni i uništi - Nijeto pristao na primirje koje je tražio neprijatelj. Sastao se sa San Romanom, zagrlili su se i zaplakali, zajedno poljubili peruansku zastavu i kada mu je gamarovac obećao da će priznati Orbegosa kao predsednika Perua, idiot od Nijeta mu je sada slao hranu i piće za njegove izgladnele vojnike. Dekan Valdivija i Althaus su ga uveravali da je to trik neprijatelja da dobije na vremenu i prerasporedi snage. Bilo je nerazumno prihvatiti primirje! Nijeto je bio nepopustljiv: San Roman je bio gospodin; priznaće Orbegosa kao Šefa države i tako će se peruanska porodica pomiriti.

Althaus je tražio od don Pija da zajedno sa drugim značajnim licima u Arekipi smeni Nijeta, da preuzme vojnu komandu i naredi ponovni početak borbe. Florin stric je prebledeo kao kreč. Zakleo se da se oseća loše i otišao je da legne u krevet. „Ovu staru škrticu zanima samo sopstveni novac“, promrmljao je Althaus. Florita je zamolila rođaka da je, pošto je obustavljen rat, odvede u logor. Nemač je malo oklevao, a zatim pristao. Popeo je na sapi svog konja. Sva okolina je bila u ruševinama. Rančevi i kuće bili su opljačkani pre nego što su u njih ušle

soldatuše i pretvorile ih u skloništa i ambulante. Okrvavljene žene, napola zavijene, kuvale su na improvizovanim ognjištima, ranjeni vojnici su ležali na podu bez ikakve pomoći, stenjući, dok su drugi spokojno spavali, umorni od bitke. Veliki broj pasa muvao se njušeći leševe pod oblacima od lešinara. Kada je u Althausovoj komandi Flora ispitivala neke oficire o incidentima u bici, stigao je jedan San Romanov pregovarač. Objasnio je da Generalštab ne može da prihvati obećanje njegovog šefa da će priznati Orbegosa kao predsednika. Tome su se protivili svi njegovi oficiri. Tako su, dakle, ponovo počinjale akcije. „Zbog glupog Nijeta smo izgubili dobijenu bitku“, prošaputao je Althaus Flori. Dao joj je mulu da se vrati u Arekipu i obavesti porodicu da se rat nastavlja.

Zora ju je zatekla u tmurnom sobičku hotela Gard dok se sama smejala sećajući se bitke koja se iz zbrke do zbrke približavala svom neverovatnom raspletu. Bio je njen treći dan u omraženom Nimu i nešto pre podneva imala je sastanak sa pesnikom-pekarom Žanom Rebulom čije su pesme pohvalili Lamartin i Viktor Igo. Hoćeš li napokon u tom pesniku iz sveta eksploatisanih pronaci zaštitnika koji ti je bio potreban da se u Nimu primi ideja o Radničkoj uniji i da njegove stanovnike izvuče iz sna? Ništa od toga. U Zanu Rebulu, čuvenom pesniku-radniku Francuske našla je taštog i oholog čoveka - taština je bila bolest pesnika, Florita, to je dokazano - koga je za deset minuta omrzla. U jednom trenutku je poželela da mu zapuši usta da vidi hoće li tako zanemeti njegova brbljiva njuška. Primio ju je u svojoj pekari, odveo je na sprat i kada ga je ona pitala da li je čuo za njenu borbu i za Radničku uniju mekušni i nadmeni debeljuca je počeo da joj nabraja vojvode, akademike, vlasti i profesore koji su mu pisali, hvaleći njegovu nadahnutost i zahvaljujući mu na onome što čini za umetnost Francuske. Kada je ona pokušala da mu objasni miroljubivu revoluciju koja će okončati diskriminaciju, nepravdu i siromaštvo, uobraženko ju je prekinuo rečenicom koja ju je zapanjila: „Ali to je upravo ono što radi naša sveta Majka Crkva, gospođo“. Flora je, povrativši se, pokušala da mu razjasni da su svi sveštenici - Jevreji, protestanti, muhamedanci ali pre svega katolici - bili saveznici eksploatatora i bogataša, jer su u svojim propovedima mirili sa sudbinom bolno čovečanstvo obećanjem raja, a da ono što je važno nije bila ta neverovatna nebeska nagrada *post mortem*, već slobodno i pravedno društvo koje je trebalo izgraditi ovde i sada. Pesnik-pekar se naljutio kao da mu se pojavio đavo:

- Vi ste zli, zli - uzviknuo je, mašući rukama kao da tera tog đavola. - I pada vam na pamet da od mene tražite pomoć za akciju protiv moje religije?

Madame-la-Colere je na kraju eksplodirala nazivajući ga izdajnikom svojih korena, varalicom, neprijateljem radničke klase sa lažnim ugledom koji će se vreme potruditi da raskrinka.

Poseta pesniku-pekaru ju je toliko iscrpla da je morala da sedne na klupu u senku jednog platana da se malo smiri. Pored sebe je čula jedan uzbuđeni par

koji je govorio da će to popodne ići da sluša pijanistu Lista u opštinskoj dvorani. Zanimljiva slučajnost; gotovo tokom celog putovanja su se podudarali. Kao da ti je pijanista sledio korake, Florita. A ako večeras napraviš predah i odeš da ga slušaš? Ne, nipošto. Ti ne možeš da gubiš vreme slušajući koncerte kao buržuj.

Za rasplet bitke kod Kungalja je saznala tek mesec dana kasnije, u Limi, od pukovnika gamarovca Bernarda Eskudera sa kojim - sećanje je izbrisalo Žana Rebula - si tokom svojih poslednjih dana u Arekipi imala romansu, Florita? Kakva priča! Sledećeg dana po prekidu neprijateljstva između pristalica Orbegosa i Gamare general Nijeto je svojoj vojsci naredio da krene u poturu za lukavim San Romanom. Našao je vojnike gamarovce u Kungalju kako se kupaju u reci i odmaraju. Nijeto se bacio na njih. To je trebalo da bude brza pobeda. Ali još jednom su greške pomogle San Romanu. Ovoga puta Nijetovi draguni su pobrkali metu. Umesto da pucaju na neprijateljske trupe, desetkovali su sopstvenu artiljeriju, ranivši čak i pukovnika Morana. Pritisnuti onim što su smatrali neodbranljivim napadom gamarovaca, Nijetovi vojnici su napravili polukrug i pomahnitalo jurili u povlačenje prema Arekipi. U isto vreme, misleći da je izgubljen, general San Roman koji nije znao šta se dogodilo na strani protivnika, takođe je naredio svojoj trupi da se ubrzanim maršem povuče zbog nadmoći neprijatelja. U svom bekstvu, toliko očajničkom i smešnom baš kao i Nijetovo, nije se zaustavio do Vilkea, oko dvesta kilometara odatle. Slika te dve vojske sa svojim generalima na čelu kako beže jedni od drugih jer obe misle da su poražene, uvek će ti ostati u sećanju Florita. Simbol haosa i apsurdna u kojima je proticao život u zemlji tvog oca, toj blagoj karikaturi republike. Ponekad te je, kao sada, to sećanje zabavljalo, činilo ti se da u velikim razmerama predstavlja jednu od onih lakrdija sa molijerovskom pometnjom i nesporazumima za koje su ovde u Francuskoj smatrali da postoje samo u pozorištu.

Sutradan posle bitke, San Roman je saznao da je i njegov rival pobegao pa je još jednom napravio zaokret i poveo svoju vojsku da okupira Arekipu. General Nijeto je imao vremena da uđe u grad, ostavi ranjene u crkvama i bolnicama, i sa onim što je ostalo od vojske da krene u povlačenje prema obali. Florita se sa suzama oprostila od svog rođaka, pukovnika Klementea Althausa. Podozrevala si da više nećeš videti tog dragog, plavog varvarina. Sama si mu pomogla da spakuje stvari, novu odeću, čaj, vino iz Bordoa i kese šećera, čokolade i hleba.

Kada su dvadeset četiri sata kasnije vojnici generala San Romana, nehotičnog pobednika bitke kod Kungalja, ušli u Arekipu, nije došlo do pljačke koje su se plašili. Komisija uglednika na čelu sa don Pijom Tristanom sačekala ih je sa zastavama i orkestrom. Kao dokaz solidarnosti sa pobedničkom vojskom, don Pio je pukovniku Bernardu Eskuderu uručio donaciju od dve hiljade pesosa za stvar gamarovaca.

Je li se pukovnik Eskudero zagledao u tebe, Andaluzanko? Bila si sigurna da jeste. I ti u njega, zar ne? Dobro, možda. Ali zdrav razum te je na vreme zadržao. Svi su pričali da od pre tri godine Eskudero nije bio samo sekretar, pomoćnik i ađutant, već i ljubavnik onog iznenađujućeg ženskog lika, donja Fransiske Zubijage de Gamara, koju su zvali donja Panča ili Maršalka, a njeni neprijatelji Muškaraca, žene maršala Agustina Gamare, bivšeg predsednika Perua, kaudilja i profesionalnog zaverenika.

Šta je bila prava istorija, a šta mit kad je reč o Maršalki? Nikad to nećeš proveriti, Florita. Ta ličnost te je fascinirala, raspalila maštu kao niko do tada i možda je tvrda slika te žene, koja kao da je izišla iz nekog romana, u tebi stvorila odluku i unutrašnju snagu da se preobraziš u tako slobodno i odlučno biće kako je do tada bilo dopušteno samo muškarcima. Maršalka je u tome uspela: zašto ne bi i Flora Tristan? Mora da je bila tvojih godina kada si je upoznala, negde oko trideset tri ili trideset četiri godine. Bila je iz Kuska, ćerka Španca i Peruanke koju je Agustin Gamara, heroj peruanske nezavisnosti - borio se sa Sukreom u bici kod Ajakuča - upoznao u jednom manastiru u Limi gde su je zatvorili roditelji. Devojka se zaljubila u njega i pobjegla iz manastira da ga prati. Venčali su se u Kusku gde je Gamara bio prefekt. Dvadesetogodišnjakinja nije bila pasivna supruga okrenuta domu, porodici, i deci kakve su bile (i očekivalo se da budu) peruanske dame. Bila je najefikasniji saradnik svog muža, njegov mozak i desna ruka u svemu: u političkoj i socijalnoj aktivnosti, pa čak - to je posebno obogaćivalo legendu o njoj - i u vojnoj. Zamenjivala ga je u prefekturi u Kusku kada je išao na put i u jednoj od tih prilika slomila zaveru pojavivši se u kasarni zaverenika obučena kao oficir, sa vrećom novca i napunjenim pištoljem u ruci: „Šta birate? Da se predate i podelite ovu vreću, ili da se borite?“ Izabrali su da se predaju. Inteligentnija, srčanija, ambicioznija i smelija od generala Gamare, donja Panča je jahala zajedno za mužem, uvek u čizmama, pantalonama i vojničkoj bluzi i učestvovala u bitkama i okršajima kao najodvažniji borac. Proslavila se svojim izvanrednim gađanjem. Za vreme sukoba sa Bolivijom, ona je na čelu trupa, sa svojom bezgraničnom smelošću i zastrašujućom hrabrošću, bila pobednik bitke kod Parije. Posle pobeđe slavila je sa svojim vojnicima igrajući *uajnose* i pijuci rakiju. Razgovarala je sa njima na jeziku kečua i umela je da psuje. Od tada je njen uticaj na generala Gamaru bio potpun. Za tri godine koliko je on bio predsednik Perua, pravu vlast je imala donja Panča. Pripisivale su joj se nečuvene intrige i okrutnosti protiv neprijatelja, jer je njen nedostatak skrupula i mere bili isto toliko veliki kao i njena hrabrost. Pričalo se da ima mnogo ljubavnika i da ih naizmenično mazi ili maltretira, kao da su lutke ili psići.

Od svih anegdota koje su se o njoj prepričavale bile su dve koje nisi zaboravljala jer, zar nije tako, Florita, volela bi da si bila protagonistu u obe. Maršalka je u svojstvu predsednikovog predstavnika posećivala instalacije tvrđave Fuerte Real Filipe u Kaljau. Odjednom je među oficirima koji su joj odavali počast otkrila jednog koji se, prema pričama, hvalio da je njen ljubavnik. Ne

oklevajući ni trenutka, jurnula je ka njemu i udarila ga bičem po licu. Zatim mu je, ne silazeći sa konja, sopstvenim rukama strgla širite:

- Vi nikada ne biste mogli da budete moj ljubavnik, kapetane - ukorila ga je. - Ja ne spavam sa kukavicama.

Druga priča se dešavala u palati. Donja Panča je organizovala večeru za četiri oficira. Maršalka je bila očaravajuća domaćica, šalila se sa gostima i služila ih neobično ljubazno. U trenutku predviđenom za kafu i cigare, otpustila je sluge. Zatvorila je vrata i onim hladnim glasom i nemilosrdnim pogledom tipičnim za momente kad pobesni, obratila se jednom gostu:

- Jeste li vi trojici vaših, ovde prisutnih, prijatelja rekli da ste se umorili da budete moj ljubavnik? Ako su vas oklevetali, dademo im ono što su zaslužili. Ali, ako je istina, a videvši kako ste prebledeli, bojim se da jeste, ovi oficiri i ja ćemo vam prebiti leđa bičem.

Da, Florita, ta žena iz Kuska čiji će je povremeni napadi epilepsije - jednom od njih si prisustvovala - zajedno sa njenim porazima i stradanjima dokrajčiti pre nego što napuni trideset pet godina, dala ti je nezaboravnu lekciju. Bilo je dakle žena - i to u ovoj zaostaloj, neobrazovanoj, polovičnoj zemlji, u dalekom području sveta - koje nisu dopuštale da ih ponižavaju, ni da ih tretiraju kao služavke, koje su uspevale da ih poštuju. Koje su vredele same po sebi, a ne kao dodaci muškaraca, čak i kad je trebalo zamahnuti bičem ili pucati iz pištolja. Da li je pukovnik Bernardo Eskudero bio Maršalkin ljubavnik? Taj Španac avanturista koji je došao u Peru kao i Klemente Althaus da se kao plaćenik uključi u domaće ratove ne bi li se tako obogatio bio je od pre tri godine senka donja Panče. Kada ga je Flora to otvoreno pitala, ljutito je poricao: klevete neprijatelja gospođe Gamara, naravno! Ali nije te baš ubedio.

Eskudero nije bio zgodan, ali jeste vrlo privlačan. Mršav, veseo, galantan, više je čitao i obišao sveta nego muškarci koji su je okruživali i Flora se odlično provela sa njim tokom tih dana kada se Arekipa stegnutih zuba prilagođavala okupaciji trupa San Romana. Viđali su se ujutro i uveče, šetali na konjima po Tinaji, do banje u Juri, do podnožja Mistija, vulkana zaštitnika grada. Flora ga je spopadala pitanjima o donja Panči Gamari i o Limi i njenim stanovnicima. On je odgovarao sa beskrajnim strpljenjem i krajnje oštromno. Njegovi komentari su bili inteligentni, a rafinirana. Beskrajno simpatičan čovek. A da se udaš za pukovnika Bermarda Eskudera, Florita? I da se, kao Panča Gamara sa Maršalom pretvoriš u vlast iz senke da odatle, koristeći odjednom svoju inteligenciju i snagu, sprovedeš te reforme koje su društvu bile potrebne da bi žene prestale da budu robinje muškaraca?

To nije bila prolazna fantazija. To iskušenje - da se udaš za Eskudera, da ostaneš u Peruu, da budeš druga Maršalka - obuzelo te je do te mere da te je navelo da koketuješ sa pukovnikom kako to nikada nisi uradila ni sa jednim muškarcem, niti ćeš to uraditi kasnije, rešena da ga osvojiš. On je neoprezno začas pao u tvoju mrežu. Sklopivši oči - počeo je da duva lagani vetrić koji je smanjivao vrućinu usijanog nimekog leta - oživela je onaj trenutak za stolom. Bernardo i ona sami u kući Tristana. Njegove reči su odjekivale u visokoj zasvođenoj sali. Pukovnik ju je odjednom uhvatio za ruku i vrlo ozbiljno je prineo usnama: „Volim vas, Flora. Lud sam za vama. Možete da radite od mene šta hoćete. Dopustite mi da uvek budem pred vašim nogama“. Jesi li bila srećna zbog te brze pobede? U prvom trenutku jesi. Tvoji ambiciozni planovi su počeli da se ostvaruju i to kojom brzinom! Ali trenutak kasnije, kada te je, povukavši se u mračni trem kuće u Santo Domingu, pukovnik zagrlio i stegao uz svoje telo i potražio tvoja usta, čarolija se razbila. Ne, ne, Gospode, kakva ludost! Nikada, nikada! Da se vratiš u ono? Da osetiš kako se noću neko dlakavo oznojeno telo penje na tebe i jaše te kao kobilu? Mora se ponovo pojavila u tvom sećanju i užasnula si se. Ni za šta na svetu, Florita! Sledećeg dana si saopštila stricu da želiš da se vratiš u Francusku. I 25. aprila na Eskudерово iznenađenje, oprostila si se od Arekipe. Iskoristivši karavan nekog engleskog trgovca krenula si u Islaj, a zatim u Limu, gde ćeš dva meseca kasnije brodom krenuti natrag u Evropu.

Ta gomila arekipskih slika odvukla ju je od ružne epizode sa pesnikom-pekarom Žanom Rebulom. Vratila se u hotel Gard, polako, ulicama punim ljudi koji su govorili lokalnim dijalektom koji nije razumela. Kao da je bila u stranoj zemlji. Ovo putovanje ju je naučilo da protivno onome što su verovali u Parizu, francuski nipošto nije bio jezik svih Francuza. Na mnogim čoškovima je videla one akrobate, mađioničare, pajace, proroke kojih je bilo toliko u ovom gradu, gotovo kao i prosjaka koji su pružali ruku nudeći da za novčić „mole avemariju za dušu dobre gospođe“. Prosjachenje je bilo jedan od njegovih užasa: na svim sastancima je pokušavala da ubedi radnike da je prosjachenje, praksa koju su podsticali sveštenici, bilo isto toliko odvratno kao milosrđe; obe stvari su moralno degradirale prosjaka, dok su buržuju davale čistu savest da nastavi da eksploatiše siromahe bez kajanja. Trebalo je boriti se protiv siromaštva menjajući društvo, a ne milostinjom. Ali spokoj i dobro raspoloženje nisu joj dugo trajali, jer je na putu za hotel morala da prođe pored javne praonice. Mesta koje je od prvog dana u Nimu izbacilo iz koloseka. Kako je bilo moguće da u 1844. u zemlji koja se hvalila da je najcivilizovanija na svetu vidi takav okrutan, neljudski prizor i da niko ne učini ništa u ovom gradu sakristija i bogomoljaca da bi okončao takvu nepravdu?

Bila je šezdeset stopa dugačka i pet široka i napajala se izvorom koji se spuštao sa stena; jedina praonica u gradu. U njoj su cedile i ispirale već stanovnika Nima trista, četristo žena koje su, zbog apsurdnog oblika praonice morale da stoje u vodi do struka da bi mogle da sapunjavu i ispiraju već u

stupama, jedinim na svetu koji su umesto da budu nagnute prema vodi, da bi žene mogle da čuče na obali, bile okrenute naopak tako da su pralje mogle da ih koriste samo ako uđu u vodu. Koji glup i perverznan um je tako rasporedio stupe da nesrećne žene ostanu natečene i izobličene kao žabe, sa osipima i mrljama na koži? Nije bilo najgore to što su provodile toliko sati u vodi, nego i što je ta voda koju su takođe koristile bojadžije šalova lokalne industrije bila puna sapuna, kalijuma, sode, žavelske vode, masti i tinktura kao indigo, šafran, zlatnožuta. Flora je nekoliko puta razgovarala sa tim nesrećnicama koje su (zato što su provodile deset i po dvanaest sati u vodi) patile od reumatizma, infekcija materice i žalile se na pobačaje i teške trudnoće. Praonica se nikada nije zaustavljala. Mnoge pralje su radije prale noću, jer su tako mogle da izaberu bolja mesta, pošto u to doba nije bilo mnogo bojadžija. Uprkos njihovom dramatičnom stanju i uprkos tome što im je objasnila da radi za poboljšanje njihove sudbine, nije uspjela da ubedi nijednu pralju da prisustvuje sastancima o Radničkoj uniji. Uvek bi primetila da su ne samo rezignirane, već i nepoverljive. Na jednom od svojih sastanaka sa doktorima Plenduom i De Kastelnom, spomenula im je praonicu. Začudili su se što Flora misli da su ti radni uslovi nehumani. Zar ne rade tako sve pralje u ostatku sveta? Nisu u tome videli razlog za skandal. Naravno, otkako je otkrila kako funkcioniše praonica u Nimu, Flora je rešila da, dok je u ovom gradu, nikada neće dati svoj veš na pranje. Praće ga sama u hotelu.

Zar hotel Gard nije bio pansion madam Denuel, je li tako Andalužanko? Stara operska pevačica koja je ostala u Limi i pretvorila se u hotelijerku, gde je Flora provela svoja poslednja dva meseca na peruanskoj zemlji. Preporučio joj ga je kapetan Šabrije i zaista, madam Denuel, kojoj je on pričao o Flori, primila je sa velikim poštovanjem, dala joj vrlo udobnu sobu i izvanredan pansion za skromnu sumu (don Pio se oprostio od nje sa poklonom od četrsto pesosa za troškove, osim što joj je platio put). Za tih osam nedelja madam Denuel ju je upoznala sa najboljim društvom koje je dolazilo u pansion da se karta ili na zabave i na ono što je Flora otkrila kao glavnu aktivnost imućnih porodica u Limi: fivolnost, društveni život, plesovi, ručkovi, večere, svetsko ogovaranje. Prestonica Perua je bio zanimljiv grad; iako je imao samo osamdeset hiljada stanovnika nije mogao da bude kosmopolitiskiji. Njegovim uličicama ispresecanim kanalima, gde su susedi bacali đubre i praznili noše, šetali su mornari brodova iz celog sveta ukotvljenih u Kaljau, - Englezi, Amerikanci, Holanđani, Francuzi, Nemci, Azijati - tako da svaki put kada je išla da poseti bezbrojne manastire i kolonijalne crkve ili da se prošetala po Glavnom trgu, sveti običaj elegantnih, Flora oko sebe čula više jezika nego na pariškim bulevarima. Okružena vrtovima narandži, plantažama banana i palmama, sa prostranim jednospratnim kućama sa velikim tremom da se udahne svež vazduh - ovde nikada nije padala kiša - i dva dvorišta, jedno za gazde i drugo za robove, ovaj mali grad provincijskog izgleda, sa šumom zvonika koji su izazivali uvek sivo nebo, imala je modiskinje, pohotnije i senzualnije društvo nego što je Flora mogla da zamisli.

Između prijatelja madam Denuel i svojih sopstvenih rođaka (donela je iz Arekipe pisma za njih), Flora je ova dva meseca provela ugnjavljena pozivima u luksuzne kuće gde su se pripremale raskošne večere. I odlazila je u pozorište, na borbe bikova (na groznoj koridi jedan bik je rasporio konja i jednog torera), na borbe petlova, na obavezno šetalište Paseo de Aguas kuda su porodice peške ili u kočijama odlazile da se pokažu, prepoznaju, zaljubljuju ili spletkare, na obronak Amansaes, i na procesije, mise (gospođe su prisustvovala dvema ili trima svake nedelje) na kupanje u moru u Čoriljosu. Posetila je, takođe, zatvore inkvizicije, sa jezivim instrumentima za mučenje kojima su zatvorenicima iznuđivali priznanja. Upoznala je ceo svet, od predsednika Republike, generala Orbegosa i generala Modi do nekih koji su kao Salaveri bili polučosavi mladići, simpatični i galantni, ali sa upadljivim odsustvom kulture, pa čak i jednog intelektualnog uglednika, sveštenika Lunu Pisara, koji ju je uveo na jedno zasedanje Kongresa.

Ono što ju je najviše impresioniralo, bile su žene iz visokog društva u Limi. Naravno, izgledalo je da su slepe i gluve za bedu koja ih je okruživala, te ulica pune prosjaka i bosih Indijanaca koji su nepokretno čučali kao da su čekali smrt, pred kojima su pokazivale svoju eleganciju i bogatstvo bez ikakve smetnje. Ali kakvu su slobodu imale! U Francuskoj bi to bilo nepojmljivo. Obučene u tipičnu odeću Lime, najlukaviju i najintrigantniju koja se mogla izmisliti, „pokrivalo“ koje se sastojalo od saje, uske suknje i šala koji je kao sako obavijao ramena, ruke, glavu i ocrtavao oblike na delikatan način i pokrivao tri četvrtine lica, ostavljajući otkrivenim samo jedno oko, stanovnice Lime, tako obučene - tako prerušene - u isto vreme su se pravile da su sve lepe i misteriozne i postajale nevidljive. Niko nije mogao da ih prepozna - počev od njihovih muževa, kako je Flora čula da se hvale - i to im je budilo neobičnu smelost. Izlazile su same na ulicu - iako ih je na udaljenosti pratila robinja - i obožavale su da iznenađuju ili se vragolasto podsmevaju poznanicima koje su sretali na ulici i koji nisu mogli da ih prepoznaju. Sve su pušile, kladile se u velike sume i razmetale se svojom neprestanom, ponekad neumerenom koketnošću sa gospodom. Gospođa Denuel ju je informisala o tajnim ljubavima, ljubavnim intrigama u koje su bili upleteni muževi i žene i koji su ponekad, ako bi izbio skandal, mogli da završe dvobojem sabljom ili pištoljem na obali rečice Rimak. Osim što su izlazile same, stanovnice Lime su jahale obučene kao muškarci, svirale gitaru, pevale i igrale; to su radile čak i starije žene, sa oholom drskošću. Posmatrajući te emancipovane žene, Flora je bila u neprilici kada su na skupovima i zabavama, otvarajući usta sa uživanjem i pohlepnom pogledom, tražile da im priča o „strašnim stvarima koje su radile Parižanke“. Stanovnice Lime imale su bolesnu sklonost prema cipelama od satena smelih oblika i svih boja, što je bio jedan od ključnih mehanizama njihovih tehnika zavođenja. Poklonili su ti jedan par i ti ćeš ih, Florita, nekoliko godina kasnije pokloniti Olimpiji kao zalag ljubavi.

Posle četiri nedelje Florinog boravka u Limi, u pansionu Denuel se pojavio pukovnik Bernardo Eskudero. Prolazio je kroz prestonicu prateći Maršalku

koja je, uhapšena u Arekipi, u Kaljau čekala brod da je, prognanu, odvede u Čile, kuda će je, naravno, takođe pratiti španski vojnik. Njen muž, general Gamara, pobegao je u Boliviju nakon što se njegova pobuna protiv Orbegosa - upravo u Arekipi - okrutno završila. Maršalka i Gamara su ušli u grad koji je za njih, na onaj smešan način, osvojio general San Roman, nekoliko dana po Florinom odlasku. Trupe gamarovaca su u nekoliko navrata meštanimama nametale dažbine, što je stanovnicima Arekipe raspalilo strasti. Onda su dva bataljona gamarovaca na čelu sa narednikom Lobatonom rešili da se pobune protiv Gamare i da se priklone Orbegosu. Osvojili su komandne pozicije kličući starom neprijatelju, ustavnom predsedniku. Stanovništvo Arekipe, kada je čulo pucnje nije razumelo šta se dešava i već sito okupacije, naoružano kamenjem, noževima i lovačkim puškama, jurnulo je na pobunjenike misleći da su još na strani Gamara. Kada su uvideli svoju grešku već je bilo kasno, jer su linčovali Lobatona i njegove glavne saradnike. Onda su, još ljući, napali zbnjenu vojsku Gamare i San Romana koja se pred narodnim napadom rasturila. Vojnici su promenili stranu ili se dali u bekstvo. General Gamara je uspeo da pobjegne preobučen u ženu i sa malom pratnjom našao je azil u Boliviji. Maršalku je pobesnela masa htela da linčuje, pa se ona prebacila preko krova kuće u susednu, gde su je nekoliko sati kasnije uhvatile regularne trupe Orbegosa. Uvek vešt i brz da se prilagodi novim prilikama, don Pio Tristan je sada bio predsednik Privremenog komiteta Arekipe, koji se deklarirao kao pristalica Orbegosa i grad stavio pod komandu ustavnog predsednika. Taj komitet je doneo odluku o proterivanju Maršalke, što je vlada u Limi potvrdila.

Florita je molila Bernarda Eskudera da je s njom upozna. Bila je sa donja Pančom na engleskom brodu *Vilijam Rasthoun* koji joj je služio kao zatvor. Iako je bila pobeđena i poluuništena (umreće nekoliko meseci kasnije), Flori je bilo dovoljno da vidi tu ženu srednjeg stasa, robusnu, divlje kose i živih očiju i da uoči njen ponosni, izazivački pogled, pa da oseti jačinu njene ličnosti.

- Ja sam divlja, okrutna, strašna donja Panča, koja jede živu decu - šalila se Maršalka oštrim i suvim glasom. Bila je obučena upadljivo elegantno i imala prstenje na svim prstima, dijamantske minđuše i bisernu ogrlicu. - Moja porodica me je molila da se ovako obučem u Limi i morala sam da im učinim. Ali, istinu govoreći, ja se komotnije osećam u čizmama, vojnoj bluzi i pantalonama, na sapima konja.

Razgovarale su na palubi, srdačno, kada je odjednom donja Panča prebledela. Počele su da joj drhte ruke, usta, ramena. Prevrnula je očima i na usnama joj se pojavila bela pena. Eskudero i dame koje su je pratile morali su da je odnesu u kabinu.

- Od katastrofe u Arekipi napadi se ponavljaju svakodnevno - rekao joj je Eskudero te večeri. - I to često, nekoliko puta dnevno. Bilo joj je vrlo žao što nije

mogla još da priča sa vama. Rekla mi je da vas pozovem da sutra ponovo dođete na brod.

Flora se vratila i videla jednu razorenu ženu, sablast beskrvnih usana, upalih očiju i drhtavih ruku. Za jednu noć je ostarila nekoliko godina. Čak joj je bilo teško i da govori.

Ali nije bila to njena poslednja uspomena iz Lime, već poseta imanju Lavalje, najvećem i najimućnijem u oblasti, desetak kilometara od prestonice. Vlasnik, gospodin Lavalje, izuzetan i vrlo rafiniran čovek, govorio je dobar francuski. Obišao je sa njom tršćake, vodenice gde se mlela trska, kotlove rafinerije gde se odvajao šećer od melase. Flora je htela da po svaku cenu razgovara o njegovim robovima. Već pri kraju posete, gospodin Lavalje je pokrenuo temu:

- Nedostatak robova uništava nas, poljoprivrednike - požalio se. - Zamislite, ja sam imao hiljadu petsto i ostalo mi je jedva devetsto. Kako se ne peru, ne paze, od lenjosti i svojih varvarskih običaja razboljevaju se i umiru kao muve.

Flora se usudila da nagovesti da su možda zbog bednog života koji i vode i neznanja, usled potpunog odsustva obrazovanja, robovi tako skloni da se razboljevaju.

- Vi ne poznajete crnce - odgovorio je gospodin Lavalje. - Toliko su lenji da ostavljaju svoju decu da umru. Njihov nemar ne zna za granice. Još su gori od Indijanaca. Bez biča od njih se ništa ne može dobiti.

Flora više nije mogla da se uzdrži. Uzviknula je da je ropstvo ljudsko izopačenje, zločin protiv civilizacije i da će pre ili kasnije biti ukinuto, kao u Francuskoj.

Gospodin Lavalje ju je posmatrao zbunjeno, kao da je pored sebe otkrio drugu osobu.

- Pogledajte šta se dogodilo u staroj francuskoj koloniji Santo Domingo gde su se robovi oslobodili - odgovorio je najzad; bilo mu je nelagodno-. Opšti haos i povratak u varvarstvo. Tamo crnci jedu jedni druge.

I da joj pokaže krajnosti do kojih mogu da dođu ti ljudi, odveo je do zatvora. U jednoj polumračnoj ćeliji sa slamom na podu - ličila je na jazbinu neke zveri - pokazao joj je dve mlade crkinje, potpuno nage, lancima vezane za zid.

- Zašto mislite da su ovde? - rekao joj je trijumfalno.

- Ova čudovišta su ubila sopstvenu, tek rođenu decu.

- Potpuno ih razumem - odgovorila je Flora. - Na njihovom mestu i ja bih učinila istu uslugu mojoj ćerci. Oslobodila bih je, makar i smrću, paklenog robovskog života.

Jesi li tamo, Florita, na tom imanju šećerne trske u okolini Lime, pred tim gospodinom iz prestonice, pofrancuženim robovlasnikom i feudalcem, započela svoju karijeru agitatorke i pobunjenika? U svakom slučaju bez tog putovanja u daleki Peru, bez iskustava koje si tamo doživela, ne bi bila ono što si sada. Šta si bila sada, Andaluzanko? Slobodna žena, da. Ali neuspela revolucionarka u svakom pogledu. Barem ovde u Nimu, ovom gradu mantijaša koji je smrdeo na tamjan. Jer 17. avgusta, na dan tvog odlaska u Monpelje, kada si napravila bilans svog boravka, rezultat nije mogao da bude siromašniji. Samo sedamdeset prodatih primeraka *Radničke unije'*, preostalih sto koje je donela morala je do ostavi kod doktora Plendua. I nije mogla da formira komitet. Na četiri skupštine, niko od prisutnih se nije usudio da radi za Radničku uniju. Naravno, onog jutra kada je odlazila, niko nije došao na stanicu da je isprati.

Ali nekoliko dana kasnije, već u Monpeljeu, zbog jednog preplašenog pisma upravnika Hotela Gard, saznala je da se na kraju neko u Nimu zainteresovao za nju, mada, na žalost, tek po njenom odlasku. Lokalni komesar u pratnji dva žandarma pojavio se u hotelu sa naredjenjem gradonačelnika Nima da odmah napusti grad zbog „huškanja nimskih radnika da traže povećanje plata“.

Od te vesti je prasnula u smeh i celog dana bila dobre volje. Pazi, pazi. Znači da nisi bila baš *toliko* neuspešna revolucionarka, Florita.

Atuona (Hiva Oa), juli 1902.

Kada se u zoru 16. septembra 1901. *La Kroa di Sud* usidrio ispred Atuona, na ostrvu Hiva Oa, i kada je Pol sa palube u maloj luci ugledao grupicu ljudi koja ga je čekala - jednog žandarma u beloj uniformi, misionare u dugačkim mantijama i slamnatim šeširima, gomilu polugole indijanske dece - osetio je veliku sreću. Jer se napokon ostvarivao njegov san da stigne na Markiska ostrva i jer se tu završavao užasan put od Tahitija - od šest dana i šest noći - na prljavom i zagušljivom brodiću gde je jedva mogao oka da sklopi, jer je satima ubijao mrave i buba-švabe i terao pacove koji su se šunjali po kabini u potrazi za hranom.

Čim se iskrcao u majušno mesto kakva je bila Atuona - naselje od jedno hiljadu stanovnika, okruženo šumovitim brdima i sa dve strme planine krunisane zelenilom - upoznao je na samom pristaništu ništa manje nego jednog princa! To je bio Anamac Ki Dong, ratno ime koje je uzeo kada je u svojoj zemlji, Vijetnamu, odlučio da odustane od karijere u francuskoj kolonijalnoj administraciji da bi se posvetio političkoj agitaciji, borbi protiv kolonijalizma i izgleda, čak i terorizmu. To je barem bilo ono što je rešio sud u Sajgonu kada je bio optužen za subverziju i osuđen na doživotnu robiju na Đavoljem ostrvu u dalekoj Gvajani. Pre nego što se sam prekrstio u Ki Donga, princ Ngujen Van Kam je studirao književnost i nauke u Sajgonu i Alžiru. Odatle se vratio u Vijetnam, gde je pravio sjajnu karijeru u administraciji, koju je napustio da bi se borio protiv francuskog okupatora. Kako je završio u Atuoni? Zahvaljujući onom gadu iz *Les Guepesa*, bivšem guverneru Gistavu Galeu, koji ga je upoznao kada je brod koji je Anamca vodio na Đavolje ostrvo na odsluženje kazne pristao u Papete. Impresioniran kulturom, inteligencijom i rafiniranim manirima Ki Donga, guverner mu je spasao život: imenovao ga je za bolničara u zdravstvenoj stanici u Atuoni. Od tada je prošlo tri godine. Anamac je prihvatao svoju sudbinu sa istočnjačkom filosofijom. Znao je da neće izići odatle osim ako ga odvedu u pakao Gvajane. Oženio se jednom Markižankom sa Hiva Oe. Govorio je tečno maorski i slagao se sa svima. Sitan, diskretan, sa prirodnom, neupadljivom elegancijom obavljao je svoju dužnost bolničara pošteno i u tom limbu neobrazovanih ljudi pokušavao je na sve načine da sačuva svoj intelektualni nemir i svoju senzibilnost.

Znao je da je pridošlica iz Papetea bio umetnik i ponudio se da mu pomogne oko smeštaja i da ga informiše o mestu gde je („u aktu izuzetne nepromišljenosti“) mesje Gogen odlučio da se zakopa. To je i učinio. Njegovo prijateljstvo i njegovi saveti bili su Polu neprocenjivi. Iz luke ga je odveo da se smesti, na kraju jedine uličice od zemlje preplavljene korovom, što je bila čitava Atuona, u kolibu Matikane, jednog Kineza-Maora, njegovog prijatelja koji je iznajmljivao sobe. Odneo je kovčege i kofere u sopstvenu kuću dok je Koke nabavljao teren i podizao kuću. I upoznao ga je sa onima koji će od tada biti njegovi prijatelji u Atuoni: Amerikancem Benom Vamijem, bivšim lovcem na kitove, koji je zbog jednog pijanstva ostao u Hiva Oi gde je vodio dućan i Bretoncem Emilom Freboom, poljoprivrednikom, trgovcem, ribarem i pasioniranim šahistom.

Bilo je vrlo teško kupiti zemljište na tom majušnom mestu okruženom šumama. Sva zemlja u kraju pripadala je biskupiji i strašni biskup Žosef Marten, autoritativan i tvrdoglav, vodeći pravi rat da spase lokalno stanovništvo od alkohola, poroka koji ga je izjedao, nikada neće prodati teren strancu oskudnih vrlina.

Slušajući strategiju Ki Donga - uz pomoć čije je načitanosti, dobrog raspoloženja i duhovne elegancije proveo sjajne trenutke - Pol se pretvorio u katolika koji je od sledećeg dana kada je stigao u Atuonu svakodnevno išao na misu. U crkvi se uvek mogao videti u prvom redu, kako pobožno prati službu, i često se ispovedao i pričešćivao. Ponekad je i posle podne prisustvovao molitvama. Njegova pobožnost i dobro ponašanje tih prvih dana na Hiva Oi ubedile su biskupa da je on časna osoba. I monsinjor Žozef Marten je, što će kasnije gorko zažaliti, pristao da mu za skromnu sumu proda lep plac na periferiji Atuone. Iza leđa mu je bio Zaliv izdajnika, ime koje su stanovnici Markiza mrzeli, ali su ga i dalje koristili da označe plažu i pristanište, a ispred dva ohola vrha, Temetiju i Feani. Pored njega je proticao Make Make, jedan od dvadesetak potočića u koji su se ulivali vodopadi sa ostrva. Otkako je prvi put video veličanstveni prizor, Polu je u glavi bio Vinsent. Gospode Bože, to je to, Koke, to je to. Mesto o kojem je sanjao Ludi Holanđanin, tamo u Arlu. Primitivan, tropski predeo o kojem je bez prestanka govorio one jeseni koju su delili 1888, mesto gde je hteo da smesti Južni studio, tu zajednicu umetnika kojoj ćeš ti biti učitelj i gde će sve pripadati svima, jer će se ukinuti korumpirajući novac. Mesto na kojem će u jedinstvenim granicama slobode i lepote bratska grupa umetnika živeti posvećena stvaranju neprolazne umetnosti, slika i skulptura čija će vitalnost bez štete prebroditi vekove. Kako bi klicao od entuzijazma, Vinsente, kada bi video ovo svetlo još belje nego u Provansi, ovu provalu bugenvilija, paprati, akacija, kokosa, puzavica, hlebnog drveća, koje je Koke zaslepljeno posmatrao!

Čim je potpisao kupoprodajni ugovor sa biskupijom i postao vlasnik placa, Pol je zaboravio na mise i molitve i boreći se protiv sve gore bolesti - bolova u

nogama i leđima, teškoća u hodu, lošeg vida koji se svakog dana pogoršavao i lupanja srca koja su mu zaustavljala dah - dušom i telom se predao izgradnji *La Maison du Jouis*, ime kojim su u maštanjima pre petnaest godina u Arlu on i Ludi Holanđanin krstili taj zamišljeni Južni studio. Pomagali su mu, radeći rame uz rame, Ki Dong, Emil Frebo, jedan meštatinin bele brade koji se zvao Tioka i koji će od sada biti njegov sused, pa čak i žandarm na ostrvu, Dezire Šarpije sa kojim se Koke veoma prijateljno.

Kuća uživanja je bila završena za šest nedelja. Bila je od drveta, asure i upletene slame i kao njegove kućice u Matajei i Punauji imala je dva sprata. Donji sprat, dve paralelne kocke odvojene otvorenim prostorom koji će služiti kao trpezarija, bila je kuhinja i atelje za skulpture. Gore, ispod kupastog slamnatog krova nalazio se slikarski atelje, mala spavaća soba i kupatilo. Pol je obradio drveni panel za vrata sa nazivom *La Maison du Jouis* i dva dugačka vertikalna panela koji su stajali sa strane natpisa sa stilizovanim golim ženama u pohotnim pozama, životinjama, šipražjem i natpisima koji su izazvali uznemirenost kako u katoličkoj misiji (najbrojnijoj) tako i u maloj protestantskoj misiji na Hiva Oi: *Soyez mystérieuses* (Budite misteriozne) i *Soyez amoureuses et vous serez heureuses* (Zaljubite se i bićete srećne). Kada je saznao da se usudio da ukrasi svoju kuću tim opscenostima, biskup Žozef Marten se pretvorio u njegovog neprijatelja. A kada je čuo da osim harmonijuma, gitare i mandoline na zidovima njegovog studija stoji četrdeset pet pornografskih fotografija sa suludim seksualnim pozama, prokleo ga je u jednoj od svojih nedeljnih propovedi kao zlo prisustvo koje stanovništvo Markiza treba da izbegava.

Pol se smejaio biskupovim napadima, ali anamitski princ ga je upozorio da neprijateljstvo monsinjora Martena može da mu donese probleme, jer je bio ne samo neumoran i uticajan, već i zlopamtilo. Sastajali su se svako popodne u Kući uživanja dobro snabdevenoj namirnicama i pićem koje je Koke kupio u jedinju radnji u Atuoni, kod Bena Vamija. Zaposlio je dvoje slugu, Kahuija, kuvara, polu Kineza, i maorskog baštovana Matahabu kome je dao precizna uputstva da i ovde posadi suncokrete kao što je uradio u Punauji. Ti suncokreti su potom osvetljavali njegovu baštu u Kući uživanja. Sećanje na Ludog Holanđanina nije te napustilo gotovo ni na trenutak prvih meseci u Atuoni: zašto, Koke? Uspeo si da ga iščupaš iz sećanja posle gotovo petnaest godina, i u dobar čas, bez sumnje, jer te je sećanje na Vinsenta uznemiravalo, bilo ti je mučno i upropastilo bi ti rad. Ali ovde, na Markizima, zato što si slikao malo ili zato što si se osećao umoran i bolestan, više nisi imao kako da sprečiš da slika dobrog Vinsenta, jasnog Vinsenta, nepodnošljivog Vinsenta, sa njegovom smernošću i ludilom, sve vreme prodire u tvoju svest. I da epizode, anegdote, diskusije, žudnje, snove, tih osam nedelja teškog zajedničkog života tamo u Provansi pre petnaest godina, oživiš jasnije nego događaje od pre nekoliko dana koje si potpuno zaboravljao. (Na primer, Bena Vamija si naterao da iste nedelje dva puta ponovi priču o tome kako se posle pijanke probudio u Zalivu izdajnika i otkrio da je njegov brod - kitolovac

otplivio i da je on ostao nasukan ovde bez ijednog centa, ijednog dokumenta i ne govoreći ni reči francuskog ni markiskog jezika.

Sada ti je bilo žao Ludog Holanđanina i sećao si ga se čak sa nežnošću. Ali onog oktobra 1888. kada si popuštajući njegovim nagovaranjima i pritisku Tea van Goga da saslušáš pozive njegovog brata otišao da živiš sa njim u Arlu, došao si do toga da ga zamrziš. Jadni Vinsent! Imao je toliko iluzija u vezi sa tvojim dolaskom, sa idejom da ćete ti i on biti pioniri te zajednice umetnika - pravog manastira, minijaturnog Raja - o kojoj je maštao, da je neuspeh njegovog projekta okončao sa njegovim zdravljem, izludeo ga i ubio.

Među košmamim putovanjima u Polovom životu na prvom mestu bilo je onih petnaest sati sa šest presedanja vozom koliko mu je trebalo da iz Pont-Avena u Bretanji stigne do Arla u Provansi. Krenuo je vrlo tužan iz Pont-Avena. Tamo je ostao veliki broj prijatelja-slikara koji su ga smatrali svojim učiteljem i pre svega Emil Bernar i njegova sestra, slatka Madlen. Stigao je smrvljen na stanicu u Arlu u pet sati ujutro, 23. oktobra 1888, i da ne bi u to doba budio Vinsenta, sklonio se u jedan obližnji kafe. Na svoje iznenađenje, čim ga je video kako ulazi, gazda ga je prepoznao: „Ah, umetnik, Vinsentov prijatelj!“ Ludi Holanđanin mu je pokazao autoportret koji mu je Pol poslao, gde je otelovljavao Žana Valžana, junaka *Jadnika*. Gazda kafea ga je, pomogavši mu da ponese kofere i pakete, odveo do Trga Lamartin, izvan gradskih zidina, pored Konjičke kapije, jedne od onih kroz koje se ulazilo u stari grad, nedaleko od rimskog amfiteatra i koloseuma. Na jednom uglu Trga Lamartin, najbliža obalama Rone, bila je Žuta kuća koju je Ludi Holanđanin iznajmio nekoliko meseci ranije da ga primi. Okrećio je, namestio, dekorisao i napunio zidove slikama, radeći dan i noć i brinući se sa pravom fanatičnošću o svim detaljima da bi se Pol osećao dobro i sa voljom slikao u novom domu.

Ali nisi se osećao dobro u Žutoj kući, Pole. Pre bi se reklo da ti je bila neprijatna zbog tog izliva boja koje su zaslepljivale i ošamućivale, koje su ti agresivno skakale u susret ma kuda da pogledaš. Bilo ti je neudobno i zbog uslužnosti i tetošenja kojima te je Vinsent dočekao žudno očekujući da vidi da li odobravaš ono što je napravio u Žutoj kući da bi na tebe ostavio lep utisak. Ustvari ti je izazvao nepoverenje i izvesnu neprijatnost. Vinsent je bio toliko preterano srdačan i ljubazan, da si od prvog dana osetio da će ti sa nekim takvim sloboda biti ograničena, da nećeš imati sopstveni život, da će Vinsent biti okupator tvoje intimnosti, srdačni tamničar. Ta Žuta kuća je za čoveka kao što si ti mogla da se pretvori u zatvor.

Ali sada, sa odstojanja, iz veličanstvene perspektive sećanja u ovoj Kući uživanja, Ludi Holanđanin, preterano uzbuđen, infantiln, zavistan od tebe kao bolesnik od lekara koji će mu spasiti život, pojavljivao ti se pre svega u svojoj dimenziji nezaštićene i dobre osobe, beskrajno velikodušan, bez zavisti,

prebacivanja i pretenzija, dušom i telom predat umetnosti, koji je živeo kao prosjak i da mu to ni najmanje ne smeta, preterano osetljiv, opsesivan, operisan od bilo kog oblika sreće. Uhvatio se za tebe kao brodolomnik za dasku, smatrao te je mudrim i snažnim čovekom koji može da ga nauči kako da preživi u toj džungli. Kakvu ti je odgovornost nabacio, Pole! Vinsent koji se razumeo u umetnost, boje i platna, nije razumeo apsolutno ništa od života. Zbog toga je uvek bio nesrećan, zbog toga je poludeo i završio pucajući sebi u stomak u trideset sedmoj godini. Kakva je bila nepravda što su te ti površni gavrani, ti dokoni Parižani, krivili za Vinsentovu tragediju! Kada si ti bio onaj koji je za ta dva meseca zajedničkog života u Arlu bio na ivici da poludiš i čak da izgubiš život zbog Holanđanina.

U Žutoj kući je od početka sve funkcionisalo prilično loše. Počev od nereda koji je Pol mrzeo i koji je bio prirodni ambijent u kojem se Vinsent kretao. Napravili su strogu podelu posla: Pol je kuvao, Holanđanin je išao u kupovinu i obojica su se naizmenično bavili čišćenjem. Zapravo

- Pol je čistio, a Vinsent je prljao. Prvi razlog prepirke bili su troškovi. U probi tog zajedničkog vlasništva koje će utemeljiti buduća zajednica umetnika, Južni studio koji će osnovati u nekoj egzotičnoj zemlji, napravili su zajednički fond od novca koji im je iz Pariza slao Teo van Gog. Sa sveskom i olovkom da svako zapiše svotu koju je uzimao. Pol se na kraju pobunio: Vinsent je uzimao lavovski deo, pre svega za ono što je eufemistički zapisivao kao „higijenske aktivnosti“, seks sa Rašel, mladom i tananom prostitutkom, sa kojom je obično spavao u bordelu madam Viržin nedaleko od Žute kuće, u jednoj od uličica koje su polazile sa Trga Lamartin.

Četvrt crvenih fenjera u Arlu bila je drugi uzrok rasprava. Pol je prebacivao Vinsentu da vodi ljubav samo sa prostitutkama; on je, naprotiv, umesto da plaća, više voleo da zavodi žene. Nešto što je, pritom, bilo prilično lako sa stanovnicama Arla koje su oduševljavale njegova otmenost, slatkorečivost i nehajno preterivanje. Vinsent ga je uveravao da je pre Polovog dolaska išao kod madam Viržin nekoliko puta mesečno; sada, međutim, dva puta nedeljno. Ta nova seksualna pomama ga je mučila; bio je uveren da je energiju koja mu je odlazila na „bludničenje“ (koristio je tu reč bivšeg luteranskog propovednika) oduzimao od svog posla umetnika. Pol se rugao puritanskim predrasudama bivšeg propovednika. Njemu, naprotiv, ništa nije davalo toliko elana da se lati četkica kao kada mu je ud bio zadovoljan.

- Ne, ne - bio je očajan Ludi Holanđanin. - Svoje najbolje slike sam naslikao u periodima potpune seksualne apstinencije. Moja spermatično slikarstvo! Naslikao sam ga svom tom seksualnom energijom koju sam izručio na platna umesto na žene.

- Kakav idiotizam, Vinsente. Ili možda ja imam višak seksualne energije za svoje slike i za svoje žene.

Imali su više neslaganja nego sklonosti, pa ipak, ponekad, kada bi čuo kako sa toliko iskrenosti i iluzija govori o zajednici umetnika-monaha, odvojenih od sveta, sklonjenih u daleku i primitivnu zemlju, bez veza sa materijalističkom civilizacijom, dušom i telom prepušteni slikarstvu i udubljeni u bratstvo bez senke, obuzimao bi te san tvog prijatelja. Bilo je uzbudljivo, naravno da jeste! Bilo je nešto lepo, plemenito, nesebično u toj žudnji Holanđanina da osnuje to malo društvo čistih umetnika, stvaralaca, sanjara, laičkih svetaca, posvećenih umetnosti kao što su se srednjevekovni vitezovi posvećivali borbi za neki ideal ili neku damu, san možda ne toliko drukčiji od onih koje je imala tvoja sopstvena baba kada je polumrta obilazila Francusku, pokušavajući da regrutuje pristalice za revoluciju koja će okončati sa svim lošim stranama čovečanstva. Baba Flora i Ludi Holanđanin bi se razumeli, Koke.

Čak su i o Južnom studiju imali neslaganja. Jedne večeri, u kafeu na simetričnom Trgu Forum, na čijoj su terasi obično posle večere pili apsint, Vinsent je predložio Polu da pozovu slikara Seraa da uđe u zajednicu umetnika. „Tog proizvođača tačkica koji se predstavlja kao stvaralac?“ uzviknuo je on. „Nikad“. Predložio je naprotiv da se poentilista zameni Puvisom de Savanom koga je Vinsent mrzeo isto tako kao Pola Seraa. Diskusija se oteгла do zore. Ti si, Pole, brzo zaboravljao sukobe, Vinsent nije. Ostajao bi bleđ, turoban, razmišljajući o problemu nekoliko dana. Za Ludog Holanđanina ništa nije bilo beznačajno, banalno, sve je dodirivalo neuralgični centar postojanja, velikih problema: Bog, život, smrt, ludilo, umetnost.

Ako bi nešto trebalo da zahvališ Ludom Holanđaninu, bilo je to što ti je on po prvi put otvorio apetit za Polineziju. Zahvaljujući romančiću jednog oficira francuske trgovačke mornarice, Pjera Lotija, koji mu je pao u ruke i oduševio ga: *Rarahu* ili *Lotijeva ženidba*. Dešavao se na Tahitiju i opisivao je zemaljski raj pre rušenja, sa lepom i plodnom prirodom u slobodnim, zdravim ljudima bez predrasuda i zlonamernosti, koji su se predavali životu i zadovoljstvu prirodno, spontano, puni entuzijazma i primitivne snage. Kakvi paradoksi u životu, zar ne, Koke? Vinsent je bio taj koji je maštao o bekstvu iz dekadentne Evrope novca u egzotičan svet, u potrazi za tom elementarnom i verskom snagom koju je civilizacija oduzela Zapadu. Ali on nije mogao da pobegne iz evropskog zatvora. Ti si, naprotiv, stigao na Tahiti i sada do Markiza pokušavajući da ostvariš ono o čemu je Ludi Holanđanin maštao.

- Učinio sam ti, ostvario sam tvoj san, Vinsente - povikao je iz sveg glasa. - Evo je ovde, Kuća uživanja, Kuća orgazma kojom si me toliko gnjavio u Arlu. Nije ispalo ono što smo mislili. Shvataš, Vinsente?

Okolo tebe nije bilo nikoga i niko nije mogao da ti odgovori. Tamo su bili samo mačka i pas koje si upravo ubacio u tek završenu kuću. Gledali su te pažljivo, kao da razumeju značenje tih uzvika koje si slao u pustoš i koji su bez sumnje plašili petlove, mačke i divlje konjiće kojih su bile pune šume Hiva Oe.

U Arlu su mnogo razgovarali i raspravljali i o religiji. Kako je drukčije bilo protestantsko, puritansko vaspitanje od katoličkog koje si ti dobio za deset godina, između 1854. i 1864. u malom semeništu Šapel Sen - Mesman, blizu Orleansa, pod duhovnim vodstvom biskupa Dipanlua. Koje je bilo bolje, Koke, da se čovek suoči sa životom? Vinsentovo je bilo intenzivnije, strože, hladnije, poštenije, i takođe, nehumanije. Katoličko je bilo ciničnije, prilagodljivije korumpiranoj prirodi čoveka, luksuznije i kreativnije sa kulturnog, i umetničkog stanovništva i verovatno humanije, bliže stvarnosti, mogućem životu. Da li se sećaš one kišne i vetrovite večeri kada ste bili zatvoreni u Žutoj kući i Ludi Holanđanin je počeo da govori o Hristu kao o umetniku? Nisi ga nijednom prekinuo, Pole. Hrist je bio najveći umetnik, govorio je Vinsent. Ali prezreo je mermer, kredu, boje i više je voleo da svoja dela radi na živom mesu ljudskih bića. Nije napravio statue, slike ni pesme. Napravio je besmrtna bića, stvorio je instrumente zahvaljujući kojima ljudi i žene mogu da učine od svog života savršeno i prelepo umetničko delo. Govorio je dugo, pio apsint kratkim gutljajima i povremeno govorio stvari koje nisi uspevao da dešifruješ. Ali jesi razumeo i nikada nisi zaboravio ono što je u zoru Vinsent gotovo vičući, sa suzama u očima:

- Želim da moje slikarstvo duhovno zadovolji ljudska bića, Pole. Kao što ih je tešila Hristova reč. „Oreol“ je sugerisao večno u klasičnom slikarstvu. Taj „oreol“ je to što ja sada pokušavam da zamenim zračenjem i vibracijom boja na mojim slikama.

Od tada si Pole, iako te nikada nije mnogo oduševio taj prizor zaslepljujuće svetlosti, taj vatromet koje su bile Vinsentove slike, posmatrao te neumerene, silovite boje sa većim poštovanjem nego ranije. U Ludom Holanđaninu postojala je vokacija žrtve od koje si se ponekad ježio.

Iako se nije osećao dobro, smeštanje u Atuonu, izgradnja Kuće uživanja, novi prijatelji su oraspoložili Kokea. Prvih nedelja u svojoj novoj kući bio je zadovoljan, pun projekata. Pa ipak, iako stegnutih zubi, malo pomalo je shvatao da su Markizi, ako su u nekom trenutku bili Raj, već to prestali da budu. Kao Tahiti. Žene na Markizima su bile prelepe, to da, još lepše nego Tahićanke. Barem mu je tako izgledalo. Jer su mu Ki Dong, žandarm Dezire Šarpije, Emil Frebo i njegov sused Tioka govorili smejući se da ga izdaje loš vid, jer mnoge od tih živahnih Markižanki koje su dolazile u Kuću uživanja da im pokaže svoje pornografske fotografije - njegova kolekcija je postala poznata na celoj Hiva Oi - i koje je on fotografisao i drsko pipao pred njihovim muževima, nisu uvek bile mlade i privlačne kako je on mislio, nego ružne i stare, a neke sa licima i telom

uništenim od elefantitisa, lepre i sifilisa, koji su pravili pomor među lokalnim stanovništvom. Tja, nije ti bilo važno. Daleko od očiju, daleko od srca. Bila je istina da su tvoje jadne oči videle sve manje. Ali zar nisi sam odavno tvrdio da pravi umetnik ne traži svoje modele u spoljnom svetu, već u sećanju, tom privatnom i tajnom svetu koji se može posmatrati svešču, kod tebe u boljem stanju od zenica? Bio je trenutak da proveriš da li tvoja teorija funkcioniše, Pole.

To je bio uzrok oštih rasprava sa Vinsentom, tamo u Arlu. Ludi Holanđanin se proglašavao za slikara realistu i govorio je da umetnik treba da iziđe napolje i da postavi svoj stalak usred Prirode da u njoj pronađe inspiraciju. Da ne kvari zadovoljstvo, prvih nedelja u Provansi, Pol mu je učinio. Dvojica prijatelja su sa svojim stalcima, paletama i bojama ujutro i po podne odlazili u Les Alikan, veliku rimsku i starohrišćansku nekropolu u Arlu, i svaki je slikao razne slike velike aleje grobova i sarkofaga koji su u pratnji šuštećih topola vodila do crkve Svetog Onorata. Ali ne mnogo kasnije, kiše i vetar onemogućili su slikanje na otvorenom i morali su da se zatvore u Žutu kuću i da rade, tražeći svoje teme u sećanjima i fantazijama umesto u prirodnom svetu, kao što je želeo Pol.

Ono što te je najviše bolelo, bilo je da prihvatiš da barem na ovom ostrvu na Markizima nije ostalo traga od ljudožderstva. Praksa koja tebi - slušajući te, tvoji novi prijatelji su se, naježeni, češkali po glavi - nije izgledala divljački i za osudu, već muževno, prirodno, znak vatrene kulture, mlade, kreativne, u stalnom obnavljanje sebe same, nezagađene konformizmom i dekadencijom. Niko u Atuoni nije verovao da Markižani još jedu ljudsko meso, ni na ovom ni na drugim ostrvima; u dalekoj prošlosti svakako, ali sada ne. U to ga je uveravao njegov sused Tioka i to su potvrdili svi meštani koje je pitao, među njima i jedan par sa ostrva Tahuata gde je bilo mnogo riđih. Hapuanijeva žena - zvali su ga Čarobnjak - Tohotama je bila riđa. Njena duga kosa joj je padala niz leđa sve do struka i u vreme jakog sunca imala ružičasti odsjaj. Tohotama će se pretvoriti u njegov omiljeni model u Atuoni. Još više nego Vaeoho, devojčurak od četrnaest godina - doba tvojih ljubavi, Koke - njegova žena počev od trećeg meseca na Hiva Oi.

Doći do Vaeoho zahtevalo je ekskurziju u unutrašnjost ostrva, u dolinu Hanaupe, jedino putovanje koje je je Kokeu njegovo izmučeno telo dopustilo da napravi na Hiva Oi. Pratili su ga Ki Dong, veliki poznavalac ostrvskih običaja i Tioka koji je odlično govorio oba jezika. Opasni put od deset kilometara na sapima životinja, kroz guste i vlažne šume pune osa i komaraca od kojih mu se upalila cela koža, uništio je Pola. Devojbica je bila ćerka lokalnog šefa malog indijanskog naselja, Hekeani i cenjanje sa poglavicom je potrajalo nekoliko sati. Na kraju je, da bi odveo devojbicu, pristao da plati spisak poklona koje je kupio u radnji Bena Varnija, što ga je koštalo više od dvesta franaka. Nije se pokajao. Vaeoho je bila lepa, vredna, vesela i pristala je da mu daje časove markiskog, jer je ovdašnji maorski bio drukčiji od tahićanskog. Iako mu je ponekad pozirala, Koke je više voleo kao model crvenokosu Tohotamu čije su ga nabrekle grudi,

veliki kukovi, debele butine uzbuđivali. Nešto što mu se više nije dešavalo onako često kao ranije. Sa Tohotamom jeste. Kada je dolazila da pozira, uvek se snalazio da je pomiluje na šta je ona reagovala bez entuzijazma, sa izrazom dosade. Sve dok je jednog popodneva, kada je u sebi imao dovoljno čaša apsinta, na kraju nije gurnuo na krevet ateljea. Dok je vodio ljubav sa njom čuo je iza leđa kako se, zabavljeni prizorom, smeju i došaptavaju njegova nova žena Vaeoho i Carobnak Hapuani, Tohotamin muž.

U seksualnom pogledu Markižani su bili spontaniji i slobodniji nego Tahičani. Udate ili neudate, žene su se rugale muškarcima i nametale im se sasvim neusiljeno, uprkos stalnim kampanjama katoličke i protestantske misije da ih podvrgnu normama hrišćanske pristojnosti. Muškarci su i dalje bili prilično nepotčinjeni. A neki, kao Tohotamin muž, nisu oklevali da izazivaju crkvu oblačeći se kao *mahu*, muškarac-žena sa cvetnim ukrasima za žene na glavi i oko članaka na rukama i nogama.

Drugo Polovo razočarenje u njegovoj novoj zemlji bilo je saznanje da se gubila umetnost tetovaže u kojoj su se Markižani isticali više od ikoga na celoj Polineziji. Katolički i protestantski misionari su je ogorčeno progonili kao manifestaciju varvarstva. Bilo je malo meštana koji su se još tetovirali u Atuoni, gde su se izlagali prokletstvu popova i pastora. To su i dalje činili u unutrašnjosti ostrva, u majušnim izgubljenim kućercima u srcu tih zapletenih šuma kuda ti, na žalost, tvoje nesrečno zdravstveno stanje više nije dopuštalo da odeš i proveriš. Kakvo razočarenje, Koke! Da budu tamo, na nekoliko kilometara i da ne možeš da odeš da upoznaš te majstore tetovaže. Nije mogao ni u dolini Taosa da poseti ruševine Upekea i njegove velike *tikije* ili kamene idole, jer je oba puta kada je pokušao da se na konju popne, od umora i bolova izgubio svest. Biti ovde, tako blizu tih oaza gde je opstajala prelepa veština tetovaže, šifrovana i skrivena mudrost maorskog naroda gde je svaka figura bila palimpsest koji treba da se dešifruje, i da ne može da dođe do njih zbog neizgovorljive bolesti. To mu je izazivalo nesanicu, bes i nekih noći, napade plača.

Dekadencija je, na žalost, stigla i ovamo. Biskup Zozef Marten je zabranio alkohol, ubeđen da je on kriv za širenje bolesti i zaraza među meštanima. Prodavnica Bena Vamija je prodavala vino i pića samo belcima. Ali lek je bio gori od bolesti. Kako nisu mogli vinom, Markižani sa Hiva Oe su se napijali alkoholom od pomorandže i drugog voća koji su destilovali u tajnim kodovima i koji im je pržio utrobu. Koke se ljutito borio protiv prohibicije napunivši Kuću uživanja bocama ruma koji je delio svim Indijancima koji su dolazili da ga posete.

Osećao se vrlo umorno i prvi put u životu otkako je otkrio - kada je još radio na berzi u Parizu - da je njegova vokacija slikarstvo, nije imao volje da sedne ispred štafelaja i lati se četkica. Nije to bilo samo fizička slabost, rane koje su ga pekle na nogama, vid koji se smanjivao i lupanja srca koja su mu nametala

besposlenost u kojoj je ispijao gutljaje apsinta razblaženog vodom kojom je u piću rastvarao grumen šećera. To je bilo i osećanje beskorisnosti.

Zbog čega da se trudiš i to malo energije što ti je ostalo trošiš na platna koje će kada ih završiš i posle vrlo dugog puta stići u Francusku i trunuti u skladištu galeriste Ambrouza Volara ili u nekom potkrovlju Danijela de Monfreja, čekajući da nekad neki trgovac poželi da ih za par franaka kupi i ukrasi svoju tek sagrađenu kuću?

Jednog dana Vaeoho je na času markiskog - pola na maorskom, pola na francuskom - izgovorila rečenicu koju nije razumeo. Ili koju nisi hteo da razumeš, Koke. Naterao je da ponovi nekoliko puta sve dok mu nije ostala ni najmanja sumnja u njeno značenje: „Svakog dana si stariji. Uskoro ću ostati udovica“. Otišao je do ogledala i posmatrao se sve dok ga nisu zbolele oči.

Onda je odlučio da naslika svoj poslednji autoportret. Svedočanstvo o svojoj dekadenciji u ovom izgubljenom uglu sveta, okružen Markižanima koji su kao i on tonuli u ruševine, neaktivnost, propadanje, obeshrabrenost. Postavio je ogledalo ispred stalka i radio nešto više od dve nedelje, pokušavajući da prenese na platno tu sliku koju su njegove upropašćene zenice sa teškoćom hvatale. Izgledalo je kao da izmiče, da se osipa: pobeđen, ali još ne mrtav čovek koji posmatra neizostavan skori kraj, sa spokojstvom i izvesnom mudrošću zagubljenom u njegovom pogledu, iza ponižavajućih naočara, u kojoj se pojavljivao sažet, intezivan život avantura, ludila, potraga, neuspeha, borbi. Život koji se napokon primicao kraju, Pole. Kosa ti je bila bela i kratka, bio si mršav i miran čekajući sa spokojnom hrabrošću konačni udarac. Nisi bio sasvim siguran, ali predosećao si da te je među bezbrojnim autoportretima koje si napravio - kao bretonski seljak, kao peruanski Inka na čupu, kao Žan Valžan, kao Hrist u Getsimanskom vrtu, kao boem, kao romantik - ovaj, oproštajni, autoportret umetnika na kraju puta najbolje predstavljao.

Slikanje ovog autoportreta podsetilo te je na Vinsentov portret koji si uradio onih nedelja kada ste zbog kiše i vetra bili zatvoreni u Žutoj kući u Arlu, slikajući suncokrete, cvet koji je opsedao Holanđanina. On ga je slikao neumorno i često ga spominjao kada je izlagao svoje teorije o slikarstvu. To cveće nije sledilo kretanje sunca slučajno ili slepo po zakonima fizike. U njemu je postojalo nešto od vatre sunca i ako bi ga čovek posmatrao revnosno i tvrdoglavo kao Vinsent, primetio bi oko njega „oreol“. Slikajući ih, nastojao je da, ne prestajući da budu suncokreti budu i baklje, svećnjaci. Kakvo ludilo! Kada ti je prvi put pokazao Žutu kuću, Ludi Holanđanin ti je ponosno pokazao i suncokrete koje je sam naslikao i koji su bukvalno goreli tečnom i užarenom vatrom iznad tvog kreveta. Ti si jedva suzbio izraz neprijatnosti. Zbog toga si ga naslikao okruženog suncokretima. Portret nije imao - sasvim smišljeno - vibrirajuću svetlost koju je Vinsent nametao svojim platnima. Svetlost je, naprotiv, bila nešto mračno, mat, i u

tome su, kako cveće tako i slikar, bili siluete koje se osipaju i gube u obrisima. Više nego ljudsko biće, oivičeno i čvrsto, Vinsent je bio nejasna prilika, kruta lutka, preparirana, pod nepodnošljivim pritiskom, na ivici eksplozije, pucanja: čovek-vulkan. Pre svega krutost desne ruke koja je držala četkicu, otkrivala je natčovečanski napor koji je morao da uloži da bi nastavio da slika. I sve to je bilo u njegovom namrštenom licu, u njegovom smetenom pogledu kojim kao da je govorio: „Ja ne slikam, ja se žrtvujem“. Vinsentu se taj portret nimalo nije dopao. Kad si mu ga pokazao dugo ga je posmatrao, vrlo bleđ, grickajući donju usnu, tik koji ga je spopadao u lošim trenucima. Najzad je promrmljao: „Da, to sam ja. Ali lud.“

Zar nisi bio, Vinsente? Naravno da jesi. Pol se uveravao u to primećujući nagle promene raspoloženja koje su mučile njegovog prijatelja, brzinu kojom je sa sladunjave i nametljive pohvale mogao da pređe na agresiju, na apsurdne diskusije, da ga grdi zbog sitnica. Posle svake diskusije padao je u mrtvačku letargiju, u nepokretnost iz koje je Pol, uplašen, morao da ga izvlači, tetošeći ga gutljajima apsinta ili odvlačeći ga kod madam Viržin da spava sa Rašel.

Onda si odlučio: vreme je da odeš. Taj zajednički život će se loše svršiti. Taktično si pokušavao da ga pripremiš spominjući u razgovorima za stolom da bi iz porodičnih razloga možda morao da odeš iz Arla pre nego što se napuni godinu dana koliko su se dogovorili da provedu zajedno. Bolje da to nisi radio, Pole. Holanđanin je odmah primetio da si već doneo odluku da odeš i ušao je u stanje histerične nervoze, u mentalnu pometnju. Izgledao je kao ljubavnik očajan zbog toga što će voljeno biće da ga ostavi. Molio te je, preklinjao da ostaneš cele godine sa njim, sa suzama u očima i raspuklog glasa, ili nije razgovarao sa tobom danima, gledajući te sa pizmom i mržnjom, kao da si mu naneo nepopravljivu štetu. Ponekad si osećao beskrajno sažaljenje prema tom nezbrinutom stvorenju, razoružanom pred svetom, koje se držalo tebe jer je osećalo da si jak, da si borac. Ali, drugi put bi se ljutio: zar i sam nisi imao dovoljno svojih problema da bi se još bavio i problemima Ludog Holanđanina?

Stvari su se ubrzale nekoliko dana pre Badnje večeri 1888. Pol se odjednom probudio u svojoj sobi u Žutoj kući sa osećanjem da ga nešto pritiska. U slaboj svetlosti koja je ulazila kroz prozor razaznao je Vinsentovu siluetu kako stoji u dnu kreveta i posmatra ga. Uplašeno se podigao: „Šta se dešava, Vinsente?“ Ne rekavši ni reči, njegov prijatelj je izišao iz sobe kao senka. Sledećeg dana mu se zakleo da se ne seća da je bio u njegovoj sobi; možda je hodao u snu. Dva dana kasnije, uoči Božića, u Kafeu na Trgu Forum, Pol mu je izjavio da mu je vrlo teško, ali da mora da ode. Porodični razlozi su zahtevali njegovo prisustvo u Parizu. Otići će za dva dana i ako se sve sredi možda će posle da se vrati da provede još neko vreme sa njim. Vinsent ga je nemo slušao, povremeno preterano klimajući glavom. Pili su poprilično dugo bez reči. Odjenom je Holanđanin zgrabio svoju polpraznu čašu i besno mu je bacio u lice. Pol je

uspeo da je izbegne. Ustao je, brzo otišao u Žutu kuću, stavio u torbu dve-tri najneophodnije stvari i na izlasku se sreo sa Vinsentom koji je upravo ulazio. Rekao mu je da ide u hotel i da će sutradan doći da pokupi ostatak svojih stvari. Govorio mu je bez mržnje:

- Radim ovo za oboje, Vinsente. Ta čaša bi sledeći put mogla da mi iseče lice. I ne znam da li ću se uzdržati kao večeras. Ili ću se baciti na tebe da ti zavrnem šiju. Naše prijateljstvo ne sme ovako da se završi.

Bled kao smrt, sa crvenim očima, Vinsent ga je bez reči netremice posmatrao. Od pre izvesnog vremena mu je došlo da obrije glavu kao regrut ili budistički sveštenik i kada su ga tuga ili bes uzbuđivale kao sada, lobanja kao da mu je kucala, kao i slepoočnice i brada.

Pol je izišao i - dobro si se sećao - na ulici mu je zimska hladnoća ušla u kosti. Dok je prolazio kroz grad okružen zidinama, čuo je u nekim kućama kako porodice pevaju božične pesme. Išao je prema stanici, u skromni hotel čiju je gazdaricu poznavao. Kada je prelazio Trg Viktora Igoa, čuo je vrlo blizu iza sebe korake. Okrenuo se sa lošim predosećajem i zaista, na nekoliko metara, sa britvom u ruci i bos, Vinsent ga je gledao strašnim pogledom.

- Šta se dešava? Šta ovo znači? - doviknuo mu je.

Holandžanin se okrenuo i počeo da trči. Jesi li pogrešio, Pole, što nisi odmah upozorio žandarme na stanje svog prijatelja? Jesi, bez sumnje. Ali kako si, do đavola, mogao da zamisliš da će jadni Vinsent posle tog neuspelog pokušaja da te ubode nožem, otići da sebi odseče pola levog uveta i da komad krvavog mesa uvijenog u novine odnese Rašel, mršavoj kurvici madam Viržin? A posle, kao da je ovo bilo malo, da se baci na sopstveni krevet, glave uvijene u peškire koje ćeš sledećeg jutra kada si ušao u Žutu kuću - okruženu policijom i radozalcima - videti natopljene krvlju, kao i čaršave, zidove, slike. Izgledalo je da je Ludi Holandžanin, osim što je sebi u varvarskom ritualu odsekao uvo, svojom krvlju krstio celu scenu svog sakaćenja. I sada su te ovi gadovi, pariški kicoši, krivili za Vinsentovu tragediju. Jer Holandžanin, otkako je učinio taj besmisleni čin, više nije podigao glavu. Prvo je bio zatvoren u Hotelu Dije u Arlu; zatim je oko godinu dana bio u sanatorijumu Sen Remi i na kraju, poslednjeg meseca života u seocetu Aversir-Oaz, gde je završio lošim pucnjem sebi u stomak od čega je ceo dan bio u agoniji, sa užasnim bolovima pre nego što je umro. Sad su dokoni Parižani koji mu nikad nisu kupili sliku dok je bio živ *post mortem* izjavili da je Vinsent bio genije. A da si ti, zato što ga nisi spasao one Badnje večeri, bio njegov dželat i da si ga uništio. Hulje!

Hoće li i posle tvoje smrti otkriti da si i ti bio genije, Pole? Hoće li tvoje slike početi da se prodaju po visokim cenama po kojima se sada prodaju slike Ludog Holanđanina? Podozrevao si da neće. Uostalom, više ti i nije bilo toliko važno kao ranije da budeš priznat, poznat, besmrtni umetnik. Neće se dogoditi. Atuona je bila suviše daleko od Pariza da se tamo, gde se odlučuje o ugledu i umetničkoj modi, ti površni ljudi zainteresuju za ono što si uradio. Tebe sada nije opsedalo slikarstvo već neizgovorljiva bolest koja te je posle četiri meseca tvog boravka na Hiva Oi ponovo surovo napala.

Rane su mu izjedale noge i prljale zavoje tako brzo da na kraju nije više imao volje da ih menja. Morao je to da radi sam, jer je Vaeoho gadljivo odbila, preteći da će ga ostaviti ako je bude terao da ga leči. Držao je prljave zavoje po dva-tri dana, smrdljive i pune muva koje je takođe bio umoran da tera. Doktor Buison, direktor zdravstvene službe na Hiva Oi koga je upoznao u Papeteu, davao mu je injekcije morfijuma i laudanum. To mu je smirivalo bol, ali ga je držalo u stanju idiotske uspavanosti i sa oštrim predosećajem brzog pogoršavanja mentalnog stanja. Hoćeš li završiti kao Ludi Holanđanin, Pole? U junu 1902. od bolova u nogama bilo mu je gotovo nemoguće da hoda. Jedva mu je ostalo nešto novca od prodaje kuće u Panauji. Uložio je svoju poslednju ušteđevinu da kupi mala kola koja je vukao poni i svako popodne u zelenoj košulji i plavoj marami oko tela, njegovoj pariškoj kapici i sa novim drvenim štapom kojim je - ponovo - kao ručku izrezbario podignuti falus, kolima je pravio krug oko protestantske misije i prelepih tamarinda kuće pastora Vernijea, išao do Zaliva izdajnika. U to doba uvek je bio pun dečaka i devojčica koji su se kupali u moru ili su jahali neosedlane divlje konjiće što su rzali i izazivački skakali na talase. Ispred zaliva pusto ostrvce Hanake izgledalo je kao uspavani veliki kit, od onih koje su ranije dolazili da traže brodovi-kitolovci iz Severne Amerike kojih su se meštani Hiva Oe još uvek smrtno plašili. Jer, kako su pričali, posada tih brodova je obično napijala Indijance da bi ih kasnije otimala i odvodila sa sobom kao robove. Sa jednim od tih kitolovaca desila se ona epizoda koja je zalivu davala svoje nečasno ime. Siti otimanja, stanovnici Hiva Oe su veseljem, igrankom i gozdom od sirove ribe i divlje svinje dočekali posadu jednog od tih brodova. I usred proslave su ih sve zaklali. „Priznajte da ste ih pojeli!“, vikao je Koke, u zanosu, svaki put kada bi čuo tu priču. „Bravo! Odlično! Dobro ste učinili!“ Nešto pre nego što bi zašlo sunce, Koke bi se vraćao u Kuću uživanja praveći krug čime bi prelazio jedinu ulicu u Atuoni. Prolazio bi njome vrlo polako, zauzdavajući ponija, od pristaništa do pansiona Kineza-Maora, Matikane, pozdravljajući pompezno ceo svet iako su njegove oči bile već nesposobne da dobro identifikuju većinu.

Kada je došao, pošto su čuli o njemu kao o izdavaču *Les Guepesa*, katolici sa ostrva su ga dočekali kao jednog od svojih. Ali kasnije, njegov rasipnički život, njegova pijanstva, njegova intimnost sa meštanima, opake legende o onome što se dešavalo u Kući uživanja, pretvorile su ga u otpadnika. Protestanti koje je toliko napadao u *Les Guepesu* gledali su ga izdaleka sa

gorčinom. Ali nagli odlazak doktora Buisona, koji je premešten u Papete sredinom juna, naterao ga je da se približi protestantskom pastoru Polu Vemijeu koga je lično napao u svom časopisu. Ki Dong i Tioka su ga odveli kod njega rekavši mu da je to jedina osoba u Atuoni koja nešto zna o medicini i može da mu pomogne. Pastor Vemije, krotak i velikodušan čovek, primio ga je bez imalo gorčine zbog nanetih uvreda i zaista je pokušao da mu pomogne mastima i sredstvima protiv bolova za noge. Neki rezultat su imale jer je u julu 1902. ponovo bio u stanju da pravi male korake oslanjajući se na sopstvene noge.

Da proslavi trenutno poboljšanje, žandarm Dezire Šarpije došao je na ideju da ga imenuje - pošto je već bio umetnik - za sudiju na tradicionalnom muzičkom konkursu koji se održavao 14. jula među horovima dve ostrvske škole, katoličke i protestantske. Suparništvo među misijama se pokazivalo u najbeznačajnijim stvarima. Pokušavajući da ne zatruje još više to suparništvo, Pol je izabrao solomonsko rešenje: izjednačen rezultat među učesnicima. Ali ta podela ih je ostavile nezadovoljne i obe crkve su se naljutile na njega. Tako da je morao da se povuče u Kuću uživanja usred optužbi i opšteg neprijateljstva.

Ali kada su kola koja je vukao poni došla do njegove kuće sačekalo ga je prijatno iznenađenje. Tamo ga je čekao Tioka, njegov sused Maor bele brade. Vrlo ozbiljno mu je rekao da ga posle proteklog vremena smatra pravim prijateljem. Došao je da mu predloži da proslave ceremoniju uzajamnog prijateljstva. To je bilo vrlo jednostavno. Sastojalo se u tome da razmene svoja imena i ne izgube sopstvena.

Tako su i učinili i od tada je njegov sused počeo da se zove Tioka-Koke, a on Koke-Tioka. Već si bio pravi Markižanin, Pole.

Monpelje, avgust 1844.

Flora je obećala sebi da će njen boravak u Monpeljeu, kuda je stigla 17. avgusta 1844. posle Nima, biti totalni odmor. Potpuno iscrpljenoj, bio joj je potreban oporavak. Već dva meseca je imala dizenteriju i svake noći je u grudima, pored oštarih uboda, osećala metak pored srca. Ali sudbina je htela nešto drugo. U Hotelu Ševal Blank gde je imala rezervaciju, zatvorili su joj vrata pred nosom otkrivši da putuje sama. „Kao i u svim pristojnim institucijama, i u ovu primamo samo dame koje dolaze sa svojim roditeljima ili supruzima“, upozorio ju je upravnik.

Htela je da mu odgovori: „U Nimu su mi rekli da je Hotel Ševal Blank bio skoro kao bordel u Monpeljeu“, kada je jedan putnički agent koji je stigao u isto vreme kad i ona ponudio da garantuje za gospođu. Hotelijer je oklevao. Flora se lecnula kada je primetila da galantni gospodin insistira da uzme samo jednu sobu za dvoje. „Mislite da sam kurva?“, suočila se s njim i opalila mu zvučni šamar. Nesrećnik je ostao ošamućen, trljajući lice. Ona je izišla na ulice Monpeljea, natovarena koferima, u potrazi za smeštajem. Našla ga je tek u podne: Hotel Midi, hotelčić u izgradnji u kojem je bila jedini gost. Sedam dana u gradu proživela je u galami i haosu zidara i radnika koji su na skelama prerađivali i širili lokal. Bila je toliko umorna da je uprkos buci koja joj je smetala odustala od potrage za drugim hotelom.

Prva četiri dana nije imala nijedan sastanak sa radnicima ni sa lokalnim sen-simonistima ni pristicama Furijea za koje je imala pisma-preporuke. Ali to nisu bili dani odmora. Otekli stomak i grčevi su je toliko mučili da je morala da ode kod lekara. Doktor Amador koga su joj preporučili u hotelu bio je Španac i Flora se obradovala što će moći da vežba jezik koji je, otkako se vratila iz Perua, deset godina ranije, jedva imala prilike da govori. Doktor Amador, fanatik homeopatije koju je, prevrćući očima, zvao „nova nauka“ bio je fini, obrazovan, crnomanjast i visok pedesetogodišnjak, simpatizer Sen-Simona i uveren da Sen-Simonova „teorija fluida“, ključ za razumevanje razvoja istorije, objašnjava i ljudsko telo. „Tehnika i ekonomska nauka su snage koje preobražavaju društvo, donja Flora“, govorio joj je u baritonu. Bilo je prijatno razgovarati sa njim. Veran svojim homeopatskim uverenjima da se zlo leči zlom, prepisao joj je preparat od

arsenika i sumpora koji je Flora popila uzdržano, u strahu da se ne otruje. Ali posle dva dana uzimanja tog čudnog preparata, osetila je znatno poboljšanje.

Taj pažljiv i vaspitan čovek koji te je slušao sa poštovanjem čak i kada se oko mnogih tema niste slagali, ličio je na prve „moderne ljude“, koje si zahvaljujući svojoj hrabrosti i upornosti upoznala u Parizu početkom 1835. po povratku iz Perua, posle onog užasnog putovanja brodom, gde te umalo nije silovao jedan bezočni i izopačeni putnik, Ludi Antonio. Sećaš li se, Florita? Noću je pokušavao da ti provali u kabinu i kapetan broda ga nije ukorio; mora da je navikao da njegovi putnici napadaju gospođe koje putuju same. To si mu prebacila i kapetan Alenkar ti je kao izvinjenje odgovorio ovu poučnu glupost: „Za trideset godina koje sam proveo kao morski vuk vi ste prva gospođa koju vidim da putuje sama.“. Kakvo strašno putovanje je, krivicom morske bolesti i ludog Antonija, bio tvoj povratak u Francusku krivicom morske bolesti i Ludog Antonija!

No, kakve je imao veze taj gorki gutljaj onih prvih meseci u Parizu u tek iznajmljenom stanu u ulici Sabane. Skromna renta od strica Pija Tristana omogućila ti je da živiš dostojanstveno. Puna podstreka i iluzija zahvaljujući godini koju si provela u Peruu, bogatija saznanjima nego za pet godina na Sorboni, vratila si se u Francusku rešena da budeš *druga*, da pokidaš lance, da živiš puno i slobodno, da popuniš praznine svog duha, da neguješ svoju inteligenciju i nadasve da učiniš nešto, mnogo toga, da život žena bude bolji nego što je bio za tebe.

U takvom duševnom stanju, ubrzo po dolasku u Francusku, napisala si svoju prvu knjigu. Bolje rečeno tanku knjižicu, brošuru: *O potrebi da se strankinje lepo prime*. Sada si se stidela zbog naivnosti tog romantičnog, sentimentalnog, dobronamernog teksta o nikakvom ili lošem prijemu koje su strankinje imale u Francuskoj. Predlagala je osnivanje društva koje će pomagati strankinjama da se smeste u Parizu, pronalaziti im smeštaj, upoznavati ih sa ljudima i nuditi utehu onima kojima je to potrebno! Društvo čiji će se članovi zakleti, imati himnu i obeležja sa tri znamenja institucije: Vrlina, Razboritost i Propaganda protiv Poroka! Gušeći se od smeha - kako si glupava onda bila, Florita - protekla se u svojoj tesnoj sobici u Hotelu Midi. Ni ti nisi mogla da pobegneš od epidemije osnivanja društava od kojih je болоvala Francuska.

To je bio mladalački tekst koji je otkrivao tvoju nekulturu Vlasnik štamparije Delone u Pale Rojalu morao je od početka do kraja da ga popravlja zbog količine pravopisnih grešaka u rukopisu. Zar u njemu nije bilo ničeg vrednog s obzirom na to koliko si sazrela? Nešto jeste. Na primer, tvoje ispovedanje vere - „Verovanje, religija, najlepša i najsvetija: ljubav prema čovečanstvu“ - i tvoji napadi na nacionalizam: „Naša domovina treba da bude univerzum“. Osnivanje društava bila je opsesija sen-simonista i pristalica Furijeja. Jesi li, dakle, već bila u vezi sa njima kada je izišla brošura?

Samo preko čitanja. Čitala si mnogo u svom stančiću u ulici Sabane, a zatim u onom u ulici Serš-Midi 1835, 1836. i 1837, uprkos glavobolji koju ti je zadavao Andre Šazal. Pokušavala si da usvojiš te ideje, filozofije, doktrine, koje su predstavljale modernost, u kojima si videla najefikasnije oružje da postigneš emancipaciju žene. Od *Le Globea* sen-simonista do *La Phalangea* pristalica Furijea, preko svih brošura, knjiga, članaka, konferencija do kojih si mogla da stigneš, htela si da pročitaš sve. Satima si pravila beleške, fiše, odlomke, kod kuće ili u dve čitaonice u koje si se upisala. Sa kakvim iluzijama si pokušavala da stupiš u kontakt sa sen-simonistima i pristalicama Furijea, dve struje koje su ti se tih godina - još nisi poznavala ideje Etjena Kabea ni Škota Roberta Ovena - činile najnaprednijima da se postigne cilj: jednakost prava muškaraca i žena.

Filozof i ekonomista Klod-Anri de Ruvroa, grof od Sen-Simona, vizionar „društva proizvođača bez sukoba“ umro je 1825. i njegov naslednik, vitki, elegantni, rafinirani i prosvetljeni Prosper Anfanten, bio je vođa sen-simonista sve do danas. On je bio jedan od prvih kojima si poslala svoju knjižicu sa srdačnom posvetom. Anfanten te je pozvao na jedan sastanak pristalica u Sen Zermen-de-Preu. Da li se sećaš svog zanosa kada si pružila ruku tom laičkom svešteniku za kojim su ludele Parižanke? Bio je zgodan, rečit i harizmatičan. Bio je u zatvoru usled prvog eksperimenta sen-simonovskog društva u Menilmontanu, gde je - da bi podstakao solidarnost među drugovima i ukinuo individualizam - dizajnirao one ekstravagantne uniforme: tunike sa kopčanjem na leđima koje su mogle da se navuku samo uz pomoć druge osobe. Prosper Anfanten je putovao u Egipat u potrazi za ženom-mesijom koja će, prema doktrini, biti spasilac čovečanstva. Nije je pronašao i nastavio je da je traži. Sada su ti ta feministička prenemaganja sen-simonista izgledala neozbiljno, kao luksuzna i površna igra. Ali 1835. su ti dolazili do duše, Florita. Sa kakvim si poštovanjem gledala praznu stolicu koja je pored one Oca Prospera Anfantena predsedavala sen-simonovskim sastancima. Kako da te ne dirne to što nisi bila sama, što u Parizu još neko misli da je neprihvaljivo da se žena smatra nižim bićem, bez prava, građaninom druge klase? Pred tom praznom stolicom na ceremonijama učenika Sen-Simona počela si tajno da govoriš, kao da se moliš: „Spasiteljka čovečanstva bićeš ti, Floro Tristan“.

Ali da bi bila žena-mesija sen-simonista, trebalo je biti par - jednostavno, leći u krevet - sa Prosperom Anfantenom. To je bilo iskušenje mnogim Parižankama. Tebi nije. Tvoj reformistički žar je stizao do te granice. Seksualna sloboda koju su ti pokreti propovedali činila ti se - iako to nisi govorila - kao alibi za raskalašnost i u tome nisi bila spremna da ih slediš. Jer seksualni život ti je i dalje, sve dok nisi upoznala Olimpiju Maleševsku, izazivao istu odvratnost kao i sećanje na Andrea Šazala.

Dok je grof od Sen-Simona već odavno bio mrtav, Šarl Furije je, naprotiv, te 1835. godine bio živ. Imao je šezdeset tri i ostale su mu još dve godine života. Upoznala si ga, Andaluzanko. I devet godina kasnije, uprkos tome što si sada

loše mislila o njegovim učenicima, tim teorijskim i neaktivnim falansterijancima, njega si se sećala sa divljenjem. I mada si imala malo kontakta sa njim, ali sa nežnošću kao da ti je otac, Furije je bio prva osoba kojoj si poslala *O potrebi da se strankinje lepo prime*, nudeći mu svoju saradnju zanesenim rečima: „Vi ćete, učitelju, naći u meni snagu ne tako uobičajenu za moj pol, hitnu potrebu da se učini dobro“. I, kakvo iznenađenje, plemeniti i fini starčić u vrlo dobro ispeglanom žaketu, svetlih dobroćudnih očiju, pojavio se lično u ulici Šerš-Midi broj 42 da ti se zahvali na knjizi i da ti čestita zbog tvojih obnoviteljskih ideja i tvog pravedničkog duha. Jedan od tvojih najsrećnijih dana u životu, Florita!

Imala si velikih teškoća da shvatiš neke njegove teorije (da je postojao društveni poredak adekvatan fizičkom universumu koji je otkrio Njutn, na primer, ili prolazak čovečanstva kroz osam stanja divljaštva i varvarstva pre nego što stigne do Harmonije gde će postići sreću), pročitala si *Teoriju o četiri pokreta, Novi industrijski i socijalni svet* i bezbroj članaka koji su se pojavili u *La Phalangeu* i drugim publikacijama pristalica Furijeja. Ali to što te je tih godina 1835, 1836. i 1837. nateralo da se osetiš učenicom tog velikodušnog mudraca bio je pre svega lično on, blistava moralna čistota koja je izbijala iz njegove ličnosti, umerenost njegovog života - živeo je sam u vrlo skromnom stančiću u ulici Sen-Pjer na Monmartru, prepunom knjiga i papira, gde si mu jednom odnela na poklon peščani sat -, njegova dobrotu, njegov užas pred svakim oblikom sile i njegova slepa vera u dobru dušu ljudskih bića. I Furije je bio protiv braka i kao i ti je verovao da ta nesrećna institucija pretvara ženu u objekat, bez dostojanstva i slobode. U početku te je opčinila njegova teorija da se svet organizuje u falansterije, jedinice od po četrsto porodica, bez eksploatora i eksploatisanih, gde će se posao i njegovi plodovi deliti jednako, nagrađujući više nezahvalnije poslove a manje one prijatnije i gde će vladati apsolutna jednakost između muškaraca i žena. Ta doktrina davala je konkretan oblik tvojim žudnjama za pravdom u čovečanstvu.

Ali nikada nisi mogla da se se složiš sa onim aspektima Furijeove filosofije koji su se odnosili na seks. Je li to bila tvoja krivica? Olimpija je mislila da jeste. Shvatala si altruističke namere učitelja: da niko, zbog svojih mana ili manija ne ostane isključen iz društva ni iz sreće. Odlično. Ali, da li je ostvarivo bilo ono da se osnuju falansterije u skladu sa seksualnim sklonostima, okupljajući homoseksualce, lezbejke, one koji su uživali osećajući ili stvarajući bol, voajere i onaniste u male enklave gde će se osećati normalnima? Iako nisi imala argumente da je pobiješ, sama pomisao na tu tezu te je terala da pocrveniš. I slutila si da je predlog bio suviše smeo da bi bio realan. Osim toga, zamišljajući život u tim falansterijama seksualnih ekscentrika, koji praktikuju ono što je učitelj Furije zvao „plemenita orgija“, podilazila te je jeza. Olimpija je bila u pravu kada te je, igrajući se u postelji tvojim telom, terala da od glave do pete pocrveniš od njenih hirova: „Ti si puritanka, Florita, laička monahinja“

Naravno da si delila Furijeovu tvrdnju da je civilizacija u direktno proporcionalnom odnosu sa stepenom nezavisnosti koji uživaju žene. Druge njegove tvrdnje su te zbunjivale. Kao apsolutna starčeva sigurnost da će svet trajati tačno osamdeset hiljada godina i da će se za to vreme svaka duša preseliti sa zemlje i drugih planeta osamsto deset puta i imati hiljadu šesto dvadeset šest života. Zar to nije bilo bliže sujeverju nego nauci?

Sa druge strane, stezalo ti se srce kada si gledala ili zamišljala kako mudri starčić svakog podneva užurbano ustaje iz nekog kafea Pale Rojala, gde je odlazio da piše i čita, da bi se popeo na brdo Monmartra do svoje kućice u ulici Sen Pjer da čeka, kako je najavio od 1826. mecenu, bogatog i obrazovanog kapitalistu koji će doći da mu saopšti da je spreman da finansira prvu falansteriju, seme budućeg srećnog društva. Oči su ti se punile suzama razmišljajući kako je sa svojom neuništivom verom u urođenu dobrotu ljudskih bića od 1826. do svoje smrti, 10. oktobra 1837, Šarl Furije čekao u svojoj kući, od dvanaest do dva, posetioca koji nikada nije došao. Da li je postojalo nešto patetičnije od tog dugog i beskorisnog jedanaestogodišnjeg čekanja?

Furijeovi učenici, počev od direktora *La Phalangea*, Viktora Konsiderana, nisu tako mislili. I sada 1844, sedam godina posle učiteljeve smrti, bili su u stanju da veruju u kapitaliste spremne na velikodušne činove. Velikodušne? Pre samoubilačke. Jer u hipotetičkom slučaju da falansterijanizam trijumfuje, kapitalizam će nestati. Ali to se neće desiti i ti si Flora, uprkos nedovoljnom obrazovanju, dobro razumela zašto. Kapitalisti su možda zli i egoisti, ali znaju šta im odgovara. Nikada neće finansirati stratište na kojem će im zavrnuti šiju. Zbog toga više nisi verovala u pristalice Furijeja, zbog toga si ih posmatrala sa sažaljenjem. Uprkos tome, imala si dobre odnose sa Viktorom Konsideranom koji ti je od 1836. u *La Phalangeu* objavio pisma i članke, ponekad vrlo kritične prema sopstvenom časopisu. I mada je bio svestan da više nisi bila sa njima, dao ti je pisma i preporuke za ovu turneju po unutrašnjosti Francuske.

Kada je doktor Amador, homeopata iz Monpeljea, koga je Flora te nedelje videla nekoliko puta, čuo kako neumerno kritikuje sledbenike Furijeja i Sen-Simona optužujući ih da su „slabi“ i „buržui“, rugao se njenom „huškačkom duhu“. Flora je primetila da Španca - govorio je dodirujući održavane sede zulufe koji su mu se spuštali do vilice - očigledno privlači. Nije prestajao da ti laska, Andaluzanko. Pa ipak, taj srdačni odnos završio se prilično grubo onog dana kada si od samog Amadora saznala da na svojim časovima na Medicinskom fakultetu na Univerzitetu u Monpeljeu ne predaju homeopatiju, neprihvatljivu za Akademiju, već alopatsku ili tradicionalnu medicinu, prema kojoj je - to ti je odsečno rekao - oseća prezir koji zaslužuju stare stvari, izjedene ideje.

- Kako možete da predajete nešto u šta ne verujete i pritom da to naplaćujete? - napala ga je skandalizovana *Madame-la-Colere*. - To je nedosledno i nemoralno.

- Dobro, dobro, nemojte da ste tako strogi - složio se on, iznenađen tako burnom reakcijom. - Draga prijateljice, moram da živim. Ne može se uvek biti potpuno dosledan i etičan u životu, osim ako nemaš vokaciju žrtve.

- Ja mora da je imam - izjavila je *Madame-la-Colere*.

- Jer uvek pokušavam da delujem pravolinijski, u skladu sa svojim uverenjima. Otpao bi mi jezik kada bih morala da predajem ono u šta ne verujem, tek da bih opravdala platu.

Tada su se poslednji put videli. Pa pak, iako su, bez sumnje, bili međusobno rezervisani usled Florinih kritika, doktor Amador joj je u Hotel Midi poslao stolara. Ispostavilo se da je Andre Medar nemiran i simpatičan momak. Osnovao je radničko društvo uzajamne pomoći i pozvao je.

- Zboč čega ste odlučili da ne govorite u Monpeljeu, gospođo?

- Jer su me ubedili da ovde neću pronaći nijednog pametnog radnika - izazvala ga je Flora.

- Ovde ima četrsto pametnih radnika, gospođo - nasmejao se momak. - Ja sam jedan od njih.

- Sa četrsto pametnih radnika ja bih napravila revoluciju u celoj Francuskoj, sine - odgovorila mu je Flora.

Sastanak koji joj je Andre Medar organizovao sa šesnaest muškaraca i četiri žene ispao je odličan. Bili su neobavešteni, ali radoznali, sa željom da je čuju i pokazali su interesovanje za Radničku uniju i Radničke palate. Kupili su nekoliko knjiga i pristali da osnuju komitet od pet članova - među njima jedna žena - da razvijaju pokret u Monpeljeu. Ispričali su Flori stvari koje su je iznenadile. Ispod svog mirnog izgleda, Monpelje je, po njima, bio bure baruta. Nije bilo posla i mnogi nezaposleni su lutali ulicama izazivajući vlast i ponekad gađajući kamenjem kočije i kuće bogataša, kojih je bilo mnogo u gradu.

- Ako ne požurimo i ne promenimo situaciju mirnim putem zahvaljujući Radničkoj uniji, Francuska, a možda i cela Evropa će eksplodirati - izjavila je Flora na kraju sastanka. - Klanica će biti užasna. Na posao, prijatelji!

Za razliku od prvih dana u Monpeljeu, kada se odmarala, poslednja tri dana je bila prekomerno aktivna zahvaljujući homeopatskom preparatu doktora Amadora od kojeg je postala euforična i puna energije. Pokušala je bez uspeha da poseti zatvor i obišla je knjižare ostavljajući primerke *Radničke unije*. Na kraju se sastala sa dvadesetak Furijeovih lokalnih sledbenika. Razočarali su je, kao i uvek. Bili su profesionalci i birokrate nesposobni da sa teorije pređu na akciju, sa urođenim nepoverenjem prema radnicima u kojima kao da su naslućivali opasnost za svoj buržujski mir. Kada su postavljani pitanja, jedan advokat, *maitre* Sesak, uspeo je da je izbací iz koloseka prebacujući joj da „premašuje funkcije žene, da nikada nije trebalo da napusti bavljenje kućom zbog politike“. Advokat se uvredio kad ga je nazvala „praištorijskim, pragrađaninom, društvenim trogloditom“.

Maitre Sesak je imao pomalo uštavljeno lice, žučkasto, ostarelo od oskudice, gorčine i pizme Andrea Šazala u onim godinama 1835, 1836. i 1837. Flora je morala da ga vidi nekoliko puta i da se suoči sa njim u ratu od kojeg joj je kao uspomena ostao ovaj metak u grudima, koji dobri doktori Rekamije i Lisfran nisu uspeli da joj izvade. Između 1835. i 1837. Šazal je tri puta otimao jadnu Alin (i dva puta Ernesta-Kamila) pretvorivši devojčicu u tužno, melanholično i sputano biće. I svaki put, košmarni sudovi kojima je Flora pribegavala tražeći starateljstvo nad svojom decom, davali su za pravo njemu i, mada je bio skitnica, alkoholičar, poročan, izopačen čovek, jadnik koji je živeo u smrdljivoj kućici za pse gde je dvoje dece moglo samo nedostojno da živi. Zašto? Jer je Andre Šazal bio muž, onaj koji je imao autoritet i prava, iako je bio ljudski otpad, kadar da traži zadovoljstvo u telu sopstvene ćerke. Na tebe, međutim, koja si sopstvenim naporima uspela da se obrazuješ i da objavljuješ, da vodiš pristojan život, koja si mogla da toj deci obezbediš dobro obrazovanje i pristojan život, uvek su loše gledale te sudije u čijim glavama je svaka nezavisna žena bila kurva. Bednici!

Kako si, Florita, u tim grozničavim godinama, dok si se na sudovima i ulicama borila sa Andreom Šazalom, uspela istovremeno da napišeš *Lutanja jedne pariže*? Ta sećanja na tvoje putovanje u Peru pojavila su se u dva toma u Parizu početkom 1838. i za nekoliko nedelja si postala poznata u francuskim intelektualnim i književnim krugovima. Napisala si je zahvaljujući toj neukrotivoj energiji koju si tek poslednjih meseci tokom ove turneje počela da gubiš.

Knjiga napisana navrat-nanos, između trka u policijske stanice, kod istražnih sudija i po pozivu policije da odgovori na sulude Šazalove zahteve. A on je - po sopstvenom priznanju na suđenju zbog pokušaja ubistva - hteo ne toliko da ti oduzme starateljstvo nad decom, koliko da se osveti, da se osveti toj drznici koja se, iako je pred zakonom bila njegova žena, usudila da ga napusti i pred svetom se, u člancima i knjigama, hvalila svojim nedostojnim poduhvatima, što je pobegla od kuće, putovala u Peru predstavljajući se kao neudata i dopuštala da

joj se udvaraju drugi muškarci i pritom ga je klevetala predstavljajući ga javnom mnenju kao nasilno i brutalno biće.

I, zaista, Andre Šazal se osvetio. Pre svega tako što je silovao jednu Alin, znajući da će taj zločin povrediti i majku isto kao ćerku. Ponovo je osetila vrtoglavicu kao onog jutra u aprilu 1837. kada je u njene ruke stiglo Alinino pisamce. Devojčica ga je dala jednom uslužnom vodonoši koji ga je odneo Flori lično. Pomahnitala, otišla je da spase svoju decu i prijavila je policiji incestuoznog siledžiju. Ovaj ju je napao na ulici pre nego što su ga policajci uhvatili. Ono neverovatno - zar ne, Florita? - bilo je da je zahvaljujući govorničkim sposobnostima advokata Žila Favra, proces, umesto da bude o silovanju i incestu koji je izvršio njen muž, preokrenut na nenormalnu ličnost, sumnjiv moral i ponašanje za osudu Flore Tristan! Sud je izjavio da silovanje „nije dokazano“ i naredio da decu odvedu u internat gde će roditelji moći odvojeno da ih posećuju. To je bila pravda za žene u Francuskoj, Florita. Zbog toga si bila u ovom pohodu, Andaluzanko.

Pojava *Lutanja jedne pariје* donela joj je književni ugled i nešto para - dva izdanja su rasprodata za kratko vreme - ali i probleme. - Skandal koji je knjiga izazvala u Parizu - nijedna žena nije ogolila svoj privatni život tako otvoreno, ni zastupala svoje stanje „parije“, niti se bunila protiv društva, konvencija i braka kao što si ti učinila - nije bio ništa u poređenju sa onim koji je izazvala u Peruu kada su prvi primerci stigli u Limu i Arekipu. Volela bi da si bila tamo da vidiš i čuješ šta su govorila ona pobesnena gospoda koja su čitala francuski kada su se prepoznali u tako grubim opisima. Zabavilo te je što su u Limi buržuji spalili tvoju sliku u Glavnom pozorištu i što je tvoj stric, don Pio Tristan, predsedavao ceremoniji na Trgu oružja u Arekipi, gde je simbolično spalio jedan primerak *Lutanja jedne pariје* zato što omalovažava dobro arekipsko društvo. Nije bilo toliko zabavno kad ti je don Pio ukinuo malu rentu koja ti je do tada omogućavala da živiš. Emancipacija nije bila besplatna, Florita.

Knjiga samo što te nije koštala života. Andre Šazal ti nije oprostio portret, taj nemilosrdni portret. Nedeljama i mesecima je smišljao zločin. U njegovoj jazbini na Monmartru pronađeni su crteži groba i epitafa za „Pariju“, sa datumom iz doba objavljivanja „*Lutanja*“ u maju te godine kupio je dva pištolja, pedeset metaka, barut, olovo i kapsule, ne potrudivši se da uništi račune. Od tada se hvalio svojim prijateljima grafičarima u kafani da će uskoro izvršiti pravdu sopstvenim rukama „protiv te Džezabel“. Malog Ernesta-Kamila je ponekad vodio da gleda kako vežba pucajući pištoljima u metu. Celog meseca avgusta 1838. videla si kako se šunja oko tvoje kuće u ulici Bak. Iako si upozorila policiju, ona nije učinila ništa da te zaštiti. Andre Šazal je 10. septembra izišao iz svog brloga na Monmartru i vrlo spokojno otišao da ruča u mali restoran na pedeset metara od tvoje kuće. Jeo je mirno, usredsređen na čitanje neke knjige o geometriji u kojoj je, po rečima gazde lokala, pravio beleške. U pola četiri si se vraćala kući

peške, ubijena letnjom vrućinom i ukrstila si pogled sa Šazalom. Videla si kako se približava i znala si šta će se dogoditi. Ali tračak dostojanstva i ponosa sprečio te je da potrčiš. Nastavila si da hodaš visoko uzdignute glave. Na tri metra od tebe Šazal je podigao jedan od pištolja koje je držao u ruci i pucao. Pala si na zemlju od metka koji ti je ušao u telo kroz mišku i ostao u tvojim grudima. Kada se Šazal spremio da puca iz drugog pištolja, nišaneći, uspela si da ustaneš i otrčiš do obližnje radnje. Tamo si se onesvestila. Posle si saznala da Šazal, taj slabić, nije stigao da puca iz drugog pištolja i da se bez protivljenja predao policiji. Sada je služio kaznu od dvadeset godina prinudnog rada. Oslobođila si ga se, Florita. Zauvek. Pravda ti je pritom dopustila da skineš prezime Šazal Alin i Ernestu-Kamilu i da ga zameniš sa Tristan. Zakasnelo, ali pouzdano oslobođenje. Samo što ti je Šazal za uspomenu ostavio taj metak koji će te u svakom trenutku ubiti ako se makar malo pomeri ka srcu. Doktori Rekamije i Lisfran, uprkos svim svojim naporima i onim sondama koje su ti stavljali u telo, nisu uspeli da izvuku tane. Pokušaj ubistva je od tebe napravio heroja i tokom oporavka kućica u ulici Bak pretvorila se u pomodno mesto. Tamo su dolazile slavne ličnosti Pariza, od Žorž Sand do Ežena Sija, od Viktora Konsiderana do Prospera Anfantena, da se interesuju za tvoje zdravlje. Postala si poznatija od neke operске pevačice ili trapezistkinje iz cirkusa, Florita. Ali smrt malog Ernesta-Kamila, iznenadna i okrutna kao zemljotres, pomutila je ono što je ličilo na kraj tvojih nedaća i etapu mira i uspeha u tvom životu.

Doktori Rekamije i Lisfran su bili tako srdačni i pažljivi prema tebi da si pre nego što si započela putovanje za promociju Radničke unije, svojeručno sastavila testament, poklanjajući im svoje telo u slučaju smrti, da ga iskoriste za svoja klinička istraživanja. Glavu si namenila Frenološkom društvu u Parizu kao sećanje na predavanja kojima si prisustvovala i koju su ti ostavila vrlo povoljan utisak o toj novoj nauci.

Uprkos preporukama doktora da vodiš miran život, misleći na ledeni metal u tvojim grudima - jedva si mogla da ustaneš i da kreneš - tvoja aktivnost je dostigla vrtoglavi ritam. Kako si sada bila poznata, saloni su se otimali o tebe. Kao i u Arekipi, počela si da vodiš mondenski život u Parizu: prijemi, svečanosti, čajanke, večere. Čak si pustila da te odvuku na bal pod maskama u Operu koja te je zadivila svojom veličanstvenošću. Te noći si upoznala jednu mršavu ženu prodornih očiju - lepota gotičkih crta - koja ti je poljubila ruku i rekla sa blagim akcentom: „Ja vam se divim i zavidim vam, madam Tristan. Zovem se Olimpija Maleševska. Da li možemo da budemo prijateljice?“ Tako će i biti nešto kasnije i to vrlo intimno.

Da nisi kao što jesi, Florita, mogla si da se pretvoriš u veliku damu zahvaljujući popularnosti koju si jedno vreme imala kao posledicu *Lutanja jedne pariže* i pokušaja ubistva. Sada bi bila kao Žorž Sand, belosvetska gospođa, kojoj laskaju i koju poštuju, sa intenzivnim društvenim životom, koja će, osim toga, u

svojim napisima da osuđuje nepravdu. Poštovani salonski socijalista, to ćeš biti. Ali, na sreću, i takođe, na žalost, to nisi bila. Odmah si shvatila da sirena pariških salona nikada neće moći da promeni ni delić društvene stvarnosti, niti da izvrši ni najmanji uticaj na političke događaje. Trebalo je delovati. Kako, kako?

U to doba ti se činilo da treba pisati, da će ideje i reči biti dovoljne. Kako si grešila. Ideje su bile suštinske, ali ako ih nije pratila odlučna akcija žrtava - žena i radnika - lepe reči će se pretvoriti u dim i nikada neće izići iz pariških salona. Ali pre osam, devet godina, mislila si da će odštampane reči koje osuđuju zlo biti dovoljne da pokrenu društvene promene. I zato si hitno i strasno pisala o svemu gubeći oči pod svetlom petrolejke u svom stančiću u ulici

Bak, sa čijih si prozora mogla da vidiš kockaste kule Sen Sulpisa i čula njena zvona od kojih su drhtala stakla tvoje sobe. Sastavila si zahtev za *Ukidanje smrtno kazne* koju si odštampala i lično odnela u Donji dom a da to nije imalo nimalo efekta na parlamentarce. I napisala si *Mefis*, roman o društvenom tlačenju žene i eksploataciji radnika, koji je malo ljudi pročitalo, a kritika ocenila kao vrlo loš. (Možda je i bio. Nije važno: ono suštinsko nije bila estetika koja je uspavljivala ljude u prijatnom snu već reforma društva.) Napisala si članke u *Le Voleuruu*, *L'Artisteu*, *Le Globeu* i *La Phalangeu* i održala predavanja osuđujući tu kupoprodaju žene koja je bila brak i tražeći pravo na razvod, pred gluvim ušima političara i ljutnjom katolika.

Kada je engleski društveni reformator Robert Owen posetio Francusku 1837. ti, koja si poznavala samo njegove eksperimente zadrugarstva i industrijskog i poljoprivrednog društva koje regulišu nauka i tehnika u Nju Lanarku u Škotskoj, otišla si da ga vidiš. Podvrgla si ga tako opširnom ispitivanju o njegovim teorijama da mu je to bilo simpatično. Toliko da ti je uzvratio posetu kucajući na vrata tvog stančića u ulici Bak kao što je to učinio Furije u ulici Šerš-Midi. Sa šezdeset šest godina Owen nije bio tako mudar i sanjar kao Furije, bio je pragmatičniji i ostavljao je utisak čoveka koji ostvaruje svoje projekte. Raspravljali su, slagali se i on te je podstakao da odeš u Nju Lanark i sopstvenim očima vidiš dostignuća tog malog društva, koje je zamenivši gramzljivost solidarnošću i podstičući besplatno obrazovanje, bez telesnih kazni za decu i sa zadružnim prodavnicama za radnike, gde se roba prodavala po kupovnoj ceni, stvaralo zdravu i srećnu zajednicu ljudi. Ideja da se vratiš u Englesku, zemlju koje si se sećala sa užasom od dana kada si bila služavka porodice Spens, zavela te je i uplašila. Ali ostao ti je crvić u glavi. Zar ne bi bilo sjajno da ode, da prouči, proveri sve o socijalnom pitanju kao u Peruu i da zatim sve to izruči u knjigu optužbi koja će pomeriti čak i temelje Britanske imperije, tog društva prožetog hipokrizijom i lažima? Čim si smislila projekat, počela si da tražiš načina kako da ga sprovedeš u delo.

Ah, Florita, kakva šteta što je telo lišilo tvoj duh okretnosti sa kojim si sedam godina ranije mogla da započneš toliko stvari odjednom, bez spavanja i jela ako je bilo potrebno. Sada su naponi koje si sebi nametala zahtevali od tebe ogromnu volju da savladaš umor, eliksir koji te je omamljivao i kao da ti je rastavljao kosti, mišiće i terao te da legneš u krevet, u fotelju, dva ili tri puta dnevno, osećajući da ti ističe život.

Bila je tako umorna posle drugog sastanka sa grupom sledbenika Furijea u Monpeljeu, održanog na njihov zahtev. Došla je na sastanak zaintrigirana. Skupili su male priloge i uručili joj dvadeset franaka za Radničku uniju. Nije bilo mnogo, ali bolje išta nego ništa. Razgovarala je i šalila se sa njima sve dok je iznenadni umor nije naterao da se pozdravi i vrati u Hotel Midi.

Tamo su je čekala dva pisma. Prvo je otvorila pismo od Eleonor Blank. Verna Eleonor, uvek tako aktivna i srdačna, detaljno joj je pričala o aktivnostima komiteta u Lionu, o novim članovima, sastancima, priložima, prodaji njene knjige, naporima da privuče radnike. Drugo je bilo od njenog prijatelja, umetnika Žila Lora sa kojim je održavala bliske veze. U pariškim salonima se pričalo da su ljubavnici i da je Lor izdržava. Ono prvo nije bilo tačno, jer kada joj je Žil Lor, nakon što je naslikao njen portret, pre četiri godine izjavio ljubav, Flora ga je sa grubom iskrenošću odbila. Rekla mu je kategorično da ne insistira: njena misija, njena borba, nisu bile spojive sa ljubavnom strašću. Da bi se dušom i telom posvetila promeni društva, ona se odrekla sentimentalnog života. Ma koliko to bilo neverovatno Žil Lor ju je razumeo. Molio ju je da, kad već ne mogu da budu ljubavnici, budu prijatelji, brat i sestra, drugovi. I to su bili. Flora je u slikaru pronašla nekoga ko je poštuje i voli, biće od poverenja i saveznika koji joj je nudio prijateljstvo i podršku u trenucima slabosti. Osim toga, Lor, koji je bio u vrlo dobroj ekonomskoj situaciji, ponekad joj je pomagao da savlada materijalne probleme. Nikada više joj nije govorio o ljubavi niti je čak pokušao da je uhvati za ruku.

Njegovo pismo je donosilo loše vesti. Vlasnik njenog stana u ulici Bak 100 ju je izbacio zato što nekoliko meseci zaredom nije platila stanarinu. Izbacio je njen krevet i sve njene stvari na ulicu. Kada je Žil Lor bio upozoren i odjurio da ih spase i skloni u neko skladište, već je prošlo nekoliko sati. Bojao se da su mnoge njene stvari ukrali ljudi iz susedstva. Flora je u jednom trenutku ostala u šoku. Srce joj je od besa ubrzano lupalo. Zatvorenih očiju zamislila je podli čin, kako nosači koje je angažovala ona svinja u mantilu koja je smrdela na beli luk, iznose nameštaj, kutije, odeću, papire, kotrljajući ih niz stepenice, gomilajući ih na kaldrmi. Tek je mnogo kasnije uspela da otplače i da sebi oduška psujući glasno te „bedne hulje“, te „odvratne rentijere“, ta „prljave čudovišta“. „Spalićemo žive sve vlasnike“, gundala je, zamišljajući na čoškovima Pariza zadimljene lomače na kojima je gorela ta gamad. Sve dok se od smišljanja toliko pakosti nije zasmejala. Još jednom su je te zločude fantazije smirile: to je bila igra koju je praktikovala od detinjstva u ulici Foar i koja je uvek imala efekta.

Ali odmah potom, zaboravivši da je ostala bez kuće i, bez sumnje, izgubila dobar deo svojih oskudne imovine, počela je da razmišlja o načinu da revolucionarima da minimalnu zaštitu u pogledu stanovanja i izdržavanja dok su odlazili da skupljaju pristalice i propovedaju društvenu reformu. Ponoć ju je zatekla kako radi u svom hotelskom sobičku pod svetlom sveće koja je pucketala, na projektu „skloništa“ za revolucionare koji će ih kao manastiri i jezuitske kuće, uvek čekati sa krevetom i tanjirom tople supe, kada krenu po svetu da propovedaju revoluciju.

XVIII

ZAKASNELI POROK

Atuona, decembar 1902.

- Da li ste oduvek hteli da budete slikar, Pole? - upitao je odjednom pastor Pol Vernije.

Pili su, jeli izvrsnu domaćinovu „balavu tortilju“ i raspravljali o problemima koji će, po mišljenju Bena Vamija, i Ki Donga, Polu doneti njegovi izazovi vlastima - pozivi Markižanima da ne plaćaju poreze. Smejali su se i zamišljali bes koji će spopasti biskupa Martena kada sazna da je Koke upravo stavio u svoj vrt dve drvene skulpture koje su pravile aluziju na ono što je najviše moglo da zaboli sveštenika: lutak sa rogovima koji se moli imao je lik monsinjora i zvao se *Otac Pohota* i žena sa velikim grudima i kukovima koja je pokazivala svoju obscenost, *Tereza*, kao služavka koja je prema *vox populi* u Atuoni bila biskupova ljubavnica. Raspravljali su da li je misteriozni brod koji je prošao ispred ostrva na udaljenosti usred kiše i magle bio jedan od onih američkih kitolovaca koji donose lošu sreću i uznemiravaju stanovnike Hiva Oe jer su otimali ljude sa ostrva da ih silom uključe u posadu. Ali, predajući se pred argumentima Freboa i Bena Varnija da kitolovci više ne dolaze jer ovde više nije bilo kitova, rešili su da brod koji su videli ne postoji, da je to bio brod-sablast.

Iznenadno pitanje protestantskog pastora u Atuoni zbunilo je Pola. Razgovarali su u poplavljenom vrtu Kuće uživanja. Srećom, kiša je prestala. Oblaci su se otvorili pre sat vremena, otkrili su nebo čiste plave boje i sunce je jako zasijalo. Kiša je pljuštala cele nedelje i zbog ove pauze lepog vremena petorica Polovih prijatelja - Ki Dong, Ben Vami, Emil Frebo, njegov sused Tioka i šef protestantske misije - behu vrlo zadovoljni. Samo pastor Vernije nije pio alkohol. Ostali su u rukama premetali čaše apsinta ili ruma i oči su im svetlucale.

- Jeste li kao dete osetili vokaciju da budete umetnik? - insistirao je Vernije. - Veoma me zanima tema vokacija. Religioznih ili umetničkih. Jer mislim da u obema ima mnogo toga zajedničkog.

Pastor Vernije je bio mršav čovek neodređene dobi i govorio je vrlo blago i mazno. Njegova strast bile su duše i cveće; njegov vrt koji se protezao u

podnožju predivnih tamarinda bio je najbolje održavan i najmirisniji u Atuoni. Rumeneo je svaki put kada bi Pol ili ostali izgovarali psovke ili spominjali seks. Posmatrao je Kokea sa istinskim zanimanjem, kao da mu je pitanje vokacije zaista važno.

- Pa, mene je taj porok napao vrlo kasno - razmišljao je Pol. - Mislim da do tridesete godine nisam nacrtao ni žvrljotinu. Umetnici su mi izgledali kao boemi i pederi. Prezirao sam ih. Kada sam krajem rata napustio mornaricu, nisam znao šta da radim. Ali jedino što mi nije padalo na pamet je da budem slikar.

Tvoji prijatelji su se smejali misleći da je to jedna od tvojih uobičajenih šala. Ali bilo je tačno, tačno, Pole. Iako to niko nije razumeo, počev od tebe. Velika tajna tvog života, Koke. Razmišljao si o tome hiljadu puta i nikada nisi našao objašnjenje. Jesi li od kolevke nosio tog crvića u sebi? Je li čekao trenutak, odgovarajuću okolnost da se pojavi? Na to je upravo mislio Ki Dong koji kao da je bio isceđen u cvetnoj marami:

- Nemoguće je da se vokacija slikara odjednom pojavi u životu zrelog čoveka, Pole. Ispričaj nam istinu.

To je bila istina, iako ti prijatelji nisu verovali. U tvom sećanju nije bilo ni traga najmanjem interesovanju za slikarstvo, niti za bilo koju umetnost u godinama kada si plovio morima sveta na brodovima trgovačke mornarice, ni kasnije, kada si služio vojsku na *Žerom-Napoleonu*. Ni ranije, u internatu monsinjora Dipanlua u Orleanu. Pamćenje te je u poslednje vreme izdavalo, ali u to si bi siguran: ni u školi, ni kao pomorac, nikada nisi napravio ni skicu, niti si otišao u neki muzej, niti si ušao u neku umetničku galeriju. I kada si izišao iz vojske i otišao da živiš u Parizu kod svog staratelja Gistava Aroze, nisi posvetio naročitu pažnju slikama koje su visile na njegovim zidovima; samo si sa zanimanjem posmatrao figurice starih Inka od pečene gline koje je imao tvoj staratelj, ali da li iz umetničkih razloga ili zato što su te podsećale na one lutkice sa prekolumbijskih tkanina koje su te toliko intrigirale kao dete u Limi, u kući dede-ujaka dona Pija Tristana?

- I šta si onda radio između dvadesete i tridesete? - pitao ga je Ben. Bivši kitolovac i vlasnik radnje u Atuoni bio je crven u licu i oči su mu bile malo iskolačene. Ali još nije imao glas pijanca.

- Bio sam agent na berzi, finansijer, bankar - rekao je Pol. - I mada ni to nećete da mi verujete, radio sam to dobro. Da sam nastavio možda bih bio milioner. Veliki buržuj koji puši cigare i izdržava dve-tri ljubavnice. Izvinite, pastore.

Nasmejali su se. Smeh ogromnog Freboa koga je Pol prekrstio u Posejdona zbog korpulencije i strasti prema moru, kao da je pomerao kamenje. Smejao se čak i uzvišeni Tioka koji je milovao svoju veliku belu bradu kao da sve što je čuo podvrgava filozofskom razmišljanju. Nisu mogli da te zamisle kao poslovnog čoveka, kakav si divljak bio, Pole. Nije bilo nikakvo čudo. Sad ni ti u to nisi verovao, iako si tako živeo. Ali, jesi li ti bio onaj mladić od dvadeset tri godine kome je Gistav Aroza u jednom ozbiljnom razgovoru, dok su pili konjak u njegovoj vili u Pasiju, predložio da se posveti poslovima na berzi gde može da se napravi bogatstvo, kao što je učinio on? Prihvatio si rado tu ideju i bio si mu zahvalan - još ga nisi mrzeo, još nisi hteo da znaš da je tvoja majka bila ljubavnica ovog bogatuna - kada ti je našao posao u kancelariji svog partnera, Pola Bartena, istaknutog agenta na pariškog berzi. Šta si mogao da budeš ti, taj doterani, obrazovani, stidljivi mladić koji je dolazio u kancelariju sa bolesnom tačnošću i ne dekoncentrišući se ni na trenutak? Dušom i telom se satima predavao tom teškom poslu, tražio klijente koji će imati poverenja da agenciji Barten prepuste ulaganje svojih renti i imovine u parišku berzu. Ko te je posećivao tih poslednjih deset godina mogao bi čak da ustanovi da si 1872, 1873. 1874, bio uzorni službenik kome je sam gazda, Pol Barten, tako suv i odsečan, povremeno čestitao na zalaganju i na tom urednom životu koji je za razliku od tvojih kolega izbegavao rasipništvo u kafeima i barovima kuda su svi oni jurili po zatvaranju kancelarija. Ti ne. Ti, formalni čovek, išao si peške u svoju iznajmljenu sobicu u ulici Brijer i posle brze večere u obližnjem restoranu još bi sedao za svoj nakrivljeni i škripavi sto da pregledaš papire iz kancelarije.

- Zvuči kao laž, Pole - uzviknuo je pastor Vernije, podižući glas jer su ga prigušivali udaljeni gromovi. - Vi ste u mladosti bili takvi?

- Odvratni buržujski šegrt, pastore. Ni ja sada u to ne verujem.

- I kako je došlo do promene? - umešala se Freboova glasina.

- Misliš do čuda - ispravio ga je Ki Dong. Anamitski princ je gledao u Pola zaintrigirano, sa nepoverljivim izrazom. - Kako je to bilo?

- Mnogo sam mislio o tome i mislim da sada imam jasan odgovor - Pol je zadržao u ustima sa uživanjem sladak i ljut gutljaj apsinta i povukao dim iz lule pre nego što je nastavio. - Onaj koji me je pokvario i zeznuo moju buržujsku karijeru bio je dobri Šuf.

Spuštena ramena, pseći pogled, umoran hod, alzaški akcenat koji je izazivao osmehe: Klod-Emil Šufeneker. Dobri Šuf. Kako si mogao da zamisliš, Pole, kada je taj stidljivi, dobri, nezgrapni i debeljuškasti čovek došao da radi u agenciji Barten - bio je bolje pripremljen od tebe, završio je trgovačke škole i imao

diplomu, - uticaj koji će imati na tvoj život? Taj ljubazni, srdačni, bojažljivi, zaplašeni kolega gledao te je sa poštovanjem i zavideo tvojoj snažnoj i odlučnoj ličnosti. To ti je rekao pocrvenevši. Postali ste dobri prijatelji. Tek posle nekoliko nedelja otkrićeš da taj sputani i malodušni kolega, ispod svog uvelog izgleda, ima dve strasti koje ti je otkrivao dok se razvijalo prijateljstvo: umetnost i istočnjačke religije, pre svega budizam, o kojem je Klod-Emil mnogo čitao. Da li je i dalje zainteresovan da dostigne nirvanu? Ali način na koji je Šuf govorio o slikarstvu i o slikarima te je iznenadio, zaintrigirao i malo pomalo, zarazio. Za dobrog Šufa umetnici su bili biča druge vrste, napola anđeli, napola demoni, suštinski drukčiji od običnih ljudi. Umetnička dela su bila posebna stvarnost, čistija, savršenija, uređenija, nego ovaj prljavi i vulgarni svet. Ući u ambijent umetnosti značilo je pristupiti drugom životu u kojem se ne samo duh već i telo bogatilo i uživalo preko čula.

- Pokvario me je, a ja nisam ni primećivao - nazdravljao je Pol. - Za dobrog Šufa! Odlučio me je u galerije, muzeje u ateljee umetnika. Naterao me je da prvi put uđem u Luvr, da ga gledam kako kopira klasike. I jednog lepog dana, ne znam kako, ne znam kad, u slobodno vreme sam krišom počeo da crtam. Tako je počelo. Taj moj zakasneli porok. Sećam se osećanja da radim nešto loše, kao kada sam kao dečak u Orleanu kod strica Zizija masturbirao ili krišom gledao služavku kako se svlači. Neverovatno, zar ne? Jednog dana me je naterao da kupim stalak. Drugog mi je pokazao uljane boje. Nikada ranije u ruci nisam držao četkicu. Naterao me je da pripremim boje, da ih izmešam. Pokvario me je, kažem vam! Sa svojim licem mrtve ribe, ja nisam niko, ne postojim, dobri Šuf je napravio kataklizmu u mom životu. Ovde sam, na kraju sveta krivicom tog bucmastog Alzašanina.

Ali, zar presudni trenutak, umesto dobrog Šufa nije bila ona poseta galeriji u ulici Vivijen gde se izlagala *Olimpija* Eduarda Manea?

- To je bilo kao da me je pogodio grom, kao da sam video utvaru - objasnio je Pol. - *Olimpija* Eduarda Manea. Najimpresivnija slika koju sam ikada video. Pomislio sam: „Ovako slikati znači biti kentaur, Bog“. Pomislio sam: „I ja moram da budem slikar“. Više se ne sećam dobro. Ali bilo je nešto slično.

- Slika može da promeni čovekov život? - Ki Dong ga je skeptično gledao.

Iznad njihovih glava su se ponovo čule paklene trube munja i gromova i vetar je besno ljuljao sve drveće u Atuoni. Ali kiša se još nije vratila. Gusta magla je ponovo sakrivala sunce. Nestale su šume Temetijua i Feanija. Prijatelji su ućutali sve dok nova stavka oluje nije omogućila da se čuju njihovi glasovi.

- Meni je promenila, zeznula ga je - potvrdio je Pol grubo i besno. - Uzburkala me je, donela mi košmare. Odjednom više nisam bio ni u šta siguran, ni u zemlju kojom sam hodao. Niste videli sliku *Olimpije* ovde u mom studiju? Pokazaću vam je.

Prošao je gacajući po blatnjavom vrtu i popeo se na sprat Kuće uživanja. Vetar je ljuljao spoljne stepenice kao da će da ih iščupa. Požutela i pomalo nejasna slika *Olimpije* bila je na čelu slika i klišeja njegove stare kolekcije: Holbajn, Direr, Rembrant, Puvis de Šavan, Dega, neke japanske sličice, reprodukcija jednog reljefa javanskog hrama Borobudur. Kada je počeo pljusak pre sedam dana, skinuo je pornografske fotografije i stavio ih pod dušek da ih spase od kiše koja je prošla kroz bambus i pokvasila celu sobu. Mnoge od tih fotografija, nakvašene, sada će sasvim izgubiti svoju već izbledelu boju. Fotografija *Olimpije* je bila najstarija. Žudno si je tražio posle one izložbe u ulici Vivijen i od tada se nikada nisi odvojio od nje.

Njegovi prijatelji su je proučili predajući je jedan drugome iz ruke u ruku i naravno, otkrivši nago, blistavo telo Viktorin Mere (Koke im je ispričao da ju je upoznao i da model nije bio ni senka svoje slike, da je Mane preobličio) koja svojim pogledom slobodne i nadmoćne žene izaziva ceo svet dok joj crna sluškinja prinosi buket cveća, pastor Vernije je pocrveneo do ušiju. Sigurno u strahu da će taj akt biti početak nečeg još goreg, naveo je izgovor da ode:

- U svakom trenutku nebo će ponovo da se otvori - rekao je pokazujući na preteće tamne oblake koji su nadirali nad Atuonom. - Neću da dođem u misiju plivajući, ovog popodneva imamo službu. Iako po ovoj oluji, bojim se, niko neće doći. U mojoj bašti sigurno nije ostala nijedna biljka. Zbogom svima. Pole, tortilja je bila izvrsna.

Krenuo je ljuljajući se po blatu i izbegavajući da u prolazu pogleda groteskne lutke *Otac Pohota i Tereza*. Tioka je netremice gledao u fotografiju i posle izvesnog vremena, i dalje čupkajući svoju snežno belu bradu, upitao je na svom sporom francuskom:

- Boginja? Kurva? Ko je ona, Koke?

- Oboje i još mnogo toga - rekao je Pol, ne smejući se kao njegovi drugovi. - To je ono izuzetno na toj slici. U isto vreme hiljadu žena u jednoj. Za sve apetite, za sve snove. Jedina žena koja me nikada nije umorila, prijatelji. Mada sada jedva uspevam da je vidim. Ali nosim je ovde i ovde i ovde.

Dok je govorio dotakao je glavu, srce i falus. Njegovi prijatelji su to dočekali novim smehom.

Kao što je najavio Vernije, nebo je vrlo brzo nastavilo da tamni. Nije se videlo ni brdo sa grobljem, ali se čuo šum nadošle reke Make Make. Kada se pojačala kiša, sa čašama u rukama su odjurili da se sklone u atelje za skulpture, suvlji od ostatka Kuće uživanja. Bili su mokri. Skupili su se na jedinoj klupi i na ulegnutom kauču. Pol im je ponovo napunio čaše. Dok je to radio primetio je da je pljusak uništio suncokrete u bašti i bilo mu je žao i njih i Ludog Holanđanina. Ki Dong se začudio što nije video Vaeoho ceo dan: kud je otišla po ovakvom nevremenu?

- Otišla je kod porodice, u selo Hanaupe. Trudna je i više voli tamo da se porodi. Ustvari koristi taj izgovor da se mene oslobodi. Ne verujem da će se vratiti. Već je sita svega ovoga i možda je u pravu.

Njegovi prijatelji su se zgedali, bilo im je neprijatno. Sita tebe i tvojih rana, Pole. Tvoja *vahine* nije mogla da sakrije svoje nezadovoljstvo i nisi morao da je vidiš da to shvatiš. Svaki put kada si hteo da je dotakneš lice bi joj se izobličilo. Tja, jedna devojka. Pretvorio si se u nešto ogavno, u živu razvalinu, Koke. Ali u tom trenutku, sa toplinom apsinta u telu i razgovarajući sa prijateljima, uprkos besu neba, hteo si da se osećaš dobro. Nekoliko zgnječenih suncokreta neće ti zeznuti život više nego što je već bio, Koke.

- Svih godina otkako sam ovde nisam video da ovako pada kiša - rekao je Ki Dong pokazujući na nebo: pljusak je tresao krov od bambusa i upletenog palminog lišća i izgledalo je da će ga iščupati. Munje su na trenutke osvetljavale horizont, a zatim su sve planine Hiva Oe koje su ih okruživale nestajale, izbrisane crnim i bučnim oblacima. Nije se videla ni radnja Bena Vamija koja je bila tako blizu.

More, iza njihovih leđa, izgledalo je ljutito. Smak sveta, Koke?

- Ja nikada nisam izišao sa ovog ostrva i nikada nisam video da ovako pada - rekao je Tioka. - Nešto ružno će se desiti.

- Nešto gore od ovog potopa? - narugao se Ben Vami zaplićući pomalo jezikom. I okrećući se prema Polu obnovio je razgovor: - Dakle, video si ovu sliku, sve si odbacio i posvetio se slikarstvu? Ti nisi divljak nego ludak, Pole.

Đučandžija je bio vrlo smešan sa svojim crvenkastom kosom slepljenom preko čela kao tonzura. Smejao se, veselo i u nedoumici.

- Eh, da je bilo tako lako - rekao je Pol. - Bio sam oženjen. I to ozbiljno. Imao sam vrlo buržujski dom, ženu koja me je snabdevala decom. Kako sve to da

odbacim preko noći? A odgovornosti? A moral? Šta će ljudi da kažu? Tada sam verovao u te stvari.

- Ti oženjen? - iznenadio se Ki Dong. - Sve po zakonu, Koke?

Sve po zakonu i još više. Jesi li se toliko zaljubio, Pole, u Mete Gad, tu mladu obrazovanu, visoku Dankinju, ženu-vikinga duge plave kose koja je došla da poseti Pariz te zime 1872? Nisi se uopšte sećao. No, sigurno jesi, zaljubio si se u „Vikinginju“. Jer si je pozivao, udvarao joj se, izjavio joj ljubav i formalno je zaprosio, i Metina užasna porodica, buržujaska, preburžujaska, u Kopenhagenu, posle mnogo oklevanja i detaljnog raspitivanja o pretendentu na kraju je pristala. Svadbu su održali kako dolikuje, u opštini IX rejona i u luteranskoj crkvi u Parizu, da zadovolje te afektirane Skandinavce. Sa šampanjcem, orkestrom, velikim brojem zvanica i velikodušnim poklonima tvog staratelja Gistava Aroze i tvog šefa Pola Bartena. A posle kratkog medenog meseca u Do vilu, nastanili su se u stančiću na Trgu Sen Zorž gde si okačio šal starih Peruanaca koji su ti poklonili tvoja sestra Marija Femanda i njen kolumbijski mladić Huan Uribe. Radio si sve što priliči mladom berzanskom agentu sa sjajnom budućnošću. To si ti tada bio, Pole. Radio si mnogo, zarađivao si dobro, 1873. si dobio tri hiljade franaka nagrade - više nego bilo koji tvoj kolega u agenciji Barten, - a srećna Mete je dekorisala kuću i gorela od nestrpljenja da počne da rađa. Kada se 1874. rodio prvenac i bio kršten kao Emil (po svom kumu, dobrom Šufu, iako bez „e“ na kraju u znak sećanja na nordijske pretke) dobio si novi bonus od tri hiljade franaka, malo bogatstvo koje se vesela Mete Gad spremila da spiska na kupovine i zabavu i ne sumnjajući da već ima neprijatelja u kući. Njen vredni i nežni muž je krišom žvrljao skice i zajedno sa Šufom počeo da uzima časove crtanja i slikarstva u Akademiji Kolarosi. Kada ga je otkrila više nisu živeli na Trgu Sen Žorž, već u još elegantnijoj četvrti, u XVI rejonu, u veličanstvenom stančiću u ulici Šajo koji je Pol pristao da iznajmi povlađujući Metinim ludim snovima o veličini, iako ju je upozorio da je to preterano za njegove prihode.

„Vikinginja“ je otkrila tajni porok krivicom druge presudne ličnosti u tvom životu tih godina: Kamija Pisaroa. Rođen na karipskom ostrvcetu Sen Tomas gde je podržao pobunu robova usled čega je postao kužan, Kamij je došao u Evropu i tu je nepomućeno nastavio svoju karijeru avangardnog umetnika zajedno sa svojim prijateljima iz grupe zvane impresionisti, ni najmanje se ne uzbuđujući što njegove slike imaju malo kupaca. Viđao je intelektualce anarhiste kao Kropotkina koji ga je posećivao i govorio za sebe da je „dobročudni anarhista koji ne podmeće bombe“. Pol ga je upoznao kod svog staratelja Gistava Aroze koji mu je kupio jedan pejzaž i od tada su se često sastajali. I on mu je kupio jednu sliku. Zbog svojih oskudnih primanja Pisaro nije mogao da živi u Parizu. Imao je kućicu van grada, blizu Pontoaza, gde je biblijski patrijarh sa Jovovim strpljenjem gajio svoje sedmoro dece koja su ga obožavala i trpeo svoju ženu Žuli, bivšu služavku tiranskog karaktera. Maltretirala ga je pred prijateljima prebacujući mu da je

nesposoban da zaradi novac. „Samo slikaš pejzaže koji se nikome ne sviđaju“, grdila ga je pred Polom i Mete, koje su pozivali da provedu vikende u Pontoazu. „Bolje slikaj portrete, seoske proslave ili aktove, kao Renoar ili Dega. Njima ide bolje nego tebi, zar ne?“

Jedne nedelje, dok su pili po šolju čokolade Kamiju Pisarou je izletelo sa iskrenim prizvukom da Pol ima „pravi karakter umetnika“, Mete Gad se iznenadila. Šta je to?

- Je li istina ono što je rekao Pisaro? - pitala je muža kada su se vratili u Pariz. - Tebe zanima umetnost? Nikad mi to nisi rekao.

Zbunjenost, osećanje krivice, kao da je neki gmizavac prošao po tebi od glave do pete, Pole. Ne, lepoto moja, to je samo hobi. Nešto zdravije i senzibilnije nego da gubim noći u barovima i kafanama igrajući domino sa prijateljima. Zar ne „Vikinginjo“? Ona sa uznemirenom grimasom: da, naravno da je tako. Ženska intuicija, Pole. Da li je pogađala da je u njen dom ušlo rasulo, da će taj uljez na kraju uništiti njen brak i njene želje da postane bogata i svetska buržujka u Gradu Svetlosti?

Posle te epizode osećao si se neobično oslobođen, sa pravom da izneseš svoj novi porok pred svet i svoje prijatelje. Zašto uspešni agent pariške berze ne bi imao pravo da pred svetom pokaže tu umetničku sklonost kojom se bavio u slobodno vreme, kao što su drugi voleli bilijar i konje? U jednom činu hrabrosti 1876. tražio si od svoje sestre Marije Fernande i njenog novog muža Huana Uribea da ti pozajme sliku koju si im poklonio za venčanje, *Šumica u Virofloau* i izlagao si je u Salonu. Bila je primljena među hiljadama kandidata. Najviše se obradovao Kamij Pisaro koji te je od tada, predstavljajući te kao svog učenika, vodio u kafe *La Nouvelle Athenes* u Klišiju, glavni štab njegovih prijatelja. Impresionisti su upravo napravili drugu zajedničku izložbu. Dok su impozantni Dega, zlovoljni Mone i vedri Renoar razgovarali sa Pisaroom - ljudskim buretom bele brade i nesalomljivog dobrog raspoloženja, - ti si čutao stideći se pred tim umetnicima što nisi ništa više od berzanskog agenta. Kada se jedne večeri u *La Nouvelle Athenesu* pojavio Eduard Mane, autor *Olimpije*, prebledeo si kao da ćeš se onesvestiti. Od uzbuđenja si jedva uspeo da promučaš pozdrav. Kako si tada bio drukčiji, Koke! Kako si bio daleko od toga da se pretvoriš u ono što si bio sada! Mete nije mogla da se žali, jer si i dalje zarađivao dosta novca. Te 1876. si osim plate dobio bonus od tri hiljade šesto franaka, a sledeće godine, kada se rodila Alin, si se preselio. Skulptor Žil-Ernest Bujo ti je iznajmio stan i mali atelje u Vožiraru. Tamo si počeo da modeluješ glinu i klešeš mermer pod nadzorom vlasnika kuće. Da li je glava Mete koju si izvajao sa toliko napora bio prihvatljiv komad? Nisi se sećao.

- Mora da je bio težak taj dvostruki život - primetio je Ki Dong. - Berzanski agent nekoliko sati dnevno, a u pauzama slikarstvo i skulptura. Podseća me na moje epohe zaverenika u Anamu. Ozbiljan funkcioner kolonijalne administracije. A noću pobuna. Kako si mogao, Pole?

- Nisam mogao - rekao je Pol. - Ali šta sam mogao da uradim. Bio sam buržuj sa principima. Kako da pošaljem do đavola sve što sam imao, ženu, decu, sigurnost, dobro ime? Srećom, imao sam vulkansku energiju. Bila su mi dovoljna četiri sata sna.

- Imam da ti dam savet, sad kad sam pijan - prekinuo ga je Ben Varni, menjajući naglo temu. Glas mu je podrhtavao i pre svega su mu oči otkrivala da je bio pijan. - Prestani da se svađaš sa vlastima u Atuoni jer ćeš loše proći. Oni su moćni, a mi nismo. Nećemo moći da ti pomognemo, Koke.

Pol je slegao ramenima i popio gutljaj apsinta. Koštalo ga je napora da se udalji od onog čoveka od tridest dve, trideset tri godine koji je bio tamo, u Parizu, podeljen među svojim porodičnim obavezama i te kasne umetničke strasti koja se uselila u njegov život sa pohlepom usedelice. O čemu je govorio Varni? A da, o tvojoj kampanji da Maori ne plaćaju „porez na puteve“. Tvoji prijatelji su se takođe uznemirili kada si meštanima objasnio da ako žive daleko od Atuone nemaju obavezu da vode svoju decu u školu. I šta ti se desilo? Ništa.

Oluja je progutala pejzaž oko njih. Obličnije more, krovovi Atuone, krst groblja u podnožju brda, nestali su iza belih gaza koje su se na trenutke zgušnjavale. Već su ih opkolile. Obličnija reka Make Make, narasla, počela je da se preliva, pokrećući kamenje svog korita. Pol je pomislio na hiljade ptica, na divlje mačke i petlove koji pevaju na Hiva Oi koje je nevreme ubijalo.

- Kad je Ben već pokrenuo temu, i ja se usuđujem da te savetujem - rekao je Ki Dong sa mnogo takta. - Kada si na početku školske godine otišao u Zaliv izdajnika da saopštiš Maorima, koji su dovodili svoju decu kod popova i monahinja da nemaju obavezu to da rade ako žive u udaljenim mestima, upozorio sam te: „Radiš nešto ozbiljno“. Tvojom krivicom broj učenika se u školama smanjio na trećinu, možda i više. Biskup i popovi neće ti to oprostiti - Ali ovo sa porezima je još gore. Nemoj više da praviš gluposti, prijatelju.

Tioka je izišao iz stroge nepomičnosti i nasmejao se, što je retko kada činio:

- Maorske porodice koje su morale da pređu pola ostrva da dovedu svoju decu u školu, zahvalne su što si im otkrio da to nije nužno, Koke - promrljao je kao da slavi neki nestašluk. - Biskup i žandarm su nas lagali.

- To je ono što rade popovi i policija, lažu - smejaao se Koke. - Moj učitelj Kamij Pisaro koji me sada prezire zato što živim među primitivcima, bio bi oduševljen da me čuje. Bio je anarhista. Mrzeo je mantije i uniforme.

Dugačak, promukao grom je krkljajući sprečio anamitskog princa da kaže ono što je naumio. Ki Dong je ostao otvorenih usta čekajući da se nebo smiri. Kako se to nije desilo, govorio je glasno da ga čuju usred oluje:

- Ovo sa porezima je mnogo gore, Pole. Ben je u pravu, neoprezan si - insistirao je na svoj blagi, mačkasti način, kao da prede. - Savetovati Indijance da ne plaćaju poreze je pobuna, subverzija.

- Ti si protiv subverzije, ti koji si osuđen na Đavolje ostrvo zato što si Indokinu hteo da otcepiš od Francuske !-prasnuo je Pol u smeh.

- Ne kažem to samo ja - odgovorio je bivši terorista, vrlo ozbiljno. - To kažu mnogi u selu.

- Ja sam čuo kako to govori novi žandarm tim istim rečima - umešao se Frebo pomerajući svoje ručerde. - Ne podnosi te, Koke.

- Klaveri, taj kurvin sin? Šteta što su zamenili simpatičnog Sarpijea tim glupakom - Pol se napravio kao da pljuje. - Znete li otkad me mrzi taj žandarm? Otkako me je video kako se go kupam u reci u Matajei, mesec dana pošto sam prvi put došao na Tahiti. Hulja me je kaznila. Ono najgore nije bila kazna, nego što mi je uništio san: Tahiti znači nije bio zemaljski Raj. Bilo je ljudi u uniformama koji su sprečavali ljudska biča da žive slobodno.

- Govorimo ozbiljno - umešao se Ben Vami. - Ne želimo da te gnjavimo ni da se mešamo. Mi smo ti prijatelji, Pole. Možeš da imaš problema. Ono sa školama je već bilo ozbiljno. Ali ovo sa porezima je gore.

- Mnogo gore - ponovio je Ki Dong. - Ako te meštani poslušaju i prestanu da plaćaju poreze, otići ćeš u zatvor zbog subverzije. I ko zna da li ćeš imati sreće kao ja. Tek si godinu dana ovdje i već si stvorio neprijatelje. Ne želiš da skončaš na Đavoljem ostrvu, zar ne?

- Možda je tamo u Gvajani ono što tražim na sve strane i ne nalazim - maštao je Pol uozbiljivši se. - Pijmo, prijatelji. Nemojmo se brinuti za budućnost. Osim toga, tamo gore sve pokazuje da je na Markizima upravo počeo smak sveta.

Gromovi i munje su ponovo počeli svoj bučni koncert i cela Kuća uživanja se tresla i poskakivala, kao da će je pljusak i plotuni vrelog vetra rastočiti i u svakom trenutku razneti. Vode obližnje reke su se prelile i počele da potapaju baštu. To su bili tvoji prijatelji, Pole. Brinuli su se za tvoju sudbinu. Govorili su istinu: ti nisi bio niko, tek šegrt za divljaka bez para i bez slave kome su popovi, sudije i žandarmi mogli da polome kičmu kad hoće. Na to te je upozorio žandarm Klaveri koji je takode bio sudija i politička vlast na ostrvu Hiva Oa: „Ako nastavite da podstičete Indijance na pobunu na vas će se zakon obrušiti svom snagom i vaše jadne kosti to neće izdržati, upozoravam vas“. Dobro, hvala na upozorenju. Zašto si tražio nove neprilike i gužve, Koke? Zar to nije bilo glupo? Možda. Ali nije bilo pravedno naplaćivati „porez na puteve“ jednim stanovnicima ostrvaca, gde Država nije izgradila ni metar drumova, staza ni puteva i gde je izići iz Atuone značilo suočiti se sa svih strana sa strmom i neprohodnom šumom. Ti si to dokazao na onom košmamom putu kada si na muli išao do Hanaupea da pregovaraš o svom braku sa Vaeoho. Zbog toga nisi mogao da se pomakneš odavde, Koke. Zbog toga nisi mogao da odeš do doline Taoa da vidiš ruševine sa *tikijima* iz Upekea što si toliko želeo. Taj porez je bio velika obmana. Ko će staviti u džep novac koji se ne ulaže ovde? Neki ili razni od onih odvratnih parazita koji su bili u kolonijalnoj administraciji na Polineziji ili tamo u metropoli. Nosite se! Ti ćeš nastaviti da savetuješ Maorima da ne plaćaju. Dajući im primer, pisao si vlastima iznevši im razloge zbog kojih ni ti to nećeš učiniti. Odlično, Pole! Tvoj bivši učitelj anarhista, Kamij Pisaro, odobrio bi to što radiš. I tamo, na nebu ili u paklu, agitatorka u suknji, baba Flora, sigurno aplaudira.

Kamij Pisaro je pročitao nekoliko knjiga i brošura Flore Tristan i govorio je o njoj sa toliko poštovanja da te je po prvi put zainteresovao za babu po majci. Tvoja majka ti nikada nije pričala o njoj. Je li bila ogorčena? I s pravom: nikada se nije brinula za svoju ćerku Alin. Ostavljala je kod dadilja dok je ona dizala revoluciju. Ali jedva si uspeo da pročitaš nešto od baba Flore. Nisi imao vremena ni za šta više osim da preko dana juriš za klijentima agencije i obaveštavaš ih o stanju njihovih akcija i da u svakom slobodnom trenutku - naročito srećnih vikenada u Pontoazu kod porodice Pisaro - slikaš, slikaš, sa pravom pomamom. Godine 1878. otvoren je Etnografski muzej u Palati Trokadero. Toga si se odlično sećao, jer si tamo prvi put, posmatrajući keramičke figurice starih Peruanaca - ta misteriozna imena: *močikas*, *čimus* - prvi put naslutio da će godinama kasnije one za tebe biti verski objekat: te egzotične, primitivne kulture, zračile su neku snagu, duhovnu borbenost koja se u savremenoj umetnosti izgubila. Sećao si se pre svega jedne mumije stare više od hiljadu godina, druge kose, vrlo belih zuba i čađavih kostiju iz doline Urumbamba. Zašto te je opčinila ta lobanja koju si zvao Huanita, Pol? Mnogo puta si išao da je gledaš i jednog popodneva, dok stražar nije obraćao pažnju, poljubio si je.

Neverovatno je bilo, zar ne, Pole, da su se u to doba kada ti je slikarstvo bilo važnije nego išta, gazde u berzanskom svetu otimale o tebe kao o sigurnu

vrednost. Prihvatio si 1879. predlog da promeniš posao i u novoj agenciji si radio tako dobro da je nagrada te godine bila pravo bogatstvo: trista hiljada franaka! Kakva radost za „Vikinginju“. Mete je odmah odlučila da obnovi nameštaj i da ponovo dekoriše dnevnu sobu i trpezariju. Te godine si posredstvom Kamija Pisaroa na četvrtj izložbi impresionista izložio mermerno poprsje tvoj sina Emila. U kipu nije bilo ništa posebno, ali od tada su te svi - publika i kritičari - smatrali članom grupe. Jesi li bio zadovoljan tim napretkom, Pole?

- Nisam imao vremena da budem zadovoljan u frenetičnom životu kojim sam živeo - rekao je Koke. - Ali bio sam aktivan, to jeste. Deo te fantastične nagrade koji mi je „Vikinginja“ dozvolila da uzmem potrošio sam kupujući slike svojih prijatelja. Kuća mi se napunila Degaom, Moneom, Pisaroom i Sezanom. Najuzbudljiviji dan te godine dugujem učitelju Degau: predložio mi je da razmenimo slike. Zamislite, tretirao me je kao sebi jednakog!

To je, takođe, bila godina kada se rodio Klovis, tvoj treći sin. Učestvovao si 1880. na petoj izložbi impresionista sa osam slika. I te godine te je prvi put pohvalio Eduard Mane pred svima: „Ja sam samo amater koji uči umetnost noću i na praznike“, rekao si u *La Nouvelle Athenesu*. „Ne“, ispravio te je Mane energično. „Amateri su oni koji slikaju loše“. Ostao si zbunjen i srećan. Dobri Šuf koji je 1881. celu svoju imovinu i ušteđevinu uložio u neko mračno preduzeće, koje je koristilo neku novu tehniku za obradu zlata počeo da zarađuje mnogo novca; onda se oženio lepom i sirotom Luizom Mon koja je mislila da tako pravi dobar posao. Nije pogrešila. Dobri Šuf je dao otkaz na berzi da se posveti umetnosti. Mete se uplašila: da i ti ne pomišljaš na sličnu besmislicu, Pole? Bračne svađe su postale svakodnevne:

- Zašto si me prevario i sakrivao od mene svoju sklonost prema slikarstvu?

- Jer sam je krio i od sebe, Mete.

U malom ateljeu koji si iznajmio od slikara Feliksa Žoba Divala, kradući sate od berze, rezbario si, deljao i tvrdoglavo slikao. Priče Žoba Divala o njegovoj zemlji, Bretanji, i o Bretoncima, primitivnom i tradicionalnom narodu, vernom svojoj prošlosti, koji se odupirao „kosmopolitskoj industrijalizaciji“, otvorile su ti apetit. Onda si počeo da maštaš o tome da pobegneš iz Pariza, tog megalopolisa, u potrazi za zemljom u kojoj će prošlost biti još prisutna, a umetnost neodvojiva od običnog života. U tom istom ateljeu naslikao si slike na koje si još bio ponosan: *Unutrašnjost umetnika*, *Ulica Koraj*, *Studija akta*, *Suzan šije* koje je izložio na izložbi impresionista i najbolju od svih: *Mali sanjar: atelje*. 1881. Kada je Mete 1881. rađala četvrto dete, Žana-Renea, galerija Diran Rijel ti je kupila tri

slike za hiljadu petsto franaka i čuveni pisac Žoris Karl Isman posvetio ti je pohvalni članak. Život ti se osmehivao, Pole.

- Da, da, i ono najbolje, industrije i banke su počele da propadaju - uzviknuo je uzbuđen, pokušavajući da ga čuju među gromovima. - Francuska je išla u bankrot, prijatelji. Berze su, jedna za drugom, takođe zatvarale. Hvala Bože! Hvala što si mi rešio problem!

Prijatelji su ga gledali ne shvatajući. Objasnio si im da je ta ekonomska katastrofa upropašćavala sve Francuze osim tebe. Za tebe je bila oslobođenje. Ekonomska tragedija je kao posledicu donela velika politička previranja. Proganjali su anarhiste i Kropotkin je uhapšen. Kamij Pisaro se sakrio i zavladao je panika u mnogim siromašnim i buržujkim domovima. Ali ti si, Pole, potpuno ravnodušan prema tim događajima, nastavio da slikaš, lud od nestpljenja. Kada se zatvorila berza u Lionu, Mete je imala nervnu krizu i plakala kao da joj je neko umro. Kada se zatvorila pariška, nekoliko dana nije jela; oslabila je, sasušila se. Ti si bio vrlo zadovoljan. Te godine, na sedmoj impresionističkoj izložbi izložio si jedanaest ulja, jedan pastel i jednu skulpturu. Kada te je šef Finansijske agencije u avgustu 1883. pozvao da ti drhtavim i ucveljenim glasom kaže da s obzirom na situaciju „ne može da te zadrži“, učinio si nešto što ga je krajnje iznenadilo: poljubio si mu ruke. U isto vreme si euforično govorio: „Hvala *gazda*. Upravo ste od mene napravili pravog umetnika“. Lud od sreće, odjurio si da obavestiš Mete da počev od sada više nikada nećeš kročiti ni u jednu kancelariju. Posvetićeš se samo slikarstvu. Nema, prebledela, Mete je jedno vreme treptala, a zatim se bez svesti srušila pred tvoje noge.

- Ja sam se u to vreme mnogo promenio - dodao je Pol veselo. - Pio sam više nego ranije. Konjak kod kuće i apsint u *La Nouvelle Athenesu*. Provodio sam mnogo vremena sam svirajući harmonijum, jer me je to podsticalo da slikam. I počeo sam da se oblačim boemski, nehajno, da izazivam buržuje. Imao sam trideset pet godina. Počinjao sam da živim pravi život, prijatelji.

Grmļjavina je odjednom prestala i kiša je pomalo oslabila. Trideset vodopada koji su padali na Atuonu u kišnim danima sa brda Temetiju i Feani se umnogostručilo i reka Make Make se prelivala na svoje dve obale. Ubrzo je čitava ulica vode prodrila u atelje i poplavila ga. Pokazujući na maglu koja ih je okruživala, Ben Varni je otpevušio: „Ovo je kao kad ploviš u kitolovcu“. Za nekoliko minuta bili su do članaka u blatnjavoj bujici. Mokri do gole kože provirili su napolje. Cela zona je bila poplavljena i nova reka koja je nosila granje, panjeve, travu, blato, konzerve, prolazila je ka glavnoj ulici noseći sa sobom baštu Kuće uživanja.

- Da li znate šta je ona gomila tamo? - pokazao je Tioka na neke mrlje gušće od oblaka navučениh nad Atuonu.

- Ono što bujica nosi prema moru? Moja kuća. Nadam se da ne nosi i moju *vahine* i moju decu.

Govorio je bez uzbuđenja, sa mirnim stoicizmom Markižana, koji je Kokea toliko impresionirao od prvog dana na Hiva Oi. Tioka im je mahnuo kao pozdrav i udaljio se po vodi do kolena. Zavesa kiše i oblaka ga je začas progutala. Za razliku od njega, Ki Dong, Posejdon Frebo i Ben Varni su napokon reagovali. Strah i iznenađenje su im u trenutku poništili dejstvo alkohola. Šta da rade? Najbolje da požure da vide u kakvom su im stanju porodice i da se možda sklone na brdo gde se nalazilo groblje. U ovoj ravnici su bili mnogo izloženiji udarima uragana. Da, osim toga dolazio je cunami - zbogom Atuona.

- Moraš da se popneš sa nama, Pole - insistirao je Ki Dong-, Ova koliba neće izdržati. Ovo nije nevreme. Ovo je uragan, ciklon. Bićeš sigurniji sa nama, tamo gore, na groblju.

- Sa nogama u ovakvom stanju da se ubacim u to blato? - smejao se on. - Pa jedva mogu da hodam, prijatelji. Idite, vi idite. Ja ću da ostanem ovde, da sačekam. U smaku sveta, ja sam u svom elementu, gospodo!

Video je kako odlaze, pogureni, gacajući po vodi do kolena, u pravcu staze koja je sada nestala i koja se pretvarala u kičmeni stub Atuone kada se prođe ono žbunje. Hoće li stići živi i zdravi? Hoće, imali su iskustva sa ovim klimatskim nepogodama. A ti, Pole? Ki Dong je rekao istinu; Kuća uživanja je bila lomna građevina od bambusa, palminog lišća i drvenih prečaka, koja je samo čudom do sada izdržala vetar i vodu. Ako ovo potraje, rasturiće se i odneće je vode, a i tebe sa njom. Je li to bio prihvatljiv način da se umre? Možda pomalo smešan. Ali, nije bilo ništa manje smešno umreti od upale pluća. Ili raspadajući se malo pomalo od neizgovorljive bolesti. Kako nije bilo nijednog suvog čoška u Kući uživanja, na sigurnom od udaraca vetra i kiše, otišao je vukući noge - koje su ga sada mnogo bolele - da sipa još jednu čašu apsinta. Uzeo je svoj nakvašeni harmonijum i mehanički počeo da svira. Naučio je da vlada ovim teškim instrumentom kao dečak, na brodu, kada je služio u trgovačkoj mornarici. Njegova muzika punila je praznine duha, smirivala ga u krizama očajanja ili u potištenosti i kada je bio potpuno predat nekoj slici ili skulpturi - retko kada sad kad mu je vid bio tako loš - davala mu je hrabrosti, ideje, nešto od one stare volje da dostigne neuhvatljivo savršenstvo. Neočekivano je umreti ovako, Pole? Na izgubljenom ostrvcetu usred Pacifika. Markizi, oblast najudaljenija od sveta. Dobro, odavno si to govorio: umreti među divljacima, kao jedan divljak više. Ali onda se setio slepe starice koja ga je naterala da se oseti kao stranac.

Pojavila se pre nekoliko nedelja, oslanjajući se na štap, niotkuda, u predvečerje, kada je Koke na spratu provirivao da naprežući svoj jadni vid posmatra pusto ostrvce Hanake i Zaliv izdajnika koji su se u ovo doba od sunca bojili u ružičasto. Slepica starica je ušla u baštu praćena lavežom psa i mjaukanjem dve mačke uzvikujući nešto na maorskom čime je Kokeu ukazala na svoje prisustvo. Izgledala je kao silueta, neko bezoblično biće, pre nego kao žena. Bila je umotana u neke krpe, koje je verovatno našla na đubretu, skrpljene i spojene kanapom. Koristeći se štapom - brzo je lupkala nalevo i nadesno - našla je put do kuće i misteriozno, do Pola koji joj je išao u susret. Stajali su jedno spram drugog u ateljeu za skulpture, upravo gde je Koke bio sada, umirući od hladnoće, boreći se sa strahom uz pomoć apsinta. Je li bila slepa ili se pretvarala? Kada mu se veoma približila video je njene bele rožnjače. Da, bila je slepa. Pre nego što je Pol otvorio usta, žena je osetivši ga podigla ruku i dotakla mu gole grudi. Dodirnula mu je mirno ruke, ramena, pupak. Zatim je otvorila njegovu maramu i dotakla stomak, uhvatila testise i penis. Pridržala ih je kao da ih podvrgava nekom ispitu. Onda joj je lice postalo kiselo i zgađeno je uzviknula: „Popa’a“. Koke je znao taj izraz; Maori su tako zvali Evropljane. Ne rekavši više ništa, ne očekajući ni jelo ni poklon po koji je došla, slepa starica se okrenula i nesigurnim korakom otišla. To si ti bio za njih: stranac koji ima falus pokrivena glave. Ni u tome nisi uspeo, Koke.

Probudio se sledećeg jutra u zagrljaju sa harmonijumom. Zaspao je za stolom sa čašama i flašama koje su sada bile po podu. Voda je počela da se povlači iz studija, ali oko Kokea sve je bilo opustošeno i uništeno. Pa ipak, iako delimično bez krova i polomljena, Kuća uživanja je izdržala uragan. A tamo gore, na blede plavom nebu sunce je ponovo izlazilo i počinjalo da greje zemlju.

XIX

GRAD-ČUDOVIŠTE

Bezije i Karkason, avgust/septembar 1844.

Flora je povremeno poredila svoje putovanje po jugu sa putovanjem Virgilija i Dantea u paklu, jer je na njenoj maršruti uvek postojao prljaviji, ružniji i kukavičkiji grad od prethodnih. U smrdljivom Bezijeu, na primer, gde je prenoćila u nepodnošljivom Hotelu de Post, u kojem nijedan kelner, pa čak ni *maitre* nije govorio francuski, nije dobila dozvolu da održi sastanak ni u jednoj fabrici niti u nekoj radionici. Gazde i radnici su joj zatvorili sva vrata u strahu od vlasti. I jedinih osam radnika koji su pristali da sa njom razgovaraju to su učinili sa toliko opreza - stigli su u hotel noću, ušli su na sporedna vrata - i toliko uplašeni da ne izgube posao, da Flora nije ni pokušala da im predloži da osnuju komitet Radničke unije.

Bila je u Bezijeu samo dva poslednja dana u avgustu 1844. Kada se ukrcala na brod-poštonošu do Karkasona, osećala se kao da je izišla iz zatvora. Da joj ne bi bila muka, ostala je na palubi izmešana sa putnicima bez prava na kabinu. Tamo je doprinela jednoj svađi koja se umalo nije završila tučom između jednog *spahija*, kolonijalnog vojnika koji je nedavno došao iz Alžira, i jednog mladića iz trgovačke mornarice, koje je podstakla da uporede čiji je zanat korisniji društvu. Pomorac je rekao da brodovi prenose putnike i proizvode i olakšavaju trgovinu: čemu, međutim, služe vojnici osim da ubijaju? *Spahi* je besno pokazivao svoje ožiljke i odgovorio da je vojska upravo na severu Afrike za Francusku osvojila koloniju koja je tri puta veća od metropole. Kada se razbesneo i počeo da izgovara prostakluke, Flora ga je učukala:

- Vi ste živi dokaz da vojska Francuske i dalje zaglupljuje regrute kao za vreme Napoleona.

Nedostajalo je šest sati do Karkasona. Sela je na jednu klupu na krmi, naslonila se na neke kanape i odmah zaspala. Sanjala je Olimpiju. Prvi put si je sanjala, Florita, otkako si sedam meseci ranije napustila Pariz.

Prijatan, nežan, pomalo uzbudljiv, nostalgičan san. Imala si samo lepa sećanja na tu prijateljicu kojoj si toliko dugovala. Ali nije ti bilo žao što si raskinula sa Olimpijom onako grubo kao što si to učinila po svom povratku iz Engleske u

jesen 1839. jer bi to značilo pokajati se zbog tvoje borbe da preobraziš svet pameću i ljubavlju. Iako si je upoznala na onom balu u Operi, kojem si prisustvovala maskirana u ciganku, gde ti je ta vitka žena oštrih očiju poljubila ruku, tvoje prijateljstvo sa Olimpijom Maleševskom počelo je tek nekoliko meseci kasnije. Bila je unuka čuvenog orijentaliste, profesora na Sorboni, i radila je na oslobođenju Poljske od imperijalnog jarma Rusije. Sarađivala je sa Nacionalnim poljskim komitetom koji je okupljao iseljenike u Francuskoj i udala se za jednog od njegovih vođa, Leonarda Hoćka, zaposlenog u Biblioteci Sen Ženevjev, istoričara i patriotu. Ali Olimpija je pre svega bila velika dama u društvu. Imala je vrlo poznat salon gde su prisustvovali literati, umetnici i političari i kada je Flora dobila poziv za četvrtak uveče, otišla je. Kuća je bila elegantna, pažnja rafinirana i vrvelo je od poznatih ličnosti. Tamo se glumica u modi, Mari Dorval družila sa spisateljicom Žorž Sand i Ežen Si sa ocem sen-simonista, Prosperom Anfantenom. Olimpija je bila veoma taktična i simpatična domaćica. Bila je vrlo srdačna prema tebi i upoznala te je sa svojim prijateljima uz velike pohvale. Pročitala je *Lutanja jedne parije* i njeno divljenje prema tvojoj knjizi izgledalo je iskreno.

Kako je Olimpija toliko insistirala da ponovo dođeš u njen salon, vratila si se nekoliko puta i uvek si se dobro provela. Trećeg ili četvrtog puta, u budoaru, Olimpija koja ti je pomagala da se oslobodiš kaputa i gladila ti kosu - „Nikada vas nisam videla tako blistavu kao danas, Flora“ - odjednom te je uhvatila oko struka, stegnula te uz svoje telo i poljubila te u usne. Bilo je toliko neočekivano da si gorela od glave do pete i nisi znala šta da kažeš (To ti se desilo prvi put u životu, Florita). Porumenela, zbunjena, ostala si nepomično gledajući u Olimpiju ne govoreći ništa. „Ako to niste приметili, sada znate da vas volim“, nasmejala se Olimpija. I hvatajući te za ruku, odvela te je kod drugih uzvanica.

Mnogo puta si se pitala zbog čega si te večeri, umesto da reaguješ onako kako bi reagovala da te je umesto Olimpije iznenada poljubio neki muškarac - ošamarila bi ga i odmah otišla iz te kuće - ostala na skupu, pometena, zbunjena, ali ne ljuta: i bez želje da odeš. Obična radoznalost ili nešto više? Šta je to značilo, Andaluzanko? Šta će se sada desiti? Kada si nekoliko sati kasnije izjavila da odlaziš, domaćica te je uhvatila za ruku i odvela u budoar. Pomogla ti je da obučeš kaput i staviš šeširić sa velom. „Niste se naljutili na mene, je li tako, Flora?“, prošaputala joj je na uvo toplim glasom. „Ne znam da li sam ljuta ili ne. Zbunjena sam. Ovo je prvi put da me neka žena ljubi u usta“. „Ja vas volim otkako sam vas videla one noći u Operi“, rekla ti je Olimpija gledajući te u oči. „Da li možemo da se vidimo nasamo, da se bolje upoznamo? Molim vas, Flora.“

Videle su se, pile su čaj zajedno, šetale fижakerom po Nuiju i Flora joj je prepričavala svoja bračna iskustva sa Andreom Šazalom, ovlažila je vrele oči svoje prijateljice. Priznala si joj da si od svog braka uvek osećala nagonsku odvratnost prema seksualnom činu i da zbog toga nikada nisi imala ljubavnika. Sa

beskrajnom delikatnošću i blagošću Olimpija te je, ljubeći ti ruke, molila da jeпустиš da te nauči kako lepo i prijatno može da bude uživanje između dve prijateljice koje se vole. Od tada su, kada bi se pozdravljale ili opraštale, jedna drugoj tražile usne.

Vodile su ljubav prvi put ne mnogo kasnije, u jednoj kućici van grada, blizu Pontoaza, gde je porodica Hoćko letovala i provodila vikende. Oblične topole, koje je povijao vetar saučesnički su šaputale; čuo se po ptica i u sobi zagrejanog vatrom kamina, opuštena, omamljujuća atmosfera polako je rastapala Florino zaziranje. Dok joj je prijateljica davala da iz njenih usta ispija gutljaje šampanjca, pomagala joj je da se svuče. Olimpija se neusiljeno svukla i hvatajući Floru za ruke ispružila je na postelju šapćući joj nežne reči. Prvo je posmatrala detaljno i zaneseno, a zatim je počela da je miluje. Kada su prošli oni trenuci uznemirenosti i nepoverljivosti, naterala te je da uživaš, Florita, i to mnogo. Učinila je da se osećaš lepom, poželjnom, mladom, ženom. Olimpija te je naučila da nema razloga za strah ni odvratnost od seksa, da je prepustiti se želji, utonuti u senzualnost milovanja, u uživanje u telu, bio jedan intenzivan i zanosni način da se živi, iako traje samo nekoliko sati, nekoliko minuta. Kakav čarobni egoizam, Florita. Otkriće fizičkog zadovoljstva, uživanja bez sile, među jednakima, učinilo te je kompletnijom i slobodnijom ženom. Iako nikada nisi mogla da izbegneš - čak ni u danima kada si bila najsrećnija sa Olimpijom, prepuštajući se čistom telesnom zadovoljstvu - osećanje krivice, da rasipaš energiju, da se moralno rasipaš.

Ta veza je trajala manje od dve godine. Flora se nije sećala nijedne prepirke, udaljavanja ili grubosti koja bi je pokvarila. Istina je da se nisu mnogo viđale, jer su obe imale razne obaveze i Olimpija je pritom imala muža i kuću o kojima je trebalo da se brine, ali, kada su se viđale, sve je išlo fantastično. Zabavljale su se i uživale zajedno kao dve zaljubljene devojčice. Olimpija je bila površnija i mondenskija nego Flora i osim tragedije pokorene Poljske nisu je interesovala društvena pitanja, ni sudbina žene ni radnika. I Poljska je zanimala zbog njenog muža, koga je na svoj slobodni način veoma volela. Ali bila je vitalna, neumorna i prema tebi beskrajno nežna. Flora se zabavljala slušajući je kako joj prepričava spletke i ogovaranja iz velikog sveta jer je to činila ljupko i ironično. Osim toga, Olimpija je bila obrazovana žena, mnogo je čitala i poznavala je istoriju, umetnost i politku, teme koje je strasno volela, tako da je Flora i na intelektualnom planu dobila mnogo od ovog prijateljstva. Nekoliko puta su vodile ljubav u kućici u Pontoazu, ali i u Olimpijinom pariškom stančiću, u Florinom u ulici Bak i ponekad, ti maskirana u nimfu, a ona u satira, u jednom hotelčiću blizu šume Marli, na čije su prozore dolazile veverice da iz ruke jedu kikiriki. Kada je 1839. Flora otputovala u London na četiri meseca - da napiše knjigu o situaciji siromaha u tvrđavi kapitalizma, dopisivale su se dva-tri puta nedeljno, strasna pisma u kojima su govorile da jedna drugoj nedostaju, da pamte, da se žele i da obe broje dane, sate, minute da se ponovo vide. „Gutam te u poljupcima i milovanjima u svim svojim snovima, Olimpija. Obožavam tamnu boju tvoje kose,

tvog pubisa. Otkada te znam, plavuše su mi grozne.“ Jesi li smišljala te plamteće rečenice koje si pisala Olimpiji iz Londona dok si preobučena u muškarca posećivala fabrike, kafane, bedne četvrti i bordele da utemeljiš dokumentima svoju mržnju prema tom raju bogatih i paklu siromašnih? Smišljala si svaku reč. Ali, onda, Andaluzanko, zašto si odmah po povratku u Pariz, istog popodneva, saopštila Olimpiji da se ta veza završava, da više ne treba nikada da se vidite? Olimpija, uvek tako sigurna u sebe, tako svetska žena, širom je otvorila oči i usta i prebledela. Ali nije rekla ništa. Poznavala te je i znala je da je tvoja odluka neopoziva. Posmatrala te je grizući usne, očajna.

- Ne zato što te ne volim, Olimpija. Volim te, ti si jedina osoba na svetu koju sam volela. Uvek ću ti biti zahvalna za ove dve godine sreće koje ti dugujem. Ali ja imam misiju. To bih mogla da je ostvarim ako su mi osećanja i um podeljeni između obaveza i tebe. Ono što ću da učinim zahteva da me ništa i niko ne odvlači. Ni ti. Moram da se telom i dušom posvetim tom zadatku. Nemam mnogo vremena, ljubavi. I ne znam nikoga u Francuskoj ko bi mogao da me zameni. Ovaj metak, ovde, može da okonča sa mnom u svakom trenutku. Bar moram da ostavim stvari dobro započete. Nemoj da me mrziš, oprost mi.

Nisu se ponovo videle. Ti si u međuvremenu napisala svoju strašnu kritiku Engleske - *Šetnja po Londonu* -, svoju knjižicu o *Radničkoj uniji*, i sada si bila tu u pirinejskim predelima Francuske, u Karkasonu, pokušavajući da započneš opštu revoluciju. Nisi se kajala što si tako napustila nežnu Olimpiju, Florita? Nisi. Tvoja obaveza je bila da učiniš ono što si učinila. Izbaviti eksploatacane, ujediniti radnike, postići jednakost za žene, učiniti pravdu žrtvama ovog toliko loše napravljenog sveta, bilo je važnije od divnog egoizma ljubavi, od te krajnje ravnodušnosti prema bližnjem u koji te je dovodilo zadovoljstvo. Jedino osećanje koje je sada imalo mesta u tvom životu bila je ljubav prema čovečanstvu. Ni za tvoju ćerku Alin nije bilo mesta u tvom toliko zauzetom srcu, Florita. Alin je bila u Amsterdamu, radila je kao šegrt kod jedne modistkinje i ponekad su prolazile nedelje a da se ne setiš da joj pišeš.

Iste večeri kada je Flora stigla u Karkason, imala je neprijatan susret sa lokalnim pristalicama Furijea koji su na čelu sa svojim liderom, mesjeom Ekudijem, organizovali njenu posetu. Rezervisali su joj Hotel Bone, pored zidina. Već je legla kada su je udarci na vrata sobe probudili. Upravnik hotela se silno izvinjavao: neka gospoda su insistirala da je vide. Bilo je vrlo kasno, neka dođu sutra. Ali pošto su toliko dosađivali, prebacila je ogrtač na leđa i pošla im u susret. Desetak lokalnih sledbenika Furijea koji su došli da joj požele dobrodošlicu bili su podnapiti. Zavrtilo joj se u glavi od neprijatnosti. Jesu li ovi boemi mislili da naprave revoluciju šampanjcem i pivom? Jednom od njih, koji je zaplićući jezikom i staklastog pogleda insistirao da se obuče, da joj pokaže crkve i srednjovekovne zidine na mesečini, odgovorila je:

- Šta me briga za staro kamenje kad ima toliko ljudskih bića sa problemima koje treba rešiti! Znajte da bih ja ne oklevajući zamenila najlepšu hrišćansku crkvu za samo jednog pametnog radnika.

Uvidevši koliko je iznervirana, otišli su.

Tokom nedelje koju je provela u gradu, falansterijanci iz Karkasona - advokati, poljoprivredni stručnjaci, novinari, apotekari, funkcioneri koji su sami sebe zvali *chevaliers* - bili su stalni izvor problema. Pohlepni da preuzmu vlast, planirali su oružanu akciju na celom jugu Francuske. Govorili su da su pridobili mnoge vojnike i cele kasarne. Od prvog sastanka Flora ih je žestoko kritikovala. Njihova radikalnost, rekla im je, u najboljem slučaju poslužiće da se u vladi jedni buržuji zamene drugima, a da se ne promeni ni društveni sistem i u najgorem slučaju, da se izazove krvava represija koja će uništiti začeti radnički pokret. Njihovi konspirativni planovi, njihove silovite fantazije, zbunjivali su radnike, udaljavali su ih od ciljeva, trošili ih na subverzivnu akciju čisto političkog karaktera, u kojoj vojska može da ih desetkuje u žrtvovanju uzaludnom za borbu. *Chevaliers* su imali uticaja u radničkoj sredini i prisustvovali su Florinim sastancima sa radnicima predionica i fabrika sukna. Njihovo prisustvo je zastrašivalo siromahe koji su se pred tim buržujima jedva usuđivali da iznose svoja mišljenja. Umesto da im objasniš domete Radničke unije, morala si da se satima iscrpljuješ pobijajući te politikante koji su podsticali radnike planovima za oružanu pobunu za koju su, govorili su, na strateškom mestu sakrili mnogo pušaka i burica baruta. Perspektiva preuzimanja vlasti silom je zavedila i podsticala radnike.

- Kakva bi bila razlika između vlade furijeovaca i ove sadašnje? - uzvikivala je besno *Madame-de-Colere*. - Što je radnicima bolje da ih eksploatišu oni, a ne ovi? Nije reč o tome da se preuzme vlast na bilo koji način, već da se jednom završava okonča sa eksploatacijom i nejednakošću.

Uveče bi se vraćala u Hotel Bone tako iscrpljena kao u Londonu onog leta 1830. posle čitavog dana provedenog takoreći u galopu; nadmeno prezirući lekarske savete, Flora je proučavala sve u tom gradu-čudovištu od dva miliona stanovnika, prestonici najveće imperije na planeti, sedištu najmoćnijih fabrika i najvećih bogatstava, da pokaže svetu kako iza te fasade napretka, luksuza i moći stoje najpodlija eksploatacija, najgore nepravde, i bolno čovečanstvo trpi grubosti i zloupotrebe da bi bilo moguće vrtoglavo bogatstvo šaćice aristokrata i vlasnika.

Razlika je, Florita, bila u tome što si se 1839, uprkos tome što si već imala metak u grudima, sa nekoliko sati sna oporavljala i bila spremna za novi strasni londonski dan, usuđujući se da odlaziš u jazbine u koje ne bi kročio nijedan turista, nevidljive u hronikama putnika koji su uživali opisujući lepote salona i

klubova, čistoću parkova, gradsku plinsku rasvetu u Vest Endu i čaroliju balova, banketa, večera kojima su paraziti plemstva razbijali svoju dokolicu. Sada si ustajala isto tako umorna kao što bi legala i tokom dana si morala da pribegneš onoj kiklopskoj tvrdoglavosti, koju si srećom čuvala netaknutu da bi ostvarila program koji si zamislila. Nije metak bio ono najgore; to su bili grčevi u stomaku i bolovi u materici protiv kojih analgetici više nisu imala dejstva.

Sa svom mržnjom koju si osećala prema Londonu i Engleskoj, otkako si tamo živela u mladosti radeći za Spense, morala si da priznaš da bez te zemlje, bez engleskih, škotskih i irskih radnika, verovatno nikada ne bi shvatila da je jedini način da se žena emancipuju i da se postigne njena jednakost sa muškarcem bila u bratstvu njene borbe sa borbom radnika, drugih žrtava, drugih eksploatisanih, ogromne većine čovečanstva. Ideju je dobila u Londonu zahvaljujući čartističkom pokretu koji je zahtevao da se zakonski usvoji *Pismo Naroda* i uspostavi opšte glasanje, tajno prebrojavanje, godišnja obnova Parlamenta i da poslanici dobijaju platu, jer će tako radnici moći da pretenduju na neko mesto. Iako je postojao od 1836, čartistički pokret je u junu 1839, kada je Flora došla u London, bio u punoj snazi. Ona je pratila njihove manifestacije i mitinge, skupljanje potpisa i obavestila se o njihovoj izuzetnoj organizaciji, o komitetima u selima, gradovima i fabrikama. Bila si impresionirana. Od uzbuđenja si noćima bila budna sećajući se tih marševa hiljada radnika po londonskim ulicama. Prava civilna vojska. Ko bi mogao da im se suprotstavi, ako bi se svi eksploatisani i siromašni sveta organizovali kao čartisti? Žene i radnici zajedno bili bi nepobedivi. Snaga sposobna da napravi revoluciju u čovečanstvu ne ispalivši ni metka.

Kada je saznala da se Nacionalna skupština čartističkog pokreta održava tih dana u Londonu, proverila je gde će biti mesto okupljanja. Hrabro je otišla u Doktor Džonson Tavern, kafanu jadnog izgleda, u jednom *impasseu* Flit Strita.

U prostranoj zadimljenoj i vlažnoj, loše osvetljenoj sali, koja je mirisala na jeftino pivo i kuvani kupus, načičkalo se stotinak čartističkih rukovodilaca i među njima glavni lideri, O'Brajen i O'Konor. Raspravljali su o tome da li je zgodno proglasiti generalni štrajk kao podršku Pismu Naroda. Kada su te pitali ko si i šta tamo radiš, objasnila si, a da ti glas nije zadržtao, da donosiš pozdrave radnika i žena Francuske svojoj britanskoj braći. Pogledali su te sa čuđenjem, ali te nisu izbacili. Bila je tu i šačica radnika koji su nepoverljivo gledali tvoju buržujsku odeću. Nekoliko sati si ih slušala kako diskutuju, iznose predloge, glasaju. Osećala si se kao u transu. Da, ta snaga, umnožena po celoj Evropi promeniće svet, doneće siromasima sreću. Kada su u jednom trenutku zasedanja O'Brajen i O'Konor pitali da li francuska delegatkinja želi da se obrati skupštini, nisi oklevala ni sekunde. Popela si se na binu i na svom nesigurnom engleskom im čestitala i podstakla ih da nastave da daju taj primer organizacije i borbe svim siromasima

sveta. Završila si svoj kratak govor izjavom koja je tvoje slušaocce, ljubitelje mirnog metoda, potpuno zbunila: „Zapalimo dvorce, *brothers!*“.

Sada si se smejala sećajući se te izjave, Florita. Jer ti nisi verovala u silu. Učinila si taj zapaljivi poziv da jednom dramatičnom slikom izraziš osećanja koja su te ponela. Kakva privilegija biti tamo, sa tom eksploatisanom braćom koja su počinjala da podižu glavu. Ti si bila za ljubav, za ideje, za ubeđenja, protiv metaka i stratišta. Zbog toga su te bacali u očajanje ovi okrutni buržuji iz Karkasona za koje se sve rešavalo mobilizacijom pukova i podizanjem giljotina na javnim trgovima. Šta se moglo očekivati od tako glupih ljudi? Buržoazija nije imala leka, njen egoizam će je uvek sprečavati da vidi opštu istinu. Ti si, naprotiv, sada više nego ikada, bila sigurna da ideš ispravnim putem. Približiti žene radnicima, organizovati jedne i druge u savez koji će premašiti granice i koji nijedna policija, vojska i vlada neće moći da unište! Onda će nebo prestati da bude apstrakcija, pobeći će od popovskih propovedi i verovanja pobožnih i postaće istorija, svakodnevni život za sve smrtnike. „Divim ti se, Florita“, uzviknula je u zanosu. „Oh, Bože, bilo bi dovoljno da na ovaj svet pošalješ deset žena kao što sam ja da pa na zemlji zavlada pravda“.

Među sledbenicima Furijea u Karkasonu najupadljiviji je bio Ig Bernar. Aktivista u tajnim društvima u Francuskoj i karbonar u Italiji, hteo je po svaku cenu građanski rat. Kako je bio rečit i zavodljiv, radnici su ga zadivljeno slušali. Flora se suočila sa njim; nazvala ga je „opčiniteljem zmija“, „mađioničarem“, „trovačem radnika svojom demagoškom pljuvačkom“. Umesto da se uvredi, Ig Bernar ju je otpratio do hotela dosađivajući joj laskanjem: bila je najpametnija žena koju je upoznao, jedina kojom je mogao da se oženi. Da nije siguran da će ga odbiti, pokušao bi da je osvoji. Flora se na kraju smejala. Ali s obzirom na njegovo koketovanje, rešila je da ga drži na distanci. I vođa *chevaliersa*, Ekudi, potrudio se da pridobije njeno prijateljstvo. To je bio tajnovit i tužan čovek, obučen u crno, sa iskrama genijalnosti.

- Vi biste bili dobar revolucionar, Ekudi, kad biste imali malo više ljubavi i malo manje apetita.

- Pogodili ste, Florita - složio se vrlo ozbiljno vitki i ubledeli sledbenik Furijea, sa mefistofelskim izrazom. - To je veliki problem mog života: apetiti. Meso.

- Zaboravite na meso, Ekudi. Za revoluciju je potreban samo duh, ideja. Meso smeta.

- To je lakše reći nego uraditi, Flora - potvrdio je falansterijanac, poprimajući elegični ton, sa pogledom koji ju je uzburinuo. - Moje meso je

sastavljeno od svih paklenih legija. Kad biste provirili u svet mojih želja vi, koja izgledate tako čisto, pali biste mrtvi od užasa. Da li ste slučajno čitali Markiza de Sada?

Flora je osetila da joj noge drhte. Uspela je da skrene razgovor u strahu da joj Ekudi, krenuvši tim putem, ne otkrije svoj tajni pakao, ta raskalašna dna svoje duše gde, sudeći po njegovim vulgarnim zenicama, mora da čuče mnogi demoni. Pa ipak, nešto neobično za nju: odjednom je bila u poverljivom razgovoru sa mračnim furijeovcom. Ona je bila slobodna žena i obilato je dokazala za svoju četrdeset jednu godinu da se nikoga i ničega ne plaši. Ali uprkos prolaznoj avanturi sa Olimpijom, seks joj je i dalje izazivao veliku neprijatnost, jer joj je život mnogo puta pokazao da je telesna želja u isto vreme i zanos i uživanje, ali i obronak niz koji se muškarac brzo otkotrlja do životinje, do najdivljijih oblika okrutnosti i nepravde spram žene. Ona je to saznala u mladosti zahvaljujući Andreu Šazalu, koji je silovao sopstvenu ženu, a zatim sopstvenu ćerku, ali naročito je to videla i dotakla, sa užasom koji se nikada neće izbrisati iz njenog sećanja, na putovanju u London 1839. Toliko su ponižavajuće bile te scene da su je izdavači knjige *Promenades dans Londres* naterali da ih ublaži i koje se zatim, kada je knjiga objavljena, nijedan jedini kritičar nije usudio da komentariše. Za razliku od *Lutanja jedne parije*, koja je svuda hvaljena, pariški intelektualci su kukavički prećutali njene optužbe protiv niskosti londonske metropole. No, šta te briga, Florita. Zar to nije bio znak da si na dobrom putu? „Da, naravno“, ohrabrio je Ekudi.

Ideju da se preobuče u muškarca ubrzo po dolasku u London dao joj je jedan prijatelj pristalica Ovena, koji je video kako se rastužila saznajući da je ulazak u Parlament ženama zabranjen. Pomogao joj je jedan turski diplomata koji joj je nabavio odeću. Morala je da napravi par prepravki na čakširama i turbanu i da papirom napuni natikače. Iako je osetila uznemirenost kada je prošla kroz trem impozantne kuće pored Temze, srca britanske imperijalne moći, kasnije je slušajući govore poslanika sasvim zaboravila na svoj promenjeni identitet. Većina parlamentaraca joj je ostavila mučan utisak zbog svoje vulgarnosti i grubog načina na koji su se zavaljivali na sedišta ne skidajući šešire. Pa ipak, kada je čula Danijela O'Konela, vođu irskih boraca za nezavisnost, prvog katoličkog Irca koji je dobio mesto u Donjem domu Parlamenta i zamislio strategiju nenasilne borbe protiv engleskog kolonijalizma, uzbudila se. Taj ružni čovek sa izgledom kočijaša u nedeljnom odelu, kada je govorio - zastupajući ukidanje ropstva i opšte glasanje - postajao je lep, zračio je pristojnošću i idealizmom. Bio je tako sjajan govornik da su ga svi pažljivo slušali. Dok je slušala O'Konela Flora je dobila ideju o Zaštitniku naroda koji je unela u svoj projekt Radničke unije: pokret žena i radnika poslaće u Kongres svog plaćenog predstavnika da tamo štiti interese siromašnih.

Za ta četiri meseca često se oblačila u muškarca. Naumila je da vidi kako živi sto hiljada uličnih prostitutki koje su, pričalo se, lutale po Londonu, i šta se događalo u bordelima u gradu. Te rupe nikada ne bi mogla da istraži ako ne bi ne kamuflirala svoj pol pantalonama i muškom jaknom. I tako je bilo opasno ići u neke četvrti. One noći kada je obišla Vaterlou Roud od samog početka do periferije, do mosta Vaterlou, bila je u pratnji dva prijatelja čartiste, naoružanih štapovima da obeshrabre mnoštvo lopovčića i skitnica koji su se rojili među svodiljama, podvodačima i kurvama. Punili su pločnike od ulice do ulice i, koristeći odsustvo policije, naočigled svih napadali usamljene klijente. Roba se bestidno nudila prolaznicima koji su na konju ili u kolima kružili putem razgledajući raspoloživ materijal. U teoriji, minimalno godište za ljudsku trgovinu bilo je dvanaest godina. Ali Flora se mogla zakleti da je među prljavim, nafrakanim i polugolim skeletima koje su podvodači i makroi nudili, bilo devojčica i dečaka od po deset pa možda i osam godina, dečice zbunjenih i glupavih pogleda koja kao da nisu razumela ništa od onoga šta im se dešavalo. Sloboda i bestidnost sa kojima su nudili usluge („Ovu lutku možete zguza, *sir*“, „Moja mala prihvata bičevanje po zadnjici i umetnica je u pušenju, gazda“) izazvali su joj napade mržnje. Samo što se nije onesvestila. Dok si obilazila beskrajni bulevar sakrivena u senkama koje su povremeno prekidale lelujave crvenkaste lampe kupleraja, dok si slušala odvratne razgovore, kreštave glasove pijanaca, imala si utisak mračne fantazmagorije, srednjovekovnog veštičjeg posela. Zar se to na zemlji nije najviše približavalo paklu? Je li moglo da postoji nešto đavolskije od sudbine ovih devojčica i dečaka koje su za nekoliko centi nudili pohoti gadova?

Moglo je, Florita. Gore od kuplerajske teritorije Ist Enda, devojčica i dečaka koje su specijalizovane bande često otimali na selu ili periferiji i prodavali londonskim bordelima i javnim kućama, bili su „finiši“ iz Vest Enda, iz centralnog Londona, onog sa elegantnim zabavama. Tamo si Florita videla vrhunac nepravde. „Finiši“ su bile krčme-bordeli, kafane za blud, gde su bogataši, plemići, privilegovani sloj ovog društva gospodara i navodno slobodnih robova, odlazili *to finish* svoje noći orgija. Posetila si ih obučena kao kicoš sa jednim mladićem iz francuskog poslanstva koji je čitao tvoje knjige i pozajmio ti mušku odeću pokušavajući pre toga da te odgovori, jer, uveravao te je, to iskustvo će te užasnuti. Bio je potpuno u pravu. Ti, koja si mislila da znaš sve o tome kako se ljudsko biće pretvara u životinju, još nisi videla krajnosti do kojih je moglo da stigne zlostavljanje žene.

Damice u „finišima“ nisu bile izgladnele, mnoge od njih tuberkulozne, prostitutke sa Vaterlou Rouda. Bile su to dobro obučene kurtizane, u upadljivim bojama, sa nakitom, napadnom šminkom; od ponoći su, postrojene u redove kao horistkinje u mjuziklima, primale bogataše koji su pre toga večerali ili bili u pozorištu ili na koncertima i dolazili su da završe provod u ovim luksuznim salama pijujući, plešući i neki penjući se u rezervisane sobe na spratu sa jednom ili dve devojke da vode ljubav, bičuju ih ili da one njih bičuju, što su u Francuskoj zvali *la*

više *anglais*. Ali u „finišima“ prava zabava nije bio ni krevet, ni bič, već egzibicionizam i okrutnost. Počinjala je u dva ili tri ujutro kada bi lordovi i rentijeri poskidali sakoe, kravate, prsluke i tregere i počinjale bi ponude. Nudili su blistave gvineje ženama-devojkama, adolescentkinjama, devojčicama - da popiju pića koja su im oni spravljali. Veselo su im ulivali piće u stomak čestitajući jedan drugome u grupama koje su se tresle od glasnog smeha. U početku su im davali da piju džin, sidru, pivo, viski, konjak, šampanjac, ali ubrzo bi mešali alkohol sa sirćetom, senfom, biberom i još gorim grozotama da vide kako žene, samo da stave u džep neku gvineju, ispijaju čaše naskap i stropoštavaju se sa grimasama odvratnosti, previjajući se i povraćajući. Onda su oni najpijaniji ili najperverniji, sred aplauza i grupnog podbadanja, otkopčavali šlic i pišali preko njih, dok bi oni hrabriji masturbirali nad njima da ih pokriju svojom spermom. Kada bi u šest ili sedam ujutro noćne ptice, umorne od zabave i ošamućene od pića i zla, padale u imbecilni san pijanica, u lokal su ulazili lakeji da ih odvuku u fijakere i kočije i odvezu u njihove vile da prespavaju pijanstvo.

Nikada nisi toliko plakala, Flora Tristan. Ni kada si saznala da je Andre Šazal silovao Alin nisi plakala kao posle ove dve noći u londonskim „finišima“. Tada si odlučila da raskineš sa Olimpijom, da sve svoje vreme posvetiš revoluciji. Nikada nisi osetila toliko sažaljenja, toliko gorčine, toliko besa. Sećala si se tih osećanja te besane noći u Karkasonu, misleći na one kurtizane od trinaest, četrnaest ili petnaest godina - jedna od njih si mogla da budeš ti da su te oteli kada si radila za Spense - koje gutaju one napitke za gvineju, puštaju da im otrovna tečnost razori utrobu za gvineju, dopuštajući da ih pljuju, zapišavaju i posipaju semenom za gvineju, da bi bogataši Engleske imali trenutak zabave u svojim praznim i glupim životima. Za jednu gvineju! Gospode Bože, Gospode Bože, ako postojiš ne možeš da budeš toliko nepravedan da Floriti oduzmeš život pre nego što pokrene opštu Radničku uniju koja će okončati sa zlima u ovoj dolini suza. „Daj mi još pet, još osam godina. To će mi biti dovoljno, Bože“.

Karkason, naravno, nije bio izuzetak od pravila. U fabrikama sukna, gde su joj zabranili ulaz, muškarci su zarađivali od jedan i po do dva franka, a žene za isti posao polovinu. Radno vreme je trajalo od četrnaest do osamnaest sati dnevno. U svilarama i predionicama vune radila su deca od sedam godina za osam santima dnevno - uprkos zakonu. Atmosfera neprijateljstva prema njoj bila je vrlo velika. Njena turneja se pročula u oblasti i u poslednje vreme su u gradovima neprijatelji oštrili noževe da je dočekaju. Flora je otkrila da su gazde u Karkasonu razdelile letke u kojima je optužuju da je „kopile, agitator i pokvarena osoba koja je napustila svog muža i svoju decu, imala ljubavnike, a sada je sen-simonista i ikarski komunista“. Ovo poslednje je zasmejalo. Kako se može u isto vreme biti sen-simonista i ikarovac? Te dve grupe su se mrzele. Pre nekoliko godina si simpatizer Sen-Simona, to je tačno, ali to je bila tvoja praistorija. Iako si pročitala roman *Put u Ikariju* Etjena Kabea (imala si prvo izdanje iz 1840. sa njegovom posvetom) koji mu je doneo toliko pristalica u Francuskoj, nikada

nisi osetila ni najmanje simpatije ni za Kabea, ni za njegove učenike, te otpadnike od društva koji su se zvali „komunisti“. Naprotiv, uvek si ih kritikovala rečima i u člancima zbog toga što su se spremali da, pod palicom svog inspiratora, svojevremeno avanturiste, karbonara i javnog tužioca na Korzici, a sada proroka, otputuju u neku daleku zemlju - Ameriku, afričku džuglu, Kinu - da u nekom mestu udaljenom od ostatka sveta osnuju savršenu republiku koju je opisivao *Put u Ikariju*, bez novca, bez hijerarhija, bez poreza, bez vlasti. Da li je postojalo nešto egoističnije i kukavičkije od takvog fantazije onih koji beže od stvarnosti? Ne, nije trebalo bežati iz ovog nesavršenog sveta da se osnuje neko nebesko odmaralište za grupicu izabраниh, tamo gde niko više neće doći. Trebalo se boriti protiv nesavršenosti ovog sveta u ovom istom svetu, poboljšati ga, promeniti ga dok se od njega ne napravi srećna domovina svih smrtnika.

Trećeg dana u Karkasonu pojavio se u Hotelu Bone jedan stariji čovek koji nije hteo da se predstavi. Priznao joj je da je policajac kome su šefovi naredili da je prati. Bio je ljubazan i pomalo stidljiv, nije savršeno govorio francuski, i na njeno iznenađenje, poznavao je *Lutanja jedne pariže*. Izjasnio se kao njen poklonik. Upozorio je da su vlasti u celoj oblasti dobile instrukcije da joj život učine nemogućim, da je zavade sa ljudima, jer su je smatrali za agitatora koji među radnicima propoveda subverziju protiv monarhije. Ali što se njega tiče, Flora nije trebalo da se plaši: nikada ne bi učinio nešto što može da joj naudi. Izgledao je tako uzbuđen dok je to govorio, da ga je Flora odjednom poljubila u čelo: „Ne znate koliko mi je dobro učinilo da vas čujem, prijatelju“.

Podstakao je bar za nekoliko sati. Ali stvarnost se vratila kada je sastanak sa jednim uticajnim advokatom naglo otkazan. *Maitre* Trenšan joj je poslao jednu oporo pisamce: „Saznavši za vaša ikarsko komunistička opredeljenja, odbijam da vas primim. Naš razgovor bi bio dijalog gluvih“. „Ali moj posao i jeste da pokušam da otvorim uši gluvima i oči slepima“, odgovorila mu je *Madame-de-Colere*.

Nije bila utučena, ali nije joj činilo dobro da se seća svojih poseta londonskim bordelima i „finašima“. Sada joj nisu odlazili iz sećanja. Iako je obilazeći podzemlje kapitalizma videla veoma tužne stvari, ništa je nije tako ogorčilo kao trgovina tim nesrećnicama. Ali zbog toga nije zaboravljala na svoje susrete, sa jednim zvaničnikom Anglikanske crkve, u radničkim četvrtima sa londonske periferije, taj niz kužnih sobičaka sa mašinama za pređenje na pedale uvek u radu, punih golišave dece koja su se valjala po prljavštini i žalbe koja su sva usta ponavljala kao refren: „Sa trideset osam, četrdeset godina i muškarce i žene smatraju beskorisnima i otpuštaju nas iz fabrika. Od čega da jedemo, *milady*? Hrana i stara odeća koju nam poklanjaju parohije nisu dovoljni ni za decu“. U velikoj plinari Horsferi Roud Vestminstera skoro si se ugušila trudeći se da izbliza vidiš kako ti radnici sa običnim povezima oko struka stružu koks u pećima koje su te podsetile na vulkansko grotlo. Bilo ti je dovoljno da tamo provedeš pet minuta pa da te oblije znoj i da osetiš kako ti vrelina oduzima život.

Oni su ostajali satima, pržeći se, a zatim su, kada su sipali vodu na čiste kotlove, gutali gust dim koji im je sigurno čađavio utrobu isto kao i kožu. Posle tog mučenja, mogli su da na par sati, dva po dva, legnu na neke duške nekoliko sati. Šef fabrike ti je rekao da niko nije mogao da izdrži više od sedam godina ovaj posao pre nego što dobije tuberkulozu. To je bila cena osvetljenih trotoara sa plinskim svetiljkama na Oksford stritu, u srcu Vest Enda, najelegantnije avenije na svetu!

Tri zatvora koja si posetila, Njugejt, Koldbat Filds i Penitenšeri, bili su manje nehumani od radničkih jazbina. Naježila si se kada si videla srednjevekovne sprave za mučenje koje su dočekivale zatvorenike u ulaznom paviljonu u Njugejtu. Ali ćelije, individualne ili kolektivne, bile su čiste i zatvorenici i zatvorenice - u većini slučajeva lopovi - jeli su bolje nego radnici u fabrikama. U Njugejtu ti je direktor dozvolio da razgovaraš sa dvojicom ubica, osuđenih na vešanje. Prvi, nepoverljiv, zatvorio se u totalno ćutanje i nisi mogla da mu izvučeš ni reči. Ali drugi, nasmejan, društven, srećan što na nekoliko minuta može da prekrši zakon ćutanja, izgledao je kao da nije sposoban ni muvu da ubije. Pa ipak raščetvorio je jednog oficira. Kako je, tako pristojan i simpatičan, mogao to da učini? To ti je objasnio doktor Džon Elistson, sa velikim zulufima, profesor medicine i fanatični učenik Franca Jozefa Gala, osnivača frenologije.

- Zato što ovaj momak ima dve krajnje razvijene izrasline u donjem delu lobanje: kosti ponosa i stida. Opipajte, gospođo. Da li ih osećate? On je bio neizbežno osuđen da ubije.

Flora se usudila da kritikuje samo dve stvari u engleskom zatvorskom sistemu: zakon ćutanja koji je primoravao zatvorenike da nikada ne otvore usta - jedna jedina glasna reč donosila je vrlo stroge kazne - i to što su bili sprečeni da rade. Obrazovani guverner Koldbat Fildsa, stari kolonijalni vojnik, uveravao ju je da ćutanje ide u prilog približavanju Bogu, mističnom transu, pokajanju i popravljanju. A što se posla tiče, o toj temi se raspravljalo u Parlamentu. Procenjeno je da dozvoliti zatvorenima da rade ne bi bilo pravično prema radnicima kojima bi kriminalci pravili nelojalnu konkurenciju za niže plate. U Englesko) nije postojala starosna granica za osuđene i u sva tri zatvora Flora je našla decu od po osam i devet godina koja su služili kazne zbog otimačine i drugih lopovluka.

Ali, iako je bilo žalosno videti tu decu iza rešetaka, Flora je sama sebi rekla da je možda to za njih bolje; bar su jeli i spavali pod krovom u čistim ćelijama. Naprotiv, u parohiji Sen Žil, u blokovima koje okružuje Oksford strit i Totenham Kort Roud, četvrt Iraca - Beinbridž Strit - deca su bukvalno umirala od gladi. Živeli su u dronjcima i spavali gotovo na otvorenom, u kućercima od kartona i lima, bez zaštite od kiše i vetra. Usred baruština prljave vode, smrdljivih isparenja, blata, muva i svih vrsta gamadi - te noći u svom pansionu, Flora je

otkrila da je poseta četvrti Iraca napunila njenu odeću vašima - imala je osećaj da je njeno tumananje pravi košmar, među skeletima, starcima skupljenim na gomilicama slame i ženama u prnjama. Na sve strane su bili đubre i pacovi koji su se ljudima muvali između nogu. Ni oni koji su imali posao nisu uspevali da prehrane svoje porodice. Svi su zavisili od hrane koju je delila crkva, da izdržavaju svoju decu. U poređenju sa bedom i propadanjem Iraca, četvrt siromašnih Jevreja iz Petikout Lejna joj je izgledala manje mračna. Iako je to bilo krajnje siromaštvo, postojala je aktivna trgovina starom odećom u bezbroj radnjica i podruma, među kojima su se takođe, uz veliko prenemaganje i usred bela dana nudile polugole jevrejske kurve. I pijaca u Fild Lejnu gde su se po niskim cenama prodavale sve krpe ukradene na ulicama Londona - u tu uličicu je trebalo ući bez tašne, sata ili broša - činila joj se humanijom, čak simpatičnom sa svojom galamom i bukom šarolikog cenjkanja među prodavcima i klijentima koji su tražili popust.

U Prihvatištu za duševne bolesnike u Bolnici Betlin dogodilo se nešto od čega ti se zaledila krv u žlama, Florita. Ni tvoji prijatelji čartisti, ni tvoji prijatelji ovenovci, nisu delili tvoju tezu da je ludilo društvena bolest, proizvod nepravde i mračna, nagonaska manifestacija pobune protiv ustanovljene vlasti. I zato te niko nije pratio kada si obilazila psihijatrijske domove u Londonu. Bolnica Betlin bila je stara, vrlo čista, sa negovanim vrtovima i dobrim tretmanom. Direktor ti je za vreme obilaska odjednom rekao da je kod njih jedan tvoj zemljak, francuski mornar po imenu Šabrije. Da li bi htela da ga vidiš? Ostala si bez daha. Da li je bilo moguće da je dobri Zakarijas Šabrije sa *Meksikana*, koga si onako izigrala u Arekipi da se oslobodiš njegove ljubavi, završio ovde, lud? Nekoliko minuta si bila u beskrajnoj teskobi sve dok ti nisu doveli osobu. Nije bio on, već jedan zgodan mladić koji je verovao da je Bog. Objasnio ti je na mirnom francuskom i sa mnogo obazrivosti: on je bio novi Mesija poslat na Zemlju „da prestane ropstvo i da se žena spase od muškarca, a siromah od bogatog“. „Oboje smo u istoj borbi, dragi prijatelju“, osmehnula mu se Flora. On se složio, saučesnički namignuvši.

To putovanje u Englesku 1839. bilo je poučno, ali i iscrpljujuće iskustvo. Iz njega nije proistekla samo tvoja knjiga *Promenades dans Londres*, objavljena početkom maja 1840. koja je uplašila novinare i buržujske kritičare zbog radikalnosti i otvorenosti, ali ne i publiku (za nekoliko meseci rasprodana su dva izdanja), već i tvoja ideja o savezu dveju velikih žrtava društva, žena i radnika, tvoja knjižica *Radnička unija* i ovaj krstaški pohod. Već pet godina, Andaluzanko, posvećena si nadljudskom naporu da ostvariš taj projekat.

Da li ćeš uspeti? Ako te ne izda, organizam, hoćeš. Ako ti Bog da još šačicu godina života, sigurno hoćeš. Ali nisi bila uverena da ćeš živeti te godine koje su ti bile potrebne. Možda zato što Bog ne postoji i zato ne može da te čuje ili zato što postoji i suviše je zauzet transcendentnim stvarima da bi se bavio materijalnim sitnicama koje su ti bile važne kao tvoji grčevi i povređena materica.

Svakog dana i svake noći osećala si se sve slabije. Po prvi put si imala predosećaj poraza.

Na poslednjem sastanku u Karkasonu, jedan od *chevaliersa* na koga Flora nije obraćala mnogo pažnje, advokat Teofil Markoni, spontano se ponudio da organizuje komitet Radničke unije u gradu. Iako u početku nepoverljiv, na kraju se uverio da je Florina strategija bila solidnija od zavereničkih pokušaja i građanskog rata njegovih prijatelja. Savez žena i radnika za promenu društva izgledao mu je kao nešto pametno i moguće. Posle sastanka sa Markonijem, jedan mladi radnik sa vragolastim izrazom i prezimenom Lafit ispratio ju je do hotela i zasmejao je planom koji je smislio da, kako joj je priznao, prevari buržuje falansterijance. Predstaviće se kao sledbenik Furijea i ponudiće *chevaliersima* da ulože novac i po smešnoj ceni nabave neke ukradene razboje kako bi udvostručili svoj kapital. Kada skupi novac, narugaće im se: „Gramzivost vas je upropastila, gospodo. Ovaj novac će ići u sef Radničke unije, za revoluciju“. Šalio se, ali u njegovim očima su bile iskre koje su Floru uznemirile. A ako se revolucija pretvori u posao za neke mangupe? Simpatični Lafit je opraštajući se tražio dozvolu da joj poljubi ruku. Ona mu je uz smeh pružila nazvavši ga „šegrt za gospodičića“.

Poslednje noći u gradu sa zidinama sanjala je gvozdenu posudu i njeno grobno zveckanje. To je bilo uporno sećanje u kojem je na neki način ostalo simbolizovano njeno putovanje u Englesku: zveckanje te metalne posude koja je na lancu visila sa česmi na pumpama po mnogim čoškovima Londona, gde su siromasi dolazili da utaže žeđ. Voda koju su ti jadnici pili bila je prljava, pre nego što bi došla do česmi prolazila je kroz odvod. Muzika siromaštva, Florita. Nosila si je u ušima već pet godina. Ponekad si govorila sama sebi da će te to zveckanje otpratiti na onaj svet.

XX

ČAROBNJAK SA HIVA OE

Atuona, Hiva Oa, mart 1903.

- Ono što me najviše iznenađuje u čitavoj istoriji tvog života - rekao je Ben Varni gledajući u Pola kao da želi da ga odgonetne - jeste da je tvoja žena izdržala to ludilo.

Pol ga je čuo samo napola. Pokušavao je da proceni štetu koju je uragan pričinio Atuoni. Ranije se sa sprata radnje Bena Varnija gde su razgovarali video samo drveni toranj protestantske misije. Ali rušilački vetrovi su počupali neko drveće i ogoleli i osakatili mnogo drugo, tako da se sada sa ograde mogla videti cela fasada crkve i sređena kućica pastora Pola Vemijea. Takođe dva lepa tamarinda sa strane, tek malo oštećena od oluje. Dok je sve to gledao, Pol je zamišljao stazu prema plaži: sigurno je postala neprohodna od tolikog blata, kamenja i granja, lišća i debala kojima je zakrčio uragan. Proći će dosta vremena pre nego što je očiste i pre no što budeš mogao opet da obnoviš svoje šetnje u sumrak do Zaliva izdajnika, Koke. Jesu li miroljubivi Markižani pripremili zasedu posadi onog kitolovca? Jesu li ih ubili i pojeli?

- Mislim, da ostane sa tobom uprkos ekonomskoj šteti koju je za tvoju porodicu značio tvoj hir da budeš slikar - insistirao je prodavač. Otkako je čuo priču neumorno je spopadao Pola da sazna još detalja. - Kako je mogla da te izdržava?

- Nije me izdržavala dugo, samo par godina - popustio si i odgovorio mu. - Šta je drugo mogla da radi? „Vikinginja“ nije imala drugi izlaz. Čim ga je našla, ostavila me je. Bolje rečeno, snašla se tako da ja nju ostavim.

Razgovarali su na Benovoj terasi, na spratu radnje. Unutra se čulo kako Varnijeva žena razgovara na markiskom sa nekom decom. Na nebu Hiva Oe počinjao je veliki vatromet - plavo, crveno, roza - svih sumraka. Ciklon od prošlog decembra je prouzrokovao malo žrtava u Atuoni, ali je napravio mnogo štete: srušio kolibe, odneo krovove lokala, počupao drveće i jedinu ulicu u mestu pretvorio u jaružastu i gnojnu baruštinu sa gnjilom zemljom. Ali drvena kuća Amerikanca, isto kao i Kuća uživanja je izdržala, uz malu, uglavnom već

popravljenju štetu. Među prijateljima najveću štetu je pretrpeo Tioka, Kokeov sused, kome je nadošla reka Make Make odnela celu kolibu. Ali porodica mu je bila nepovređena. Sada su tvrdokorni starac bele brade i njegovi neumorno radili gradeći novu kuću na parceli koju mu je u okviru svog terena poklonio Koke.

- Možda ja ne znam mnogo o umetnosti - priznao je prodavač. - Dobro, ne znam ništa o njoj. Ali priznaj da je to teško shvatiti za normalnu inteligenciju. Uživati u sigurnom i bogatom životu i sa trideset i nešto godina sve ostaviti da započneš karijeru umetnika. Sa ženom i petoro dece! Zar to ne treba da se zove ludilo?

- Znaš šta, Bene? Da sam ostao na berzi, na kraju bih ubio Mete i svoju decu i posle bi mi, kao banditu Pradu, na giljotini prerezali grkljan.

Ben Varni se smejaao. Ali ti se nisi šalio, Koke. Kada si u avgustu 1883. ostao bez posla dospao si do granice. To što si dobar deo dana radio nešto što si mrzeo, jer te je sprečavalo da se latiš četkica - što ti je već bilo važnije nego išta u životu - dovelo te je do ivice eksplozije koja je - bio si siguran - mogla da se završi samoubistvom ili zločinom. Zbog toga si bio toliko srećan kada si izgubio posao, znajući da će početak novog života zahtevati od tebe, a naročito od Mete, mnogo žrtvovanja. Tako je i bilo. Iskušenja, Koke. Iskušenja jednog nepoverljivog i okrutnog malog boga da proveri da li imaš vokaciju umetnika i još teže, da sazna da li zaslužuješ da imaš talenta. Dvadeset godina kasnije, iako si prošao kroz sva prethodna, to nepravedno božanstvo ti je i dalje slalo nova iskušenja. Kako si mogao da prođeš ispit poluoslepelosti kao slikar? Zbog čega se toliko izivljavao nad tobom?

Ubrzo posle Metinog poslednjeg porođaja u decembru 1883. - najmlađe dete, Pola Rojona, uvek će te zvati Pola - porodica Gogen je napustila Pariz da se smesti u Ruan. Palo ti je napamet da će život tamo biti jevtiniji i da ćeš dobro zaraditi prodajući svoje slike i portretišući bogate Ruance. Večite himere, Koke. Nisi prodao nijedno platno niti su ti naručili nijedan jedini portret. I osam meseci u majušnom stanu srednjovekovne četvrti slušao si kako Mete svakog dana proklinje svoju sudbinu, plače i prekoreva te što si joj sakrivao svoju vokaciju umetnika koja vas je uništila. Ali te domaće svađe ti nisu bile važne, Koke.

- Bio sam slobodan i srećan, Bene - smejaao se Pol. - Slikao sam normandijske pejzaže, brodove i ribare u luci. Neviđeno sranje od slika, naravno. Ali bio sam uveren da ću uskoro biti dobar slikar. Bio sam blizu, tu na čošku. Kakav sam entuzijazam imao, Bene!

- Ja bih te, da sam bio na Mednom mestu, otrovao - rekao je bivši kitolovac. - No, na kraju krajeva, da si bio dobar muž nikad ne bi stigao na

Markize. Znaš šta? Da neko opiše život nas koji smo se ovde zaglavili, ispala bi sjajna priča. Zamisli, Ki Dong i ti, ili ja sam.

- Najoriginalnija je tvoja priča, Bene - rekao je Pol-. Da izgubiš brod zbog pijanstva. Je li to istina? Je li tako bilo?

Amerikanac je potvrdio, napravivši grimasu koja je naborala njegovo pegavo i crveno lice.

- Istina je da su me drugovi napili da bi mogli da odu bez mene - rekao je bez ogorčenja, kao da priča o nekom drugom - Mislim da su me na kitolovcu smatrali za malo zeznutog tipa. Kao što tebe vide ovde. Mi ličimo, Koke. Možda te zbog toga toliko cenim. Uzgred, kako ide tvoj problem sa vlastima?

- Koliko ja znam, suđenja su obustavljena - Pol je pljunuo prema obližnjim palmama. - Možda su im se od ciklona slepili ili raspali dosijeji. Više ne mogu da mi naude. Priroda je odbranila umetnost od popova i žandarma! Ciklon me je oslobodio, Bene!

U julu 1884, Mete Gad se popela na brod u luci Ruan koji ju je odveo u Dansku sa troje dece, ostavljajući Pola u glavnom gradu Normandije da se stara o Klovisu i Žanu. Porodica joj je našla posao profesora francuskog. I onda si - snovi, Koke, uvek snovi - rešio da se preseliš tamo, da osvojiš Dansku za impresionizam.

- Šta je impresionizam? - hteo je Ben da zna.

Pili su brendi i bakalin je već bio nakresan. Pol je pak, iako je pio više od njega, bio potpuno staložen. Iza njegovih leđa, sa brda katoličke misije, vetar je do njih donosio himne hora škole časnih sestara San Žozea iz Klinija. Uvek su vežbali u ovo vreme. Himne koje više nisu ličile na verske, jer su ih proželi radost i senzualni ritam markiskog života.

- Umetnički pokret kojeg se, čini mi se, više niko u Parizu ne seća - slegao je ramenima Koke. - A sada Bene, poslednja zdravica. Ako se smrkne, ovim očima neću pronaći svoju kuću.

Ben Varni mu je pomogao da siđe niz stepenice, da prođe kroz baš tu ograđenu žicom i da se popne na kola. Čim je osetio da se Pol popeo, poni je krenuo. Znao je put napamet i oprezno se probijao kroz polumrak predvečerja, zaobilazeći prepreke. Srećom, nisi morao da ga vodiš, Pole; ne bi mogao. U ovim senkama tvoje oči oslabile od neizgovorljive bolesti, nisu razlikovale rupe i ulegnuća na putu. Osećao si se dobro. Slep i zadovoljan, Koke. Atmosfera je bila

topla, blagotvorna, duvao je lagani vetrić sa mirisom na sandalovinu. To je bila teška proba za tvoj ponos. Morao si da živiš u Frederiksbergaleu 29, u kući Metine majke, izdržavali su te i ponižavali svekrva, ujaci, braća i sestre, pa čak i rođaci tvoje žene. Niko nije mogao da razume, a još manje da prihvati, što si napustio finansije i buržujski život da budeš boem, za njih sinonim umetnika. Prognali su te u potkrovlje gde si s obzirom na siromašan i ekscentričan izgled - koji si tih dana, naravno, kao osvetu porodici svoje žene naglašavao, stavljajući na glavu kapu od crvene kože - morao da ostaneš zatvoren, dok je Mete podučavala francuski privilegovane mladiće i devojke danskog društva, jer je postojala opasnost da one zgrožene i oni uvređeni tvojim nedoličnom izgledom odustanu od časova. Stvari se nisu popravile kada ste Mete, ti i deca napustili kuću tvoje svekrve da - zahvaljujući prodaji jedne slike iz tvoje impresionističke zbirke - živite u kućici u Noregade 51, prljavoj četvrti u Kopenhagenu, što je Mete dalo nove razloge da se ljuti na tebe i sažaljeva svoju sudbinu.

Prošao si i tu probu poniženja i samoće u zemlji čiji jezik nisi govorio, gde nisi imao nijednog prijatelja niti kupca za svoje slike. Rađeci bez odmora i sa pomamom: skijaši u smrznutom parku u Frederiksbergu, drveće Istočnog parka, tvoj prvi autoportret. Keramika, drvo, crteži, bezbroj skica. Jedan od retkih danskih umetnika koji se zainteresovao za to što radiš, Teodor Filipssen, došao je da pogleda tvoje slike. Razgovarali ste sat vremena. Odjednom si čuo sam sebe kako Dancu govoriš da su za tebe senzacije važnije od argumenata. Odakle ti takva teorija? Smišljao si je dok si govorio. Slikarstvo treba da bude izraz celokupnosti ljudskog bića: njegovog uma, njegovog majstorstva, njegove kulture, ali i njegovih verovanja, njegovih nagona, njegovih želja i njegovih mržnji. „Kao kod primitivaca“. Filipssen nije pridao ni najmanje značaja onome što si rekao; bio je ljubazan i bled, kao svi nordijci. Ali ti jesi. To si izrekao bez razmišljanja; kasnije ćeš, razmišljajući, otkriti da je ta formula sadržala tvoje estetičko verovanje. Sve do danas, Koke. Jer, iza beskrajnih „za“ i „protiv“ na mnoge umetničke teme o kojima si govorio i pisao svih ovih godina, nepromenljiva srž je bila ista: zapadna umetnost propada zato što se odvojila od te celokupnosti egzistencije koja se manifestovala u primitivnim kulturama. U njima je umetnost, neodvojiva od vere, bila deo svakodnevnog života, kao što je bilo jesti, ukrasiti se, pevati i voditi ljubav. Ti si hteo da u svojim slikama vaspostaviš tu prekinutu tradiciju.

Kada je stigao u Kuću uživanja čija je okolina od decembarskog ciklona prestala da bude šumovita i pretvorila se u polje sa retkim drvećem i srušenim deblima, već je bila noć. Jedna od odlika Hiva Oe.: smrkne se očas, kao zavesa koja padne i bina nestane. Prijatno iznenađenje. Tamo su bili Hapuani i njegova žena Tohotama, sedeli su pored karikatura *Oca Pohote* i *Tereze*, koji su preživeli ciklon. Upravo su stigli sa Tahuate, ostrva riđih ljudi, kao Tohotama. Otkud ova prijatna poseta?

Hapuanu je oklevao i razmenio dugačak pogled sa ženom pre nego što mu je bez radosti odgovorio:

- Prihvatam tvoju ponudu. Potreba me je naterala, Koke.

Otkako ga je upoznao, ubrzo nakon dolaska u Atuonu, Pol je hteo da naslika Hapuanija. Zanimala ga je njegova ličnost. Bio je vrač u jednim maorskom naselju, na Tahuati, pre nego što su došli francuski misionari. Niko nije pouzdano znao da li je sada živeo na Hiva Oi, na svom rodnom ostrvu, ili je odlazio i dolazio na jedno i drugo. Nestajao je nadugo i kada se vraćao, nije govorio ni reči o tome gde je bio. Stanovništvo Hiva Oe mu je pripisivalo tradicionalnu mudrost i moći, zbog njegovog starog posla, koji je po Ki Dongu i dalje tajno praktikovao, krišom od biskupa Martena, pastora Vemijea i žandarma Klaverija. Koke mu se divio zbog hrabrosti. Jer Hapuanu je, uprkos svojim godinama - mora da je bio pedesetogodišnjak - dolazio ponekad u Kuću uživanja obučen i ukrašen kao *mahu*, muškarac - žena, što je, iako su Maori prema tome bili ravnodušni, moglo da mu donese prokletstvo obe crkve i civilnih vlasti ako ga otkriju. Hapuanu nikada nije imao ništa protiv da lepa i mišićava Tohotama pozira - to je činila mnogo puta - ali nikada nije pristao da Koke njega slika. Svaki put kada bi mu to ovaj predložio, naljutio bi se. Da promeni mišljenje naterao ga je ciklon koji je na Hiva Oi napravio štetu, ali je na Tahuati izazvao užasna razaranja uništivši kuće i farme i usmrтивši desetine osoba, među njima nekoliko rođaka starog čarobnjaka. Hapuanu ti je priznao: bio mu je potreban novac. Sudeći po njegovom glasu i izrazu, koštalo ga je velikog napora da napravi ovaj korak.

Hoće li ti te jadne oči omogućiti da ga naslikaš?

Ne razmišljajući dva puta, Koke je sa entuzijazmom pristao. Odmah su napravili formalni dogovor i Pol je Hapuaniju unapred dao neki novac. Bio je toliko uzbuđen pred perspektivom da naslika to platno da je proveo dobar deo noći bez sna, prevrćući se u krevetu dok je slušao kako mjauču divlje mačke i posmatrao mesec na nebu prekrivenom oblacima. Hapuanu je znao mnogo više od onoga što je želeo da prizna. Koke ga je ispitivao kada je pratio Tohotamu na poziranje. Nikada nije pristao da mu otkrije ništa o svojoj prošlosti maorskog vrača. Uvek je poricao da se na nekim udaljenim ostrvima arhipelaga još praktikuje ljudožderstvo. Ali Kokea, opsednutog temom, ta poricanja nisu uverila. Naprotiv, nekoliko puta je uspeo da pobedi otpor čarobnjaka da govori o umetnosti tetovaže koju su biskup Marten i pastor Vernije mislili da su ukinuli. Ali još je bila živa u zagubljenim selima i šumama na svim Markizima, čuvajući na preplanuloj koži maorskih muškaraca i žena, u tim samotnim zabitima, drevnu mudrost, veru i tradicije koje su misionari iskorenjivali. Na svom jedinom putovanju u unutrašnjost Hiva Oe, u selo Hanaupe u dolini Hekeani na pregovore o kupovini Vaeoho, Koke je to proverio: muškarci i žene su sasvim mirno nosili svoje tetovaže. I preko prevodioca je razgovarao sa majstorom tetovaže u selu, jednim veselim starcem

koji mu je pokazao delikatnost i sigurnost umetnika sa kojom je na ljudsku kožu otiskivao te simetrične i lavirintske crteže. Hapuanu se svaki put kada bi ga Koke ispitivao kostrešio kao mačka, ponekad bi se rešavao da ga upozna sa značenjem tetovaža i jednog dana je čak na papiru sa lakoćom veštog majstora nacrtao i objasnio mu splet aluzija u nekim crtežima - najstarijim, po njegovim rečima - one koji su služili da ratnike zaštite u bitkama, one koje su davali snagu da se izdrže nasrtaji zlih duhova, one koji su garantovali čistotu duše.

Čarobnjak je sledećeg jutra došao u Kuću uživanja ubrzo posle izlaska sunca. Koke ga je čekao u ateljeu. Nebo je oko Atuone bilo čisto, iako su se na morskome horizontu, u pravcu nenaseljenog Ostrva ovaca, nagomilali tamni oblaci i crvenkaste iskrice munja koje su najavljuivale oluju. Kada je postavio Hapuanija u pozu odakle je mogao da ima najviše svetla, srce mu se steglo. Kakva nesreća, Koke! Razaznavao si tek malo više od figure sa nejasnim ivicama i mrlja raznih tonaliteta i dubina. U to su se sada za tvoje oči pretvorile boje: mrlje, magla. Nije li bilo uzaludno pokušavati, Koke?

- Ne, do đavola, ne - promrmljao je prilazeći čarobnjaku kao da će da ga poljubi ili ujede. - I ako sasvim oslepim ili me ubije bes, naslikaću te, Hapuanu.

- Najbolje je da sačuvaš mir, Koke - posavetovao ga je Maor. - Kad već toliko želiš da saznaš šta misle Markižani, ovo je naše glavno verovanje: nikada ne besneti osim pred neprijateljem.

Tohotama koja je bila tu negde - nisi je čuo kako dolazi - nasmejala se kratko, kao da je sve to bila igra. I Mete je imala taj iritirajući običaj: da banalizuje važne stvari praveći šalu i prasnuvši u smeh. Iako nikada nisu uspeli da postanu prijatelji, danski slikar Filipson se lepo ponašao prema tebi. Posle one posete u kući u Noregade 51 kada je došao da vidi tvoje slike, pokrenuo je svoje veze kako bi Dansko društvo prijatelja umetnosti sponzorivalo izložbu tvojih slika. Otvorena je 1. maja 1884. sa malobrojnima, iako uglednom publikom. Izgledalo je da se gospoda i gospođe, pažljivi i pompezni, interesuju za tvoje slike i raspitivali su se o njima na napirlitanom francuskom. Pa ipak, niko nije kupio nijedno platno, nije se pojavila nijedna ni povoljna ni negativna kritika u štampi Kopenhagena i posle pet dana izložba je zatvorena. Ti ćeš se kasnije hvaliti da su vlasti, akademici i konzervativci naredili da se zatvori, skandalizovani tvojim estetskim smelostima. Ali nije bilo tako. Tvoja jedina izložba dok si živio u Kopenhagenu se zapravo tako brzo zatvorila zbog nedostatka publike i komercijalnog neuspeha.

Ono najgore nije bio tvoj neuspeh; već koliko se Metina porodica naljutila na tebe zbog njega. Kako to! Taj ekscentrični boem je ostavio svoj položaj i svoj uvaženi posao finansijera u ime umetnosti i slikao je ovo! Kondesa Moltke je dala na znanje da će, ako ta osoba groteskno i ženski obučena, imitator

crvenokožaca, i dalje ostane u Kopenhagenu, ona prestati da plaća školu Emilu, najstarijem sinu Gogena - dobrotvorna akcija koju je šest meseci ranije preuzela. A bleđa i plačna „Vikinginja“ se usudila da ti kaže da su mladi diplomati koje je učila francuski, zapretili da će potražiti drugog profesora ako ne odeš. A onda će ona i deca umreti od gladi. Izbacili su te iz Kopenhagena kao psa, Koke! Nisi imao druge nego da se vratiš u Pariz; vozom, u trećoj klasi, poveo si malog šestogodišnjeg Klovisa i tako si za jedna usta smanjio muke Mete da prehrani ostatak porodice. Rastanak, taj početak juna 1885, bio je remek-delo licemerja. I ona i ti ste se pravili da je to trenutno razdvajanje koje zahtevaju okolnosti, govoreći da ćete čim se stvari poprave ponovo da se okupite. Pa ipak, ti si u suštini vrlo dobro znao, a možda i Mete, da će rastanak biti dug, možda konačan. Je li tako, Koke? Dobro, samo do izvesne mere. Jer, iako ste se za tih osamnaest godina videli samo jednom na nekoliko dana - ona nije dopustila da je dotakneš

- „Vikinginja“ je zakonski i dalje bila tvoja žena. Koliko ti već meseci Mete nije pisala, Koke?

Došao je u Pariz bez prebijene pare, sa detetom, da se smesti kod dobrog Šufa, u njegovom stanu u ulici Bular sa čijih je prozora video ploče groblja na Monparnasu. Imao si trideset sedam godina, Koke. Je si li počinjao da budeš pravi slikar? Još ne. Kako u stanu nije bilo mesta za rad, crtao si i slikao na ulicama, stojeći pored kestena u Luksemburškom parku, na klupama u parkovima, na obali Sene, u sveskama i na platnima koje ti je poklanjao prijatelj Šuf i ponekad bi ti, da ne primeti njegova žena Luiz, gurnuo nekoliko franaka u džep, da bi oko podne mogao malo da sedneš na terasu nekog kafea. Jesi li se tog leta 1885. nekih besanih noći plašio, misleći da je možda sve to što radiš ogromna greška, glupost zbog koje ćeš zažaliti? Ne, period krajnjeg očajanja je nastupio kasnije. U julu, zahvaljujući prodaji druge slike iz tvoje impresionističke kolekcije (ostalo ih je vrlo malo i sve su bile u rukama Mete) krenuo si u Dijep. Tamo je provodila leto jedna kolonija slikara, tvojih poznanika, među njima i Dega. Okupljali su se u neobično upadljivoj i originalnoj kući, Šale di Bas-For-Blank, slikara Žaka-Emila Blanša. Otišao si da ih posetiš verujući da će te kolege primiti raširenih ruku; ali odbili su i otkrio si da te Dega i Blanš krišom gledaju iza zavese dok te je kućepazitelj ispraćao. Od tada su te obojica izbegavala kao nedolično biće. To si bio, Koke. Lutao si, sam kao pas, po luci i strmoj obali sa svojim stalkom i kartonom, slikajući kupače, peščane plaže, visoke sprudove. Slike su bile loše. Osećao si se kao šugav pas. Nije bilo čudo što su te Dega, Blanš i ostali slikari u Dijepu izbegavali: oblačio si se kao prosjak, jer si se u to pretvorio.

Još nije stiglo ono najgore, Koke. Došlo je sa zimom, kada si se vratio u Pariz, ponovo bez novca. Tvoja sestra Marija Femanda ti je vratila Klovisa o kome se stisnutih zuba brinula dok si bio u Dijepu. Više nisi mogao da stanuješ kod Šufenekera. Iznajmio si bednu sobicu bez nameštaja u ulici Kajl, blizu Istočne

železničke stanice. Na buvljoj pijaci nabavio si krevetac za Klovisa. Ti si spavao na podu drhteći od zime ispod običnog prekrivača. Imao si samo letnju odeću i Mete ti nikada nije poslala zimsku koju si ostavio u Kopenhagenu. Ti poslednji meseci 1885. i 1886. bili su ledeni, često je padao sneg. Klovis je dobio male boginje i nisi mogao čak ni lekove da mu kupiš; preživeo je zato što je očito imao tvoju snažnu krv i buntovni duh koji je rastao pred nevoljom. Hranio si ga šačicom pirinča, a ti si danima jeo tek suvi hleb. Onda si - očajanje, Koke - morao da prestaneš da slikaš da ti i dete sasvim ne klonete. Kada si već pomišljao da bi rešenje možda bilo da se baciš sa nekog mosta u ledenu vodu Sene sa detetom u rukama, našao si posao: da lepiš reklamne plakate na pariškim stanicama. Bravo, Koke! To je bio težak posao, na otvorenom; od glave do pete si bio umazan lepkom, ali za nekoliko nedelja ti je omogućio da zaradiš dovoljno da Klovisa staviš u jedan vrlo skromni pansion u Antoniju, u okolini Pariza.

Je li ta zima između 1885. i 1886. bio najgori trenutak u tvom životu, kada samo što se nisi predao? Nije. Nego ovaj, iako si imao krov nad glavom i - zahvaljujući Danijelu de Monfreju i galeristi Ambrouzu Volaru - neki novac koji ti je, iako oskudan, omogućavao da jedeš i piješ. Jer ništa, čak ni ona užasna zima od pre osamnaest godina, nije mogla da se uporedi sa nemoći koju si svaki dan osećao pokušavajući da, gotovo naslepo preneseš na platno boje i oblike koje ti je sugerisalo Hapuanijevo prisustvo. Prisustvo, jer je skoro sve što si od njega video bila silueta bez lica. To ti nije bilo toliko važno. Veoma jasno si se sećao, uprkos godinama, skladnog lica Tohotaminog muža i ideje o tome kakva je trebalo da bude slika. Lepi čarobnjak koji je istovremeno *mahu*. Koketno i markantno biće sa cvetićima u svojoj ravnoj i dugoj ženskoj kosi, u velikom crvenom ogrtaču koji plamti na njegovim leđima, sa listom u desnoj ruci koji otkriva tajna znanja o biljnom svetu - izvore ljubavi, lekovite napitke, otrove, poznavanje magije - i iza njega, kao i uvek na tvojim slikama (zbog čega, Koke?), dve žene u šumi - stvarne ili možda fantastične, umotane u neke tajanstvene muške ogrtače koji podsećaju na srednjovekovne mantije - kako ga posmatraju, očarane ili uplašene njegovim tajanstvenim i dvoznačnim ponašanjem i njegovom drskom slobodom. Tamo će biti i jedan pas, u dnu pored čarobnjaka, sa čudnim kostima, možda došao iz maorskog pakla. Jedan crni petao, reka beloplave vode i nebo u predvečerje, pojaviće se u pozadini između drveća u šumi. To si odlično video u svojoj glavi, ali da sve preneseš na platno svaki čas si morao da pitaš samog Hapuanija ili Tohotamu ili Tioku koji je ponekad dolazio da te gleda kako radiš, kakve su boje i mešavine koje si pravio gotovo nagoniski, ne mogavši da vidiš rezultate. Oni su imali dobru volju ali ne i reči i znanje da odgovore na tvoja pitanja. Mučila te je pomisao da će njihove netačne informacije da upropaste posao. Išlo ti je veoma sporo. Je si li napredovao ili nazadovao? Kako da znaš? Kada ti je nemoć izazivala neki jecaj, krizu plača ili bogohuljenje. Hapuanij i Tohotama su ostajali pored tebe, ne pomerajući se, s poštovanjem čekajući da se smiriš i ponovo uzmeš četkicu.

Onda se Pol setio da je one vrlo oštire zime pre osamnaest godina, kada je lepio plakate na pariškim železničkim stanicama, slučaj stavio u njegove ruke jednu knjižicu koju je pronašao jer ju je vlasnik zaboravio ili bacio na stolici jednog kafea pored Istočne železničke stanice gde bi seo da popije apsint na kraju dana. Autor je bio jedan Turčin, umetnik, filosof i teolog Mani Velibi-Zumbul-Zadi, koji je u tom eseju isprepleo svoje tri vokacije. Boja je po njemu izražavala nešto skrivenije i subjektivnije od prirodnog sveta. Bila je manifestacija senzibilnosti, verovanja i ljudskih fantazija. U vrednovanju i upotrebi boja je sadržana duhovnost neke epohe, anđeli i demoni osoba. Zbog toga pravi umetnik ne sme biti rob pikturnog mimetizma pred prirodnim svetom: zelena šuma, plavo nebo, sivo more, veliki oblak. Njegova obaveza je da koristi boje u skladu sa intimnim potrebama ili prema ličnom hiru: crno sunce, mesec boje sunca, plavi konj, smaragdni talasi, zeleni oblaci. Mani Velibi-Zumbul-Zadi je takođe govorio - kako je sada pogodno bilo to učenje, Pole - da umetnici, da bi sačuvali svoju autentičnost, treba da odbace modele i da slikaju oslanjajući se isključivo na svoje sećanje. Tako će njihova umetnost da bolje materijalizuje njihove tajne istine. To je bilo ono što si, zbog očiju, radio Koke. Da li će *Čarobnjak sa Hiva Oe* biti poslednja slika koju ćeš naslikati? Od tog pitanja si dobijao napade tuge i besa.

- Kada završim ovaj portret neću se ponovo latiti četkica, Hapuanu.

- Hoćeš da kažeš da ću zato što me slikaš da te sahranim?

- Na neki način hoćeš. Sahranićeš me, a ja ću tebe pak učiniti besmrtnim. Izići ćeš kao pobednik, Hapuanu.

- Mogu li nešto da te pitam, Koke? - Tohotama je bila nema i nepomična celo jutro, do te mere da Pol nije ni primetio njeno prisustvo. - Zašto si stavio taj crveni ogrtač na ramena mog muža? Hapuanu se nikada nije tako oblačio. Takođe ne znam nikoga sa Hiva Oe ili Tahuate koji bi to učinio.

- Pa to je ono što ja vidim na ramenima tvog muža, Tohotama - Koke je živnuo kada je čuo dubok i težak glas devojke, toliko u skladu sa njenom robusnom anatomijom, njenom crvenkastom kosom, njenim nabreklih grudima, velikim kukovima i debelim i glatkim butinama, svim tim lepim stvarima kojih je sada samo mogao da se seća. - Vidim svu krv koju su Maori prolili tokom svoje istorije. Boreći se među sobom, uništavajući se zbog hrane i zemlje, braneći se od napadača od krvi i mesa ili demona sa drugog sveta. U tom crvenom ogrtaču je sva istorija tvog naroda, Tohotama.

- Ja vidim samo crveni ogrtač koji niko ovde nikada nije obukao - insistirala je. - A ove kapuljače? Jesu li to dve žene, Koke? Ili su muškarci? Ne

moгу da budu Markižani. Nikada na ovim ostrvima nisam videla ženu ili muškarca koji bi to stavili na glavu.

Dobio je želju da je pomiluje, ali nije ni pokušao. Protegao bi ruke i dotakao vazduh, jer bi te ona lako izbegla. Onda bi se osećao smešno. Ali obradovalo te je to što si je poželeo, makar i na trenutak, jer jedna od posledice napredovanja neizgovorljive bolesti u tvom telu bio je nedostatak želje. Nisi bio sasvim mrtav, Koke. Još malo strpljenja i upornosti i završićeš ovu prokletu sliku.

Na kraju krajeva, možda je istina bilo ono što je u semeništu Sapel Sen - Mesmen u tvom detinjstvu u Orleanu voleo da ponavlja biskup Dipanlu na časovima veronauke kada je veličao heroje hrišćanstva: kada padne najniže, grešna duša može da se podstakne da se uzvisi, kao Đavolji Rober, pravi zlikovac koji je završio kao svetac. To se desilo tebi posle one užasne zime 1885-1886. u Parizu kada si osetio da toneš u blato. Od tada si počeo da se malo-pomalo penješ na površinu do čistog vazduha. Čudo je imalo ime: Pont-Aven. Mnogi slikari i ljubitelji umetnosti govorili su o Bretanji zbog lepote njenog neukroćenog pejzaža, njene izolovanosti i romantičnih oluja. Za tebe je privlačnost Bretanje bila dvostruka: prva - idealistička i drug - praktična. U Pont-Avenu, izgubljenom seocetu u bretonskom Finisteru, još uvek ćeš naći arhaičnu kulturu, ljude koji su se umesto odricanja od svoje vere, verovanja i tradicionalnih običaja, držali njih sa ogromnim prezirom prema naporima države i zemlje da ih uklope u savremenost. Sa druge strane, tamo ćeš moći da živiš sa malo para. Iako stvari nisu ispale baš onako kao što si očekivao, tvoj polazak u Pont-Aven - trinaest sati vozom putem za Kemperle - onog sunčanog jula 1886, bila je do tada najispravnija odluka celog tvog života.

Jer u Pont-Avenu si, sada jesi, počeo da budeš slikar. Veliki slikar, Koke. Iako su to već zaboravili snobovi i površni ljudi u lepršavom Parizu. Odlično se sećao kako je, smravljen dugim putovanjem, došao na mali trouglasti trg tog živopisnog mesta, kao sa razglednice, usred vrlo plodne doline ukvirene pošumljenim brdima i krunisane šumom posvećenom Ljubavi do koje je kroz slani popodnevni vazduh dopirao dah mora. Tamo su bili hoteli za imućne, one Amerikance i Engleze koji su dolazili ovamo u potrazi za lokalnom bojom: Hotel de Vojažel i Lion d'Or. Ti nisi tražio takve hotele već skromni pension madam Glonek, koja je nerazumna ili sveta, skupljala bedne umetnike i prihvatila - fantastična žena - da, ako nemaju para sobu i hranu plate slikama. Najbolja odluka u tvom životu, Koke! Nedelju dana nakon što si se smestio u pensionu Glonek, oblačio si se kao bretonski ribar - klompe, kapa, vezeni prsluk, plava jakna - i pretvorio si se, pre nego zbog svojih slika zbog svog ogromnog talenta, krajnje rečitosti, džinovskog samopouzdanja i bez sumnje, zbog svojih godina, u šefa grupe od desetak mladih umetnika koji su se tamo smestili zahvaljujući dobroti ili gluposti fantastične udovice Glonek. Već si izišao iz provalije, Pole. A sada - na slikanje remek-dela.

Dva-tri dana kasnije Tohotama je ponovo prekinula Kokeov rad uzvicima na markiskom maorskom koji on nije razumeo izuzev reči *mahu*. U svetu senki i kontrasta svetlosti kakav je sada bio njegov, primetio je da je Hapuanici iz radoznalosti napustio mesto sa kojeg je pozirao da se približi slici i proveri zbog čega se Tohotama uzbudila. Uzbudila se zato što je, umesto da ga pokaže sa maramom oko struka ili nagog, čarobnjak na platnu ispod crvenog ogrtača imao haljinu pripijenu kao rukavica uz njegovu vitko telo, vrlo kratak komad odeće koji je ostavljao gole njegove ženske izvajane noge. Hapuanici je dugo posmatrao sliku bez reči. Zatim se vratio u pozu koju mu je Koke namestio.

- Ništa mi nisi rekao o svom portretu - prokomentarisao je Pol kada je nastavio pipavi i nemoguć posao-. Kako ti izgleda?

- Na sve strane vidiš *mahue* - izbegao je odgovor čarobnjak. - I tamo gde ih ima i tamo gde ih nema. Ne vidiš *mahua* kao nešto normalno, već kao demona. U tome ličiš na misionare, Koke.

Je li to bilo tačno? Dobro, nešto zanimljivo ti se desilo pre nekoliko meseci kada si slikao *Milosrdnu sestru*, sliku za koju je upravo pozirala Tohotama. Na kraju to nije bila slika monahinje nego muškarca-žene ispred nje, nešto čega si jedva bio svestan dok si slikao. Otkud ta opsesija *mahuima*.

- Zašto mi ne kažeš kako ti izgleda tvoj portret? - insistirao je Koke.

- Jedino u šta sam siguran je da taj na slici nisam ja - odgovorio je Maor.

- To je Hapuanici koga nosiš u sebi - odgovorio mu je Koke. - Onaj koji je morao da se sakrije u tebi da ga ne otkriju popovi i žandarmi. Iako mi ne veruješ, uveravam te da si na platnu ti. Ne samo ti. Pravi Markižanin, onaj koji nestaje, od koga uskoro neće ostati ni traga. Ubuduće će, da provere kakvi su bili Maori, ljudi konsultovati moje slike.

Tohotama se nasmejala iskrenim, veselim i bezbrižnim smehom koji je obogatio jutro; i Hapuanici se takođe nasmejao, ali bezvoljno. Te večeri, kada je par već otišao i došao je da sa njim popriča njegov sused - svračao je nekoliko puta dnevno u Kuću uživanja da proveri treba li nešto Kokeu - Tioka je dugo posmatrao platno. Da ga bolje vidi prineo je jednu od baklji premazanih katranom sa ulaza. Pol ga ništa nije pitao. Posle izvesnog vremena, njegov sused, obično škrt na rečima, rekao mu je svoje mišljenje:

- Na mnogim slikama si žene sa ovih ostrva naslikao sa muškim mišićima i telima - izjavio je zaintrigirano. - Ali na ovaj si učinio obrnuto: naslikao si Hapuanija kao da je žena.

Ako je to što je Tioka rekao bilo tačno, *Čarobnjak sa Hiva Oe* je ispao manje-više onako kako si ga zamislio, iako si ga skoro sve vreme slikao naslepo sa malim intervalima u kojima su ti svetlost dana, tvoj tvrdoglavi napor ili bog koji se sažalio, pojasnili vid i na nekoliko minuta si mogao da popraviš detalje, naglasiš ili oslabiš boje. Nije te izdavao samo vid, već i puls. Ponekad ti je ruka drhtala toliko da si morao da priligneš na krevet dok ti se telo ne smiri i ne prestane ono nekontrolisano grčenje mišića. Samo si remek-dela slikao u tom stanju usijanosti, Koke. Da li će *Čarobnjak sa Hiva Oe* biti remek-delo? Kada bi tvoje oči mogle bar na sekund da vide u potpunosti tvoje platno, to bi znao. Ali zauvek ćeš ostati sa sumnjom.

Na sledećoj seansi Tohotama mu je govorila o slici. Zašto si uvek tako zainteresovan za *mahue*, muškarce-žene, Koke? On joj je dao glupo objašnjenje - „životopisni su, upadljivi, egzotični, Tohotama“ -, ali pitanje mu je do kraja dana odzvanjalo u sećanju. Razmišljao je njemu cele noći u krevetu nakon što je pojeo malo voća, promenio zavoje na nogama i uzeo protiv bola nekoliko kapi laudanuma rastvorenih u vodi. Zašto, Koke? Možda zato što je u tom neuhvatljivom, polunevidljivom, progonjenom *mahuu*, omraženom kao izopačenost i greh među klerom, preživljavao poslednji neukroćeni trag divljeg Maora od kojeg ubrzo, zahvaljujući Evropi, neće ostati ništa. Primitivnog Markižanina će progutati i svariti hrišćanska i zapadna kultura. Ta kultura koju si tako vatreno i rečito i sa toliko preterivanja branio tamo na Tahitiju, u *Les Guepesu* i u *La Sourireu*, Koke. Biće progutan i sveren kao što je bio Tahičanin. Doveden u red u pogledu religije, jezika, morala i naravno, seksa. U vrlo bliskoj budućnosti, stvari će za Markižane biti toliko jasne kao što su bile za svakog Evropljanina, vernika i buržuja. Postoje dva pola i dosta, šta više? Vrlo različiti i razdvojeni - muško i žensko, ud i vagina. Dvoznačnost je na planu ljubavi i želje, kao i na planu vere, bila manifestacija varvarstva i poroka, toliko degradirajuća za civilizaciju kao i ljudožderstvo. Muškarac-žena, žena-muškarac, bile su nenormalnosti koje je trebalo zatrti kao što je Bog Otac učinio sa Sodomom i Gomorom. Jadni malobrojni *mahui* koji su ostali na ovim ostrvima! Kolonisti i kolonijalni administratori, licemeri, tražili su ih da ih zaposle kao pomoć u kući jer se smatralo da dobro kuvaju, peru, čuvaju decu i kuću. Ali da se ne bi sukobili sa sveštenicima, zabranjivali su im da se kite i oblače kao žene. Kada su sigurno sa mnogo bojazni i straha da ih ne otkriju, uplitati cveće u kosu, stavljali narukvice oko članaka i usuđivali se da se tako načas pokažu, nisu podozrevali da su bili samrtni hropac jedne kulture. Taj zdrav, spontan, slobodan način primitivaca da prihvate sami sebe sa svim što u sebi nose - svojim željama i fantazijama - imao je odbrojane dane. *Čarobnjak sa Hiva Oe* bio je nadgrobna ploča, Koke.

Uprkos onome što ti je rekla slepa maorska starica, dodirujući ti penis „sa kapuljačicom“, ti si im bio bliži nego ljudima kao što su monsinjor Marten ili žandarm Žan-Pol Klaveri. Ili nego onim kolonistima zatupljenim neznanjem i

gramzivošću kojima si bio plaćenik u Papeteu. Jer ti si razumeo divljake. Poštovao si ih. Zavidio si im. Dok si svoje navodne zemljake prezirao.

Bar si u to bio siguran, Koke. Tvoje slikarstvo nije bilo slikarstvo jednog modernog i civilizovanog Evropljanina. Niko se u tom pogledu neće prevariti. Iako si to nesigurno podozrevao ranije u Bretanji, prvo u Pont-Avenu, zatim u Puldiju, gde si to shvatio sa apsolutnom sigurnošću. Umetnost je morala da razbije taj uski okvir, majušni horizont u koji su ga zatvorili umetnici i kritičari, akademici i kolekcionari u Parizu: trebalo je da se otvori prema svetu, da se izmeša sa ostalim kulturama, da se izloži drugim vetrovima, drugim pejzažima, drugim vrednostima, drugim rasama, drugim verovanjima, drugim oblicima života i morala. Samo tako će ponovo steći snagu koju joj je mekani, laki, površni i trgovački život Parižana oduzeo. Ti si to učinio iziživši u susret svetu, krenuvši da tražiš, da učiš, da se opijaš onim što Evropa nije poznavala ili je poricala. Skupo te je koštalo, ali zar nije istina da se nisi kajao, Koke?

Nisi se kajao. Bio si ponosan što si došao dovde, makar i u ovom stanju. Slikanje je imalo cenu i platio si je. Kada si se posle leta i jeseni u Pont-Avenu vratio u Pariz da sačekaš zimu, bio si druga osoba. Promenio si kožu i duh; bio si euforičan, siguran u sebe, lud od sreće što si napokon otkrio svoj put. I željan varvarstva i skandala. Jedna od prvih stvari koju si učinio u Parizu bio je napad na lepu Luiz, ženu dobrog Šufa, sa kojom si do tada sebi dozvoljavao samo koketovanje. Sada si pun tog novog buntovnog, smelog, ikonoklastičnog, anarhičnog talenta iskoristio prvu priliku kada ste se našli sami da se baciš na Luiz. Da li bi se moglo reći da si je iskoristio, Pole? Bilo bi preterano. Podvrgao si je iskušenju i zaveo, kao maksimum. Jer Luiz se opirala samo na početku, više da sačuva formu nego iz ubeđenja. I kasnije nikada nije izgledalo da se pokajala zbog te greške.

- Vi ste divljak, Pole. Kako se usuđujete da stavite ruke na mene?

- Zbog onoga što si rekla, lepotice. Jer sam divljak. Moj moral nije kao kod buržuja. Sada moji nagoni određuju moje postupke. Zahvaljujući toj novoj filozofiji biću veliki umetnik.

Principijelna izjava, Koke, koja je ispala proročanska. Da li je dobri Šuf saznao sa to izdajstvo? Ako je saznao, bio je u stanju da ti oprost. Taj Alzašanin je bio superiorno biće. Za civilizovani moral svakako mnogo bolji nego ti.

I zbog toga je, bez sumnje, dobri Šuf uvek slikao tako loše.

Sledećeg dana, posle poslednjih popravki, Koke je platio Hapuaniju dogovorenu sumu. Slika je bila završena. Je li bila? Nadao si se da jeste. U

svakom slučaju, više nisi imao snage ni u telu ni u duhu da nastaviš da radiš na njoj.

Bordo, novembar 1844.

Kada je nesrećnog 24. septembra 1844. tek pristigla u Bordo, Flora Tristan je prihvatila poziv da sa lože Gran Teatra prisustvuje koncertu pijaniste Franca Lista. Nije podozrevala da će taj mondenski događaj na koji su dame iz Bordoa išle da pokažu svoj nakit i eleganciju, biti njena poslednja javna aktivnost. Preostale nedelje provešće u krevetu, ništa manje nego u kući dvoje sensimonista, bračnog para Elize i Šarla Lemonijea, koje je godinu dana ranije odbila da upozna smatrajući ih suviše buržujima. Paradoksi, Florita, paradoksi sve do poslednjeg dana tvog života.

Nije se osećala loše kada je stigla u Bordo; samo umorna, nervozna i razočarana, jer otkako je otišla iz Karkasona, kako u Tuluzu tako i u Ažanu, prefekti i komesari kraljevstva su joj otežavali život upadajući na njene sastanke sa radnicima, zabranjujući ih i rasterujući ih pritom udarcima palice. Njen pesimizam nije imao veze sa zdravljem, već sa vlastima rešenim da je na svaki način spreče da završi svoju turneju.

Da li si pet godina ranije, - kada si se vratila iz Londona puna entuzijazma, sa idejom da učvrstiš veliku vezu između žena i radnika i tako promeniš društvo, započinjući frenetične aktivnosti u pokušaju da se povežeš sa radnicima, - mogla da zamisliš da ćeš završiti progonjena od vlasti koje te smatraju subverzivnom, tebe, ubeđenog i zadržtog pacifistu? Ne samo da si se vratila u Pariz puna iluzija i snova; takođe dobrog zdravlja. Revnosno si čitala dva glavna radnička časopisa, *L'Atelier* i *La Ruche Populaire* (jedine publikacije koje su hvalile tvoju *Šetnju po Londonu*) i posećivala si i čitala sve mesije, filozofe, doktrinare i teoretičare društvenih promena, što je više nego poučno, bilo zbrkano i haotično. Jer je među socijalistima i reformatorima anarhistima bilo mnoštvo luckastih i ekscentričnih koji su propovedali čistu glupost. Kao na primer - sećanje na njega ti je izazivalo smeh - karizmatični skulptor Gano, sa izgledom grobara, osnivač *evadizma*, doktrine zasnovane na ideji jednakosti među polovima i propovednika oslobođanja žene koga si nekoliko nedelja, sa velikom naivnošću, shvatala ozbiljno. Poštovanje koje si imala prema njemu se raspalo onog dana kada ti je mračna ličnost fanatičnih očiju i dugih ruku objasnila da naziv njegovog pokreta, *evadizam*, potiče od prvog para - Eve i Adama - i da njega učenici zovu

Mapa u čast porodice, jer je reč spajala prva dva sloga reči mama i tata. Bio je glup ili potpuno lud.

Policijsko proganjanje je osujetilo ono što je moglo da bude Florina korisna poseta Tuluzu između 8. i 19. septembra. Sledećeg dana po dolasku sastala se sa dvadesetak radnika u Hotelu De Port, u ulici Pom, kada je u salu upao komesar Boasno. Sa stomakom, čupavim brkovima i neprijatnim pogledom, ne skinuvši čak ni šešir niti je pozdravivši, upozorio je:

- Vi nemate dozvolu da dolazite u Tuluz da propovedate revoluciju.

- Ne dolazim da dižem revoluciju već da je usporim, gospodine komesare. Pročitajte moju knjigu pre nego što me osudite - odgovorila mu je Flore. - Otkada ovde jedna jedina žena plaši komesare i prefekte najmoćnije monarhije u Evropi?

Funkcioner se povukao ne oprostivši se jednim suvim: „Upozoreni ste“.

Njen napor da razgovara sa prefektom Tuluz bio je uzaludan. Zabrana je obeshrabrila njene kontakte u gradu. Uspeo joj je samo jedan tajni sastanak u hotelčiću u *quartier de Saint-Michel*, sa osam sarača. Puni straha da ih ne otkrije policija, slušali su je preplašenih očiju, bacajući poglede na vrata. Njena poseta *L'Emancipationu*, novinama koje su se proglašavale za demokratske i republikanske bio je drugi neuspeh: novinari su je gledali kao da prodaje napitke protiv mora i zlih namera i nisu obratili ni najmanje pažnje na njeno detaljno izlaganje o ciljevima Radničke unije. Jedan ju je pitao da li je ciganka. Vrhunac uvrede je bio kada je najsmelij od tih *chevaliersa*, jedan urednik po imenu Riberol, mršav kao prut i pohotnog pogleda, počeo da joj namiguje i da joj šapuće dvosmislene rečenice.

- Da li vi pokušavate da me osvojite, jedna budalo - presekla ga je vrlo glasno *Madame-la-Colere*. - Zar se nikad niste pogledali u ogledalo, nesrećniče?

Ustala je i otišla, zalupivši vratima. Bes ti se raspršio kada si se setila - najveća nadoknada, Florita - kako se od stida Riberolovo lice zacrvenelo. Od tvoje žestoke reakcije je zanemio i zinuo, dok su se njegove kolege smejale.

U Ažanu gde je bila četiri dana, stvari nisu stajale bolje nego u Tuluzu, takođe krivicom policije. U gradu je bilo mnogo radničkih društava uzajamne pomoći koje je o njenom dolasku iz Pariza obavestio ljubazni Agrikol Perdigje, koga su s pravom zvali Vrli Avinjonac: širokog duha, nije se slagao sa Florinim idejama, pa ipak joj je pomogao više od svih. Perdigjeovi prijatelji su joj pripremili sastanke sa raznim cehovima: ali samo je prvi održan. Na sastanku je bilo petnaestak stolara i štampara od kojih su dvojica vrlo oštromnih pokazali

rešenost da formiraju komitet. Oni su je otpratili da poseti lokalnu veličinu, pesnika-frizera Žasmena u koga je Flora ulagala mnogo nada. Ali, naravno, laskanja buržoazije su takođe ovog starog popularnog pesnika pretvorile u taštog i glupog. Očito niko nije mogao da utekne takvoj sudbini. Više nije hteo da se seća svog proleterskog porekla i zauzimao je olimpske poze. Bio je sav okrugao, mekan, koketan i banalan. Dosadio je Flori pričajući joj kako su ga lepo u Parizu primile ugledne ličnosti kao Nodije, Šatobrijan i Sen-Bev dočaravajući joj osećanja koja su ga obuzela kada je recitovao svoje „gaskonske pesme“ pred samim Lujem-Filipom. Njegovo Veličanstvo je, dok ga je slušalo, od uzbuđenja prolilo suzu. Kada mu je Flora objasnila razlog posete i tražila mu pomoć za Radničku uniju, pesnik-frizer je napravio grimasu užasa: nikada!

- Ja nikada neću podržati revolucionarne ideje, gospođo. Već se prolilo suviše krvi u Francuskoj. Za koga me vi smatrate?

- Za doslednog radnika odanog svojoj braći, mesje Žasmen. Već vidim da sam se prevarila. Vi niste ništa drugo do skakutavo majmunče, blesan više među lakrdijašima buržoazije.

- Napolje, napolje iz moje kuće - pokazao joj je vrata debeljuškasti pesnik.
- Zla ženo!

Tog istog popodneva u njen hotel je došao komesar da je obavesti da joj neće dozvoliti više nijedan sastanak u mestu. Flora je odlučila da ne poštuje zabranu. Pojavila se u hotelčiću u ulici Templ gde je čekalo četrdeset radnika raznih struka, pre svega obučari i tesari. Jedva je deset minuta iznosila svoje teze kada je hotel opkolilo dvadesetak narednika i pedesetak vojnika. Komesar, snažan četrdesetogodišnjak sa smešnim megafonom, gromkim uzvicima je prisutnima naređivao da iziđu jedan po jedan, da se zabeleže njihova imena i adrese. Flora ih je molila da se ne pomeraju. „Braćo, naterajmo vlasti da dođu po nas; neka izbije skandal i javno mnjenje sazna za ovo nasilje“. Ali je velika većina, u strahu da ne izgubi posao, poslušala. Izišli su u redu sa kapama u rukama, pokunjani. Samo sedmoro je ostalo okruživši je. Onda su narednici ušli i udarili ih štapovima uz uvrede. Ali nju nisu dirali niti su odgovarali na njene žučne proteste: „Udarite i mene, kukavice!“

- Sledeći put kada ne budete poštovali zabranu, ići ćete u zatvor sa lopovima i prostitutkama u Ažanu - zapretila joj je komesareva glasina: mahao je megafonom kao žongler. - Već znate čemu treba da se pokorite, gospođo.

Ono što se dogodilo poslužilo je kao pouka društvima uzajamne pomoći i cehovima Ažana, koji su otkazali sve planirane sastanke. Niko nije prihvatio

predlog da se organizuju tajni susreti sa malo osoba. Tako da su Florini poslednji dani u Ažanu protekli u samoći, dosadi i nezadovoljstvu.

Više od komesara i njegovih šefova, iznervirao ju je kukavičluk radnika. Na prvi izazov vlasti bežali su kao zečevi!

Uoči njenog odlaska u Bordo dogodilo se nešto zanimljivo. U malom radnom stolu u njenoj sobi u Hotelu Frans našla je divan zlatni satic koji je zaboravio neki gost. Kada je nameravala da ga odnese upravi spopalo je iskušenje: a da ga zadržim? Ne iz pohlepe, u tom trenutku nije je nimalo osećala. Više iz želje da zna kako su se osećali lopovi posle prestupa. Da li su doživljavali strah, radost, grižu savesti? Ono što je tokom narednih sati osetila bili su teskoba, neprijatnost, naleti užasa i utisak da je smešna. Odlučila je da pri odlasku vrati sat. Nije mogla ni toliko da sačeka. U sedam sati se toliko loše osećala da je sišla da preda sat upravi hotela, lažući da ga je upravo našla. Ne bi ti bila dobar lopov, Andaluzanko.

Ako se dobro razmisli, Florita, turneja nije bila tako uzaludna. Zar ta mobilizacija komesara i prefekta poslednjih nedelja da spreče tvoje sastanke sa radnicima nije pokazivala da tvoja propoved daje ploda? Možda si sticala više pristalica nego što si mislila. Odjeci koje su ostavljali tvoji koraci širiće se sve dok pre ili kasnije ne postanu veliki pokret. Francuski, evropski, univerzalan. Tek si bila godinu i po dana u tom poslu i već si bila neprijatelj vlasti, opasnost za kraljevstvo. Veliki uspeh, Florita! Nije trebalo da kloneš duhom, naprotiv. Koliko napretka od onog sastanka u Parizu koji je 4. februara 1843. organizovao fantastični Gose, „otac kovača“, kako bi prvi put govorila grupi pariških radnika o Radničkoj uniji. Godinu i po dana nije bilo mnogo, ali sa ovim umorom u svim tvojim kostima i mišićima izgledalo ti je kao vek.

Zaboravila si mnogo toga od ovih poslednjih osamnaest meseci, toliko bogatih epizodama, entuzijazmom, pa i neuspesima, ali nikada nećeš zaboraviti svoj prvi javni govor, kada si objašnjavala svoje ideje u onom radničkom društvu uzajamne pomoći pod pokroviteljstvom Gosea. Predsedavao je Ašil Fransoa, relikvija među pariškim bojadžijama kože. Toliko si bila nervozna, da ti je bešika popustila, što srećom niko nije primetio. Slušali su te, ispitivali. Izbila je diskusija i na kraju se formirao komitet od sedam osoba kao organizaciono srce pokreta. Kako ti je onda sve izgledalo lako, Florita! Iluzija. Na sledećim sastancima sa tim prvim komitetom posao se kvario zbog kritika tvog još neobjavljenog teksta *Radničke unije*. Prva, što si govorila o „žalosnom materijalnom i moralnom stanju“ radnika u Francuskoj. Izgledalo im je defetistički, demorališuće, iako je bilo istina. Kada je čuo da te kritičare zoveš „glupaci i neznalice koji neće da budu spaseni“, Gose „otac kovača“, ti je očitao lekciju koja će ti se mnogo puta vraćati u sećanje:

- Ne dajte da vas pobedi nestrpljenje, Flora Tristan. Vi u ovim bitkama tek počinjete. Učite od Ašila Fransoa. On radi od šest ujutro do osam uveče da nahrani svoje, a zatim od osam do dva ujutro za svoju braću radnike. Da li je pravedno nazvati „glupim i neznalicom“ nekog zato što sebi dozvoljava da se ne slaže sa vama?

„Otac kovača“ nije bio ni glup ni neznalica. Naprotiv, pre je bio bunar mudrosti koji te je tih prvih nedelja tvog apostolstva u Parizu podržao više nego iko. Na kraju si ga smatrala svojim učiteljem, duhovnim ocem. Ali madam Gose nije razumela to uzvišeno drugarstvo. Jedne večeri se besna i podbočena pojavila kod Ašila Fransoaa gde se održavao jedan sastanak i kao grčka furija bacila se na tebe zasuvši te pokudama. Zapenušala, sklanjajući veštiču kosu sa lica, zapretila ti je da će te prijaviti vlastima ako nastaviš svoju podmuklu intrigu sa ciljem da joj preotmeš muža! Stara Gose je bila uverena da si zavedila radničkog rukovodioca. Uf, Florita, kakva smejurija. Da, smešno. Ali ta scena proleterskog vodvilja te je naučila da ništa nije lako, a najmanje boriti se za pravdu i čovečanstvo. Takođe, da u nekim stvarima, iako su siromašni i eksploatisani, radnici toliko liče na buržuje.

Onaj Listov koncert u Bordou krajem septembra 1844. kojem si prisustvovala više iz radoznalosti nego zbog sklonosti prema muzici (kakav li je taj pijanista sa kojim si se već šest meseci ukrštala i razilazila na putevima Francuske?) završio je kao drugi vodvilj: iznenadnom nesvesnicom koja te je bacila na pod i privukla sve poglede publike - među njima i pobesnelog prekinutog pijanistu - ka tvojoj loži u Gran Teatru. Naduvala ga je hronika onog neupućenog novinara koji je iskoristio tvoju nesvesnicu da te predstavi kao mondensku silfidu: „Zadivljujuće lepa, elegantna i vitka, ponosnog i živog duha, očiju punih Istočne vatre, duge crne kose koja bi mogla da joj posluži kao šal, lepog maslinastog tena, belih i finih zuba, madam Flora Tristan, spisateljica i društveni reformator, kći munja i senki, sinoć je doživela vrtoglavicu, možda usled transa u koji je pala od izvrsnog arpeđa maestra Lista“. Pocrvenela si do korena kose dok si čitala tu površnu glupost kada si se probudila u mekoj postelji. Gde si bila, Florita? Ova elegantna soba namirisana svežim cvećem sa nežnim končanim zavesama kroz koje je prolazilo svetlo nije imala nikakve veze sa tvojom skromnom hotelskom sobicom. To je bila rezidencija Šarla i Elize Lemonijer, koji su prethodne večeri, kada si izgubila svest u Gran Teatru, insistirali da te odvedu svojoj kući. Tu će te bolje paziti nego u hotelu ili u bolnici. Tako je i bilo. Šarl je bio advokat i profesor filozofije, a njegova supruga Eliza, inicijator profesionalnih škola za decu i mlade. Odani sen-simonisti, prijatelji Oca Prospera Anfantena, idealisti, obrazovani, velikodušni, posvećivali su svoj život radu za opšte bratstvo i „novo hrišćanstvo“ koje je propovedao Sen-Simon. Nisu bili nimalo ljuti zbog toga što si prethodne godine drsko odbila da ih upoznaš. Pročitali su tvoje knjige i divili su ti se.

Ponašanje bračnog para prema Flori tokom narednih nedelja nije moglo da bude brižljivije. Dali su joj najbolju sobu u kući, pozvali su uglednog lekara iz Bordoa, doktora Mabitasina, i angažovali bolničarku, madmoazel Alfin, da bude uz bolesnicu danju i noću. Platili su preglede i lekove i nisu dopustili Flori ni da spomene da im vrati ono što su potrošili.

Doktor Mabitsin, je rekao da može da bude kolera. Sledećeg dana, posle novog pregleda, ispravio se rekavši da će pre biti tifusna groznica. Uprkos potpunoj iscrpljenosti bolesnice, rekao je da je optimista. Prepisao joj je zdravu hranu, apsolutni odmor, masažu i napitak za jačanje koji je trebalo da uzima svakih pola sata i danju i noću. Prva dva dana Flora je povoljno reagovala na režim. Međutim, trećeg dana je doživela izliv krvi u mozak sa vrlo visokom temperaturom. Satima je bila polusvesna, u buniu. Bračni par Lemonije je sazvao lekarski konzilijum na čelu sa lokalnom eminencijom doktorom Žentrakom. Lekari su je pregledali, razgovarali nasamo i priznali izvesnu zbunjenost. Pa ipak, mislili su da, iako je njeno stanje bez sumnje ozbiljno, može da se spase. Nije trebalo gubiti nadu ni dopustiti da bolesnica bude svesna svog stanja. Prepisali su flebotomiju i vantuze, osim novih napitaka. Sada svakih petnaest minuta. Da pomognu iscrpljenoj madmoazel Alfin, koja se brinula o Flori sa religioznom odanošću, Lemoniji su angažovali još jednu bolničarku. Kada su je u jednom od trenutaka Florine lucidnosti vlasnici kuće pitali da li želi da neki član porodice dođe da bude sa njom - njena ćerka Alin, možda? - ona nije oklevala: „Eleonor Blank iz Liona. I ona je moja ćerka.“ Eleonorin dolazak u Bordo - to tako drago, tako bledo, tako drhtavo lice koje se naginje nad njenu postelju puno ljubavi - vratilo je Flori veru, volju da se bori, ljubav prema životu.

U onim počecima njene kampanje za Radničku uniju, godinu i po dana ranije, *La Ruche Populaire* je bio veoma dobar prema njoj za razliku od drugog radničkog lista *L'Ateliere* koji ju je prvo ignorisao, a zatim ismejavao nazivajući je „kandidatom za O'Konela u suknji“. *La Ruche* je, naprotiv, organizovao diskusije posle kojih je četrnaest od petnaest prisutnih glasalo za apel radnicima i radnicama Francuske, koji je napisala Flora, pozivajući ih da se pridruže budućoj Radničkoj uniji. Iako je ubrzo savladala svoj početni strah da javno govori - to je činila slobodno i bila je sjajna u diskusijama - uvek ju je pobeđivalo osećanje neuspeha, jer na tim sastancima gotovo nikada nisu učestvovala žene, uprkos njenim podsticajima da prisustvuju. Kada bi joj polazilo za rukom da neke dođu, videla bi ih tako zastrašene i potištene da bi osećala sažaljenje (i istovremeno bes) prema njima. Retko kada bi se usudile da otvore usta i kada bi neka to učinila, prvo bi pogledala prisutne muškarce kao da traži njihovu dozvolu.

Objavljivanje *Radničke unije* 1843. bio je pravi poduhvat na koji si sada, u periodima kada si izlazila iz patnje i stanja potpune isključenosti iz okoline usled bolesti, bila ponosna. Ta knjižica koja je imala već tri izdanja i prolazila je kroz stotine radničkih ruku, bila je, zar ne, Andaluzanko, trijumf karaktera nad

protivnicima. Svi izdavači koje si znala u Parizu odbili su da je objave, navodeći besmislene izgovore. Zapravo su se plašili problema sa vlastima.

Onda si se jednog jutra, gledajući sa balkona u ulici Bak masivne kule crkve Sen Sulpis - jednu od njih nedovršenu - setila priče (ili legende, Florita?) o parohu Žan-Batistu Lange de Žereu koji je rešio da podigne jednu od najlepših crkava u Parizu, samo uz pomoć milostinje. I krenuo je da prosi od vrata do vrata. Zašto ti ne učiniš isto da odštampaš knjigu koja je mogla da se pretvori u Jevanđelje budućnosti za žene i radnike celog sveta? Nisi ni dovršila tu ideju i već si sastavljala „Poziv svim inteligentnim i požrtvovanim ljudima“. Započela si ga svojim potpisom, zatim potpisom tvoje ćerke Alin, tvog prijatelja slikara Žila Lora, tvoje služavke Mari-Madlen i vodonoše Noela Tafanela i ne gubeći vreme. Krenula si da ga deliš po kućama svih prijatelja i poznanika sa ciljem da sarađuju u finansiranju knjige. Kako si zdrava i snažna još bila, Flora! Mogla si da trčkaraš po dvanaest, petnaest sati po celom Parizu noseći taj poziv - koji su na kraju podržali osobe tako poznate kao Beranže, Viktor Konsideran, Žorž Sand, Ežen Si, Polin Rolan, Frederik Lemetr, Pol de Kok, Luj Blank i Luiz Kolet.

Ali mnoge druge osobe su ti zalupile vrata pred nosom kao Delakroa, David d'Anže, madmoazel Mars i naravno, Etjen Kabe, ikarski komunista koji je hteo da ima monopol na borbu za društvenu pravdu u svetu.

Te 1843. godine, socijalni sastav osoba koji su dolazili da je posete u stančiću u ulici Bak radikalno se promenio. Flora je primala četvrtkom popodne. Ranije su posetioci bili profesionalci sa intelektualnom radoznalošću, novinari i umetnici; od početka 1843, to su pretežno bili rukovodioci društava uzajamne pomoći, i radničkih udruženja i neki furijeovci i sen-simonisti koji su uglavnom bili vrlo kritični prema onome što su smatrali Florinim preteranim radikalizmom. Nisu se samo Francuzi pojavljivali u malom stančiću u ulici Bak da popiju svoju šolju tople čokolade koju je ona nudila gostima, lažući da je iz Kuska. Ponekad bi dolazio neki engleski čartista ili ovenovac, u prolazu kroz Pariz, a jedne večeri se pojavio nemački socijalista koji se sklonio u Francusku, Arnold Ruge. To je bio ozbiljan i pametan čovek koji ju je pažljivo slušao hvatajući beleške. Vrlo ga je impresionirala Florina teza o potrebi da se organizuje veliki međunarodni pokret koji će ujediniti radnike i žene celog sveta da okonča sa nepravdom i eksploatacijom. Postavio joj je mnogo pitanja. Govorio je besprekomo francuski i tražio dozvolu od Flore da dođe ponovo iduće nedelje sa jednim nemačkim prijateljem, mladim filozofom, takođe izbeglicom, po imenu Karl Marks, sa kojim će se, uveravao je, odlično slagati, jer je imao ideje slične njenim o radničkoj klasi kojoj je takođe pripisivao oslobodilačku ulogu za celokupno društvo.

Arnold Ruge se zaista vratio sledeće nedelje sa šest nemačkih drugova, svi u egzilu, a među njima je bio i socijalista Mozes Hes, vrlo poznat u Parizu. Nijedan od njih nije bio Karl Marks koga je zadržala priprema poslednjeg broja

časopisa koji je izdavao sa Rugeom, tribunom grupe: Nemačko-francuski godišnjaci. Pa ipak, upoznala si ga nešto kasnije u živopisnim okolnostima, u maloj štampariji na levoj obali Sene, jedinoj koja je pristala da štampa *Radničku uniju*. Nadzirala si štampanje tih stranica u staroj štampariji na pedale lokala, kada je jedan raspomamljeni mladić sa bradom, znojav i lica zajapurenog od besa, počeo da se buni na užasnom grlenom francuskom i pritom je pijuckao. „Zbog čega štamparija nije poštovala svoje obaveze prema njemu i odlagala je štampanje njegovog časopisa da da prednost „književnom razmetanju ove dame koja je tek stigla“?

Madame-la-Colere je, naravno, ustala sa stolice i pošla mu u susret.

- Književno razmetanje, rekoste? - uzviknula je podižući glas isto toliko kao galamdžija. - Da znate, gospodine, moja knjiga se zove *Radnička unija* i može da promeni istoriju čovečanstva. Sa kojim pravom ste došli da se derete kao uškopljeni petao?

Osoba koja je galamila je promrmljala nešto na nemačkom, a zatim priznala da ne razume taj izraz. Šta znači „uškopljani petao“?

- Idite i pogledajte u rečnik i usavršite svoj francuski - posavetovala mu je *Madame-la-Colere*, smejući se - i iskoristite priliku da obrijete tu bradu bodljikavog praseta zbog koje izgledate prljavo.

Crven zbog jezičke nemoći, čovek je rekao da ne razume ni šta je „bodljikavo prase“ i da u takvim okolnostima nema smisla nastaviti diskusiju, madam. Oprostio se sa namrgođenim naklonom. Flora je kasnije od vlasnika štamparije saznala da je nervozni stranac Karl Marks, prijatelj Arnolda Rugea. Zabavljala se zamišljajući iznenađenje ovog ako dođe sa njim jednog četvrtka na večeri u ulicu Bak i Flora mu pre nego što se pozdrave pruži ruku: „Gospodin i ja smo stari poznanici“. Ali Arnold Ruge ga nikada nije doveo.

Dve nedelje koje je Elenor Blank provela u Bordou ne pomerajući se od Flore ni danju ni noću, navele su lekare na pomisao da je počeo spor ali efikasan oporavak bolesnice. Bila je dobro raspoložena, uprkos krajnjoj mršavosti i fizičkim stradanjima. Imala je veoma jake bolove u stomaku i materici, a ponekad i u glavi i leđima. Lekari su joj prepisali male doze opijuma koje su je smirivale i održavale u stanju sanjivosti tokom nekoliko sati. U pauzama lucidnosti razgovarala je slobodno i izgledalo je da joj je pamćenje u dobrom stanju. („Jesi li poslušala moj savet, Eleonor, da se uvek za sve pitaš zašto?“ „Da, gospođo, to činim sve vreme i tako mnogo učim“). U jednom od tih perioda izdiktirala je toplo pismo svojoj ćerki Alin koja joj je iz Amsterdama napisala nekoliko nežnih stranica kada ju je bračni par Lemonije obavestio o njenoj bolesti. Sa druge strane, Flora je od Eleonor

tražila detaljne informacije o komitetu Radničke unije u Lionu, koji, insistirala je, treba da bude vođa svim osnovanim komitetima do stvaranja pokreta.

- Kakve su mogućnosti da se spase? - pitao je Šarl Lemonije pred Eleonorom doktora Žentraka.

- Pre nekoliko dana bih vam odgovorio da su vrlo male - promrmljao je lekar, čisteći svoj monokl. - Sada sam veći optimista. Jedno pedest posto, recimo. Ono što me brine je metak u grudima. S obzirom na njenu slabost, to strano telo može da se pomeri. To bi bilo fatalno.

Dve nedelje kasnije, Eleonor je vrlo nerado morala da se vrati u Lion. To su od nje tražili porodica, posao i njene kolege iz komiteta Radničke unije gde je, sledeći Florina naređenja - to je govorila bez hvalisanja - bila lokomotiva. Vrlo dobro se držala pozdravljajući se sa bolesnicom kojoj je obećala da će se za nekoliko nedelja vratiti. Ali čim je izišla iz sobe doživela je krizu plača koju argumenti i nežnost Elize Lemonije nisu mogle da smire. „Znam da više neću videti gospođu“, ponavljala je sa beskrvnim usnama koje je toliko grizla.

I zaista, odmah posle odlaska Eleonor u Lion, Florino stanje se pogoršalo. Iznenada je povraćala žuč od čega je soba dugo smrdela i to je izdržavalo samo beskrajno strpljenje madmoazel Alfin; ona je čistila i takođe se danju i noću brinula o čistoći bolesnice. Flora se povremeno trzala tako silovito da je izbacivala iz postelje neka snaga nesrazmerna za njeno telo koje se svakog dana sve više topilo, dok od nje nije ostao skelet sa upalim očima i ručicama kao dva drvca. Dve bolničarke i Lemonije su jedva uspevali da je drže za vreme grčeva.

Najveći deo vremena je ipak, zahvaljujući opijumu provodila polusvesna, sa vrlo otvorenim očima i sjajem užasa u zenicama, kao da ima vizije. Ponekad je govorila nepovezane monologe u kojima je govorila o svom detinjstvu, o Peruu, Londonu, o Arekipi, o svom ocu, o komitetima Radničke unije, ili je pokretala vatrene polemike sa misterioznim protivnicima. „Nemojte da plaćete zbog mene“ čuli su je kako jednog dana govori Eliza i Šarl koji su sedeli u dnu njenog kreveta. „Bolje me imitirajte“.

Otkako se *Radnička unija* pojavila u junu 1843, Florini sastanci sa radničkim društvima u četvrtima, u centru, ili na periferiji Pariza bili su svakodnevni. Više nije morala da ih traži; postala je poznata u toj sredini i pozivale su je mnoge cehovske organizacije i društva uzajamne pomoći, a ponekad i socijalističke, furijeovske i sen-simonističke grupe. Čak je i jedan klub ikarskih komunista napravio pauzu u skupljanju priloga za kupovinu zemlje u

Teksasu gde su naumili da izgrade Ikariju, raj koji je zamislio Etjen Kabe, kako bi slušali njene teorije. Sastanak sa ikarovcima se završio vikom.

Ono što je Floru najviše dekoncentrisalo na tim žučnim skupštinama, koje su mogle da traju do kasno u noć, bilo je to što su često, umesto da raspravljaju o velikim temama njenih predloga - Radničke palate za starce, bolesne i unesrećene, opšte i besplatno obrazovanje, pravo na rad, Zaštitnik naroda - gubili vreme na sitnice i banalnosti, da ne kažemo gluposti. Gotovo neizbežno bi neki radnik prebacivao Flori što je u svojoj knjižici kritikovala radnike što „idu u barove da piju umesto da za novac koji troše na alkohol kupe hleb za svoju decu“. Na jednom sastanku, u jednom potkrovlju *impassea* Žana Obera, blizu ulice Sen-Marten, stolar po imenu Roli je napao: „Vi ste počinili pravo izdajstvo odajući buržoaziji radničke poroke“. Flora mu je odgovorila da istina treba da bude glavno oružje proletera kao što su licemerje i laž bili oružje buržuja. U svakom slučaju, bez obzira na to kome smeta, ona će poročinog i dalje zvati poročinim i neotesanog - neotesanim. Dvadesetak radnika koji su je slušali nisu bili mnogo ubeđeni, ali plašeći se jednog od onih napada besa o kojima su već kružile legende po Parizu, niko joj se nije protivio i čak su je nagradili nategnutim aplauzom.

Da li se sećaš, Florita, u ovoj londonskoj izmaglici poput gaze u kojoj plivaš, svoje neobične ideje o himni Radničke unije koja će pratiti tvoj pohod kao što je Marseljeza pratila veliku revoluciju iz 89? Da, sećaš se nejasno, kao i grotesknog, okrutnog načina na koji se ta ideja završila. Prva osoba kojoj si se obratila da sastavi himnu Radničke unije bio je Beranže. Ugledni čovek te je primio u svojoj kući u Pasiju gde je ručao sa tri gosta. Istovremeno impresionirani i podsmešljivi, njih četvorica su te slušali kako pričaš da je za početak miroljubive društvene revolucije neophodno da se što pre sastavi himna koja će uzbuditi radnike i podstaći ih na solidarnost i akciju. Beranže je odbio objašnjavajući da mu je nemoguće da piše bez inspiracije, po narudžbi. Odbio je takođe veliki Lamartin, navodeći da ti propovedaš ono što je on već najavio u svojoj vizionarskoj *Marseljezi mira*.

Onda ti je Florita, u zao čas palo na pamet da sazoveš konkurs za „Pesmu koja će slaviti ljudsko bratstvo“. Nagrada će biti medalja koju će ponuditi uvek velikodušni Ežen Si. Kakva velika greška, Andaluzanko! Stotinak proleterskih pesnika i kompozitora se prijavilo, rešeno da pobedi na konkursu i da dobije medalju i slavu uz pomoć svog talenta ili, ako ga nema, na bilo koji drugi način. Nikada nisi mogla da zamisliš da je taština, koju si ti naivno smatrala buržujkim porokom, mogla da inspiriše toliko spletki, zapleta, kleveta, niskih udaraca među učesnicima konkursa kako bi diskvalifikovali jedan drugoga i dobili nagradu. Retko kada si se toliko naljutila i toliko vikala, dok nisi promukla, kao krivicom tih nazovi pesnika i muzičara. Onog dana kada je opterećeni žiri dodelio nagradu M.A. Tisu, otkrilo se da je jedan od ogorčenih učesnika, pesnik po imenu

Feran, simpatični idiot koji je samog sebe vrlo ozbiljno predstavljao kao „Velikog Učitelja Lirskog Reda Templara“, ukrao medalju i knjige nagrade čim je saznao da je neko drugi pobedio. Jesi li se smejala, Florita? Nije ti onda toliko loše, ako ti je ostalo snage da se nasmeješ, makar i u snovima i podstaknuta malim dozama opijuma.

Nejasno si čula glasove, ali nisi imala dovoljno koncentracije i lucidnosti da znaš šta govore. Zbog toga, 11. novembra 1844. kada je onaj smeli kadioničar katoličkog stada koji je rekao da mu je prezime Stuvemel sa jednim popom došao kod Šarla i Elize Lemonije da ti da poslednje pomazanje tvrdeći da si bila vernik i da si to u prošlosti tražila, nisi mogla da se odbraniš i - *Madame-la-Colere*, već bez glasa, bez snage i bez svesti - izbaciš iz sobe varalicu i popa. Iznađeni, prevareni, Eliza i Šarl Lemonije, uvek tolerantni prema svim verama, progutali su obmanu i pustili su ih da uđu i urade svoje sa tvojim nepomičnim telom. Kasnije, kada im je Eleonor Blank besno rekla da gospođa nikada ne bi dopustila takvu opskurnu pantomimu da je bila pri sebi, bračnom paru Lemonije je bilo žao i naljutili su se. Ali lažni Stuvemel i gavran u mantiji već su postigli svoj cilj i po ulicama i trgovima Bordoa su razglasili laž da je Flora Tristan, apostol žena i radnika, na svojoj samrtničkoj postelji tražila pomoć Svete Crkve da uđe u večni život u miru s Bogom. Jadna Florita!

Čim je imala u rukama prve primerke *Radničke unije*, Flora je poslala kopije svim cehovskim udruženjima i društvima uzajamne pomoći čije je adrese našla. I podelila je prospekt o knjizi u tri hiljade radionica i fabrika u celoj Francuskoj. Da li se sećaš koliko si pisama dobila od čitalaca svoje knjige-manifesta? Četrdeset tri. Sva sa rečima ohrabrenja i nade, iako su se neki sa strahom pitali da li će to što si žena biti velika prepreka. Je li bila, Florita? Istinu govoreći, ne toliko. Kako god okreneš, za tih osam meseci mogla si da napraviš veliku propagandu u prilog saveza radnika i žena i da osnuješ veliki broj komiteta. Ne bi učinila mnogo više da si umesto suknje nosila pantalone. Jedno od pisama koje si dobila poslao ti je ikarski radnik iz Ženeve koji ti je tražio dvadeset pet primeraka za svoje kolege u radionici. Drugo od bravara Pjera Moroa iz Oksera, organizatora društva uzajamne pomoći, prvog koji te je podstakao da iziđeš iz Pariza i počneš veliki put po celoj Francuskoj, po celoj Evropi, pronoseći svoje ideje i osnivajući Radničku uniju.

Ubedio te je. Odmah si počela sa pripremama. Odlična ideja, učinićeš to. Rekla si dobrom Morou i svima onima koji su te slušali, sebi samoj u onim frenetičnim mesecima priprema: „U parlamentima, za propovedaonicama, na skupštinama, mnogo se govorilo o radnicima. Ali niko nije pokušao da govori sa njima. Ja ću to učiniti. Ići ću da ih potražim u njihovim radionicama, kod njihovih kuća, u kantinama ako je potrebno. I tamo, pred njihovom bedom, ganuću ih njihovom sudbinom i, uprkos njima samima, nateraću ih da izidu iz užasne bede koja ih degradira i ubija. I učiniću da se ujedine sa nama, ženama. I da se bore.“

Učinila si to, Florita. Uprkos metku pored srca, bolovima, umoru, tom kobnom, anonimnom zlu koje ti je rušilo snagu, to si učinila za tih poslednjih osam meseci. Ako stvari nisu ispale bolje, to nije bilo zbog nedostatka napora, ubeđenja, herojstva, idealizma. Ako nisu ispale bolje, to je bilo zato što u životu stvari nikada ne ispadaju tako dobro kao u snovima. Šteta, Florita.

Pošto je uprkos opijumu stenjala i previjala se od bolova, lekari su joj 12. novembra 1844. stavili tople obloge na stomak i vantuze na leđa. Nisu joj nimalo pomogli. Dva dana kasnije su najavili da je u agoniji. Nakon što je jecala i urlala pola sata u stanju grozničavog uzbuđenja - poslednje bitke, *Madame-la-Colere* - pala je u komu. U deset sati uveče bila je mrtva. Imala je četrdeset jednu godinu i izgledala je kao starica. Bračni par Lemonije je odsekao dva pramena njene kose, jedan za Eleonor, drugi za Alin.

Između Lemonijea i Eleonor je izbila kratka rasprava o Florinim odlukama u vezi sa posmrtnim ostacima. Eleonor je bila za to da se, u skladu sa poslednjom voljom gospođe, njena glava preda predsedniku Frenološkog društva u Parizu, a njen leš doktoru Lisfranu da izvrši autopsiju u Bolnici Pitije, pred svojim đacima. I da se ono što ostane baci u zajedničku jamu bez ikakvih ceremonija.

Ali Šarl i Eliza Lemonije su izjavili da od te odluke testamenta treba da se odustane u znak poštovanja prema borbi koju je Flora pokrenula sa toliko hrabrosti i velikodušnosti. Trebalo je omogućiti ženama i radnicima, ovim današnjim i onima koji će doći da se poklone nad njenim grobom, da joj odaju počast. Eleonor se na kraju predala pred njihovim argumentima. Alin nisu konsultovali.

Lemonijei su od jednog umetnika iz Bordoa naručili posmrtnu masku pokojnice i kupili za njene ostatke grob na starom groblju La Kartuža. Dva dana je ležala na odru, ali nije održana nikakva verska ceremonija niti je bilo kom svešteniku dopušteno da dođe na opelo.

Sahrana je obavljena 16. novembra, nešto pred podne. Povorka je krenula od ulice Sen-Pjer, kuće Lemonijea i peške, pod sivim i kišnim nebom, laganim korakom je obišla ulice centra Bordoa, sve do La Kartuže. U njoj su bili neki pisci, novinari, advokati, veliki broj lokalnih žena i oko stotinu radnika. Ovi poslednji su se povremeno smenjivali noseći sanduk koji je bio vrlo lagan. Užad sanduka nosili su jedan stolar, jedan klesar, jedan kovač i jedan bravar.

Za vreme sahrane Lemonijei su na groblju primetili da malo dalje od povorke stoji navodni Stuvanel koji je doveo sveštenika u kuću. To je bio jedan mršav čovek, strogo obučen u tamno. Uprkos vidljivom naporu nije uspevao da zadrži suze. Izgledao je van sebe, iscrpljen od bola. Kada su se prisutni već

razilazili Lemonijej su mu prišli da se obračunaju. Bili su zadržani kako je izgledao izmučeno i tučeno.

- Vi ste nas lagali, gospodine Stuvencel - rekao mu je strogo Šarl.

- Ne zovem se tako - odgovorio je on drhtavo, briznuvši u plač. - Lagao sam vas da joj učinim dobro. Osobi koju sam voleo najviše na svetu.

- Ko ste vi? - upital je Eliza Lemonije.

- Moje ime nije važno - rekao je čovek glasom prožetim patnjom i gorčinom. - Ona me je znala po jednom ružnom nadimku kojim su mi se tada rugali ljudi ovog grada: Božanski Evnuh. Možete mi se smejati kada vam okrenem leđa.

Atuona, Hiva Oa, maj 1903.

Znao je da mu život ulazi u završnu fazu kada je početkom 1903. primetio da u poslednje vreme više ne mora da pribegava trikovima i laskanjima, da bi u Kuću uživanja privukao devojčice iz škole Santa Ana, pod upravom onih šest monahinja klinijevskog reda koje su se, kad bi ga srele u Atuoni, uznemireno krstile. Jer devojčice su sve češće, sve brojnije bežale iz škole da mu krišom dođu u posetu. Nisu dolazile da vide tebe, naravno, iako su dobro znale da ćeš im, ako uđu u kuću i dođu ti na dohvat ruke, sad kada si bio poluslep i invalid, više obaviti ritual nego iz zadovoljstva, pomilovati grudi, zadnjicu, polni organ i podstaći ih da se svuku. Sve to je kod devojčica izazivalo jurnjavu, povike, veselo uzbuđenje, kao da sa tobom praktikuju neki sport opasniji od plovidbe maorskom pirogom kroz Zaliv izdajnika. Zapravo su dolazile da vide pornografske fotografije. Mora da su se pretvorile u mitski objekt, sam simbol greha za profesore i čak škole katoličke misije i protestantske škole i za preostale susede u Atuoni. I takođe su, naravno, dolazile da se glasno smeju lutkama u bašti koje su ismejavale biskupa Žozefa Martena - *Otac Pohota* - i njegovu domaćicu i navodnu ljubavnicu *Terezu*.

Zašto bi te devojčice sa ovakvom slobodom sada dolazile u Kuću zadovoljstva da su te još smatrale opasnim kao prvih meseci, kao prve godine tvog boravka na Hiva Oi, Koke? U žalosnom stanju u kojem si se nalazio više nisi predstavljao opasnost: ove markiske devojčice neće zbog tebe izgubiti nevinost ni ostati u drugom stanju. Ne bi mogao da vodiš ljubav sa njima čak ni kad bi ti dopustile, jer već od pre izvesnog vremena nisi imao erekcije niti ikakve seksualne želje. Samo su te noge ludački bolele i pekle, samo te je probadalo u telu i naglo ti je lupalo srce, što ti je oduzimalo dah.

Pastor Vernije ga je ubedio da bar izvesno vreme prestane sa injekcijama morfijuma na koje se Kokeov organizam navikao, jer više nisu imale dejstvo protiv bola. Poslušno je dao špric bakalinu Benu Varniju, da mu iskušenje ne bude pri ruci. Ali oblozi i mast od senfa koje je naručio u Papeteu nisu mu umanjivali bol od rana na obe noge čiji je smrad pritom privlačio muve. Smirivale su ga samo kapi laudanuma. Od njih je tonuo u vegetativnu obamrlost iz koje je izlazio samo kada bi došao da ga poseti neki prijatelj - njegov sused Tioka koji je već ponovo

sazidao svoju kuću, Anamac Ki Dong, pastor Vernije, Frebo i Ben Varni - ili kada su kao jato ptičica upadale devojčice iz škole sestara klinijevskog reda da užarenih zenica i zujeći kao mušice, posmatraju sparivanja na erotskim razglednicama iz Port-Saida.

Prisustvo tih devojčica punih nestašluka i zloće u Kući uživanja bio je priliv mladosti oko tebe, nešto što te je na trenutak odvajalo od bolesti i činilo ti je dobro. Puštao si devojčice da se šetaju po svim sobama, da sve prevrću i naređivao si slugama da im ponude hranu i piće. Klinijevske monahinje su ih vaspitavale kako treba; koliko si mogao da primetiš, nijedna od tih tajnih poseta ti nije odnela nijedan predmet, ni crtež, kao uspomenu na Kuću uživanja.

Jednog dana, ohrabren lepim vremenom i time što su ga noge manje pekale, uz pomoć dvojice slugu popeo se na kola koja je vukao poni i krenuo u šetnju spuštajući se do plaže; prizor sunca koje pred zalazak blista iznad susednog ostrva Hanake - nepomičnog i večnog kita - uzbudio ga je do suza. I sa većom nostalgijom nego ikada zažalio je za izgubljenim zdravljem. Kako bi voleo, Koke, da možeš da se popneš na ova brda, Temetiju i Feani, sa šumovitim i strmim obroncima i da istražuješ njihove duboke doline u potrazi za izgubljenim selima gde bi video kako rade tajni majstori tetovaže i gde bi te pozvali da učestvuješ na nekom ljudožderskom podmlađujućem slavlju. Jer ti si znao: ništa od toga nije nestalo u skrivenim intimnostima šuma dokle nije dosegala vlast monsinjora Martena, ni pastora Vemijea, ni žandarma Klaverija. U povratku, dok je išao ulicom koja je bila kičmeni stub Atuone, njegove slabe oči su na zaravni pored objekata katoličke misije - škole za dečake, škole za devojčice, crkve i rezidencije biskupa Žozepa Martena - primetile nešto što ga je nateralo da zaustavi ponija i da se približi. Stojeći u krugu i pod nadzorom jedne časne sestre, grupa najmlađih učenica se igrala uz veselu graju. Nije sunce brisalo te profile i siluete u misionarskim tunikama učenica koje su koristeći to što se „kažnjena“ devojčica u sredini približavala da nešto pita neku od svojih drugarica, u trku menjale svoja mesta u krugu: to je bio njegov sve slabiji vid koji je zamagljivao prizor te dečje igre. Šta je „kažnjena“ devojčica pitala drugarice iz kruga kojima je prilazila i šta su joj one odgovarale kad je odlazila? Bilo je očigledno da su to formule koje su i jedne i druge mehanički ponavljale. Nisu se igrale na francuskom, već na markiskom maorskom koji je Koke slabo razumeo, posebno kada su govorila deca. Ali odmah je pogodio koja je to igra, šta je pitala „kažnjena“ devojčica skakućući od jedne do druge drugarice u krugu i kako je uvek bila odbijena sa istim refrenom:

- Je li ovde Raj?

- Ne, gospođice, nije ovde. Idite i pitajte na drugom ćošku.

Obuzela ga je toplina. Po drugi put u toku dana oči su mu se napunile suzama.

- Igraju se Raja, je li tako, sestro? - upitao je monahinju, jednu malenu, sićušnu ženu, pomalo izgublenu u mantiji sa velikim naborima.

- Mesto u koje vi nikada nećete ući - odgovorila mu je časna sestra, dok je mahala svojom malom šakom kao da isteruje đavola. - Odlazite i ne približavajte se ovim devojčicama, molim vas.

- I ja sam igrao tu igru kao mali, sestro.

Koke je munuo svog ponija i uputio ga ka šumu reke Make Make na čijoj se obali nalazila Kuća uživanja. Zbog čega si se raznežio kad si otkrio da su ove markiske devojčice, one takođe, igrale igru Raja? Jer kada si ih video, sećanje ti je vratilo sa jasnoćom koju tvoje oči nikada više neće videti, svoju sopstvenu sliku u kratkim pantalonama, sa keceljicom i kovrdžama kako kao „kaznjeni“ dečak u sredini kruga rođaka i dece iz susjedstva u četvrti San Marselo, takođe trčkaraš sa jedne strane na drugu, pitajući na tvom španskom iz Lime, „Je li ovde Raj?“, „Ne, na drugom ćošku, gospodine, pitajte tamo“, dok su tebi iza leđa dečaci i devojčice menjali mesta u krugu. Kuća Ečenikea i Tristana, jedna od kolonijalnih palata u centru Lime, bila je puna slugu i kućepazitelja - Indijanaca, crnaca i meleza. U trećem dvorištu kojem majka tebi i tvojoj sestrici Mariji Fernandi zabranila da se približavate, držali su zatvorenog jednog ludog člana porodice čiji su iznenadni krici zastrašivali decu u kući. Tebe su, osim što su te zastrašivali i fascinirali. Igra Raja! Još uvek nisi nalazio to klisko mesto,' Koke. Da li je postojalo? Je li bilo opsena, iluzija? Nećeš ga naći ni u drugom životu, jer kako je upravo prorekla klinijevska monahinja, sigurno je da su ti tamo rezervisali mesto u paklu. Kada ste usijani i umorni od igranja Raja ulazili u salu kuće punu ovalnih ogledala i slika, tepiha i udobnih sofa, tamo je, pored ogromnog prozora sa drvenim žaluzinama sa kojih je mogao da osmatra ulicu a da ga ne vide, uvek sedeo deda-stric, don Pio Tristan i pio neizbežnu šolju tople čokolade u koju je umakao kekse iz Lime zvane „biskotela“. Uvek bi ti ponudio jedan sa dobroćudnim osmehom: „Dođi ovamo, Pablito, mangupe“.

Nije se samo bolest neizgovorljivog imena pogoršavala krupnim koracima od početka 1903. godine. I Polova borba sa vlastima, personificirana u liku žandarma Žana-Pola Klaverija, pogoršala se i gurnula te u zakonski lavirint. Do te krajnosti da si jednog lepog dana shvatio da Ben Varni i Ki Dong nisu preterivali: kako se stvari razvijaju, završičeš u zatvoru i konfiskovaće ti celu oskudnu imovinu.

U januaru 1903. u Atuonu je stigao jedan od onih putujućih sudija koje je kolonijalna vlast povremeno slala na ostrva da reše otvorene sudske slučajeve. *Maitre Orvil*, jedan dosadni sudija koji je slušao savete i mišljenja Klaverija, pobrinuo se pre svega za slučaj dvadeset devet Indijanaca iz malog priobalnog mesta u dolini Hanaipa na severnoj obali ostrva. Klaveri i biskup Marten su ih na osnovu jedne prijave optuživali da su se napili i tajno pravili alkohol i čime su prekršili propis koji je meštanima zabranjivao da piju alkoholna pića. Koke je preuzeo odbranu optuženih i najavio da će ih zastupati na sudu. Ali nije mogao da obavi svoju dužnost branioca. Na dan saslušanja pojavio se obučen kao stanovnik Markiza, samo u marami, golih i tetoviranih grudi i bos. Izazivački je seo na pod između optuženih prekrstivši noge kao Indijanci. Posle duge tišine, sudija Orvil, koji ga je besno gledao, izbacio ga je iz sale optužujući ga za nepoštovanje suda. Neka se obuče kao Evropljanin ako hoće da preuzme odbranu optuženih. Ali kada se tri četvrt sata kasnije Pol vratio u pantalonama, košulji, sakou, cipelama i šeširu, sud je već doneo presudu osudivši dvadeset devet Maora na pet dana zatvora i sto franaka kazne. Kokeovo ogorčenje je bilo toliko veliko da je na vratima prostorije u kojoj je održano suđenje - pošti - povraćao krv od čega je na nekoliko minuta izgubio svest.

Nekoliko dana kasnije, prijatelj Ki Dong je kasno uveče, kada je Atuona spavala, došao u Kuću zadovoljstva sa alarmantnom informacijom. Nije je saznao direktno, već preko zajedničkog prijatelja, trgovca Emila Freboa koji je pak bio kum žandarma Klaverija sa kojim je delio strast prema *tamara'a*, hrani skuvanoj pod zemljom u vrelom kamenju. Poslednji put kada su zajedno išli na pecanje, žandarm je lud od sreće pokazao Frebou saopštenje vlasti na Tahitiju koje ga ovlašćuje da „što pre deluje protiv individue Gogena sve dok ga ne slomi ili uništi, jer su njegovi napadi na obavezno školovanje i plaćanje poreza podrivali rad katoličke misije i zavodili Indijance koje se Francuska obavezala da zaštititi“. Ki Dong je zapisao tu rečenicu koju je pročitao mirnim glasom pod svetlom petrolejke. U anamitskom princu sve je bilo blago i mačkasto: Kokea je podsećao na mačke, pantere i leoparda. Je li ovaj dobar prijatelj bio terorista? Bilo je teško verovati da čovek tako blagih manira i tako finog govora, podmeće bombe.

- Šta mogu da mi urade? - rekao je na kraju, sležući ramenima.

- Mnogo stvari i to ozbiljnih - odgovorio je Ki Dong polako i tako tiho da je Pol primakao glavu da ga čuje. - Klaveri te mrzi iz dubine duše. Srećan je što je dobio to naređenje koje je sigurno sam pokrenuo. I Frebo misli isto. Čuvaj se, Koke.

Kako si mogao da se čuvaš, bolestan, bez uticaja i bez sredstava? U stanju idotske omamljenosti u koje su ga svakog dana sve više dovodili laudanum i bolest, čekao je razvoj događaja kao da osoba protiv koje će se obrušiti ta intriga nije on već njegov dvojniki. Od pre izvesnog vremena osećao se stalno sve

slabije, udaljenije i sablasnije. Posle nekoliko dana stigao mu je poziv. Žan-Pol Klaveri je protiv njega pokrenuo sudski postupak zbog klevetanja vlasti, to jest samog žandarma, u pismu u kojem mu je najavio da neće platiti porez na putarinu kako bi dao primer Indijancima. Brzinom bez presedana u istoriji francuskog pravosuđa sudija Orvil ga je pozivao na saslušanje 31. marta, opet u pošti, gde će se pretresti optužba. Koke je izdiktirao pastoru Vemijeu brzu molbu tražeći odlaganje da pripremi svoju odbranu. *Maitre* Orvil je odbio. Saslušanje 31. marta 1903. koje je održano iza zatvorenih vrata, trajalo je manje od sat vremena. Pol je morao da prizna da je pismo autentično kao i oštri izrazi koji su se odnosili na žandarma. Njegova odbrana, neuređena, konfuzna i bez većih zakonskih osnova, završila se naglo kada ga je grč u stomaku naterao da se presamiti i učuti. Tog istog popodneva sudija Orvil je pročitao presudu: petsto franaka kazne i tri meseca neopozivog zatvora. Kada je Pol izneo svoju odluku da se žali na presudu, Orvil ga je prezrivo i preteći uverio da će se on lično potruditi da sud u Papeteu reši žalbu u rekordnom roku i poveća mu kaznu i vreme u zatvoru.

- Tvoji dani su odbrojani, bestidni gmizavče - čuo je kako mu iza leđa mrmlija žandarm Klaveri, kada se teško, spotakavši se o sedište kočijaša peo na svoja mala kola da se vrati u Kuću uživanja.

„Ono najgore je što je Klaveri u pravu“, pomislio je. Podišla ga je jeza dok je zamišljao šta mu predstoji. Kako nisi bio u stanju da platiš kaznu, vlasti, to jest sam žandarm će oduzeti svu tvoju imovinu. Slike i skulpture koje je još držao u Kući uživanja kolonijalne vlasti će sigurno zapleniti i staviti na licitaciju u Papeteu i rasprodati ih u bescenje odvratnim ljudima. Onda se sa ono malo snage što mu je ostalo Koke potrudio da spase ono što se još moglo spasti. Ali nije imao snage da napravi pakete i preko Tioke je zatražio pomoć od pastora Vernijea. Šef protestantske misije u Atuoni je, kao i uvek, bio model razumevanja i prijateljstva.

Doneo je kanap, karton i papir za uvijanje i pomogao mu da pripremi pakete od četrnaest slika i jedanaest crteža koje će poslati u Pariz Danijelu de Monfreju sledećim brodom koji je trebalo da isplovi sa Hiva Oe za nekoliko nedelja, 1. maja 1903. Sam Pol Vemije, uz pomoć Tioke i njegova dva nećaka, odneo je pakete u protestantsku misiju noću, kada niko nije mogao da ih vidi. Pastor je obećao Polu da će se on lično postarati da ih pošalje i da proveri da li su dobro smešteni u brodskim skladištima. Nisi imao ni najmanje sumnje da će taj dobri čovek ispuniti svoje obećanje.

Zašto nisi poslao Danijelu de Monfreju sve svoje slike, crteže i skulpture iz Kuće uživanja, Koke? To se pitao mnogo puta tokom sledećih dana. Možda da ne ostaneš još više sam nego što si bio u toj poslednjoj etapi. Ali bilo je glupo verovati da će ti praviti društvo te slike nagomilane u ateljeu, na kojima su tvoje oči jedva mogle da razlikuju boje i linije, određene oblike i bezoblične mrlje. Bilo je apsurdno da slikar ostane bez vida, suštinskog instrumenta svoje vokacije i rada.

Kakav način da se izivljavaš na jadnom divljem samrtniku, govno od Boga. Jesi li bio toliko zao sa svojih pedeset pet godina života da budeš tako kažnjen? Dobro, možda jesi, Pole. Mete je u to verovala i to ti je rekla u poslednjem pismu koje ti je napisala pre godinu ili dve dana? Zao prema njoj, zao prema svojoj deci, zao prema prijateljima. Je si li bio takav, Koke? Većinu tih slika si naslikao mesecima ranije, kada tvoje oči, iako oslabljene, nisu bile tako beskorisne kao sada. Bile su ti prilično žive u sećanju sa svojim oblicima, nijansama i bojama. Koja je bila tvoja omiljena, Koke? Bez sumnje, *Milosrdna sestra*. Jedna časna sestra je sa svojom figurom umotanom u marame, mantiju i velove, simbol terora nad telom, bila kontrast slobodi, golotinji, prirodnom stanju u ovom golom *mahuu* koji je pred svetom sasvim slobodno i ubeđeno pokazivao svoje nesputano i veštačko biće muškarca-žene, svoj izmišljeni pol, svoju maštu bez ograničenja. Slika koja je pokazivala potpunu nespojivost dveju kultura, njihovih običaja i vera, estetsku i moralnu superiornost slabog i pokorenog naroda i dekadentnu i represivnu inferiornost snažnog naroda koji pokorava. Da si se umesto sa Vaeoho saživeo sa nekim *mahuom*, najverovatnije bi još uvek bio sa tobom i brinuo se o tebi: bilo je poznato da su najvernije i najodanije žene prema svojim muževima bili *mahui*. Setio se Hotefe, drvoseče iz Matajee. Ali takođe si osećao nežnost prema uljima i crtežima posvećenim divljim konjčićima kojih je bilo mnogo na ostrvu Hiva Oa i koji bi se odjednom približili Atuoni i u stadu jurili kroz selo u galopu, uplašeni i lepi, širom otvorenih očiju, noseći sve pred sobom. Sećao si se pre svega jedne od slika na kojima si slikao te konje ružičaste boje, kao rumenilo na nebu, kako se veselo poigravaju u Zalivu izdajnika među golim Markižanima od kojih je jedan jahao neosedlanog konja pored mora. Šta bi rekli prefinjeni Parižani? Da je obojiti konja u ružičasto bila dementna ekscentričnost. Nisu mogli da sumnjaju da je na Markizima vatrena lopta sunca, pre no što će zaroniti u more bojila u crveno živa i neživa bića prelivajući u tim čarobnim trenucima, u dugine boje čitavu površinu zemlje.

Počev od 1. maja, takoreći više nije imao snage da ustane iz kreveta. Ostajao bi u svom ateljeu na spratu, utonuvši u bezvremensku neaktivnost, primećujući jedva da muve više ne vole samo zavoje na njegovim nogama; šetale su po ostatku njegovog tela i po licu, a da se on nije udostojio da ih otera. Pošto su ga noge još jače pekle i bolele, tražio je od Bena Varnija da mu vrati špic za injekcije. I od pastora Vernijea da mu da morfijum sa argumentom koji ovaj nije mogao da odbije:

- Kakvog smisla ima, prijatelju da toliko patim, kao da sam živ odran, ako je pitanje dana ili u najboljem slučaju meseci kad ću umreti?

Davao je morfijum sam sebi, pipajući, ne trudeći se ni da dezinfikuje iglu. Omamljenost je uspavljivala njegove mišiće, bol se smanjivao, ali ne i njegova mašta. Naprotiv, uspaljivala se, žarila. Oživljavao je u slikama ono što je zapisao u svojim šarenim i bizarnim nezavršenim sećanjima o idealnom životu umetnika,

divljaku u svojoj džungli i okolini nežnih i opasnih zveri, kao što su kraljevski tigar u šumama Malezije i kobra u Indiji. Umetnik i njegova žena, takođe dve zveri, okruženi čarobnim i opojnim mačkastim mirisima, živeli bi posvećeni stvaranju i uživanju, izolovani i ponosni, nezainteresovano i daleko od glupog i kukavičkog mnoštva u gradovima. Šteta što u šumama Polinezije nije bilo zveri, zvečarki, što su se u njima samo rojili komarci. Ponekad je video samog sebe ne na Markiskim ostrvima, nego u Japanu. Tamo je trebalo da odeš da tražiš Raj, Koke, umesto da dođeš na osrednju Polineziju. Jer u rafiniranoj zemlji Izlazećeg Sunca sve porodice su bile seljaci devet meseci godišnje i sve su bile umetnici preostala tri meseca. Japanski narod je privilegovao. Među njima nije došlo do tog tragičnog odvajanja umetnika od ostalih koje je ubrzalo dekadenciju zapadne umetnosti. Tamo u Japanu svi su bili sve: seljaci i umetnici u isto vreme. Umetnost nije bila u tome da se imitira priroda već da se savlada jedna tehnika i da se stvore svetovi drukčiji od stvarnog sveta: niko to nije učinio bolje od japanskih grafičara.

- Dragi prijatelji: skupite priloge, kupite mi kimono i pošaljite me u Japan - uzviknuo je iz sve snage u prazninu koja ga je okruživala. - Neka moj pepeo počiva među žutima. To je moja poslednja volja, gospodo! Ta zemlja me oduvek čeka. Moje srce je japansko!

Smejao si se, ali si doslovno verovao u sve što si uzvikivao. U jednom od retkih trenutaka u kojima je izlazio iz polusvesnog stanja od morfijuma, prepoznao je u podnožju svog kreveta pastora Vernijea i Tioku, svog brata po imenu. Oštro je insistirao da šef protestantske misije prihvati kao uspomenu na njega primerak prvog izdanja *L'apresmidi d'un faune* koji mu je lično poklonio pesnik Mallarmé. Pol Vernije mu je zahvalio iako je pastora sada brinulo nešto drugo:

- Divlje mačke, Koke. Šetaju ti po kući i sve jedu. Brine me da u inertnom stanju u kojem te ostavlja morfijum mogu da te ujedu. Tioka ti nudi svoju kuću. Tamo će te on i njegova porodica paziti.

Odbio je. Divlje mačke sa Hiva Oe bile su mu odavno tako dobri prijatelji kao divlji petlovi i divlji konji sa ostrva. Nisu samo dolazile da traže hranu; dolazile su i da mu prave društvo i da se interesuju za njegovo zdravlje. Uostalom, mačke su bile suviše inteligentne da pojedu jedno trulo biće čije bi meso moglo da ih otruje. Radovalo te je što su tvoje reči zasmejale pastora Vernijea i Tioku.

Ali nekoliko sati kasnije, ili možda ranije, video je Bena Varnija (u kom trenutku li je bakalin došao u Kuću uživanja?) kako sedi u dnu njegovog kreveta. Gledao ga je tužno i sa saosećanjem dok je pričao drugim prijateljima:

- Nije me prepoznao. Pobrkao me je, zove me Mete Gad.

- To je njegova žena koja živi u nekoj skandinavskog zemlji, možda u Švedskoj - čuo je kako prede Ki Dong.

Grešio je, naravno, jer Mete Gad, zaista tvoja žena, nije bila Šveđanka nego Dankinja i ako je još živa, nije u Štokholmu nego u Kopenhagenu i prevodi i daje časove francuskog. Hteo je to da objasni bivšem kitolovcu, ali mora da mu nije izišao glas ili je govorio tako tiho da ga nisu ni čuli. Nastavili su da ćaskaju među sobom kao da si besvestan ili mrtav. Nisi bio ni jedno ni drugo, jer si ih čuo i video, iako nekako čudno, kao da te od prijatelja iz Atuone razdvaja neka vodena zavesa. Zašto si se setio Mete Gad? Toliko dugo nisi imao vesti od nje, niti si ti njoj pisao. Tu je bila njena visoka silueta, njen muški profil, njen strah i očaj kada je otkrila da mladić za koga se udala nikada neće biti novi Gistav Aroza, pobednik u džungli poslova, bogati buržuj, već umetnik neizvesne sudbine koji će je prvo dovesti do proleterskog života, a zatim sa decom poslati u Kopenhagen da je izdržava porodica, dok se on prepušta boemiji. Da li je ostala ista? Da li je postala stara, debela, jetka? Hteo je to da pita svoje prijatelje da li je Mete Gad od pre deset, petnaest godina još imala neke veze sa ovom današnjom? Ali otkrio je da je sam. Tvoji prijatelji su otišli, Koke. Uskoro ćeš čuti kako mjauču mačke, prepoznaćeš lagane znakove petlova, njihovo kukuriku će ti odjekivati u ušima kao rzanje markiskih konja. Svi oni su se uvek vraćali u Kuću uživanja čim bi videli da si ostao bez društva. Videćeš kako oko tebe lutaju njihove sivkaste siluete, videćeš kako svojim dugim brkovima njuškaju ivice tvog kreveta. Ali obrnuto od onoga čega se plašio prijatelj Vernije, te mačke neće skočiti na tebe, možda iz ravnodušnosti ili iz sažaljenja, ili će pobeći od smrada tvojih nogu.

Slika Mete se na trenutke mešala sa slikom Taha'amane, tvoje prve maorske žene. I zanimljivo, više nego njene duge plavičaste kose ili njenih divnih čvrstih grudi ili njenih butina blistavih od znoja, tvojim sećanjem su opsesivno dominirali sedam prstiju njenog deformisanog stopala, levog - pet normalnih i dva vrlo mala, sićušne izrasline koje si predano naslikao na *Te nave nave fenua (Divna zemlja)*; u čijim li je sada rukama? To je bila samo dobra slika, ne remek-delo. Šteta. Još si bio živ, Koke, ma koliko da su tvoji prijatelji kada bi se pojavljivali pored tvog kreveta, to kanda dovodili u sumnju. Tvoj um je bio topionica, vir nesposoban da zadrži ideju, sliku, sećanje dovoljno da bi ih razumeo i uživao. Ne, sve što se u njemu javljalo odjednom je nestajalo, zamenjeno novim vodopadom likova, misli, figura koje su se smenjivale ne dajući vremena tvojoj svesti da ih identifikuje. Nisi bio gladan, ni žedan, nisu te pekle noge, nisi imao buru u grudima. Obuzimao te je neobičan osećaj da je tvoje telo nestalo, da je izjedeno, istrulilo od neizgovorljive bolesti, kao drvo koje su izjeli panamski crvi od čega su nestajale čitave šume. Sada si bio čist duh. Nematerijalno biće, Koke. Nedodirljiv za patnju i izopačenost, čist kao arhandeo.

Taj spokoj se ubrzo pomutio (kada, Koke, pre, posle?) jer si pokušao da se setiš da li si u Pont-Avenu, Puldiju, Arlu ili u Parizu, na Martiniku počeo da

peglaš svoje slike da budu glatkije i ravnije i da ih pereš kako bi odmastio boju i smanjio njihov sjaj. Zbog te tehnike su se smeškali tvoji prijatelji i učenici (koji, Pol, Šarl Laval? Emil Bernar?) i najzad si morao da im daš za pravo: nije vredelo. Taj neuspeh ti je izazvao duboku potištenost. Je li te iz tog oblaka utučenosti izvukao morfijum? Jesi li uspeo da dohvatiš špric, da gurneš iglu u bočicu i uzmeš nekoliko kapi tečnosti i da zabodeš iglu u nogu, ruku ili stomak ili bilo gde i da daš sebi injekciju? Nisi znao. Ali imao si osećaj da si dugo spavao u noći bez zvezda i buke, u apsolutnoj tišini. Sada je izgledalo da je dan. Osećao si da ti je lakše i da si miran. „Tvoja vera je nepobediva, Koke“, uzviknuo je u zanosu. Ali mora da niko nije čuo, jer tvoje reči nisu imale nikakvog odjeka. „Ja sam vuk u šumi, vuk bez povodnica“, viknuo je. Ali nisi čuo ni svoj glas, jer ti je grlo više nije proizvodilo zvuke ili zato što si ostao gluv.

Nešto kasnije bio je siguran da je neki njegov prijatelj, sigurno verni, odani Tioka Timote, njegov brat po imenu, bio tu i sedeo pored njega. Hteo je da mu ispriča mnogo toga. Hteo je da mu ispriča da je vekovima ranije, kada je pobegao iz Arla i od Ludog Holanđanina, istog dana kada je došao u Pariz, prisustvovao javnom pogubljenju ubice Prada i da mu se slika te glave koju je odsecala giljotina u plavičastom svetlu zore kroz smeh mase, ponekad javljala u morama. Hteo je da mu ispriča da je pre dvanaest godina, u junu 1891, kada je prvi put stigao na Tahiti, video kako umire poslednji maorski kralj Pomare V, taj ogromni, slonovski monarh kome je najzad istrulila jetra, nakon što je mesecima i godinama, dan i noć pio ubistveni koktel koji je sam izmislio od ruma, brendija, viskija i kalvadosa koji bi za par sati ubio svako normalno biće. I da je njegova sahrana kojoj su u suzama prisustvovala hiljade Tahićana koji su došli u Papete sa celog ostrva i sa susednih ostrva u isto vreme bila raskošna i kao karikatura. Ali imao je utisak da neizvesni sagovornik kome se obraćao ne može da ga čuje ili razume, jer se mnogo naginjao ka njemu, gotovo ga je doticao, kao da hoće da ulovi nešto što je govorio ili da proveri da li još diše. Nije vredelo pokušavati da govoriš, da trošiš toliko snage na reči, ako te niko nije razumeo, Pole. Tioka Timote koji je bio protestant i nije pio, oštro bi osudio razuzdane običaje kralja Pomarea V. Da li je u tišini osuđivao i tvoje, Koke?

Kasnije je osećao da prolazi beskrajno vreme ne znajući ni ko je i kakvo je to mesto. Ali još ga je više mučilo što nije mogao da proveri da li je dan ili noć. Onda je sasvim jasno čuo Tiokin glas:

Koke! Koke! Da li me čuješ? Je si li tu? Idem odmah da zovem pastora Vemijea.

Njegov sused, obično neuznemiren, govorio je neprepoznatljivim glasom.

- Mislim da sam se onesvestio, Tioka - rekao je i ovog puta glas mu je izišao iz grla i sused ga je čuo.

Nešto kasnije čuo je Tioku i Vernijeja kako se brzo penju stepenicama i video ih kako uznemirenih lica ulaze u atelje.

- Kako se osećate, Pole? - pitao je pastor, sedajući pored njega i tapkajući ga po ramenu.

- Mislim da sam se jednom ili dva puta onesvestio - rekao je on pomerajući se. Primetio je da njegovi prijatelji potvrđuju. Silom su mu se smeškali. Pomogli su mu da se uspravi na krevetu, dali su mu da popije nekoliko gutljaja vode. Prijatelji, je li bio dan ili noć? Prošlo je podne. Ali sunce nije sijalo. Nebo se prekrili tamni oblaci i u svakom trenutku će početi kiša. Drveće i žbunje i cveće na Hiva Oi ispustiće opojni miris i zelenilo lišća i granja biće intezivno i tečno, a crvena boja buganvilija će plamteti. Bilo ti je mnogo lakše što su tvoji prijatelji čuli ono što si govorio i što si mogao da ih čuješ. Posle čitave večnosti si razgovarao i primećivao lepotu sveta, Koke.

Zamolio ih je, pokazujući, da mu prinesu sličicu koja ga je odavno pratila: onaj pejzaž Bretanje prekriven snegom. Čuo je kako se kreću po ateljeu; pomerali su stalak, škripao je, sigurno su mu nameštali spojnice da taj snežni pejzaž bude ispred njegovog kreveta, da može da ga vidi. Nije ga video. Samo je razlikovao neodređene forme, neke od njih mora da su ona Bretanja iznenađena olujom sa belim pahuljicama. Ali iako ga nije video, tešilo ga je saznanje da je pejzaž tu. Podilazila ga je jeza kao da pada sneg u Kući uživanja.

- Da li ste čitali *Salambo*, Floberov roman, pastore? - pitao je.

Vernije je rekao da jeste, ali je dodao da se ne seća dobro. Paganska priča sa Kartaginjanima i varvarskim plaćenicima, zar ne? Koke ga je uveravao da je predivan. Flober je vatrenim bojama naslikao svu krepkost, životnu snagu i stvaralačku moć varvarskog naroda. I izdeklamovao je prvu rečenicu čija ga je muzikalnost oduševljavala: „*C'était a Megara, faubourg de carthage, dans les jardins d'Hamilcar*“. „Egzotičnost je život, zar ne pastore?“

- Veoma me raduje što vidim da vam je bolje, Pole - čuo je kako Vernije blago govori. - Moram da održim čas deci u školi. Ne smeta vam da odem na par sati? U svakom slučaju, vratiću se večeras.

- Idite, idite, pastore, i ne brinite. Sad se osećam dobro.

Hteo je da se našali („Kad umrem poraziću Klavijea, pastore, jer mu neću platiti kaznu i neće moći da me uhapsi“), ali već je ostao sam. Nešto kasnije divlje mačke su se vratile i lutale po ateljeu. Ali tu su bili i divlji petlovi. Zašto mačke nisu jele petlove? Jesu li se stvarno vratili ili je to halucinacija, Koke? Jer od pre izvesnog vremena nestala je ona granica koja je ranije tako oštro razdvajala san od života. Ovo što sada doživljavaš je ono što si oduvek hteo da slikaš, Pole.

U tom vremenu bez vremena, ponavljao je kao u jednom od onih refrena kojima su se molili budisti, tako dragi dobrom Šufu:

Zeznuo sam te Klaveri Umro sam Zeznuo sam te.

Jeste, zeznuo si ga: nećeš platiti kaznu niti ćeš ići u zatvor. Pobedio si, Koke. Zbrkano mu se učinilo da je jedan od onih lenjih slugu koji se više gotovo nisu ni pojavljivali u Kući uživanja, možda Kahui, prilazio da ga onjuši i da ga dotakne. I čuo je kako uzvikuje: „*Popa’a je mrtav*“, pre nego što je nestao. Ali sigurno još nisi bio mrtav, jer si i dalje mislio. Bio je miran, iako tužan što ne zna da li je dan ili noć.

Najzad je spolja čuo uzvike: „Koke! Koke! Jesi li dobro?“ Tioka, bez ikakve sumnje. Nije učinio ni napor da mu odgovori, jer je bio siguran da mu iz grla neće izići nikakav zvuk. Naslutio je da Tioka ide uz stepenice ateljea i šum njegovih bosih nogu na drvenom podu. Vrlo blizu svog lica video je lice suseda, tako rastuženo, tako utučeno, da je osetio beskrajno sažaljenje zbog bola koji mu prouzrokuje. Pokušao je da mu kaže: „Nemoj biti tužan, nisam mrtav, Tioka“. Ali, naravno, iz tvojih usta nije izišao ni slog. Pokušao je da pomeri glavu, ruku, stopalo, i naravno, nisi uspeo. Vrlo nejasno, kroz poluzatvorene zenice, primetio je da je njegov brat po imenu počeo da ga udara po glavi snažno uzvikujući svaki put kada je zadavao udarac. „Hvala, prijatelju“. Je li pokušavao da izvuče smrt iz tela nekim mračnim markiskim ritualom? „Uzalud je, Tioka“. Hteo si da plačeš od ganuća, ali naravno, iz tvojih suvih očiju nije izišla ni suza. I dalje na taj neodređen, spor, sablasni način na koji je još zapažao svet, primetio je da je Tioka nakon što ga je udarao u glavu i vukao ga za kosu da ga vrati u život, odustao od svog pokušaja. Sada je počeo da peva, da jauče, sa gorkom blagošću, pored njegovog kreveta i istovremeno se, ne pomerajući se s mesta, ljuljao na obe noge u plesu kojim su se uz pesmu Maori na Markizima opraštali od svojih mrtvih. Zar ti nisi bio protestant, Tioka? Obradovalo te je što je ispod jevanđelizma koji je navodno ispovedao, njegov sused oduvek čuvao veru svojih predaka. Sigurno još nisi bio mrtav, jer si video kako se Tioka oprašta od tebe i oplakuje te, zar ne, Koke?

U tom vremenu bez vremena koje je sada bilo njegovo, u pratnji sluge Kahuija u atelje su ušli biskup Hiva Oe, monsijor Žozef Marten i njegova pratnja,

dva sveštenika te bretonske kongregacije, braća Plermel, koji su vodili školu za dečake u katoličkoj misiji. Učinilo mu se da su se dvojica braće prekrstili kad su ga videli, ali biskup nije. Monsinjur Marten se nagnuo, dugo ga posmatrao i njegov kiseli izraz lica nimalo se nije ublažio zbog onoga što je video.

- Kakva je ovo rupa - čuo je kako govori. - I kakav smrad. Mora da je satima mrtav. Leš smrdi. Treba ga što pre sahraniti, truljenje može da izazove infekciju.

On još nije bio mrtav. Ali više nije video jer mu je neko od prisutnih sklopio kapke ili zato što je smrt već počela od njegovih slikarskih očiju. Ali čuo jeste, prilično jasno, ono što su oko njega govorili. Čuo je kao Tioka objašnjava biskupu da smrad nije od smrti nego od Kokeovih inficiranih nogu i da je on preminuo nedavno, jer je pre manje od dva sata razgovarao sa njim i sa pastorom Polom Vernijeom. Malo ili mnogo kasnije, šef protestantske misije je takođe ušao u atelje. Bio si svestan (ili je to bila poslednja fantazija, Koke?) hladnoće sa kojom su se pozdravili zakleti neprijatelji u stalnoj borbi za duše na Atuoni i mada nije osećao ništa, znao je da je pastor pokušao da mu da veštačko disanje. Biskup Marten ga je sarkastično prekorio:

- Ali, šta to radite vi, božji čovek. Zar ne vidite da je mrtav? Mislite da ćete ga vaskrsknuti?

- Moja je dužnost da probam sve da mu sačuvam život - odgovorio je Vernije.

Gotovo odmah zatim je napeto, prigušeno neprijateljstvo između biskupa i pastora eksplodiralo u otvoreni verbalni rat. I mada stalno sve dalje, sve slabije (počinjala je da ti umire i svest, Koke) još uvek je uspevao da ih čuje, ali jedva ga je interesovalo ono o čemu su raspravljali. Pa ipak, to je bila rasprava koja bi te u drugim okolnostima veoma zabavila. Besni biskup je naredio braći Plermel da sa pregradnog zida otkinu te prljave bestidne slike da ih on spali. Pastor Vernije je tvrdio da te pornografske fotografije, ma koliko da su uvreda stidu i moralu, pripadaju nasleđu pokojnika, a zakon je zakon: niko, čak ni verske vlasti, nije mogao da raspoláže njima bez prethodne sudske odluke. Neočekivano je neprijatni glas žandarma Žan-Pol Klaverija - u kom trenutku je ta mrska individua ušla u Kuću uživanja? - prišla u pomoć pastoru:

- Bojim se da je tako, vaša Visosti. Moja dužnost je da napravim inventar sve imovine pokojnika, uključujući i te gadosti na zidu. Ne mogu da dozvolim da ih spalite ili odnesete. Žao mi je, vaša visosti.

Biskup nije rekao ništa, ali ti zvuci mora du bili dahtanje, gundanje, protest njegove uvređene utrobe pred ovom neočekivanom preprekom. Gotovo bez pauze izbila je nova rasprava. Kada je biskup počeo da daje instrukcije za sahranu, pastor Vernije se sa neuobičajenom energijom s obzirom na svoju diskretnu i pomirljivu prirodu, usprotivio da pokojnika sahrane na katoličkom groblju na Hiva Oi. Tvrdio je da su odnosi Pola Gogena sa Katoličkom crkvom odavno bili prekinuti, nepostojeći, čak i neprijateljski. Biskup je podižući glas do vike odgovarao da je pokojnik, istina bio poznati grešnik i društveno zlo, ali poreklom katolik. I zbog toga će biti sahranjen na svetoj zemlji, bez obzira na sve, a ne na paganskom groblju. Galama se nastavila dok se žandarm Klaveri nije umešao rekavši da kao politička i civilna vlast na ostrvu on treba da odluči. Neće to učiniti odmah. Više voli da se strasti smire i da se mirno odmeri šta je za, a šta protiv. Odlučiće tokom noći.

Od tog trenutka više nije ni video ni čuo ni znao ništa, jer si upravo sasvim umro, Koke. Nije saznao ni video da je biskup Žozef Marten odneo pobjedu u dva sukoba sa Vernijeom, pored još toplog leša Pola Gogena, iako metodi koje je za to iskoristio nisu bili najprikladniji po važećim zakonima i moralu. Jer te noći kada je u Kući uživanja bio samo Kokeov leš i možda neki uljezi - petao ili divlja mačka, poslao je da ukradu četrdeset pet pornografskih fotografija koje su ukrašavale atelje, da ih spali na inkvizicijskoj lomači ili da ih možda krišom sačuva i povremeno iskušava čvrstinu svog duha i svoju sposobnost da odoli iskušenju.

Nije čuo ni saznao da je pre nego što je žandarm Zan-Pol Klaveri odlučio gde će ga sahraniti, biskup Marten u zoru 9. maja 1903. poslao, na čelu sa jednim popom katoličke misije, četiri indijanska nosača da stave leš pokojnika u sanduk od grubih dasaka koje je napravila sama misija i, dok su stanovnici Atuone počinjali da se protežu u svojim kolibama i da se zevanjem oprastaju od sna, na brzinu ga odnesu na brdo Make Make i sahrane u jedan grob katoličkog groblja dobijajući tako poen - leš ili dušu - u svojoj borbi sa protestantskim protivnikom. Tako da je, kada je pastor Vernije u pratnji Ki Donga, Bena Varnija i Tioke Timote u sedam ujutro došao u Kuću uživanja da sahrani Kokea na laičkom groblju, pronašao prazan atelje i vest da Kokeovi ostaci već počinjavaju pod zemljom na mestu o kojem je odlučio monsinjor Marten.

Nije video ni čuo ni saznao da je njegov jedini epitaf bio pismo biskupa sa Hiva Oe svojim pretpostavljenima, koje su tokom godina - kada je Koke već bio čuven, hvaljen i proučavan i o njegove slike su se otimali kolekcionari i muzeji celog sveta - svi njegovi biografi citirali kao simbol nepravedne sudbine umetnika koji sanjaju o tome da pronađu Raj u ovoj zemaljskoj dolini suza: „Jedino vredno što se u poslednje vreme može zabeležiti na ovom ostrvu je iznenadna smrt individue po imenu Pol Gogen, uvaženog umetnika, ali neprijatelja Boga i svega onog što je na ovoj zemlji pristojno“.

Novi roman Marija Vargasa Ljose, epskih razmera i, kao i obično kada je ovom piscu reč, visokih umetničkih ambicija, bavi se sudbinama dvoje poznatih ljudi. Glavna heroina *Raja na drugom čošku* je revolucionarka Flora Tristan, a glavni junak veliki impresionistički slikar Pol Gogen. Interesantno je da su neparna poglavlja romana posvećena karijeri i sudbini Flore Tristan a parna Gogenu i da nijedared ne dolazi do ukrštanja njihovih sudbina, kao što pisac izbegavajući čak da načini bilo kakvu vidniju alku između sudbina dvoje ljudi, ostavlja čitaocima da povezuju niti dve paralelne priče i razmišljaju o smislu njegove inspirativne zamisli.

Šta je, dakle, to što ih povezuje? Pre svega činjenica da je čuvena pobunjenica bila Gogenova baka, a potom, za roman važnija stvar, da su oboje, i baka i unuk, tragali za utopijskim svetovima, ona u ideologiji i revolucionarnoj praksi, pretežno u petoj deceniji 19. veka, i u Francuskoj, a Gogen za utopijskim, primitivnim svetom, u kojem su život i umetnost još uvek najdirektnije povezani, krajem 19. veka i na početku 20. Tristanova će tragajući za odgovarajućim oblikom oslobođanja ljudi, prokrstariti ne samo Francusku, nego i Englesku, a putovanje u postojbinu njenih predaka, Latinsku Ameriku, i učešće u revolucionarnim gibanjima, verovatni su povod Ljosinog interesovanja za nju. Njen unuk, Pol Gogen je tragajući za iskonskom umetnošću, neotuđenom od čoveka, otišao na Tahiti, pola veka docnije, i u tom svetu, a pred kraj života i na Markiskim ostrvima, pokušavao da otkrije izgubljeni raj života i umetnosti.

Čini mi se da je peruanski pisac najviše energije uložio u oživljavanje istorijskog i socijalnog konteksta u kojem su živeli junaci *Raja na drugom čošku*. U slučaju Flore Tristan Ljosa je uspešno opisao njen burni život, lutanja i putovanja kao i trivijalne momente utopijskih napora da motiviše francuske radnike na organizovanje i borbu protiv buržoazije. U današnjem svetu, kada se istorija ubrzano zaboravlja, Ljosin napor da, na primer, rekonstruiše vreme delovanja socijalističkih utopista, Furijea i Ovena, deluje herojski. Da ne kažem utopijski, ali samo pre nego što se pročita roman.

Jer pažljiva rekonstrukcija uslova rada u primitivnim engleskim fabrikama, života po ubogim radničkim predgrađima, jasno oslikani i razloženi, kao i u slučaju francuske društvene situacije, omogućiće čitaocu da se podseti zaboravljenog, potisnutog užasa prve industrijalizacije pa će mu, verujem, postati jasniji napore Flore Tristan i čoveka kojeg će ona upoznati, Karla Marksa.

Kao što na tom planu stvara ubedljivu, objektivnu umetničku sliku, Ljosa sa puno uspeha ulazi u svet intime Tristanove, baveći se njenom seksualnošću, nepoverenjem prema muškarcima, uslovljenim detinjstvom i iskustvima sa mužem, koji ju je progonio celog života. Upravo taj plan psihološkog predstavljanja njenog lika, vodi nas prema Gogenovom markantnom liku.

Ljosa se trudi i uspeva da čitaocu predoči, ali na neki način i objasni zagonetni, kontroverzni, varvarski lik slikara, koji je napustio porodicu i otišao među animite, da bi se bavio sržnom idejom stvaralaštva. Govoreći o prethodnom Gogenovom životu, službeničkim i mornarskim godinama njegovog života, prijateljstvu i razlazu sa Van Gogom, Ljosa pokušava da nasluti i protumači razloge velike promene u Gogenovom životu, koji je na pragu četvrte decenije života uzeo prvi put četkicu u ruke i sledeći njen trag, umro kao zaboravljeni prosjak na Markizima. Gogenova seksualnost, njegovi problemi sa siflisom i bedom, uzbudljive rekonstrukcije njegovih umetničkih ubeđenja i dostignuća, neke su od karakteristika ove mudro vođene i provokativno realizovane priče.

Ljosa pokušava i uspeva da se izdigne iznad pozicije savremene civilizacije i da posmatra hrišćanstvo sa tačke koja mu omogućava da protumači njegov dalekosežni uticaj na tokove civilizacije i nametanje ideja zapadnoevropske civilizacije na većem delu sveta. Budući da dolazi iz Latinske Amerike, i pomalo s margine gleda u naš svet, Mario Vargas Ljosa i može da o nekim od najvažnijih bitnih pitanja govori opušteno, ali sa dubinskim uvidima o sputavanju nagona, organizaciji ofanzivnih evropskih društava i njihovoj kolonijalističkoj i verskoj dominaciji.

Raj na drugom čošku je roman o dva utopijska poduhvata, ugrađena u naše moderno shvatanje čoveka i umetnosti. Libertinske ideje ove antitabuističke knjige mogu da budu dobar putokaz ovdašnjoj književnoj publici u ovom onespokojavajućem momentu naše istorije.

*

Mario Vargas Ljosa je danas jedno od najslavnijih književnih imena u svetu. Rođen u Peruu 1936. godine, gde i danas živi i veoma aktivno sudeluje u raznovrsnim vidovima društvenog života, Ljosa je svojevremeno doktorirao književnost u Parizu, a živeo je u Barceloni i Londonu. Kao vrlo mlad čovek pojavio se na književnoj sceni 1958. zbirkom priča *Šefovi*, da bi četiri godine docnije objavio roman *Grad i psi*. Usledio je niz s kojima je Ljosa stao uz bok velikim latinoameričkim obnoviteljima svetskog romana: Kortasaru, Fuentesu, Puigu, Sabatu, Markesu...

Pomenuću neke Ljosine romane: *Razgovor u katedrali*, *Pantaleon i posetiteljke*, *Tetka Hulija i piskaralo*, *Rat za smak sveta*, *Povest o Majti*, *Pohvala pomajci*, *Don Rigobertove beležnice*, nedavno objavljene u našoj biblioteci *Megahit*.

Vasa Pavković

BELEŠKA O PREVODIOCU

Ljiljana Popović-Anđić je rođena 05.09.1962. u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završila u Beogradu. (Prva generacija usmerenog obrazovanja - prevodilački smer.) Filološki fakultet - Grupa za ruski jezik i književnost i Grupa za italijanski jezik i književnost (dvpredmetna nastava, naporedo studiranje obe grupe) u Beogradu. 1991. godine u Buenos Airesu - završila je kurs španskog jezika za strance pri Argentinskom katoličkom univerzitetu; kompletan kurs portugalskog jezika u Centru za brazilske studije u Buenos Airesu i dobila diplomu ispita CELPE-Bras koju dodeljuje brazilsko Ministarstvo obrazovanja.

Govori španski, ruski i italijanski jezik. Služi se portugalskim i engleskim.

Od 1991. godine živi u Buenos Airesu, u Argentini i bavi se književnim prevodnjem i nastavnim radom. Sarađuje sa beogradskim književnim časopisima - *Književne novine, Pismo, Pesnik, Poezija, Književni magazin*.

Prevedene knjige:

Zajedno sa Brankom Anđićem, izbor i prevod *Antologije savremene argentinske priče*, 2001; deo *Antologije savremene hispanoameričke pripovetke*, priredio Branko Anđić, 2000; Mempo Ćardineli, *Vreli mesec*, 1994; Mempo Ćardineli, *Vreli mesec*, drugo izdanje, 2002; Gižermo Martinez, *Maestraova žena*, 2000; Luis Sepulveda, *Ime torera*, 2001; Luis Sepulveda, *Patagonija Ekspres*, 2001; Horhe Luis Borhes, *Univerzalna istorija besčasća*, 2002; Osvaldo Sorijano, *Tužno, usamljeno, gotovo* (u pripremi); David Toskana, *Stanica Tula*.

Sadržaj

I.....	5
II.....	13
III.....	26
IV.....	38
V.....	50
VI.....	62
VII.....	74
VIII.....	87
IX.....	99
X.....	112
XI.....	124
XII.....	138
XIII.....	147
XIV.....	159
XV.....	171
XVI.....	185
XVII.....	199
XVIII.....	211
XIX.....	226
XX.....	240
XXI.....	254
XXII.....	267

